

Mozga Gábor

**Hasonlóságok és különbségek Köztes-Európa
geopolitikai stratégiáiban**

Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

Témavezető:

Dr. Péti Márton, PhD

© Mozga Gábor, 2026

Budapesti Corvinus Egyetem

Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

Geopolitika és Fenntartható Fejlődés Program

**Hasonlóságok és különbségek Köztes-Európa
geopolitikai stratégiáiban**

Doktori értekezés

Mozga Gábor

Budapest, 2026

Tartalomjegyzék

Táblázatjegyzék.....	7
Ábrajegyzék	8
Köszönetnyilvánítás	9
1. Bevezetés.....	10
Kutatási kérdések	14
Hipotézisek	15
Az eredmények hasznosíthatósága.....	17
2. Kutatási előzmények	18
2.1 A kutatási témához kapcsolódó kulcsfogalmak	18
2.1.1 Klasszikus geopolitika.....	19
2.1.2 Geostratégia.....	26
2.1.3 Katonaföldrajz.....	29
2.1.4 Biztonságpolitika.....	33
2.1.5 Geoökonómia	39
2.1.6 Nagystratégia.....	41
2.1.7 Kisállami alkalmazkodási stratégiák	44
2.1.8 Kritikai geopolitika	50
2.1.9 Neoklasszikus geopolitika.....	52
2.2 A német, orosz és török hatalmi erőterek közötti térség definiálása és geopolitikai helyzetének feltárása	54
2.2.1 A térségre vonatkozó fő geopolitikai elméletek.....	54
2.2.2 Geográfiai jellemzők.....	72
2.2.3 Civilizációs, történelmi és kulturális sajátosságok.....	79
2.2.4 Köztes-Európa fogalma a releváns elméletek és az általános geopolitikai pozíciói alapján	85
2.2.5 A Kárpát-medence mint Köztes-Európa geopolitikai mintatere	95
3. Módszertan.....	111
3.1 A kutatás dokumentumelemzési logikája.....	111
3.2 Dokumentumelemzési módszertanok szakirodalma	113
3.3 Vizsgált dokumentumok mintavétele.....	115
3.4 Vizsgálati, értékelési és összehasonlítási szempontok	123

3.4.1 Átfogó földrajzi térkonceptciók	124
3.4.2 Geopolitikai és biztonsági környezet	125
4. Eredmények	126
4.1 Külső hatalmi szereplők.....	126
4.1.1 Átfogó földrajzi térkonceptciók	126
4.1.2 Köztes-európai országok megjelenése	133
4.1.3 Geopolitikai és biztonsági környezet értékelése	138
4.2 Belső szereplők.....	146
4.2.1 Átfogó földrajzi térkonceptciók	146
4.2.2 Külső nagyhatalmi szereplők megjelenése	152
4.2.3 Köztes-európai országok megjelenése	164
4.2.4 Geopolitikai és biztonsági környezet értékelése	173
5. Konklúzió	184
5.1 A kutatási kérdések megválaszolása	184
5.2 A hipotézisek értékelése	190
5.3 A kutatás fő tudományos eredményei.....	192
6. Diszkusszió	195
7. Bibliográfia.....	208
8. Mellékletek	225
9. Saját és társszerzős publikációk jegyzéke.....	235

Táblázatjegyzék

1. táblázat: Földrajzi tényezők	33
2. táblázat: A köztes-európai országok alapterülete, népessége és népességnövekedési rátája (2022)	74
3. táblázat: A köztes-európai országok földrajzi jelentősége	78
4. táblázat: A köztes-európai térségre vonatkozó releváns geopolitikai, politikai földrajzi és politikatudományi elméletek	85
5. táblázat: A jelentősebb szerzők és szereplők által képviselt nagyhatalmi és birodalmi érdekek	88
6. táblázat: A területiséggel összefüggő kulcsszavak megjelenése a külső szereplők tervdokumentumaiban	127
7. táblázat: A köztes-európai országok említése a külső szereplők geopolitikai stratégiáiban	133
8. táblázat: A területiséggel összefüggő kulcsszavak a belső szereplők stratégiáiban	146
9. táblázat: A külső nagyhatalmi szereplők megjelenése a vizsgált országok dokumentumaiban	152
10. táblázat: A vizsgált országok találatának száma a köztes-európai országok dokumentumaiban	165
11. táblázat: A köztes-európai országok megjelenése egymás dokumentumaiban	167
A mellékletek táblázatai	
M1/1. táblázat: Az elemzésbe bevont nemzetbiztonsági, katonai, védelmi és külpolitikai dokumentumok geopolitikai szereplők szerint.....	225
M2/1. táblázat: A kulcsszavas találatok általános bevonási, kizárási és tisztítási szabályai	226
M2/2. táblázat: A földrajzi térkonceptiók vizsgálatánál alkalmazott kulcsszavak és értelmezési szabályok	227
M2/3. táblázat: A külső geopolitikai szereplők azonosításánál alkalmazott névváltozatok és kódolási szabályok	228
M2/4. táblázat: A köztes-európai államok név szerinti megjelenésének kódolási szabályai	230
M2/5. táblázat: A geopolitikai és biztonságpolitikai környezet vizsgálatánál alkalmazott kulcsszavak tartalmi értelmezése	233
M2/6. táblázat: Példák a kódolási és találat tisztítási szabályok alkalmazására	234

Ábrajegyzék

1. ábra: A politikatudomány szerepe a geopolitikában	25
2. ábra: Közép-Európa koncepciók. Európa hármass felosztása Albrecht Penck (1915) alapján	56
3. ábra: A hatalom természetes központjai	58
4. ábra: Stratégiai kiegészítés	59
5. ábra: Eurázsiai konfliktuszónák	60
6. ábra: A Három Tenger Kezdeményezés és az egykori Lengyel–Litván Nemzetközösség határai	63
7. ábra: Kelet-Közép-Európa Paul Robert Magocsi szerint	64
8. ábra: Európa politikai térképe az I. világháború után	66
9. ábra: A világ geopolitikai térszerkezete a 21. században	67
10. ábra: A nemzetállam és a multipoláris világ	68
11. ábra: A multipoláris világ térképe: négy zóna – négy pólus	69
12. ábra: A Köztes-Régió Dimitrios Kitsikis szerint	70
13. ábra: Az új feltartóztatás	71
14. ábra: Köztes-Európa észak–déli és kelet–nyugati irányú kiterjedése	73
15. ábra: A Szczecin–Trieszt választóvonal	76
16. ábra: Civilizációk világa 1990 után	80
17. ábra: A világ nagy kultúrterületei	81
18. ábra: Az Inglehart–Welzel világtérkép (2023)	83
19. ábra: Köztes-Európa a regionális geopolitikai erőterben	90
20. ábra: A kutatás során vizsgált köztes-európai országok	91
21. ábra: Németország, Oroszország és Törökország jelenléte Köztes-Európa országainak öt legnagyobb áruimport-partnere között, 2021 és 2023	93
22. ábra: Az Európai Unió és Köztes-Európa, 2026	94
23. ábra: A NATO Köztes-Európában, 2026	95
24. ábra: A Kárpát-medence hadászati-geopolitikai súlyvonalai	98
25. ábra: Az államhatárok állandósága Közép-Európában	99
26. ábra: Erős nacionalista tendenciával rendelkező területek	101
27. ábra: A világmagyarság két tömbje	107
28. ábra: A vizsgált köztes-európai országok és a külső hatalmi szereplők dokumentumszintű kapcsolati hálózata	154
29. ábra: A köztes-európai államok egymás stratégiai dokumentumaiban való név szerinti megjelenésének hálózata	172
30. ábra: A Kék Lándzsahegy térszerkezeti modellje, 2026	199

Köszönetnyilvánítás

Jelen doktori disszertációt 2019 őszén kezdtem el írni és 2026 nyarán fejeztem be. E két időpont között eltelt közel 7 év, amely alatt jelentős geopolitikai és világtörténelmi események zajlottak: többek között a COVID-19-pandémia; a Brexit, a Capitolium ostroma; a tálib hatalomátvétel Afganisztánban; Oroszország inváziója Ukrajna ellen; a Wagner-csoport lázadása; Finnország és Svédország csatlakozása a NATO-hoz; a hegyi-karabahi háborúk; a Hamász Izrael elleni támadása; a gázai konfliktus kiéleződése; a szíriai Aszad-rendszer összeomlása; illetve a Hormuzi-szoros lezárása. A doktori kutatás éve alatt olyan releváns, nemzetközileg ismert és meghatározó személyek távoztak, mint pl. Mihail Gorbacsov, II. Erzsébet brit királynő, Henry Kissinger, Alekszej Navalnij, Jimmy Carter és Ferenc pápa. A geopolitika állandó változásban van. Utóbbit én is megtapasztaltam, amikor egy-egy, korábban „elképzelhetetlennek” tartott esemény miatt módosítanom kellett a disszertáció egyes részeit.

Szeretném hálásan megköszönni témavezetőmnek, Dr. Péti Mártonnak azt a példaértékű hozzáállást és szakmai elhivatottságot, amivel már mesterszakos hallgató korom óta támogat tudományos pályafutásomban. A doktori képzést is témavezetőm ösztönzésére és inspirációjára kezdtem el. Köszönöm a hosszú konzultációkat, amelyek miatt néha ugyan lekéstem a hazafelé tartó vonatomat, de amelyek mindig hasznos és új ötletekkel gazdagítottak. Akadémiai tudása, szakmai tapasztalata és útmutatása, továbbá segítőkészsége a mai napig nagy hatással vannak rám.

Köszönet illeti a szüleimet, id. Mozga Gábort és Mozgáné Penke Erzsébetet, amiért elindítottak azon a hosszú úton, amelyen szerető gondoskodással és szükség esetén féltő szigorral egyengették lépteimet. Biztos támaszuk, segítségük és áldozatvállalásuk nélkül a doktori dolgozat nem születhetett volna meg.

Szívből köszönöm a feleségemnek, Mozgáné Dahmen Anikának, hogy folyamatos és önzetlen támogatásával, biztatásával és türelmével lehetővé tette a disszertáció befejezését. Noha a geopolitikai színtéren jelentős változások történtek 2019 óta, a legfontosabb változásokat mégis a személyes életemben tapasztaltam meg. Anikával összeházasodtunk, és két gyermekünk született. Ervin most majdnem hároméves, Flávia pedig egyéves. Pusztán létezésük, szeretetük és ragaszkodásuk óriási erőt adnak a hétköznapiakban. Köszönöm Nektek! Doktori értekezésemet ezért a családomnak ajánlom.

1. Bevezetés

Jelen disszertáció egy olyan térséggel foglalkozik, amelyet a klasszikus geopolitikai elméletek már a megjelenésüktől, illetve a geopolitika önálló tudományággá történő válásától kezdve mindig körülírtak az aktuális német, orosz és török hatalmi erőterek között. Ennek a térségnek azonban napjainkban sincs egyértelmű neve és definíciója. Számos, gyakran egymás szinonimájaként használt és egymással átfedésben lévő változat létezik a nemzetközi és a hazai szakirodalomban, illetve a különböző politikai-társadalmi diskurzusokban és a közbeszédben is. Ezek egyike, a doktori munka címében használt Köztes-Európa sem tekinthető egyértelmű és problémamentes fogalomnak. A későbbi fejezetek részletesen is foglalkoznak a pontos lehatárolás nehézségeivel és korlátaival. Magyar vonatkozása mellett az elmúlt 35, de különösen az utóbbi 10-15 év világpolitikai eseményei és aktualitásai miatt úgy gondolom, hogy napjaink geopolitikai helyzetében döntően ez a fogalom fedí le legjobban a vizsgált régiót.

Kína és Oroszország, tágabb összefüggésben pedig a BRICS+ tagállamok megerősödése, szövetségépítési eredményei, egyre aktívabb nemzetközi szerepvállalása, valamint globális ambíciókkal rendelkező geopolitikai, geostratégiai és geoökonómiai célkitűzései nyomán új hatalmi erőközpontok és törésvonalak rajzolódtak ki a hidegháborús korszak vége óta. A multipolarizálódó világrendben a „Nyugat-Kelet” közötti konfliktus elmélyüléséhez hozzájárul például Kína Övezet és Út Kezdeményezése (Új Selyemút), valamint a Tajvannal kapcsolatos politikája, továbbá Oroszország 2014-es kelet-ukrajnai destabilizációs törekvései és a 2022-ben indított ukrajnai háborúja is. Az Európai Unió közvetlen közelében (keleti határainál) zajló fegyveres konfliktus ismét előtérbe helyezte a hard power, azaz a katonai fegyverkezés, a haderőfejlesztés, továbbá az energiabiztonság jelentőségét.

Moszkva nyíltan deklarált, a többpólusú világrend létrehozását megcélzó ambíciói és Kínával fennálló egyre szorosabb stratégiai partnersége új típusú kihívások elé állítja az egész euroatlanti világot. Annak többnyire integráns részeként (EU és NATO-tagság) ez a köztes-európai országokat is szignifikáns mértékben érinti. Az ukrajnai háborúhoz való földrajzi közelségük és Oroszországgal szembeni energiafüggésük (elsősorban a szénhidrogének) miatt az itteni államok ismét egy geopolitikai hot spotban és folyamatos külső nyomásban kénytelenek navigálni.

A világrend multipolarizálódásával párhuzamosan a nemzetközi politikai és gazdasági tér regionalizálódása is megfigyelhető, amelynek keretében a globális és regionális szereplők eltérő intézményi, gazdasági és biztonságpolitikai együttműködési struktúrákat alakítottak ki.

Délkelet-Ázsiában az ASEAN, Eurázsiaiban a Sanghaji Együttműködési Szervezet (SCO), a posztszovjet térségben az Eurázsiai Gazdasági Unió (EEU) és a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (CSTO), Afrikában az Afrikai Unió, Dél-Amerikában pedig pl. a MERCOSUR (Dél-amerikai Közös Piac) jelzi, hogy az államok közötti együttműködés és érdekérvényesítés a nemzetállami szint mellett egyre több esetben regionális keretek között is szerveződik. E szervezetek céljai, intézményi fejlettsége és geopolitikai orientációja jelentősen eltér egymástól, ezért nem értelmezhetők egységes, a nyugati intézményrendszerrel szemben álló tömbként. Együttes jelenlétük ugyanakkor szemlélteti a nemzetközi rendben kialakuló többközpontú térszerkezetet, amelyben a regionális integrációk és együttműködési formák a gazdasági kapcsolatok mellett egyre inkább geopolitikai és biztonságpolitikai funkciókat is elláthatnak.

Az átmeneti térségek is folyamatos átalakuláson mennek keresztül. A fentebb említett Ukrajna, illetve Hegyi-Karabah és az azeri-örmény viszály révén a Kaukázus, továbbá az orosz, kínai és iszlám világ metszéspontjában lévő Közép-Ázsia térsége és a „hagyományosan” vallási, etnikai és katonai konfliktusokkal terhelt Közel-Kelet mellett az euroatlanti, orosz és török hatalmi övezet között fekvő földrajzi tér is a befolyási harcok színterévé vált. Utóbbi Magyarország számára is fontos, mert itt helyezkedik el és a Kárpát-medencén belül jelentős a külföldi magyar népesség száma.

Európában belső törésvonalak is megfigyelhetők a nyugat-keleti gazdasági fejlettségbeli különbségeken túl. A 2020-as Brexitet követően továbbra is számos politikai és ideológiai konfliktus van jelen az Európai Unióban (pl. a migráció, a szexuális kisebbségek és a jogállamiság témakörei), melyek tartós feszültségforrást képeznek, főként a nyugat-európai országok és több „keleti” tagállam között. Emellett tartósnak tűnnek a világnézeti, valamint politikai-diplomáciai ellentétek a második Trump-kormányzat és az EU vezetése közötti viszonyban, melyek időről időre biztonság- és katonapolitikai vetületet is kapnak, például a csökkenő amerikai védelmi szerepvállalás washingtoni felvetései nyomán.

Magán a vizsgált köztes-európai térségen belül is azonosíthatók olyan történelmi, etnopolitikai és biztonságpolitikai törésvonalak, amelyek eltérő intenzitású politikai és diplomáciai konfliktusokat, gazdasági ellenlépéseket, szélsőséges esetben pedig biztonsági eskalációt idézhetnek elő. Bár e konfliktusforrások kiterjedése és jelentősége számottevő különbségeket mutat, kedvezőtlenül befolyásolhatják az érintett államok közötti együttműködés elmélyítését, a külső nagyhatalmi befolyással szembeni összehangolt érdekérvényesítést, valamint az egyes országok euroatlanti integrációs folyamatait.

E körbe sorolhatók pl. a Varsó és Kijev közötti kapcsolatokat olykor megterhelő történelmi emlékezetpolitikai viták, különösen a II. világháború idején elkövetett volhíniai és kelet-galíciai tömeggyilkosságok eltérő értelmezése; a határon túli magyar közösségek nyelvi, oktatási, állampolgársági és vagyoni jogi helyzetéhez kapcsolódó kétoldalú viták, köztük a Beneš-dekrétumok máig fennmaradó jogi és politikai következményei; a Boszniai Szerb Köztársaság (Republika Srpska) politikai vezetésének Bosznia-Hercegovina alkotmányos berendezkedését megkérdőjelező szeparatista retorikája és intézményi törekvései; a Horvátország, Albánia és Koszovó közötti elmélyülő védelmi együttműködés által kiváltott szerbiai fenyegetésspercepció; továbbá az észak-koszovói szerb közösség helyzete, illetve a Belgrád és Pristina közötti normalizációs folyamat elhúzódása. Hasonlóképpen közvetlen integrációs következményekkel jár a Szófia és Szkopje közötti történelmi, nyelvi és identitáspolitikai vita, amely tartósan megnehezíti Észak-Macedónia EU-s csatlakozási folyamatának előrehaladását.

Ezzel párhuzamosan az Európai Unió közvetlen szomszédságában, a történelmi szempontból instabil Nyugat-Balkánon és Moldovában Brüsszel gyorsuló térnyerése figyelhető meg akár egy évtized távlatából is, ahol a Jugoszlávia felbomlását és Oroszország visszaszorulását követő geopolitikai hatalmi vákuumot egyre eredményesebben töltik ki az EU-s gazdasági beruházások, továbbá a katonai, diplomáciai és kulturális kapcsolatok és együttműködések. Moldova, Albánia, Montenegró, Észak-Macedónia, Szerbia és Bosznia-Hercegovina tagjelölt országok, ugyanakkor csatlakozási folyamatuk eltérő szakaszban van. Bosznia-Hercegovina 2022-ben kapott tagjelölti státuszt, az Európai Tanács pedig 2024 márciusában döntött a csatlakozási tárgyalások megnyitásáról. Koszovó ezzel szemben az uniós bővítési politikában potenciális tagjelöltként jelenik meg. Horvátország 2023 eleje óta már az euróövezet tagja is. Összességében az EU erős geopolitikai jelenléte és pozíciói figyelhetők meg a Balkánon. Mindazonáltal a transznisztriai és ciprusi befagyott konfliktusok, valamint az ukrajnai háború intenzitása azt jelzik, hogy a biztonsági helyzet továbbra sem teljesen stabil az EU keleti és déli határainál.

A világpolitikai változások következményeként a nemzetközi rend jelenleg átmeneti állapotban van, amelyet instabil, turbulens környezet, az általános biztonsági helyzet romlása, valamint a nagyhatalmak és az egyes geopolitikai szereplők kiszámíthatatlan döntéshozatala jellemez. A térséget az elmúlt évtizedekben több, egymással részben versengő külső geopolitikai és geoökonómiai kezdeményezés és regionális törekvés érintette. A szakirodalomban ilyen összefüggésben jelennek meg többek között az orosz eurázsiai integrációs törekvések, a kínai Övezet és Út Kezdeményezés, illetve Törökország balkáni és

tágabb regionális aktivitása. Annak vizsgálata azonban, hogy ezek milyen formában és milyen területi keretek között tükröződnek a releváns szereplők hivatalos stratégiai dokumentumaiban, a disszertáció dokumentumelemzésének empirikus kérdését képezi. E kihívásokra reagálva a régió belül saját válaszok is megfogalmazódtak az elmúlt években. Ambícióit és a csatlakozott országok számát tekintve ezek közül kiemelkedik a 2016-ban Dubrovnikban első csúcstalálkozóját megtartó Három Tenger Kezdeményezés (Three Seas Initiative: 3SI), mely jóval nagyobb léptékű kooperációnak tekinthető, mint a többi hasonló térségbeli együttműködés, pl. a Visegrádi Négyek, a Bukaresti Kilencek vagy a Slavkovi Háromszög.

A kutatás során vizsgált térség, Köztes-Európa és hasonló jelentéstartalmat hordozó lehatárolásainak (pl. Közép-Európa; Kelet-Európa; Kelet-Közép Európa; Kelet- és Közép-Európa stb.) geopolitikai helyzete és jellemzői széles körben ismertek és a téma egy viszonylag jól feltárt tudományterületnek számít a releváns szakirodalomban. Azonban a nemzetközi rend folyamatos változásai miatt az ehhez kapcsolódó tudományos diskurzusok továbbra sem tekinthetők lezártak. E kérdéskör újbóli vizsgálata ezért továbbra is indokoltnak tekinthető annak az előző bekezdésekben felvázolt aktualitásai miatt. A disszertációban erre teszek kísérletet, mely a szakirodalmi feltárás mellett a strukturált dokumentumelemzés módszertanát alkalmazza.

A kutatás tudományos jelentőségét nem kizárólag Köztes-Európa nagyhatalmi erőterek közötti fekvésének vagy ütközőzóna-jellegének ismételt megállapítása adja, hanem a geopolitikai helyzet jelenkori újraértelmezése, valamint a térség pozícióinak és funkcióinak a megváltozott nemzetközi környezethez igazodó meghatározása. A vonatkozó szakirodalom részletesen foglalkozik a térség fogalmi lehatárolásával, történelmi fejlődésével, geopolitikai kitettségével, valamint az egyes államok kül- és biztonságpolitikai sajátosságaival. Ezek a megközelítések azonban jellemzően elkülönülten vizsgálják a Köztes-Európára vonatkozó térkonceptiókat, a külső hatalmak regionális törekvéseit, illetve a térség államainak stratégiai válaszait. Kevésbé feltárt az a kérdés, hogy a belső és külső szereplők hivatalos stratégiai dokumentumai azonos elemzési rendszerben összehasonlítva milyen, egymással egybeeső vagy egymástól eltérő földrajzi térértelmezéseket, geopolitikai percepciókat, fenyegetésképeket és stratégiai prioritásokat jelenítenek meg. A disszertáció tudományos hozzáadott értékét ezért a fogalmi és történelmi térértelmezés, valamint a strukturált összehasonlító dokumentumelemzés összekapcsolása jelenti.

Szakmai motivációimat tekintve egyetemi éveimet végigkísérte a Kárpát-medence iránti tudományos érdeklődés. Alap- és mesterszakos szakdolgozataimban a régió

katonaföldrajzi, illetve fejlesztéspolitikai adottságainak és jellemzőinek feltárásával és elemzésével foglalkoztam. A Nemzetstratégiai Kutatóintézethez kötődő, közel kilencéves szakmai pályafutásom során ezt az érdeklődési területet tovább mélyítettem és kutattam. Munkahelyi tevékenységeim egy része a Kárpát-medence szomszédos régióira is kiterjed, például európai uniós projektfeladatok révén. A disszertáció témaválasztása mögött személyes motivációk is meghúzódnak. Záhonyi származásúként a 2022-ben kirobbant orosz-ukrán háború érzékenyen érintett, és kézzelfogható valósággá, valamint személyes tapasztalattá tette számomra a nagyhatalmi döntések következményeit. Ekkor erősödött meg bennem az az elhatározás, hogy a Kárpát-medence tágabb térségének geopolitikai helyzetét fogom kutatni a doktori munkám során, mely a régióra ható, belső és külső nagyhatalmi geopolitikai törekvések és folyamatok mélyebb megértésére fókuszál. Mindezeknek Magyarország is része, ezért a Kárpát-medence iránti érdeklődésemet egy átfogóbb térkonceptió irányába bővítettem a témaválasztás során.

Célom, hogy a releváns geopolitikai elméletek szintézise alapján kialakítsak és indokoljak egy olyan jelenkori analitikus lehatárolást, amely a német, orosz és török geopolitikai erőterek közötti európai térséget ragadja meg, majd megvizsgáljam, hogy e térség és annak egyes részei milyen formában jelennek meg a releváns külső és belső szereplők hivatalos stratégiai dokumentumaiban. Ennek részeként az oda tartozó országok, illetve a releváns külső hatalmak (USA, NATO, EU, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Oroszország, Kína és Törökország) hivatalos nemzetbiztonsági, védelmi, biztonsági, katonai és külpolitikai policy dokumentumai alapján feltárom és elemzem az általuk érzékelt földrajzi teret és biztonsági környezetet, valamint annak egyes meghatározó komponenseit. Megvizsgálom, hogy ezekben találhatók-e a vizsgált régióra vonatkozó speciális elemek, és amennyiben igen, akkor milyen összefüggésben.

A fentiek alapján az alábbi kutatási kérdések fogalmazhatók meg:

Kutatási kérdések

(K1) Milyen fogalmak és geopolitikai értelmezések szolgáltak napjainkig a köztes-európai tér megnevezésére és földrajzi lehatárolására?

(K2) Milyen átfogó földrajzi térkonceptiók jelennek meg a régió országainak és a releváns külső geopolitikai szereplők vizsgált stratégiai dokumentumaiban?

(K3) Mely geopolitikai kockázatok és tendenciák határozzák meg a biztonsági helyzet alakulását, és ezek miként jelennek meg a vizsgált dokumentumokban?

(K4) Milyen geopolitikai percepciók, stratégiai célok és prioritások jellemzik Köztes-Európa államait, és ezek alapján milyen hasonlóságok és különbségek azonosíthatók az általuk megfogalmazott stratégiai válaszokban?

Hipotézisek

(H1) Köztes-Európa a térség markáns jellegzetességei ellenére nem alkot egységesen definiált geopolitikai régiót sem a vonatkozó szakirodalomban, sem a vizsgált stratégiai dokumentumokban; a térség értelmezése ehelyett egymással részben átfedő, eltérő földrajzi kiterjedésű és funkciójú térkonceptiókon keresztül jelenik meg.

(H2) A vizsgált köztes-európai államok dokumentumaiban a fenyegetéspercepció és a biztonságpolitikai prioritások a hasonló társadalmi-gazdasági struktúrák és történelmi fejlődési út ellenére területileg differenciált mintázatokat mutatnak. E mintázatok a konfliktuszónákhoz, külső hatalmi centrumokhoz és stratégiai útvonalakhoz való földrajzi viszony, valamint az intézményi beágyazottság együttes figyelembevételével értelmezhetők.

(H3) A vizsgált köztes-európai államok stratégiai percepciói és válaszai nem egyetlen, a régió egészére jellemző mintázatba rendeződnek, hanem földrajzi és intézményi tényezők mentén értelmezhető, egymással részben átfedő alregionális stratégiai mintázatokat alkotnak.

A hipotézisek vizsgálata a szakirodalmi feltárás és a dokumentumelemzés eredményeinek együttes értékelésére épül.

H1 alátámasztását az jelenti, ha a szakirodalomban és a vizsgált stratégiai dokumentumokban nem azonosítható Köztes-Európa egységes, konszenzusosan alkalmazott földrajzi és geopolitikai lehatárolása, hanem egymással részben átfedő, eltérő kiterjedésű és funkciójú térkonceptiók jelennek meg.

H2 empirikus alátámasztását az jelenti, ha a vizsgált államok fenyegetésérzékelésében és biztonságpolitikai prioritásaiban területi különbségek azonosíthatók, és ezek olyan földrajzi mintázatokba rendeződnek, amelyek kapcsolatba hozhatók a külső hatalmi erőterekhez, konfliktuszónákhoz, geopolitikai törésvonalakhoz és stratégiai útvonalakhoz való közelséggel. H2-t gyengítené, ha a fenyegetésérzékelés és a stratégiai prioritások a földrajzi helyzettől függetlenül nagyfokú homogenitást mutatnának (pl. a NATO-tagok egységes

dokumentumalkotási módszerei miatt), vagy az azonosított különbségek nem mutatnának értelmezhető területi mintázatot.

H3 alátámasztását az jelenti, ha az egyes államok stratégiai percepciói, prioritásai és válaszai nem véletlenszerűen különböznek egymástól, hanem földrajzilag és intézményileg értelmezhető, egymással részben átfedő alregionális stratégiai mintázatokba rendeződnek. Ezzel szemben egy, a régió egészére jellemző stratégiai mintázat dominanciája, illetve az azonosítható alregionális stratégiai összefüggések hiánya H3-at gyengítené. Alregionális mintázat akkor azonosítható, ha az érintett államok dokumentumaiban legalább három elemzési dimenzióban, a fenyegetéspercepció, az intézményi orientáció és a stratégiai prioritások vagy válaszok tekintetében tartós és értelmezhető konvergencia figyelhető meg.

A kutatás elemzési logikája a kutatási kérdésekhez és a hipotézisekhez igazodva három, egymásra épülő elemzési szintre tagolódik. Az első elemzési szint a köztes-európai tér fogalmi és földrajzi értelmezését vizsgálja. Ennek keretében egyrészt feltárja, hogy milyen fogalmak és geopolitikai értelmezések szolgáltak napjainkig a térség megnevezésére és lehatárolására, másrészt elemzi, hogy a Köztes-Európára és annak egyes résztérségeire vonatkozó térkonceptiók milyen formában jelennek meg a régió államainak és a releváns külső szereplők vizsgált stratégiai dokumentumaiban. E szint a K1 és K2 kutatási kérdések megválaszolására, valamint a térség fogalmi és területi értelmezésének pluralitására vonatkozó H1 hipotézis vizsgálatára irányul.

A második elemzési szint azokat a geopolitikai és biztonsági kihívásokat tárja fel, amelyek meghatározzák a térség államainak biztonsági környezetét, továbbá vizsgálja ezek megjelenését a kiválasztott stratégiai dokumentumokban. Az elemzés ezen a szinten arra keresi a választ, hogy az egyes kihívások és fenyegetések milyen területi mintázatot mutatnak, és a közöttük azonosítható különbségek mennyiben kapcsolódnak az államok földrajzi helyzetéhez, a külső hatalmi erőterekhez és konfliktuszónákhoz való közelségükhöz, valamint a térség stratégiai útvonalaihoz és geopolitikai törésvonalaihoz. Ez az elemzési szint a K3 kutatási kérdéshez és a fenyegetésérzékelés, illetve a biztonságpolitikai prioritások területi differenciáltságára vonatkozó H2 hipotézishez kapcsolódik.

A harmadik elemzési szint a vizsgált köztes-európai államok geopolitikai percepcióit, stratégiai céljait, prioritásait és válaszait hasonlítja össze. Ennek során azt vizsgálja, hogy az egyes államok miként jelenítik meg geopolitikai környezetüket, milyen fenyegetéseket és földrajzi irányokat helyeznek előtérbe, valamint milyen stratégiai együttműködési kereteket részesítenek előnyben. Az összehasonlítás nem kizárólag az országok közötti hasonlóságok és különbségek azonosítására irányul, hanem annak feltárására is, hogy ezek alapján

kirajzolódnak-e földrajzilag vagy intézményileg értelmezhető alregionális stratégiai mintázatok. Ez az elemzési szint a K4 kutatási kérdés megválaszolására és az alregionális stratégiai mintázatok kialakulására vonatkozó H3 hipotézis vizsgálatára irányul.

Az eredmények hasznosíthatósága

A kutatás kiemelt célja, hogy a magyarországi kül-, biztonság- és nemzetpolitikai, illetve nemzetstratégiai és honvédelmi döntéselőkészítők és a releváns politikai és diplomáciai szereplők számára egy akadémiai igényű, pragmatikusan felhasználható szakmai anyagot állítson össze. Szintén fontos célkitűzés, hogy a disszertáció előmozdítsa és segítse a Köztes-Európára vonatkozó felsőoktatási és akadémiai tudományos kutatásokat azáltal, hogy ezek egyik kiindulópontjaként szolgál. A doktori téma földrajzi fókusza és holisztikus szemlélete lehetővé teszi, hogy a vizsgált régió belüli szakmai műhelyek kooperációját elősegítse és közös gondolkodásra, stratégiaalkotásra ösztönözzön.

I. A vizsgált régió geopolitikai határainak pontos definiálása. A Köztes-Európára vonatkozó legfontosabb geopolitikai, politikai földrajzi és politikatudományi teóriák feltárása, rendszerezése és elemzése az I. világháború korszakától napjainkig. Ennek következtében lehetővé válik a külső nagyhatalmak jelenkori geopolitikai stratégiái mögött meghúzódó legfontosabb szellemi és történeti beágyazódások azonosítása és újraértelmezése.

II. A régió országainak és a külső geopolitikai szereplők vizsgált dokumentumaiban megjelenő geopolitikai és geostratégiai térszemléletek, stratégiai célkitűzések és biztonságpolitikai kihívások feltárása, rendszerezése és összehasonlító értelmezése. Az országok egymáshoz és a külső szereplőkhöz való dokumentumszintű viszonyának elemzése hozzájárul a térség kapcsolatrendszerének tudományos célú megismeréséhez.

III. A vizsgált külső geopolitikai szereplők hivatalos dokumentumaiban megjelenő, Köztes-Európára és annak résztérségeire vonatkozó stratégiai prioritások, regionális törekvések és geopolitikai célkitűzések feltérképezése és szintézise lehetővé teszi a nagytérség külső geopolitikai környezetének rendszerező áttekintését.

2. Kutatási előzmények

2.1 A kutatási témához kapcsolódó kulcsfogalmak

Jelen disszertáció elméleti kerete nem egyetlen geopolitikai iskola kizárólagos alkalmazására épül, hanem a vizsgált térség sajátosságaihoz igazodó, integrált megközelítést alkalmaz. A szakirodalmi feltárásban ismertetett kulcsfogalmak egymásra épülő és egymást kiegészítő értelmezési keretet alkotnak. Közös kiindulópontjuk a földrajzi tér és a politikai hatalom közötti kapcsolat vizsgálata. Ugyanakkor eltérő elemzési logikával, térszemlélettel és hangsúlyokkal közelítik meg ugyanazt a kutatási problémát. Ennek megfelelően a klasszikus geopolitika, a geostratégia, a katonaföldrajz, a biztonságpolitika, a geoökonómia, a nagystratégia, a kisállami elméletek, a kritikai geopolitika és a neoklasszikus geopolitika egymást kiegészítő elméleti és értelmezési keretként történő felhasználása lehetővé teszi Köztes-Európa geopolitikai helyzetének, stratégiai jelentőségének, külső nagyhatalmi beágyazottságának és belső alkalmazkodási lehetőségeinek komplex vizsgálatát.

A disszertáció alapvetően a geopolitika multidiszciplináris tudományágából indul ki, integrálva annak klasszikus (Ratzel–Kjellén-féle szociáldarwinista és determinista), geostratégiai (Mackinder–Mahan-féle szárazföldi-tengeri hatalom), kritikai (diszkurzív) és neoklasszikus (hibrid hatalmi térkonceptiók) irányzatainak elméleti kereteit, kiegészítve a katonaföldrajz (hadműveleti terepanalízis) részdiszciplínájával. Ezenfelül a biztonságstudományra (biztonságpolitika), a geoökonómiára (gazdasági erőforrások geopolitikai célok szolgálatába való állítása), és a nagystratégiára (nemzeti erőforrás-allokáció) is támaszkodik, miközben civilizációs, történelmi és kulturális dimenziókat is figyelembe vesz.

A releváns hazai és külföldi szakirodalomban a klasszikus geopolitika, a geostratégia, a nagystratégia, a neoklasszikus geopolitika és a kisállam-kutatások jellemzően elkülönülő megközelítéseként jelennek meg. Ennek megfelelően a dolgozat olyan kulcsfogalmakat és elméleti keretet tartalmaz, amelyek célja a kutatási téma tudományos megalapozása és egyben pozicionálása az akadémiai térben. A térség és a témakör sajátosságai miatt multidiszciplináris megközelítést alkalmazok, amely a fentiekhez kapcsolódóan nem korlátozódik kizárólag a geopolitikára és az azon belüli fő irányzatokra, hanem figyelembe veszi annak részdiszciplínáit és a kapcsolódó egyéb tudományterületeket is.

Az alkalmazott definíciók értelmezési keretként funkcionálnak a kutatási kérdések feltárásához és megválaszolásához, emellett tudományos alapot és kiindulópontot jelentenek a dokumentumelemzési módszertan során vizsgált szempontok és dimenziók kijelöléséhez, rendszerezéséhez, illetve a dokumentumok mintavételéhez is.

2.1.1 Klasszikus geopolitika

A fogalmi rendszer alapját a klasszikus geopolitika jelenti, mivel ez helyezi középpontba a földrajzi adottságok, az államhatalom és a nemzetközi politikai mozgástér, azaz a tér és a hatalom összefüggéseit. Köztes-Európa esetében ez azért releváns, mert segít feltárni azt, hogy geográfiai fekvéséből fakadóan miért vált a térség ismétlődően a nagyhatalmi érdeklődés tárgyává.

Etimológiai értelemben a geopolitika görög eredetű szó, a *gê* (föld) és a *politiké* (politika) szóból származik. Bonaparte Napóleon (1769-1821) híres mondása szerint „*egy állam politikája földrajzában rejlik*”, ami a geopolitikai szemléletű gondolkodás egyik előzményeként is értelmezhető. A kifejezés először Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), német polihisztor egyik XVII. századi, eddig kiadatlan kéziratában jelent meg, ő a „*Cosmopolitica Geopolitica*” kifejezést használta az emberi faj Földhöz való viszonyának leírására. A terület értelmezése itt a politikatudomány és a filozófia központi elemeként jelenik meg (LOUIS 2014).

A klasszikus geopolitikai elméletek kialakulásának kezdete a XIX. század végére tehető. Fontosságuk az 1900-1945 közötti időszakban jelentősen megnőtt, mivel erre a korszakra az intenzívebb geopolitikai rivalizálás volt a jellemző: a különböző nagyhatalmak „klasszikus” vetélkedése és világháborúi. Mindazonáltal a klasszikus geopolitika elméletei napjainkban is rendkívül fontosak. A geopolitikai viszonyok tudományos alapokon nyugvó ismerete továbbra is nélkülözhetetlen a politikai döntéshozók számára, ezeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, különösen a nagy horderejű és hosszú távú stratégiai elképzelésekben és tervekben (KISSINGER 1996; BRZEZINSKI 1997; KAPLAN 2012; MARSHALL 2015).

A klasszikus geopolitikai elméletek kialakulása szorosan kapcsolódik a vizsgált régióhoz és annak a világpolitikai színtérben betöltött (és vélt) szerepéhez, ezért a Köztes-Európához köthető klasszikus geopolitikai elméletek kialakulásának és fejlődésének részletes bemutatására egy későbbi, a 2.2.1-es alfejezetben („*A térségre vonatkozó fő geopolitikai elméletek*”) kerül sor. Jelen alfejezet egy általános áttekintő képet kíván nyújtani a kutatás során alkalmazott fő definíciókról.

A geopolitika fogalmát államhatalmi értelemben a svéd politológus, geográfus és parlamenti képviselő Rudolf Kjellén (1864-1922) használta először, aki szerint az állam működését a geopolitikának kell tanulmányoznia („*Geopolitik*”), mert a földrajz jellemzően mint politikai, politológiai probléma jelenik meg (KJELLÉN 1900). A geopolitika az előre kitűzött politikai cél érdekében vizsgálja a természeti környezet és a társadalmi tényezők közötti összefüggéseket (KJELLÉN 1916), a kor gondolkodásának megfelelően a politikai és

társadalmi folyamatok geográfiai-környezeti meghatározottságából kiindulva. A szerző az ún. német geopolitikai iskola (vagy szociáldarwinista irányzat) képviselője volt, munkásságára jelentősen hatottak a német geográfus és zoológus Friedrich Ratzel (1844-1904) tanításai.

Ratzel tudományos értelemben iskolateremtőnek számított, úttörő munkássága nyomán alakult ki a társadalomföldrajz részeként a politikai földrajz. Az államot egy térben létező organizmusként képzelte el (RATZEL 1896). Hozzá köthető a „*Raum*” (a tér, ahol a német nép él) és a „*Lebensraum*” (élettér) fogalmának megalkotása is, mely utóbbi az emberi történelem földrajzi determináltságát hangsúlyozza, és ahol a földrajz egy olyan tényezőként jelenik meg, ami az emberi tevékenységeket befolyásolja a társadalommá válás során. Szorosan kapcsolódik az említett két fogalomhoz a „*Kultur*” definíciója is, ami a germánszféra magasabb rendű kultúrájára utalt, amelyre alapozva a kevésbé fejlett kultúrájú népek a német *Raum* gazdasági alávetettjei lehetnek (RATZEL 1897). Történelmi kontextusban ez gyakorlatilag az erősödő német öntudat és ipar birodalmi terjeszkedését volt hivatott tudományosan is alátámasztani.

Tágabb idő- és jelentésbeli kontextusban megállapítható, hogy a gyarmatbirodalmak egyre erősödő vetélkedésétől (XIX. század közepe), majd az I. világháborút követően a földrajztudományon belül megjelentek és egyre markánsabbá váltak a politikai és politikatudományi aspektusok is (FREEMAN 1961). A nemzetközi viszonyok térbeli és földrajzi sajátosságainak tanulmányozására, illetve a földrajztudomány és a politikatudomány kutatási területeinek az összekapcsolására új tudományágak jöttek létre: a geopolitika és a politikai földrajz (TÖKÉS 2021). Utóbbi szellemi atyjának és iskolateremtőjének a már említett német geográfus és zoológus Friedrich Ratzel tekinthető, aki Charles Darwin versengésen és fejlődésen alapuló evolúciós tanait vette át és terjesztette ki az egyes társadalmi csoportokra: népekre, országokra és birodalmakra (*szociáldarwinizmus*), a kijelentési gondolkodás „előfutáraként” markáns földrajzi determinista szemlélettel (RATZEL 1896).

A politika és a geopolitika között akkora méretű az egybefonódás, hogy egymástól elválaszthatatlanul lehet csak tanulmányozni őket (MANN 1994), míg eltérő nézőpontok szerint a geopolitika elsősorban politikai, és csak kisebb részben földrajztudomány (TELEKI 1931). Leggyakoribb alapvetései azonban a földrajz permanens jelenlétére építenek: a földrajz nem vitatkozik, hanem létezik (SPYKMAN 1938). Kizárólag politikatudományi és politikai irányzatként is azonosítható, ahol a geográfiai tényezők (pl. természeti adottságok, földrajzi fekvés, népesség) szerepe jellemzően a valós helyzethez képest indokolatlan túlsúllyal jelenik meg az államok nemzetközi törekvéseiben (KRAJNC 2019). Ugyanakkor a földrajzi és

politikai folyamatok hatnak egymásra, mivel mindkettő dinamikusan változik, és ezáltal kölcsönösen befolyásolják a másikat (COHEN 2003).

Más értelmezések szerint a geopolitika és hozzá szorosan kapcsolódó alterülete, a geostratégia egyenlő arányban ötvözi a geográfiai, politikai és hadügyi ismereteket, ezért túlmutat a politikai földrajz elméleti keretein: a geopolitika a földrajzi térből fakadó tényezők politikai és hadügyi hasznosításának gondolata, mely az állami és a katonai vezetés szintjén hasznosul (NAGY 1999).

Maga az önálló geopolitikai tudományág kialakulása a nagyhatalmak politikai rivalizálásához köthető (DOMONKOS 2013), mivel a XIX. század imperializmusa felerősítette az állam és a globális tér politikai földrajzi kérdéseinek és kölcsönhatásainak kutatását (TÓTH 2011). Ebben az időszakban a politikai földrajz egyik legfontosabb területévé a birodalomföldrajz vált (GODLEWSKA – SMITH 1994).

A birodalmi geopolitika klasszikus korszaka az 1800-as évek végétől a II. világháború befejezéséig, a hidegháború kezdetéig tartott. Gondolkodására leginkább *a szociáldarwinista és a geostratégiai* irányzat hatott, legfontosabb jellemzője pedig az állandó nemzeti, nagyhatalmi és birodalmi vetélkedés volt. Elméletei az említett szereplők terjeszkedésének tudományos igényű megalapozására és támogatására tettek kísérletet (CASTREE et al. 2013).

A szociáldarwinizmus a környezeti-földrajzi determinista felfogása mentén az élő organizmusként létező, fejlődő és változó államot és az ezt szolgálni hivatott teret („*Raum*”) tette meg fő vizsgálati tárgyának (SZILÁGYI 2018). Legjelentősebb képviselői közé Ratzel és Kjellén tartoztak, az irányzatot gyakran német iskolaként is emlegetik. A germán expanziós törekvésekre válaszul jött létre a francia, majd részben a brit (illetve angolszász) geopolitikai iskola is (geostratégiai irányzat).

A klasszikus geopolitikai gondolkodás azonban nem korlátozódik az európai és az angolszász tudományos iskolákra. A XX. század folyamán pl. Latin-Amerikában és Ázsiában is megjelentek olyan önálló geopolitikai irányzatok, amelyek a klasszikus elméleteket saját térségük geográfiai adottságaihoz, történelmi tapasztalataihoz és stratégiai kihívásaihoz igazították. Köztes-Európa és Latin-Amerika mérete, földrajzi adottságai, államszerkezete, társadalmi-gazdasági helyzete, történelmi fejlődése és nemzetközi intézményi beágyazottsága jelentősen eltér egymástól. Az utóbbi régióhoz köthető elméletek inkább csak olyan *elemzési szempontokat jelentenek*, amelyek kiegészíthetik a disszertáció jelenlegi, a strukturális geopolitikai kitettségére, a külső hatalmi erőterekre és a térség államainak alkalmazkodási stratégiáira épülő megközelítését.

A latin-amerikai geopolitikai gondolkodáson belül elsősorban a *brazil, az argentin és a chilei* irányzat rendelkezett olyan összefüggő elméleti hagyománnyal, intézményi háttérrel és széles körű szakirodalmi tevékenységgel, amely alapján önálló geopolitikai iskolaként értelmezhető. Művelőinek többsége katonai háttérrel rendelkezik. Az említett irányzatok ugyanakkor általában elfogadják a német iskolához köthető, az állam mint élő organizmus alapvető koncepcióját, amely a más államokkal folytatott, fennmaradásért zajló verseny során földrajzi, politikai, katonai, gazdasági, demográfiai tényezőkre reagál (CHILD 1979).

A *brazil geopolitikai iskola* összességében a földrajzi tér, a nemzeti fejlődés, a területi integráció és a hatalmi képességek szoros kapcsolatából indult ki. Kulcsterülete a területi integráció kérdéskörében gyökerezik, konkrétan a belső területi kohézió hiánya jelentette kihívásokban, mely napjainkban is jellemzi az országot. Ennek oka, hogy mind a népesség zöme, mind a gazdaságilag fejlettebb térségek az ország atlanti-óceáni partvidékén helyezkednek el, míg a belső területeket uraló Amazonas-medence nem rendelkezik nagy településekkel és releváns mezőgazdasággal, miközben biztonsági szempontból nehezen ellenőrizhető (MORGADO 2018).

Irányzatának egyik korai meghatározó képviselője Mário Travassos (1891-1973) katonatiszt és geopolitikai gondolkodó volt, aki "*Projeção Continental do Brasil*" című, 1935-ben megjelent munkájában Dél-Amerika geopolitikai szerkezetét az Atlanti- és a Csendes-óceán, valamint az Amazonas- és a La Plata-medence közötti térbeli és hatalmi ellentétek alapján értelmezte. Brazília területi integrációját és dél-amerikai befolyásának növelését elsősorban a partvidéki észak–déli helyett a kelet–nyugati irányú infrastrukturális kapcsolatok fejlesztésével tartotta megvalósíthatónak. Kiemelt stratégiai jelentőséget tulajdonított Bolíviának és a kontinens belső területeit összekapcsoló közlekedési útvonalaknak (TRAVASSOS 1938). Gondolkodásában megfigyelhető Mackinder szárazföldi hatalommal kapcsolatos elméleteinek regionális újraértelmezése, ugyanakkor a klasszikus geopolitikai megközelítéseket Brazília sajátos földrajzi adottságaihoz és geopolitikai érdekeihez igazította.

A brazil geopolitikai gondolkodás későbbi fejlődésében meghatározó szerepet játszott Golbery do Couto e Silva (1911-1987) tábornok, aki a földrajzi adottságokat a nemzetbiztonság, a gazdasági fejlődés, az állami tervezés és a hosszú távú stratégiai célok összefüggésében vizsgálta. Megközelítésében Brazília kontinentális mérete és földrajzi helyzete jelentős hatalmi potenciált biztosított. Az országnak rendezett módon kell előrehaladnia saját nemzeti területeinek ellenőrzésétől a kontinentális befolyás kiterjesztésén át a nemzetközi befolyás megszerzéséig. Ehhez az alábbi alapelveket fogalmazta meg: a

nemzeti integráció és a tér hatékony hasznosítása; a belső területek felé történő terjeszkedés és a békés külső befolyásszerzés; a határ menti feltartóztatás; részvétel a nyugati civilizáció védelmében; kontinentális együttműködés; együttműködés a fejlődő világgal; valamint nemzeti geostratégia kialakítása a két nagy külső hatalmi központtal szemben (COUTO E SILVA 1950; CHILD 1979). Gondolkodása ezért nem kizárólag a szűken értelmezett geopolitikához, hanem a geostratégiához és a nagystratégiához is kapcsolódott, kulturális és civilizációs meghatározottságokkal és célkitűzésekkel.

Az iskola további jelentős képviselőjeként említhető Carlos de Meira Mattos (1913-2007) tábornok és hadtörténész, aki többek között az Amazonas-medence, a dél-atlanti térség és Brazília regionális, illetve globális geopolitikai szerepének vizsgálatával foglalkozott. Az országot annak sajátos környezeti, faji és kulturális adottságai miatt „*trópusi civilizációnak*”, kompakt térformája, népessége, természeti kincsei, tudományos és technológiai kapacitásai, továbbá belső kohéziója révén pedig kontinentális világhatalomnak tartotta. Az ország stratégiai szerepét az amerikai kontinens védelmében, a dél-atlanti és nyugat-afrikai térség biztonságának fenntartásában, valamint az Egyesült Államok jelenlétének biztosításában látta Dél-Amerika északkeleti részén (MEIRA MATTOS 1975).

A brazil geopolitikai iskola fő irányvonalát a kontinentalizációs stratégia jelentette, amely elsősorban Travassos és Meira Mattos munkásságában jelent meg hangsúlyosan (MORGADO 2016). A klasszikus geopolitika körébe sorolható brazil geopolitikai iskola olyan ajánlásokat fogalmazott meg a politikai döntéshozatal számára, amelyek közül a leggyakrabban visszatérő elem a kontinentalizációs folyamatokra való összpontosítás volt (MORGADO 2017).

Ezzel szemben a klasszikus *argentín geopolitikai iskola* elsősorban tengeri (óceáni) szemléletű, melynek középpontjában az Atlanti-óceán déli részén található kulcsfontosságú stratégiai csomópontok feletti ellenőrzés igénye áll (BIANCHI 1975), mert a Panama-csatorna esetleges lezárása esetén ezek (Magellán-szoros és Horn-fok) jelentősége felértékelődne. Térszemléletében megjelenik még a Falkland-szigetek (Islas Malvinas) és az Antarktisz fontossága is, előbbi a brit jelenlét, utóbbi pedig a már meglévő területi érdekeltségek védelme kapcsán (CHILD 1979). A két irányzat (brazil és argentin) részben Mackinder szárazföldi, illetve Mahan tengeri hatalomról alkotott elméleteinek brazil és argentin újraértelmezéseként is felfogható.

Buenos Aires irányából nézve a brazil geopolitikai irányzat expanziós jellegű a La Plata folyó medencéjébe történő behatolási kísérletek, az USA-val való szövetség és a regionális vezető szerepre való törekvések révén, melyek sértik Argentína érdekszféráját

(CHILD 1979). Juan Enrique Guglielmelli (1917-1983) katonatiszt és az *Estrategia* folyóirat alapítója szerint ez nem csupán az ütközőállamként funkcionáló Uruguay, Paraguay és Bolívia országaira, hanem Argentína saját területeire is kiterjed Misiones tartomány révén. A gondolkodó jelentős fenntartásokkal viszonyult az ún. „Travassos-doktrínához” is, amely szerint Brazília egy kelet–nyugati irányú közlekedési és gazdasági tengely kiépítésével Bolívia felé növelné befolyását, ezáltal háttérbe szorítva és gyengítve az ország Argentínán keresztül húzódó, természetes észak–déli közlekedési és kommunikációs kapcsolatait. (GUGLIALMELLI 1973). Az ország ugyanakkor nem kizárólag defenzív szemléletben gondolkodott, hanem dél-amerikai béketeremtő- és fenntartó, illetve vezető szerepben is. Az 1940-es évek végén Juan Domingo Peron (1895-1974) katonatiszt és politikus, illetve elnök révén a „Nagy-Argentína” (La Argentina Grande) koncepció is megjelent (DANIELS 1952).

A klasszikus chilei geopolitikai iskola a XX. századi latin-amerikai geopolitikai gondolkodás egyik meghatározó nemzeti irányzatának tekinthető. Erősen kötődik a klasszikus német iskolához, melynek fő okai a német bevándorlók hatásai és a XIX. század végén az országba érkezett porosz katonai kiképző misszió szemlélete. A chilei irányzat alaptézisei a területi integritás megőrzésének, az antarktiszi érdekeltségek védelmének, a tengeri hatalom létrehozásának (Csendes-óceán déli térsége) és a tengeri csomópontok feletti (Magellán-szoros és Horn-fok) ellenőrzés témaköreihez kötődnek (CHILD 1979). Ezek mind az ország különleges földrajzi helyzetéből (4235 km hosszú, 175 km széles, kb. 5000 km tengerparttal rendelkező, több éghajlati övezetbe tartozó állam) fakadó kihívásokra adott stratégiai válaszok (SZILÁGYI 2019). Az argentin iskolához hasonlóan tehát a chilei geopolitikai gondolkodás is erősen tengeri (óceáni) központú.

Művelői közül az egyik legismertebbnek Augusto José Ramón Pinochet Ugarte (1915-2006) katonai oktató és tábornok számít, aki 1973 és 1990 között az ország diktátora volt. 1974-ben megjelent „*Geopolítica*” c. munkájában Chile geopolitikai helyzetének elemzése mellett az organikus államelméletekkel és a klasszikus geopolitikai koncepciókkal is foglalkozott. Értelmezésében a geopolitika egy interdiszciplináris és szintetizáló tudomány, egy komplex értelmezési keret (1. ábra).

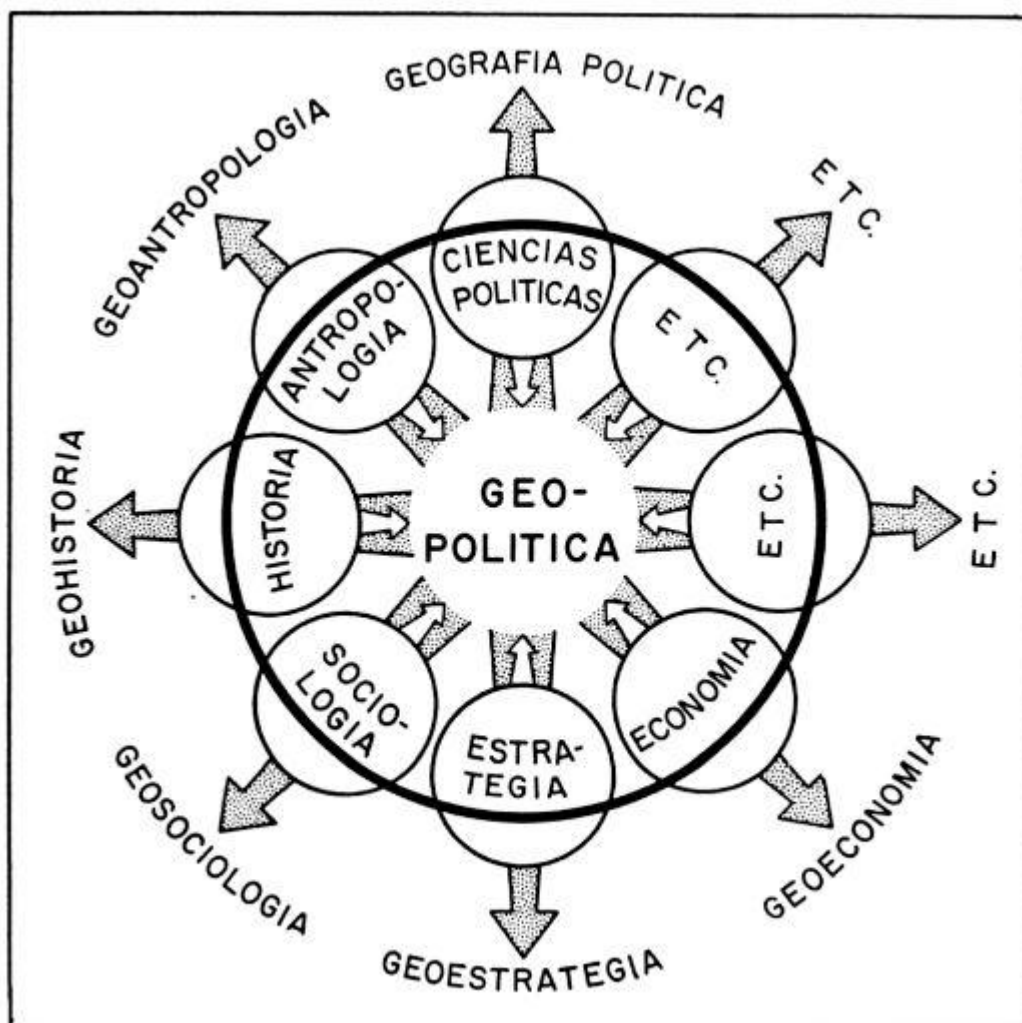

Fig. 5. Aporte de las Ciencias Políticas a la Geopolítica.

1. ábra: A politikatudomány szerepe a geopolitikában. Forrás: Pinochet Ugarte, Augusto (1974): *Geopolítica*. Andrés Bello. 252 p.

Kapcsolatban áll minden olyan tudománnyal, amely összefügg a területtel, az emberi tömeggel és az állam szuverenitásával, így a földrajzi, gazdasági, társadalmi, stratégiai, politikai stb. jellegű tudományterületekkel. Egyéb nézőpontok, pl. a geológia, az etnológia, a nemzetközi jog, a biológia és a demográfia ismeretei is hozzájárulnak a geopolitikai helyzet megértéséhez és a célkitűzések megfogalmazásához. Az ábrán látható „etc.” feliratok arra utalnak, hogy a felsorolás nem teljes, hanem további tudományterületekkel is kiegészíthető. A geopolitika az említett tényezők politikára és államfejlődésre gyakorolt hatásaival, a földi terek dinamikájával foglalkozik. Pinochet szerint a geopolitikai vizsgálatnak biztosítani kell az egyes tudományterületek ismeretanyagának kiegyensúlyozott felhasználását, mert ha valamelyik tudományterület vizsgálata túl nagy hangsúlyt kap, akkor az nem geopolitikai, hanem geohistóriai, geostratégiai, geoökonómiai, geoszociológiai stb. elemzés lesz, ami csak a geopolitika egy kisebb részére összpontosít. Az említett diszciplínák ugyanis különböző

típusú ismeretekkel járulnak hozzá a geopolitikai elemzéshez, de aránytalan és egyoldalú alkalmazásuk el is torzíthatja azt és megszüntetheti a geopolitika komplex jellegét. A geopolitika ezért nem azonos egyik kapcsolódó tudományterülettel sem, és nem is ezek egyszerű összessége, hanem önálló, integráló megközelítés. Pragmatikus és jövőorientált szemléletű: célja, hogy az állam fejlődésére, politikai céljaira és nemzetközi mozgásterére vonatkozó következtetéseket vonjon le (PINOCHET 1974).

Összességében, történelmi időtávját és tartalmát tekintve a geopolitika gyakorlatilag egyidős a területiséget és a hatalmat központba állító politikai tervezéssel és gondolkodással (RETAILLÉ 2001). A geopolitika mindig saját korának terméke. Fontos leszögezni, hogy ezért nincs egységesen elfogadott definíciója, konkrét jelentése és tartalma dinamikusan változott, bővült és fejlődött a XIX. század óta eltelt történelmi korszakokban. Ez alapvetően teoretikusainak és művelőinek sokszínűségében rejlik: geográfusok, történészek, szociológusok, katonatisztek, diplomáták, politikusok, jogászok, biológusok és zoológusok voltak a nagy úttörők és iskolaalapítók.

Ugyanakkor a geopolitika fogalmi tartományának változásához jelentősen hozzájárultak a nemzetközi rendben és viszonyokban bekövetkező változások. Gyarmatbirodalmak vetélkedése és felbomlása, két világháború, hidegháborús korszak, szignifikáns határváltozások és világhatalmi átrendeződések (pl. többpólusú világrend kialakulása) váltották egymást, miközben a technológiai és gazdasági fejlődés új típusú kihívásokat és fenyegetettségeket generált (pl. haditechnológia fejlődése, nukleáris fegyverkezés, környezeti problémák, hibrid hadviselés, kibertér és az űrtér veszélyei). A fentebb említett tényezőkhez mindig alkalmazkodnia kellett a geopolitikai gondolkodásnak, mely ezzel párhuzamosan aktívan részt vett (és jelenleg is részt vesz) a birodalmi és nemzeti érdekek tudományos alapú és igényű formálásában. A geopolitika tudománya tehát mindig a nemzetközi politika adott pillanatban jellemző viszonyrendszerét vizsgálja (NAGY 1999), ugyanakkor vizsgálati területe folyamatosan bővül, mivel a permanens átalakulás állapota jellemző rá (SZILÁGYI 2018).

2.1.2 Geostratégia

A geostratégiai irányzat a geopolitika egyik alterülete, mely a geopolitikai adottságok gyakorlati, stratégiai célú hasznosítását vizsgálja. Fő fókuszában az áll, hogy az egyes országok és geopolitikai szereplők milyen reális gazdasági, katonai, diplomáciai és politikai erőforrásokkal és korlátokkal rendelkeznek, illetve hogy milyen irányokba összpontosítják nemzetközi erőfeszítéseiket. Jelen disszertáció szempontjából ennek azért van jelentősége, mert a vizsgált geopolitikai dokumentumok nem csupán leírják a nemzetközi környezetet,

hanem kijelölik azokat a régiókat, konfliktuszónákat, szövetségi rendszereket, fenyegetéseket és partnerségeket is, amelyekhez az adott szereplők stratégiai jelentőséget társítanak.

A geostratégiai gondolkodás egyik első tudományos képviselője a ratzeli környezeti-földrajzi determinizmussal szakító és a német geopolitikai iskola antitézisének megalkotója francia geográfus Paul Vidal de la Blache (1845-1918) volt. Vidal munkásságának fókuszában a francia geostratégiai célok eléréséhez szükséges társadalmi körülmények kutatása és a szociáldarwinista irányzatra való reakciók álltak. Történelmi kontextust tekintve a XIX. század vége és a XX. század eleje a francia-német szembenállás és összecsapás időszaka volt (gazdasági és katonai versengés, 1870-1871: francia-porosz háború, a Német Birodalom létrejötte, Elzász-Lotaringia elcsatolása Franciaországtól, az I. világháború nyugati frontja). Az említett események természetesen hozzájárultak a két nemzet eltérő geopolitikai gondolkodásához is.

Vidal szerint a földrajzi adottságoknak való kiszolgáltatottságot csökkentő társadalmi tényezők (pl. technikák és tevékenységek) kulcsfontosságúak, azonban egyetlen emberi társadalom és civilizáció sem kerülheti el teljesen a környezet által támasztott korlátozásokat. Ugyanakkor az emberi tevékenység, a természeti környezet hatásai, a kulturális miliő és a civilizáció egésze közötti kapcsolatok egy olyan életformát („*genre de vie*”) alkotnak, amellyel a földrajzi determinizmus meghaladható (posszibilizmus). A lehetőségek megvalósulása jelentős mértékben függ az emberi akarattól is. A német militarista és expanzionista törekvésekkel szemben egy jóval pacifistább álláspontra helyezkedett: a történelem vezérfonalaként működő békés civilizációs és integrációs folyamat a jövőben egy világállam létrehozását hozhatja el. Ebben az egymással szembenálló geopolitikai hatalmi erőcentrumok, illetve a konfliktusövezetek és határviták korszakát a békés együttműködés váltja fel (VIDAL 1911, 1917, 1921).

A francia geopolitikai iskola másik jelentős képviselője, a geográfus Jacques Ancel (1879-1943) szerint az államhatárok pusztán létezésükből fakadóan a nemzetek egymás melletti békében élés közös, történelmi igényét fejezik ki, ezáltal a német geopolitika hódító szemlélete és területi igényei eleve megalapozatlan kitalációk (ANCEL 1938).

Noha Vidalt a francia geopolitikai iskola és a geostratégia megalapítójaként tartják számon, a geostratégiai irányzat inkább angolszász iskolaként vált ismertté. Ennek oka, hogy kezdeti fejlődésére jelentős hatást gyakorolt a szárazföldi hatalom civilizációs elméleteivel (Pivot-, Heartland- és Lenaland-teóriák) foglalkozó brit Halford J. Mackinder (1861-1947) és a tengeri hatalom alaptéziseit kidolgozó amerikai admirális, Alfred Thayer Mahan (1840-1914) is. Ezen elméletek a korszak szuperhatalmának számító Brit Birodalom és a feltörekvő

Amerikai Egyesült Államok nagyhatalmi érdekeit voltak hivatottak alátámasztani és védelmezni az egyre inkább megerősödő Németország és Oroszország ellen a kontinensek egyesülésének („*continental consolidation*”) megakadályozása, illetve a tengeri kereskedelem stratégiai csomópontjainak (kulcsfontosságú átjárók, szorosok, szigetek) biztosítása által (MACKINDER 1904, 1919, 1943; MAHAN 1890, 1897).

Jelen formájában tehát a geostratégia a XX. század világpolitikai viszonyainak egyik jellegzetes terméke (GYORGY 1943). Pontos definíciójának meghatározásához célszerű a „stratégia” szó jelentését megvizsgálni. Eredetileg a görög „*stratēgos*” kifejezésből származik, mely a hadseregek mozgatására és irányítására, illetve a háború művészetére utal. Az ókori Hellaszban a görög-perzsa háborúk, majd a peloponnészoszi háborúk időszakában kapott ez a gondolkodás egyre nagyobb jelentőséget (pl. Hérodotosz és Thuküdidész történetírók munkái), melyek a háborús konfliktusok földrajzi, kulturális és politikai okaival is foglalkoztak. A sztratégosz katonai vezető tisztséggént is megjelenik az ókori görög és később a bizánci történelemben. Érdekesség, hogy az Yves Lacoste (1929-) francia geográfus által 1976-ban alapított nagy hatású geopolitikai témájú akadémiai folyóirat a *Hérodote* címet viseli.

Alapvetően egy markáns katonai aspektust tartalmazó, de a konkrét biztonságpolitikai, katonaföldrajzi, harctéri és hadműveleti tervezésen túlmutató, annál nagyobb és tágabb léptékű, illetve komplexebb fogalom a modern értelemben vett geostratégia, mely döntően hosszú távra tervez egy bizonyos (katonai, gazdasági, politikai) cél elérése érdekében. Ebben számottevő szerepet kapnak a különböző geográfiai tényezők is: „*a földrajz a stratégia szülőanyja*” (GRAY-SLOAN 1999), mivel ezek a politikai és katonai tervezést informálják, korlátozzák vagy befolyásolják (SINGH 2014).

A geostratégia jelenti ennek megfelelően az összekötő kapcsolatot a földrajzi faktorok és a hadászati stratégiák között, miközben a geostratégiai célokat és törekvéseket az aktuális ideológia mellett szignifikáns mértékben befolyásolják az adott állam érdekcsoportjai is (TOVY 2015). Egy állam külpolitikájának földrajzi irányvonalára is utalhat (GRYGIEL 2011), mely a rendelkezésre álló, korlátozott erőforrások és lehetőségek összehangolásával foglalkozik (TOVY 2015). Utóbbi kategóriába tartozik pl. a népesség, a természeti adottságok, a földrajzi fekvés és a határviszonyok (SUBRA 2012), valamint a katonai potenciál is. Összességében egy nemzetközi politikai, biztonságpolitikai és hadászati koncepcióként is azonosítható (KRAJNC 2019).

Minden haderő fejlődését jelentősen meghatározza az adott ország geopolitikai és geostratégiai beágyazottsága és az uralkodó biztonságfelfogása. Egy ország geostratégiája

jellemzően azt írja le, hogy az állam hová összpontosítja az erőfeszítéseit a katonai erő kivetítésével és diplomáciai tevékenységének irányításával (GRYGIEL 2011).

Az Amerikai Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának hivatalos katonai szakszótára nem említi konkrétan a geostratégia kifejezést, de a *hadviselés stratégiai szintje* („*strategic level of warfare*”) címszó alatt a hadviselés azon szintje jelenik meg, amely stratégiai-biztonsági célokat és iránymutatásokat, illetve a nemzeti erőforrásokat határozza meg egy nemzet/nemzetcsoporthoz vagy katonai szövetség számára a stratégiai célok elérése érdekében. Mivel a szótárban az említett definíció hierarchikusan elkülönül a hadműveleti („*operational level of warfare*”) illetve a taktikai („*tactical level of warfare*”) szinttől (DICTIONARY OF MILITARY AND ASSOCIATED TERMS 2021), gyakorlatilag megfeleltethető a geostratégia fogalmával, vagy legalább részben annak katonai-hadászati komponenseinek egy jelentős részével.

A geostratégiai gondolkodás támogathatja a geográfiai tényezőkön alapuló külpolitikai irányvonalat, de az említett tényezők alapján előrejelezheti egy ország jövőbeli külpolitikai döntéseit is (SINGH 2014). Ezzel párhuzamosan pedig a geopolitikai és a stratégiai szempontokat egyesíti a földrajzi és politikai tényezők, illetve az intézkedések átfogó és tervezett alkalmazásának kombinációja által (BRZEZINSKI 1986).

2.1.3 Katonaföldrajz

A katonaföldrajz konkrét térbeli, hadászati-hadműveleti dimenziókkal foglalkozik. A geopolitika és a geostratégia nagyobb léptékű térszemléletéhez képest a katonaföldrajz a földrajzi tényezők katonai jelentőségét, a terep, a domborzat, a vízrajz, a közlekedési infrastruktúra, a határviszonyok, a településhálózat és az ellátási lehetőségek szerepét vizsgálja a konkrét hadászati és hadműveleti tervezést illetően. Ez egyúttal a geopolitikai és a geostratégiai értelmezés egyik alapja is. A német, orosz és török geopolitikai erőterek közötti térséget tekintve a régió egyes részei különböző mértékű természetes védelmi akadályokkal rendelkeznek (pl. Kelet-európai-síkság; Finnország és a Baltikum tengeri kijáratok és erdőségei, Kárpátok, Dnyeper vonala, Balkán-félsziget hegységei, szigetei és tengerszorosai). A dokumentumelemzés során a földrajzi tényezők önálló vizsgálati szempontként jelennek meg.

A hadseregek életét a történelem kezdetétől befolyásolják a geográfiai elemek és adottságok. Az emberi társadalmak működésének már a kialakulásától kezdve egyik meghatározó velejárója a fegyveres küzdelem és a háború problémája, melyhez szorosan kapcsolódik a földrajzi környezet. A hadműveletek természetüknél fogva földrajzi jellegűek:

helyenként előfordulhat, hogy egyedi természeti és emberi tájakat kereszteznek (GALGANO – PALKA 2010).

Már az ókori hadvezérek is tisztában voltak azzal, hogy a Föld jellegzetes felszínformáinak (folyók, síkságok, völgyek, medencék, dombok és hegyek), illetve a különböző tereptárgyak (pl. utak, gázlók, hidak) pontos elhelyezkedésének ismerete és a kulcsfontosságú pozíciók birtoklása elengedhetetlen egy sikeres hadjárat megvívásához. Számos bizonyítékot találunk arra, hogy már az időszámításunk előtt is tudatosan, stratégiai szemlélettel kihasználták a geográfiai tényezőket a harcoló felek. Szun-ce, a híres kínai hadvezér „*A háború művészete*” című könyvében a győzelemhez szükséges hét alaptényező egyikét a természeti feltételek hasznosításában (pl. növényzet, magaslatok és völgyek szerepe) határozta meg (SZUN, C. 2006).

A korábban már említett görög-perzsa háborúk is tartalmazzak erre vonatkozó utalásokat. A marathóni csatában (Kr. e. 490) a síkság felől váratlan támadást indító görög sereg szándékosan megakadályozta a perzsa lovasság kibontakozását a számára kedvezőbb terepen. Később a perzsák két pontonhidat is építettek a Dardanellákon, így biztosítva az átkelést Kis-Ázsiából Európába, az Athosz-hegyfok környékén pedig jelentős földmunkákat végeztek hajóhaduk védelme érdekében. A császárkori Római Birodalom is tudatosan támaszkodott a különböző természeti akadályokra (pl. folyók és sivatagok), amikor az Impérium határainak kiépítésén és megerősítésén (limesek) dolgozott. Megállapítható tehát, hogy egyes esetekben hadászati célokból igény jelentkezett akár a már meglévő földrajzi környezet mesterséges átalakítására is.

A hatalom fenntartásának és növelésének kérdéseivel foglalkozott a XVI. században az itáliai író és politikus Niccolò Machiavelli (1469-1527) is. „*A fejedelem*” című meghatározó munkájában a földrajzi tényezők ismeretének fontossága mellett a hadviselés művelésének morális, etikai és politikai alapjaira is fókuszált (MACHIARELLI 1964). Megkerülhetetlen szerepet játszott az újkori hadászat elméleti alapjainak lefektetésében a porosz katona és hadtörténész Carl von Clausewitz (1780-1831), akinél a háború a politika folytatásának és a politikai célok elérésének eszközeként jelent meg „*A háborúról*” című írásában. A napóleoni háborúk tapasztalatai alapján térszemléletében a teljes országokat lefedő hadszínterek jelentek meg, az itt zajló hadműveletekben pedig kulcsfontosságú szerepet tulajdonított többek között a földrajzi viszonyoknak (pl. időjárás, terepi adottságok és a megművelt kultúrtáj) illetve az állam rendelkezésére álló összes erőforrás felhasználásának (CLAUSEWITZ 2013).

A XIX. század nagy tömeg- és anyagháborúi azonban még látványosabban rávilágítottak a geográfiai ismeretek egyre növekvő fontosságára a hadászatban. A megváltozott körülmények az I. világháborúban jelentek meg leginkább: a milliós nagyságrendű seregek a harcokban érintett földrajzi terek szinte teljes részét kitöltötték, a korábbi háborúkhöz képest nagyobb területek váltak a harcok és a hadjáratok színterévé (NAGY 2014).

Napjainkban a hibrid hadviselés elterjedésével a lakosság moráljának szerepe még jobban felértékelődött, 2001 és 2014 óta pedig paradigmaticus változások (pl. negyedik generációs hadviselés) következtek be a konfliktusok terén (SZENES 2017). A katonai tervezést és a haditevékenységet jelenleg is befolyásolja az aktuális földrajzi környezet állapota és annak pontos ismerete. A hadtörténelem katonai döntéseit mindig geográfiai alapon is hozták, a terep és a földrajzi viszonyok értékelése minden katonai döntés alapja volt, és ma is az (NAGY 2009).

A geográfia és a hadtudományok közös területe a katonaföldrajz, mely önálló tudományterületként a XIX. században jelent meg. A katonaföldrajz a földfelszín tanulmányozza katonai (hadműveleti és harcászati) szempontból (SOMOGYI 1930). Interdiszciplinális tudomány, mert szerves részét alkotja a hadtudománynak, míg ezzel párhuzamosan a földrajztudomány ez irányú alkalmazott földrajzi területének ágazata is (AMACZI-ÁCS 1995). Utóbbi a geográfiai szemlélet egyes tudományterületeinek megközelítései által (pl. a biztonság- és védelemföldrajz, válságövezetek földrajza, katasztrófaföldrajz, határviszonyok vizsgálata) kapcsolódik a katonai gondolkodáshoz és tervezéshez (KRAJNC 2019). A katonaföldrajzi gondolkodás magában foglalja a földrajzi információk, eszközök és az adott technológiák katonai problémákra való alkalmazását is (GALGANO-PALKA 2010).

Általános tendenciaként figyelhető meg a katonaföldrajz résztudományának újjáéledése és elterjedése, mivel napjainkban számos geopolitikai aspektust is tartalmaz (KAPLAN 2000). A geopolitikai folyamatokat a gazdasági és kulturális szempontok mellett katonai alapokon is vizsgálják akadémiai és politikai döntéshozói körökben (HOLLOWAY et al. 2015). Ugyanakkor a modern hadviselés annyira komplex, hogy a döntő előny érdekében a földrajzi hatásokat minden szinten következetesen manipulálniuk kell a katonai vezetőknek (COLLINS 1998).

A geográfiai tényezők katonai szempontú vizsgálata leírható az általános katonaföldrajzi jellemzőkkel:

- Politikai és földrajzi jelentőség;
 - Feszültségfóciók;
 - Történeti áttekintés;
 - Földrajzi helyzet;
- Természeti viszonyok (domborzat, növényzet, vízrajz, talaj, éghajlat);
 - Népségi és települési viszonyok;
 - Gazdasági és ellátási viszonyok;
 - Közlekedési viszonyok;
 - Katonai viszonyok.

Mindegyik felsorolt tényezőnek fontos szerepe van a katonai stratégiák, döntések geográfiailag alátámasztott meghozatalában is (KRAJNC 2019). Sorrendet tekintve Somogyi Endre (1891-1967) szerint, aki katonatisztként harcolt az I. világháborúban, oktatott a Ludovika Akadémián, 1939-1945 között pedig a Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet vezetője volt, az alábbiak szerint rangsorolhatók a földrajzi tényezők:

- Legjelentősebb a vízrajz,
 - majd a domborzat,
 - az éghajlat,
- egészségügyi viszonyok,
- közlekedési viszonyok,
 - segélyforrások
- gazdasági viszonyok,
 - népesség,
- végül az ország területe és határa (SOMOGYI 1930).

A földrajztudomány egyesíti a különböző fizikai és humán elemeket, miközben komoly kulturális és környezetbiztonsági összefüggéseket is tartalmaz a katonai tervezés és végrehajtás számára (GAUTAM 2008). Tágabb értelemben utóbbi ma már különféle területeket és műveleteket fed le: ide sorolható a béke és a stabilitás fenntartása, a katasztrófa-elhárítás, és természetesen a harci műveletek is (GALGANO–PALKA 2010).

A katonai tervezést, elsősorban a stratégia- és doktrínaalkotást, illetve tevékenységeket szignifikáns mértékben befolyásolják az alábbi földrajzi kulcstényezők is (1. táblázat):

Fizikai tényezők	Kulturális tényezők
Területi kapcsolatok	Faji és etnikai gyökerek
Domborzat és vízrajz	Népességi minták és jellemzők
Geológia és talajviszonyok	Társadalmi struktúrák
Növényzet	Nyelv és vallás
Tengerpartok	Ipar és földhasználat
Időjárás és klíma	Közlekedési hálózatok
Napfény és sötétség	Telekommunikáció
Gravitáció és mágnesesség	Katonai létesítmények

1. táblázat: Földrajzi tényezők. Forrás: Collins, John M. (1998): Military Geography for Professionals and the Public. Washington, DC: National Defense University Press, 1998.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a katonaföldrajz területi aspektusból jellemzően hadművelleti és hadszíntér fókuszú, elméleti gondolkodása pedig elsősorban a katonai érdekérvényesítés szempontjait veszi figyelembe a különböző geográfiai faktorok elemzéseire támaszkodva. Jelen disszertáció témájának és kutatási kérdéseinek megfelelően kiemelt fontosságú annak feltárása, hogy a konkrét katonaföldrajzi megfontolások és szempontok hogyan jelennek meg Köztes-Európa országainak, illetve a számottevő katonai potenciállal rendelkező NATO, Oroszország és Törökország régióra ható geopolitikai/geostratégiai gondolkodásában és térszemléletében, pontosabban hogyan befolyásolják azokat.

2.1.4 Biztonságpolitika

A biztonságpolitika a fenyegetések és kockázatok szélesebb körű értelmezését teszi lehetővé. A klasszikus katonai biztonság mellett figyelembe veszi a politikai, társadalmi, gazdasági, környezeti, energetikai, kiber- és hibrid fenyegetéseket is. A disszertáció szempontjából ez azért fontos, mert a XXI. századi stratégiai dokumentumokban a biztonság már nem kizárólag katonai kategóriaként jelenik meg, hanem több dimenziót is érint, több területi szinten és gyakran egymást átfedő módon azonosítható. A biztonságpolitika, mint fogalmi keret ezért összeköti a földrajzi térből fakadó sérülékenységeket és kockázatokat a geopolitikai dokumentumokban megjelenő fenyegetésérzékelésekkel. A vizsgált térség államai a Föld legtöbb országához hasonlóan, részben a kölcsönös globális interdependencia miatt egyszerre szembesülnek katonai, energiabiztonsági, gazdasági, demográfiai, migrációs és hibrid jellegű kihívásokkal.

A biztonság (latinul: securitas) eredetileg félelem és fenyegetettség nélküli állapotot jelent. A biztonságföldrajz mindazon földrajzi és katonaföldrajzi tényezőket vizsgálja,

amelyek egy adott ország vagy térség biztonsági rendszerét és környezetét befolyásolják, valamint nemzetközi kapcsolataira is hatást gyakorolnak. A biztonságföldrajzi megközelítés a biztonságot dinamikus időbeli és térbeli jelenségként értelmezi, amely különböző – egyéni, nemzeti, regionális és globális – szinteken jelenik meg, és politikai, társadalmi-gazdasági, katonai, illetve környezeti tényezők együttes hatása alakítja (SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2019).

Ugyanakkor a biztonságpolitika, mint a geopolitika egyik kiemelt részterülete szintén egy viszonylag új tudományágnak számít, szerepe a hidegháború lezárása után nőtt meg. Ezért napjainkban nincs egy korszakonként és tartalmilag átívelő, egységesen elfogadott definíciója (GAZDAG-REMEK 2018), történelmi koronként folyamatosan változik a biztonság érzékelése (REMEK 2017). Társtudományai a politikatudomány, a nemzetközi kapcsolatok és a hadtudomány, továbbá a már korábban említett biztonság- és katonaföldrajz (KRAJNC 2019). Napjainkban a geopolitika és a történelem ismét kiemelt szerepet játszik a biztonságpolitikai gondolkodásban (SZENES 2017).

A szakirodalom jellemzően különböző biztonságfelfogásokkal és percepciókkal foglalkozik. Alapvetően mindig a túléléssel és a valós vagy annak vélt veszélyek elhárításával vagy megelőzésével van összefüggésben. Fontos megjegyezni, hogy minden emberi tevékenység (sőt, bizonyos esetekben annak hiánya is) kockázattal jár, ami folyamatosan növelheti a biztonságra való törekvés igényét valamennyi területi szinten.

A klasszikus és a modern katonaföldrajzi gondolkodásban a védhetőség és a biztonság szempontjából egyaránt kiemelt szerepet tulajdonítanak a határoknak és a határviszonyoknak (ellenőrzés és megerősítés fontossága). Utóbbi évszázadokon keresztül a biztonság legfontosabb alapfeltételének számított, napjaink globalizálódó és új típusú veszélyeket is generáló világában azonban a földrajzi távolság jelentősége csökkent (GAZDAG-REMEK 2018). Klasszikus értelemben a biztonság egyenlő a katonai biztonsággal és a honvédelemmel („*home defense*”), a gyakorlatban azonban számos új típusú és egymást felerősítő veszély adódik össze, a XXI. század egyben a belső és külső fenyegetettségek összemosódásának, a hibrid fenyegetéseknek a kora is (SZENES 2020). Az új biztonsági kihívások kezeléséhez ezért összkormányzati tevékenységre és irányításra van szükség (SZENES 2008).

Mivel a biztonságra való törekvés alapvetően állami szinten is markánsan megjelenik a különböző nemzetbiztonsági, katonai és védelmi policy dokumentumok formájában, a disszertáció azonosítani kívánja a szakirodalom alapján azokat a tényezőket, melyek az említett stratégiák értékeléseit és célkitűzéseit tartalmazhatják és érinthetik, illetve ezekkel összehasonlíthatók és kiegészíthetők a holisztikus szemlélet jegyében.

A biztonság meghatározó aktora ugyanis az állam, mely a szükséges erőforrások biztosításával legitim módon, a rendelkezésre álló hatalmi eszközökkel képes egy ország lakosságának biztonságát megvédeni, sőt ellenkező esetben a „rossz kormányzás” kifejezetten veszélyeztető tényezőként jelenik meg (KRAJNC 2019). Nem kizárólag államcentrikus aspektusból azonosíthatók csak a kihívások, a belső biztonsággal párhuzamosan megjelennek a regionális és a globális szintű tényezők, pl. a terrorizmus, klímaváltozás és a világjárványok (GAZDAG-REMEK 2018), illetve a nukleáris fegyverkezés is (MARTON 2017). Globális szinten a kölcsönös függőség (interdependencia) rendszere figyelhető meg, melyet az államok alkotnak, ezért egy ország adott biztonsági problémája a hálózat valamennyi elemére veszélyes lehet (BUZAN et al. 1998).

A II. világháború végét követően a biztonság sokáig azonos volt a katonai biztonsággal, napjainkban azonban folyamatosan változik a katonai biztonság szerepe is (SZENES 2017). Ennek előjeleként a NATO 1991. november 7-8-án, Rómában megtartott csúcsertekezlete tekinthető, ahol a hidegháború lezárulása, a Varsói Szerződés felbomlása és a Szovjetunió szétesési folyamata közepette jelentkező új típusú, nem kizárólag katonai biztonsági kihívásokra keresték a válaszokat (NATO, 1991).

A XXI. században különböző politikai, diplomáciai, gazdasági és kulturális tevékenységek alakítják a katonai műveleteket, a stratégia immár jóval többet jelent a hagyományos katonai-védelmi felfogásnál (FRANCART-PATRY 2000). Hadművelési térséggé vált a világűr, a kibertér, a kultúra, illetve a pszichológia területe is (QIAO-WANG 2002). Ugyanakkor az alapvető tényezők értékelése továbbra is kiterjed a földrajzi szemléletű vizsgálatokra és elemzésekre: jelenleg is meghatározó szerepe van a természeti erőforrásoknak, a klimatikus viszonyoknak, a demográfiának és a területiségnek (BOTZ 2010). Gyakorlatilag bármi biztonsági kérdéssé válhat, amit a társadalmi és döntéshozói narratíva azzá formál (BUZAN et al. 1998).

Adott esetben kialakulhat az ún. *biztonsági dilemma* is: amikor egy állam hiányos vagy rosszul értékelt információk alapján erőteljes fegyverkezésbe kezd a saját biztonságának garantálása érdekében, ez azonban hasonló lépésre ösztönzi a szomszédos államokat, mert nő a (kölcsönös) fenyegetettség érzése (HERZ 1951). Kizárólag a társadalom szubjektív érzékelésén is múlhat, hogy egy ország lakossága hogyan „ítéli meg” a fenyegetés valódiságát (BUZAN et al. 1998), ez pedig folyamatos kölcsönhatásban lehet a kormányzati stratégiákkal.

Megállapítható tehát, hogy a biztonság valamennyi területének feltárása és rendszerezése egy komplex feladat, a számos nézőpont miatt nem létezik egy mindenki által elfogadott verzió. Biztonságelméletekkel foglalkozó tudományos körökben megkerülhetetlen

és mértékadó szerzőknek számítanak a „koppenhágai iskola” szerzői: Barry Buzan (1946–), Ole Waever (1960–) és Jaap de Wilde (1957–). Nevükhöz köthető a *biztonsági komplexumok* fogalma, illetve a *biztonságiasítás* („*securitization*”) tárgyköre is. Nagyhatású 1998-as könyvükben („*Security: A new framework for analysis*”) az alábbi felosztást alkalmazták a biztonsági tényezőkkel kapcsolatban:

- **Katonai szektor.** Katonai és védelmi képességek számbavételét jelenti a területi integritás védelme érdekében, melyhez hozzátartozik a külső és belső katonai, illetve nemkatonai fenyegetések elhárítása is: pl. migráció, rivális ideológiák, militáns széparatizmus, terrorizmus, bűnszervezetek. Fontos tényező, hogy ennek a szektornak megvan a maga sajátos logikája, de nem izoláltan működik, az állam katonai kapacitása és képessége kölcsönhatásban van a politikai kapcsolatokkal.
- **Politikai szektor.** Alapvető egysége a területi alapon szerveződő állam (illetve a kormányok), a társadalmi, politikai rend és stabilitás. Az állami szuverenitás megszervezéséről és védelméről szól. Ezzel összefügg a nem katonai fenyegetések elhárítása a nemzetközi társadalom/rend és jog irányából. Fontos szerepet kap a biztonság egyéni szintje is, elsősorban az emberi jogok. Belső és külső fenyegetésekkel foglalkozik: ide sorolhatók az államrendet veszélyeztető ideológiák, illetve a legitimitás kérdései. Az államot összetartó eszmék közé tartozik a nacionalizmus (polgári nacionalizmus), az etnonacionalizmus és az adott politikai ideológia is, az ezekre irányuló fenyegetés egyben a politikai rend ellen is hat. További veszélyként azonosítható a kormánystruktúrát legitimáló ideológia és az állami identitás megkérdőjelezése, illetve az állam egészének léte elleni törekvés (pl. autonómia). Az erős állam és a jó kormányzás is biztonsági tényező a destabilizáció szempontjából: az ilyen országok kevésbé kitettek az etnikai megosztásnak és a szécesszionista tevékenységeknek, továbbá a politikai ellenzékét külföldről támogató erőknél.
- **Társadalmi szektor.** Ebbe a kategóriába az egyéneket, a társadalmi csoportokat és a társadalom egészét meghatározó ideák és gyakorlatok tartoznak. Alapvető vizsgálati tárgya az identitás kérdésköre (ezért identitásbiztonságként is definiálható), mely lehet egyéni és közösségi is. Nem kizárólag nemzetekre vonatkozik, hanem olyan változatos, nagy és önfenntartó identitáscsoportokra is, mint pl. az egyes etnikai vagy vallási csoportok. Maga az identitás önmagában is szervező erővel bír. Amennyiben a közösség úgy értékeli, hogy létét vagy fejlődését fenyegetés éri, akkor társadalmi

bizonytalanságról beszélünk, ugyanakkor hozzájárulhat a „mi” tudat megerősödéséhez és újratermeléséhez. A társadalmi biztonságot leggyakrabban fenyegető tényezők:

- **Migráció:** Államalkotó népesség etnikai összetételének megváltozása a bevándorlás által. Globális kihívásként értelmezhető a szegénységgel összefüggő, migrációval terjedő betegségek és a szervezett vagy „hagyományos típusú” bűnözés térhódítása is.
- **Horizontális verseny:** Nyelvi hatás egy szomszédos, domináns kultúrából, pl. kanadaiak amerikanizálódási, vagy a frankofón quebeciek „féleleme” az anglofón Kanada kulturális-nyelvi hatásaitól.
- **Vertikális verseny:** Adott identitás gyengülése vagy megszűnése egy integráló projekt (pl. Európai Unió, volt Jugoszlávia), illetve szecessziós/regionalista törekvések miatt (pl. Katalónia vagy Kurdisztán). Fenyegető tényezőként említhető még az extrém mértékű munkanélküliség és a bűnözés magas szintje is, ami a társadalmi rendszerek összeomlásához vezethet. A gyakorlatban a fenti három típus számottevő átfedéseket mutathat, emellett lehetnek szándékosak és programszerűek, illetve nem szándékoltak is.
- **Gazdasági szektor.** A gazdasági biztonságot döntően a liberális gazdaságpolitika működése határozza meg. Hegemón hatalomként az USA veszít relatív gazdasági erejéből globális szinten, ami növeli a pénzügyi stabilitással és egyenlőtlenségekkel kapcsolatos aggodalmakat és kockázatokat az egyes országokban, mert a nemzetgazdaságok jelentősen beágyazódtak a nemzetközi gazdasági rendszerbe. Ezzel összefüggésben az alábbi fő tényezők jelentenek kihívást a gazdasági biztonság szempontjából:
 - **Hadiipari** termeléshez és katonai mozgósításhoz szükséges független gazdasági kapacitások és képességek.
 - **Energiahordozók** politikai nyomásgyakorlásra történő felhasználása, romló ellátásbiztonság.
 - **Globális gazdasági rend** egyenlőtlenségeiből fakadó problémák: adósságválság, csökkenő foglalkoztatottság és társadalmi polarizáció.
 - **Illegális** kábítószer- és fegyverkereskedelem, tömegpusztító fegyverek technológiájával való kereskedelem.
 - **Nemzetközi pénzügyi rendszer** instabilitása a politikai vezetés válsága miatt.

- **Környezeti szektor.** Szorosan kapcsolódik a politikai szektorhoz, mivel az elmúlt évtizedekben erős politikai (illetve ettől részben elválasztható tudományos) hatás érte. A környezet is biztonsági tényező lett, melyet tovább fokoz, hogy a két szegmens gyakran átfedi egymást a közéletben és a médiában. Globális tényezőként a környezeti struktúrák védelme az emberi civilizáció közös érdeke, mivel a környezet állapota befolyásolja a fejlődést, az együttműködést és a konfliktusokat, tehát a civilizáció eddig elért eredményeinek a fenntartását is. Léteznek nem ember okozta környezeti katasztrófák is, mint pl. a vulkánkitörések és a földrengések. Az emberi tevékenység által kiváltott környezeti kategóriába tartoznak, mint biztonságot fenyegető tényezők:
 - **Ökológiai rendszerek összeomlása** (pl. klímaváltozás, elsivatagosodás, erdős területek csökkenése és a különböző szennyezések);
 - **Energetikai problémák** (pl. természeti erőforrások kimerülése, ipari működésből fakadó veszélyek: olaj- és nukleáris szennyezés);
 - **Demográfiai problémák** (pl. túlnépesedés, világjárványok, kontrollálhatatlan migráció);
 - **Élelmiszerellátási gondok** (pl. éhínségek, túlfogyasztás, csökkenő terméshozamok a romló talaj- és vízminőség miatt);
 - **Gazdasági problémák** (pl. fenntarthatatlan gazdasági modellek és gyakorlatok okozta társadalmi instabilitás és összeomlás); továbbá a környezeti károk miatti társadalmi feszültségek, erőszakhullámok (BUZAN et al. 1998).

Az ún. *koppenhágai iskola* biztonsági tényezőket osztályozó kategóriái egymásra épülnek és a gyakorlatban jelentősen átfedik egymást, ez az egyes szektorokon belüli tényezők esetében is megfigyelhető. Kategorizálásuk alkalmas az elemzési szintek és az elemzési területek közötti összefüggések megvilágítására is, de figyelembe kell venni, hogy a szerzők nem törekedtek az átfogó osztályozásra (MARTON 2017), a különböző szektorok többszörösen átfedhetik egymást, de egyben stabil elméleti kiindulópontot nyújtanak a mélyebb kutatásokhoz (GAZDAG-REMEK 2018).

Amennyiben alaptételként kezeljük azt, hogy a nemzetközi rendszer aktorai, elsősorban az országok különböző képességeket hoznak létre a biztonságot veszélyeztető fenyegetések elhárításához és kezeléséhez (REMEK 2017), akkor a fentebb felvázolt csoportosítás alkalmas lehet az államok és régiók, pl. Köztes-Európa geopolitikai gondolkodásának, térszemléletének és percepcióinak feltárására is.

Ezzel párhuzamosan azonban folyamatosan új elemek, területek és feladatok jelennek meg a biztonsággal összefüggésben (BOGNÁR 2006), ami a holisztikus szemlélet jegyében szükségessé teszi a vizsgálati és elemzési szempontok bővítését és aktualizálását, kiegészítve ezzel a „koppenhágai iskola” szerzőinek eredményeit. Új területként azonosítható a technológia fejlődésével egyre inkább meghatározó erőforrást betöltő kibertér (információs szféra) biztonsága is (HAIG-VÁRHEGYI 2005; 2008).

Az ENSZ 1991-ben hozta létre a Humanitárius Ügyeket Koordináló Hivatalát (OCHA: Office for the Coordination of Humanitarian Affairs), melynek célja a természeti katasztrófákra és a komplex vészhelyzetekre adott nemzetközi válaszlépések összehangolása. Biztonságértelmezése túlmutat a katonai szemléleten és az *emberi méltóságot* fenyegető tényezőkre fókuszál, az alábbi kiterjesztett biztonsági területek szerint:

- **Gazdaság:** szegénység elleni lépések és munkahelyteremtés
- **Élelmiszerellátás:** éhezés elleni fellépés
- **Egészségügy:** alapvető egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés biztosítása, alultápláltság, nem biztonságos élelmiszerek és betegségek elleni intézkedések
- **Környezet:** természeti katasztrófák, szennyezések és erőforrások kimerülése elleni küzdelem
- **Egyén:** fellépés a fizikai erőszak, családon belüli erőszak, gyermekmunka, bűnözés és terrorizmus ellen
- **Közösség:** Vallások és nemzetek közötti feszültségek csökkentése
- **Politika:** Politikai elnyomás és az emberi jogi visszaélések elleni intézkedések (ENSZ 2021).

2.1.5 Geoökonómia

A geoökonómia fogalma többféle értelemben jelenik meg a releváns szakirodalomban, és a geopolitikához hasonlóan nem rendelkezik egységesen elfogadott definícióval. Egyszerre tekinthető annak fogalmi tartalmának kibővítéseként és részterületének is, melynek vizsgálati fókusza elsősorban a gazdasági tényezőkre irányul. Utóbbiak önmagukban nem magyarázzák a nemzetközi konfliktusokat, de a gazdasági erőforrások és a földrajzi tér összekapcsolása nélkül a geopolitikai folyamatok sem érthetők meg teljes körűen. Szűkebb értelmezésében a gazdasági eszközök geopolitikai és geostratégiai célok érdekében történő állami alkalmazását jelenti. Tágabb megközelítésben ugyanakkor a világ gazdasági folyamatok, a térbeli gazdasági hálózatok és a nemzetközi hatalmi viszonyok kölcsönhatásával is foglalkozik. Példaként említhető az egyes államok kereskedelmi és beruházási politikája, a szankciók alkalmazása, a piacokhoz és a pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés szabályozása, az energia- és

nyersanyagellátás ellenőrzése, továbbá a közlekedési, kommunikációs és technológiai infrastruktúrák feletti befolyás megszerzése. Eszközei közé tartozhat még az import korlátozása, a hazai termelés támogatása, az export ösztönzése, a technológiai fejlesztések állami finanszírozása és a nemzetközi gazdasági versenyhez szükséges infrastruktúra létrehozása is (LUTTWAK 1990). A fogalom ezért hozzájárul annak értelmezéséhez, hogy a katonai és diplomáciai képességek mellett a gazdasági függőségi viszonyok miként alakítják az államok geopolitikai mozgásterét.

Relevanciáját az adja a disszertáció szempontjából, hogy Köztes-Európa strukturális kitettsége nem kizárólag katonaföldrajzi és biztonságpolitikai tényezőkből ered. A térség geopolitikai és geoökonómiai kitettségének egyik további tényezője a régió egyes részeire jellemző tökehiány és külső fejlesztési forrásoktól való függés. Kelet-Közép-Európa és a Balkán esetében a korlátozott belső fejlesztési erőforrások megfelelő térségi fejlesztéspolitika hiányában hozzájárulhatnak a periférikus függő helyzet fennmaradásához, miközben a külső beruházások iránti igény növelheti a külső geoökonómiai szereplők befolyásának lehetőségét is (KOROMPAI 2017).

A térség országainak mozgásterét a külső hatalmi központokhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatok, az energiafüggőségek, a külföldi beruházások, a közlekedési és logisztikai folyosók, az ellátási láncok és a kritikus infrastruktúrák is meghatározzák. Köztes-Európa országai hierarchikus centrum–periféria viszonyokon keresztül kapcsolódnak a környező európai térségekhez, elsősorban a nyugat-európai centrumterületekhez. Ez a kapcsolatrendszer egyaránt tetten érhető a gazdasági teljesítmény különbségeiben (SALAMIN 2015), a térszerkezet sajátosságaiban (JENEY 2006; SALAMIN 2015), valamint bizonyos mértékig a fejlesztési erőforrások elosztásában is (PÉTI et al. 2024).

A hidegháború után, a fukuyamai értelemben vett „történelem végét” és az új „unipoláris világrend” létrejöttét követően az 1990-es években kezdett el nagyobb figyelmet kapni a geoökonómiai gondolkodás. Jelentőségét az adja, hogy a globális politikai és biztonsági megfontolásokat összeköti a pénzügyekkel és a gazdasággal (COWEN–SMITH 2009). Térnyerése viszont nem jelenti azt, hogy a gazdasági liberalizmus, a szabályokon alapuló multilateralizmus vagy a hagyományos katonai erővel működő geopolitika a múlté lenne (VIHMA 2018).

Általános tézisei szerint az államok közötti versenyek már nem katonai és hódító természetűek, ugyanis a hatalmi versengés színtere átalakult. A kereskedelem eszközei átvették a katonai módszerek helyét. A katonai fejlődéssel és a tűzerővel szemben felértékelődött a tőke, a polgári innováció és a piacra való behatolás jelentősége. A konfliktus

alaplogikája (saját bevétellel rendelkező, szervezett politikai egységek vetélkedése a nemzetközi pozíciókért) fennmarad, de inkább kereskedelmi és gazdasági módszerek kerülnek előtérbe (LUTTWAK 1990). Államok közötti verseny ezért a globális gazdasági fejlődés hasznának a saját területre való vonzásában is megvalósulhat (AGNEW 2002) a korábban jellemző katonai rivalizálás arányának csökkenése miatt. Maga a térbeliség is átalakul a geoökonómiai folyamatokban, mert a gazdasági cserekapcsolatok intenzitása és gyorsasága olyan virtuális tereket alakít ki, amelyek határai nem esnek egybe szükségszerűen az államok politikai határaival (CSURGAI 1998).

A geopolitikai verseny természetének megváltozása egy újfajta versengés, az ún. „konnektográfia” és a „globális kötélhúzás” irányába is mutathat. Lényege, hogy a háborús célok a területszerzés helyett a globális ellátási láncok, az energiapiacok, az ipari termelés, illetve a pénzügy, technológia, tudás és tehetség megszerzésére és irányítására vonatkoznak. Felértékelődik az energia, továbbá és az ipar termelési központok, összességében pedig a gazdasági tervezés szerepe (KHANNA 2017).

A gazdasági erő azonban nem jelent automatikusan geopolitikai hatalmat, ehhez az is szükséges, hogy az adott ország a gazdasági erejét katonai és politikai hatalommá tudja alakítani (BARU 2012). A geoökonómiai jelleg ezért szorosan kapcsolódik a területiséghez: vagy a nemzeti hatalom gazdasági alapjai rendelkeznek meghatározó földrajzi sajátosságokkal, vagy a geoökonómiai stratégia célja földrajzilag lehatárolt (SCHOLVIN–WIGELL 2018). Ez alapján a geoökonómia a politika és a tér közötti kapcsolat gazdasági elemzésével foglalkozik (BERNEK 2010).

2.1.6 Nagystratégia

A kutatás során vizsgált köztes-európai térség változatos természetföldrajzi és társadalmi-gazdasági viszonyai, történelme, kiterjedése, határviszonyai, nemzetközi kapcsolatrendszere és külpolitikai törekvései túlmutatnak annak kizárólagos hadászati szerepén, a holisztikus szemléletmód alapján ezért tágabb elméleti keretrendszer és szemlélet is bevonható a vizsgálatba.

Ehhez kapcsolódhat a nagystratégia („*grand strategy*”) definíciója is. A hidegháborús korszak lezárása után, a jelenlegi többpólusú világrendben a biztonság kérdésköre nem csupán a katonai biztonságra és hadműveletekre terjed ki (GÖCZE 1997), ezért a katonaföldrajzi és a geostratégiai megfontolások mellett egyéb tényezők is hangsúlyos szerepet játszanak a geopolitikai viszonyok alakításában. Kérdésként merül fel, hogy stratégiai szinten az egyes államok és nagyhatalmak pontosan milyen megfontolások mentén határozzák meg a geopolitikai törekvéseiket?

A nagystratégia ezért szorosan kapcsolódik a geopolitikához és a geostratégiához, de nem azonos velük. Azt vizsgálja, hogy az egyes részstratégiák (elsősorban katonai, gazdasági és diplomáciai) mennyiben szolgálják ugyanazt a magasabb rendű, hosszú távú politikai célt. Olyan átfogó stratégiai gondolkodásmód tehát, amely az állam rendelkezésére álló különböző erőforrásokat és eszközöket a politikai célok szolgálatába állítja. Történeti szempontból legtöbbször nagyhatalmakhoz kapcsolódott, ez azonban nem feltétlenül utal grandiózus, hódító célokra és birodalmi szemléletre. Jelentősége abból fakad a dolgozat szempontjából, hogy Köztes-Európa geopolitikai helyzete egyszerre értelmezhető külső nagyhatalmi stratégiák célterületeként és belső regionális alkalmazkodási stratégiák terepeként.

Nehéz körülhatárolni a pontos fogalmát, szinte bármilyen politikai célkitűzés jelölésére is használhatják, komplexitásához pedig a XXI. századra kialakuló fejlett és egyben bonyolult technológiai, logisztikai és bürokratikus tényezők is hozzájárulnak (STRACHAN 2005). A „nagy” jelző az állam céljaival összehangolható erőforrásokkal való gazdálkodást jelenti leginkább, nem kizárólag grandiózus hódító célokat (HOOFT 2017). Ugyanakkor utalhat hosszú távú stratégiára is, melyet az ország a legmagasabb szinten (állami döntéshozás) követ (GRAY 2007). Más megközelítések a birodalmi szempontú megközelítéseket hangsúlyozzák (birodalom energiáinak hasznosítása), ami a legtöbb kisállam számára egy kényszerű egyensúlypolitikát és a nagyhatalmak közötti lavírozást jelöl ki (BARANYI 2019).

Akadémiai szinten a hidegháborús érában terjedt el a döntően angolszász gondolkodókhoz köthető nagystratégia fogalma a brit hadtörténész és katonai teoretikus Sir Basil Henry Liddell Hart (1895-1970) rendszerezése jóvoltából. Alapvetően egy ország erőforrásainak háborús összehangolását és irányítását jelenti az állam által meghatározott magasabb stratégiai cél elérése érdekében. Utóbbi kijelölése nem pusztán katonai szempontok alapján történik, mivel jellemzően a politika határozza meg a célkitűzéseket. Meghaladja az egyszerű stratégiai szemléletet, mert végső horizontjában a háború utáni békeidőszakra tekint (LIDDELL HART 1967). Előbbi elsősorban a hadseregek mozgásával foglalkozik, míg a nagystratégia képes átfogni az e mögött meghúzódó motivációs erőket (FULLER 1923).

A nagystratégiával kapcsolatos tudományos írások száma a hidegháború alatt megnőtt, de számos ezzel foglalkozó (és jellemzően az Egyesült Államokra és Kínára fókuszáló) tanulmánykötet és publikáció jelent meg az elmúlt évtizedben is (pl. HILL 2011; WILLIAMSON 2011; BRANDS 2014; GADDIS 2018; BRANDS 2019; MITCHELL 2020; BURKE-COOPER 2020; BORGWARDT et al. 2021; DENOON 2021; MONAGHAN 2022). Ennek ellenére egységes, mindenki által elfogadott definíciója nem létezik, egyesek még a

konkrét létezését is kétségbe vonják, vagy más elnevezésekkel és jelentéstartalommal illetik (SILOVE 2018).

Általánosságban a nemzeti államigazgatás legmagasabb szintjeként is értelmezhető, mely az érdekvényesítés céljából katonai, diplomáciai, politikai, gazdasági és egyéb forrásokat mozgósít (HOOFT 2017), miközben térszemlélete különös figyelmet fordít a külső mellett a belső tényezőkre is (végrehajtáshoz szükséges belső politika) békében és háborús időkben egyaránt (MURRAY et al. 1994). A politikai döntéshozók által használt gyakorlati problémamegoldó módszerként is értelmezhető (LAYTON 2020).

Tágabb kontextusban az alábbi indikátorokkal is vizsgálható egy adott állam átfogó nemzeti ereje/hatalma (nemzetközi szakirodalomban: „*comprehensive national power*”; *CNP*):

- **Gazdasági erőforrások** (GDP, PPP, GNP).
- **Természeti erőforrások** (Megművelhető földterület nagysága; éves vízhozam; kereskedelmi energiafelhasználás; áramtermelés).
- **Tőke** (Bruttó belföldi beruházások; közvetlen külföldi tőkebefektetés).
- **Tudás- és technológiai erőforrások** (Innovációs kapacitás: pl. tudományos és műszaki folyóiratcikkek száma, szabadalmi kérelmek száma; személyi számítógépek száma; internet felhasználók száma; kormányzat K+F kiadásai).
- **Kormányzati erőforrások** (Központi kormányzat fiskális kiadásai)
- **Katonai erőforrások** (Katonai jellegű kiadások és a fegyveres- és rendvédelmi erők létszáma, felszereltsége).
- **Nemzetközi erőforrások** (Az export és a szolgáltatások volumene; import és a szolgáltatások volumene; Jogdíj- és licencdíjak bevételei; Jogdíjak és licencdíjak fizetése).
- **Kulturális erőforrások** (BAJWA 2008)

Nominális értelemben egy ország hatalmának globális, regionális és helyi szintű mérésével, értékelésével és előrejelzésével a geopolitika egyik aldiszciplínája és alkalmazott tudománya, a *powermetrics* foglalkozik. Kutatási területe az egyes gazdasági mutatók (pl. GDP; népesség; terület) és az ebből fakadó katonai faktorok (pl. hadi kiadások; aktív katonák száma) illetve az ún. „*geopolitikai erő*” (a gazdasági és a kétszeres súllyal számolt katonai erő számtani átlaga) vizsgálatára terjed ki. Utóbbit a politikai vezetés hozza létre az előző kettő által. Az eredmények vizsgálatához egyéb tényezők és korrekciók is szükségesek, melyek pontosabb képet adhatnak egy adott állam helyzetéről. Pozitív irányba befolyásolhatja az

ország pozícióit pl. a kedvező földrajzi fekvés, a régi katonai hagyományok, a koherens társadalom, a jó kormányzás, a bevált és jól működő szövetségi szervezetekhez és rendszerekhez való tartozás, illetve a vonzó kultúra is. Negatív irányba módosíthat pl. a kedvezőtlen földrajzi fekvés, ellenséges szomszédok, megosztott társadalom, rossz kormányzás és a nem vonzó kultúra (KICZMA-SULEK 2020).

Nagystratégia nélkül az alsóbb szintű stratégiák nem fednék le teljesen (és ezáltal hatékonyan) egymást és nem lennének összehangolva, ami rontaná a hatékonyságukat (LAYTON 2021). Hierarchikus szempontból meghaladja az ún. DIME (Diplomacy, Information, Military, Economy) szintű stratégiákat, azok céljait fogja össze és biztosítja, illetve fejleszti az egyes stratégiákhoz szükséges erőforrásokat és eszközöket: pl. az anyagi és a humán erőforrást, illetve a soft power (LAYTON 2018).

Köztes-Európa „hagyományosan” ütközőzónaként funkcionáló országaira vonatkozóan ezért célszerű lehet feltárni a régióra ható külső nagystratégiák releváns elemeit, mert azok az egész térség geopolitikáját is befolyásolják. Országcsoporthoz szintjén is értelmezhető fogalom (IKENBERRY 2011), ami elméletben lehetővé teszi egy Köztes-Európa egészére, vagy legalábbis a már konkrét együttműködési gyakorlatokkal és víziókkal funkcionáló Visegrádi Együttműködés és a Három Tenger Kezdeményezés országaira kiterjedő nagystratégia megalkotását is.

A nagystratégia fogalma mindezek alapján különösen alkalmas lehet a disszertációban alkalmazott geopolitikai, biztonságpolitikai és geoökonómiai megközelítések integrálására, mivel az állam hosszú távú céljait, stratégiai környezetét és az azokhoz rendelt különböző hatalmi eszközöket egységes összefüggésrendszerben értelmezi. A fogalom jelen kutatásban történő alkalmazhatósága ugyanakkor nem kizárólag elméleti, hanem operacionalizálási kérdés is, ezért annak lehetőségeit és korlátait a kutatási módszertan és a dokumentumlista bemutatását (3.3-as fejezet) követően szükséges meghatározni.

2.1.7 Kisállami alkalmazkodási stratégiák

Thuküdidész (Kr. e. 460 – Kr. e. 395) ókori görög történetíró híres idézete szerint „*az erősek megtesznek, amit tudnak, a gyengék pedig elszenvedik, amit meg kell*”. „*Vae victis!*” – „*Jaj a legyőzötteknek!*” – visszhangzik a közismert latin szállóige. A kisállami stratégiai alkalmazkodás vizsgálata Köztes-Európa geopolitikai helyzetének értelmezése szempontjából különösen releváns. A térség államainak jelentős része területi, demográfiai, gazdasági vagy katonai erőforrásait tekintve korlátozott geopolitikai érdekérvényesítő képességekkel rendelkezik, miközben földrajzi helyzetükből fakadóan történelmileg és napjainkban is erősebb külső hatalmi központok és biztonságpolitikai erőterek hatásának van kitéve. A

nagyhatalmi befolyás, a földrajzi közelségből eredő biztonsági kitettség, illetve a saját erőforrások korlátozottsága ezért a térség több állama számára a stratégiai mozgástér egyik meghatározó keretfeltételét jelenti.

Hosszú távon a versengő geopolitikai rendszer első „legyőzöttjei” a kisállamok. Amennyiben az államok versenyeznek egymással, akkor a kisállamok versengéshez szükséges erőforrásai elsőként fognak kimerülni, ami értelemszerűen hátrányosan érinti őket (LAFFERTON 2017). Ezen országok külpolitikai érdekérvényesítő képességei korlátozottak és tartósan kényszerpályán mozognak. A kisállam fogalma ezért gyakran a gyenge állam szinonimájaként jelenik meg a tudományos elemzésekben. Az állam területének mérete és a hatalom között lehet összefüggés, a világpolitikában azonban gyenge és erős kisállamok, illetve kis- és nagyméretű gyenge államok is azonosíthatók. Egy állam bizonyos mérhető feltételek teljesítésével, vagy egyes jellegzetes tulajdonságok megléte révén definiálható a kisállam státuszával (GARAI et al. 2017). Az olyan mennyiségi kritériumok, mint például a népesség, a területméret, a GDP és a katonai kapacitás alapján a kisállamok többsége politikailag, gazdaságilag és stratégiaileg sebezhetőnek tekinthető (THORHALLSSON 2012).

A kisállamok ugyanis jellemzően nem rendelkeznek elegendő katonai vagy gazdasági erőforrással ahhoz, hogy határaikon túl önállóan és egyoldalúan érvényesítsék érdekeiket. Számukra ezért különösen fontos a jogállamiság elveire épülő multilaterális nemzetközi rendszer, amely korlátozhatja annak lehetőségét, hogy a kisállamok és a nagyhatalmak közötti erőaszimmetriát ez utóbbiak a gyengébb féllel szemben használják fel (MCLAY 2011).

Katonai szempontból azok az államok tekinthetők kicsinek, amelyek önállóan nem képesek lényegesen veszélyeztetni valamely nagyhatalom alapvető biztonsági érdekeit, és egy hasonlóan motivált nagyhatalmi támadással szemben sem tudják magukat tartósan megvédeni (ELMAN 1995). Az államok nemzetközi pozíciója az alapján is meghatározható, hogy döntéseikkel milyen mértékben képesek befolyásolni a nemzetközi rendszer működését. A kisállamok vezetői jellemzően abból indulnak ki, hogy országuk önálló fellépése nem gyakorol meghatározó hatást a rendszer egészére, ezért céljaikat elsősorban szövetségek, nemzetközi intézmények és nagyobb partnerek segítségével valósíthatják meg (KEOHANE 1969).

Általánosságban véve a korlátozott képességek hatását sajátos belső intézményi megoldások enyhíthetik. Az Egyesült Államokhoz viszonyítva kicsi és nyitott dán, holland, belga, svéd, svájci és osztrák gazdaságok a világgazdasági kitettségből fakadó sérülékenységet demokratikus korporatista intézkedésekkel mérsékeltek a II. világháború után, melyek az ideológiai konszenzus, a központosított politika, valamint a politikusok, az

érdekcsoportok és a bürokraták közötti összetett alkuk keverékei (KATZENSTEIN 1985). A kisállamok hátrányai így nem kizárólag strukturális adottságként, hanem olyan korlátozó körülményként is értelmezhetők, amelyre különböző gazdasági, külpolitikai, biztonságpolitikai és intézményi stratégiák adhatók. A Köztes-Európához tartozó államok szempontjából ezek közül különösen a *balancing*, a *bandwagoning*, a *soft balancing*, a *hedging*, a *shelter* és a *niche diplomacy* fogalmai relevánsak.

Biztonságának szavatolása érdekében és a hatalmi egyensúly nézőpontjából a kisállam általában vagy a gyengébb oldalon álló fél támogatásával egyensúlyozik, vagy az erősebb félhez csatlakozva a győzteshez húz: előbbi a *balancing*, utóbbi az ún. *bandwagon-politika* (WALTZ 1979). Mindkét viselkedésforma vagy egy külső fenyegetésre adott válaszmechanizmusként, vagy profitszerzési magatartásként értelmezhető. Minél gyengébb és kiszolgáltatottabb egy állam és minél korlátozottabbak a kapacitásai, annál valószínűbb, hogy inkább a *bandwagon*-stratégiát választja (SCHWELLER 1994), továbbá minél nagyobb a fenyegetés mértéke, annál valószínűbben kezdenek szövetségépítésbe az adott államok (GARAI et al. 2017).

Reális veszélyként jelenhet meg azonban az ún. „szövetségi biztonsági dilemma”, amelynek lényege, hogy egy erősebb koalíció vagy egy nagyhatalom szövetségi rendszerének tagjaként a kisállam befolyása nőhet a szövetségen kívüli szereplőkkel szemben, de egyben ki is szolgáltatja az országot a biztonságot garantáló aktornak (GARAI et al. 2017). A kisebb államnak egyszerre kell számolnia a magára hagyás, vagyis az *abandonment*, valamint a szövetséges által kezdeményezett vagy eszkalált konfliktusba történő belesodródás, azaz az *entrapment* veszélyével (SNYDER 1984, 1997). Ugyanakkor nem kizárólag stratégiai vagy gazdasági fontosságuk jelenti a kisállamok fennmaradásának kulcsát, hanem a kooperatív folyamatok elősegítése érdekében az intézményes kapcsolatok kiterjesztése és az államok közötti politikai közösség építése is. Politikai közösség tagjaként a kisállamok az érdekérvényesítő potenciáljukat is növelni tudják. Ehhez a különböző szereplők hosszú távú érdekeinek összehangolása szükséges (LAFFERTON 2017).

Az államok egyik alapvető válaszlehetősége a fentebb már említett egyensúlyozás, vagyis a *balancing*. Saját fennmaradásuk érdekében az államok megpróbálják megakadályozni, hogy valamely szereplő tartós hatalmi túlsúlyra tegyen szert. Ez egyrészt belső egyensúlyozással, vagyis a saját gazdasági, katonai, technológiai és állami képességek fejlesztésével, másrészt külső egyensúlyozással, azaz szövetségek létrehozásával és a rendelkezésre álló partnerkapcsolatok megerősítésével történhet (WALTZ 1979).

A *bandwagon*-politika háttérében a szövetségkeresés mellett a revizionista hatalmakhoz való, opportunistá jellegű és profitszerzési célú csatlakozás is állhat (WALT 2000). Költség-haszon relációban a magasabb várható haszon miatt az erősebb félhez való csatlakozás kifizetődőbb, mint az egyensúlyozásra építő stratégia (GOETSCHER 1998). Mozgástérnövelő és profitorientált *bandwagon*-politikára példaként említhető a visegrádi országoknak a migrációs válság kezelése során tanúsított kooperációja pl. kapcsolataik szorosabbra vonásával és egységes külpolitikájukkal (GARAI 2017), továbbá a „Kohézió Barátai” nevű, az EU déli és keleti tagjainak államcsoportja is (LAFFERTON 2017).

A hagyományos katonai egyensúlyozástól megkülönböztethető a *soft balancing*, vagyis a puha egyensúlyozás. Ez egy olyan, alapvetően nem közvetlen katonai eszközökre támaszkodó stratégia, amellyel az államok korlátozhatják, késleltethetik vagy alááshatják egy domináns hatalom katonai politikáját. Eszközei közé tartozhat a nemzetközi intézmények felhasználása, a diplomáciai koordináció, az ideiglenes koalícióépítés, a gazdasági együttműködés és a legitimáció megtagadása. Gyakori, konkrét és kulcsfontosságú eszköze a vétőjog gyakorlása az ENSZ Biztonsági Tanácsában (PAPE 2005; PAUL 2005).

A *soft balancing* azonosításához viszont nem elegendő kimutatni, hogy valamely intézkedés ténylegesen korlátozta a domináns hatalom külpolitikai mozgásterét. Azt is bizonyítani kell, hogy az intézkedést a hatalmi koncentrációból fakadó biztonsági megfontolások motiválták, és az érintett államok annak révén a domináns szereplő fenyegetési képességének csökkentésére vagy saját biztonságuk növelésére törekedtek. Ellenkező esetben a megfigyelt magatartást gazdasági érdekek, regionális biztonsági szempontok, szakpolitikai viták, intézményi alkufolyamatok vagy belpolitikai ösztönzők is magyarázhatják (BROOKS–WOHLFORTH 2005).

A kisebb EU-s tagállamok kevesebb tanácsi szavazatukból, korlátozottabb alkupozíciójukból, illetve szűkösebb pénzügyi és szakértői kapacitásaikból fakadó hátrányaikat különböző stratégiákkal részben mérsékelhetik. Korlátozott alku kapacitásukat (*bargaining capacity*) intézményesített regionális koordinációval és nagyobb tagállamokkal kialakított stratégiai partnerségekkel ellensúlyozhatják. Érvelési kapacitásukat (*arguing capacity*) az Európai Bizottsággal fenntartott kapcsolatok, a szakpolitikai prioritások kijelölése, valamint korlátozott erőforrásaiknak a kiemelt ügyekre történő összpontosítása erősítheti. Emellett a kisállamok reputációs erőikre (*power of reputation*) is építhetnek. Amennyiben semleges, hiteles és a közös európai érdek képviselőjeként jelennek meg, közvetítő szerepük révén saját szakpolitikai céljaikat is hatékonyabban érvényesíthetik.

Továbbá az uniós elnökség semleges és kompromisszumkereső szerepének közvetett felhasználása is erősítheti alkupozíciójukat. (PANKE 2010).

A balancing és a bandwagoning közötti választásnál összetettebb alkalmazkodási formát jelent a *hedging*, amely stratégiai kockázatmegosztásként vagy többirányú biztosítékképzésként értelmezhető. Általában egy nemzetbiztonsági vagy összehangolási stratégiára utal, amelyet az egyik állam a másikkal szemben alkalmaz, és amely az együttműködő és a konfrontatív elemek keverékét tartalmazza. (CIORCIARI–HAACKE 2019). A hedging során egy ország nagyfokú bizonytalansággal és jelentős téttel jellemezhető helyzetben több, egymást kölcsönösen ellensúlyozó hatás kiváltására irányuló szakpolitikai lehetőség egyidejű alkalmazásával igyekszik mérsékelni a kockázatokat. Alkalmazásának három fő előfeltétele van: (a) Nincs olyan közvetlen és egyértelmű fenyegetés, amely az államot egyértelmű szövetségválasztásra kényszerítené; (b) Nincsenek olyan merev ideológiai törésvonalak, amelyek egymással szemben álló táborokra osztanák az államokat; illetve (c) Nincs teljes körű nagyhatalmi rivalizálás, amely választásra kényszerítené a kisebb államokat (KUIK 2008).

Nem kizárólag az egymással versengő nagyhatalmakkal fenntartott gazdasági vagy diplomáciai kapcsolatok egyszerű kombinációját jelenti. Az államok azáltal folytatnak hedginget, hogy olyan jelzéseket küldenek, amelyek bizonytalanságot keltenek abban, hogy milyen mértékben osztanak közös biztonsági érdekeket a nagyhatalmakkal. Ezzel elkerülik a valamely nagyhatalomhoz való egyértelmű igazodást, és növelik a bizonytalanságot azzal kapcsolatban, hogy egy nagyhatalmi konfliktus esetén melyik oldalt választanák. A biztonsági igazodás előnyeinek részleges feladása árán így nagyobb szakpolitikai autonómiát, illetve későbbi igazodási lehetőségeket őriznek meg. Az általános diplomáciai kapcsolattartás és kereskedelmi együttműködés jelenléte ezért önmagában nem tekinthető hedgingnek, amennyiben nem befolyásolja érdemben az állam biztonsági igazodására vonatkozó jelzéseket (LIM–COOPER 2015).

A kisállami alkalmazkodás másik jelentős fogalma a *shelter*, vagyis a külső menedék. A shelter a strukturálisan gyenge államok diplomáciai, gazdasági, társadalmi és politikai igazodási válasza (THORHALLSSON et al. 2016). Jelentősége abból fakad, hogy a kisállamok a nagyobb államokhoz képest korlátozottabb erőforrásokkal és sokkokkal szembeni ellenállóképességgel rendelkeznek, ezért gazdasági és politikai sérülékenységük mérsékléséhez külső támogatásra szorulhatnak. Ezt nagyobb államokkal kialakított kapcsolatok és nemzetközi szervezetek egyaránt biztosíthatják. Megkülönböztethető egymástól a gazdasági és a politikai shelter. Előbbi közvetlen gazdasági támogatás,

valutaunió, külső központi banki segítség, kedvezményes hitel, előnyös piacra jutás vagy közös piac formájában jelenik meg. Utóbbi valamely másik állam vagy nemzetközi szervezet által nyújtott közvetlen diplomáciai vagy katonai támogatást, valamint a nemzetközi szervezetek szabályai és normái által biztosított védelmet jelenthet. A shelter funkciója a kockázatok válság előtti csökkentésére, a bekövetkező sokkok elnyelésére és a válság következményeinek felszámolására egyaránt kiterjed (THORHALLSSON 2011). E meghatározásból következően a shelter fogalma tágabb a hagyományos katonai védelemnél.

Míg a balancing, a bandwagoning és a hedging elsősorban a külső hatalmakhoz való igazodás irányát, a shelter pedig a sérülékenységek külső erőforrások segítségével történő mérséklését magyarázza, a *niche diplomacy* (szegmens vagy rés diplomácia) a kisebb államok önálló képességeire, elkötelezett és képviselni kívánt témáira és saját kezdeményezőképességére helyezi a hangsúlyt.

A kisállamok számára különösen nehéz meghatározó pozíciót kialakítani a multilaterális diplomácia rendszerében. Eredményes fellépésük ezért megköveteli, hogy világos prioritásokat jelöljenek ki, és erőforrásaikat egy vagy legfeljebb két kiemelt témára összpontosítsák. Magyarország, Montenegró, Ausztria és Finnország esetében ilyen lehet pl. a kisebbségvédelem témaköre (LAKATOS 2017). Külpolitikai specializációként is értelmezhető, középhatalmak esetében is (COOPER 1997). Ezzel összefüggésben megjelenhetnek a környezetvédelem, a békefenntartás, az emberi jogok és a fejlesztési együttműködésekhez köthető ügyek is (VAN GENDEREN–ROOD 2011).

A niche diplomacy alapját jelentő szerepek részben a földrajzi elhelyezkedésből és az erőforrásokból fakadnak, részben azonban a politikai vezetők, szakpolitikai tervezők és diplomaták által tudatosan kialakított konstrukciók (HENRIKSON 2005). Eredményessége a specializált és keresett szakértelem biztosításától, a hosszú távú szerepvállalástól és kapcsolati hálók fenntartásától, valamint az intézményi szerepeken keresztül megszerzett formális elismeréstől függ (CHAZIZA–LUTMAR 2025). Azoknak az államoknak, amelyek láthatóvá kívánnak válni bizonyos témákban, megfelelő infrastruktúrát (pl. intézményeket és kutatóközpontokat) kell kialakítaniuk az általuk kiemelten kezelt területeken. Utóbbiak meghatározásánál a szűkebb szakterületekre érdemes összpontosítani, a politikai realitások figyelembevételével (LAKATOS 2017).

Az egyetlen niche diplomáciára épített nemzetközi profil ugyanakkor kockázatokat is hordozhat, mert növelheti a sztereotipizálás, a hitelvesztés és a nemzetközi figyelem elvesztésének veszélyét. Ezért a specializációt választó kisebb államoknak meg kell őrizniük külpolitikájuk rugalmasságát, és folyamatosan figyelemmel kell kísérniük a gazdasági és

politikai környezet változásait (HENRIKSON 2005). A niche diplomacy összességében különösen alkalmas lehet a kisállamok korlátozott kapacitásaiból fakadó hátrányok mérséklésére, mivel az erőforrások általános növelése helyett azok gondosan kiválasztott szakpolitikai területekre történő koncentrálására épül.

A bemutatott megközelítések összességükben arra világítanak rá, hogy a kisebb államok strukturális korlátai nem vezetnek szükségszerűen egyetlen meghatározott kül- vagy biztonságpolitikai magatartáshoz. A balancing, bandwagoning, soft balancing, hedging, shelter és niche diplomacy eltérő alkalmazkodási lehetőségeket ragadnak meg, amelyek a fenyegetettség mértékétől, a szövetségi környezettől, a rendelkezésre álló erőforrásoktól és az állam nemzetközi pozíciójától függően különböző formában jelenhetnek meg. E megközelítések ezért fontos elméleti háttérrel biztosítanak a kis- és közepes köztes-európai államok stratégiai mozgásterének értelmezéséhez.

2.1.8 Kritikai geopolitika

A kritikai geopolitika elsősorban nem a földrajzi adottságok objektívnek tekintett hatását, hanem azok politikai, nyelvi és diszkurzív értelmezését helyezi középpontba. Ez a megközelítés kapcsolódik a disszertáció dokumentumelemzési módszertanához. A vizsgált stratégiák ugyanis nem kizárólag semleges leírásai a nemzetközi környezetnek, hanem politikailag szerkesztett, a nyilvánosságnak szánt és normatív jelentéstartalmakat hordozó szövegek. A kritikai geopolitikai megközelítés alapján a dokumentumokban megjelenő térkonceptiók, fenyegetésképek, partnerségek és geopolitikai narratívák maguk is részt vesznek a politikai valóság formálásában. Ennek alapján a kutatás azt vizsgálja, hogy az érintett külső és belső szereplők miként konstruálják saját szerepüket, környezetüket, szövetségeseiket és riválisaikat a hivatalos dokumentumaikban.

A tradicionális értelemben vett geopolitika az államként szervezett világtér, a nemzetközi rendszer stratégiai területe (REMEK 2017), ami szintén a politikai uralom, befolyás és fennhatóság témaköréhez vezet. A vetélkedés során változatos szereplők és riválisok alkalmaznak különböző eszközöket és érvrendszereket egy adott terület és az ott élő népesség birtoklása érdekében (LACOSTE 1993, 2012), melyek nem kizárólag a klasszikus értelemben vett katonai eszközök lehetnek. Ennek oka, hogy a XXI. század új világrendje új típusú konfliktusokat és harcmódokat eredményez, a klasszikus értelemben vett katonai biztonság komponensei és spektruma folyamatosan változik. A különböző nem állami szereplők „hadviselő” fellé történő válásával az államok közötti háború kiegészült és határnélkülivé/határtalanná módosult (SZENES 2017).

A nemzetközi kapcsolatok és a geopolitika elméletének fejlődésére jelentős hatást gyakoroltak az 1980-as évek filozófiai és módszertani vitái, elsősorban a kritikai társadalomelmélet, a posztmodernizmus és a posztstrukturalizmus megjelenése az említett diszciplínán belül (DALBY 1991). Ismeretelméleti alapjai a „posztmodernizmus atyjaként” is ismert francia történészhez és filozófushoz, Michel Foucaulthoz (1926-1984) köthetők. A posztmodern gondolkodás szkeptikus és cinikus a tekintéllyel és a hitekkal szemben. Követői szerint nem létezik végső, transzcendentális igazság vagy totális modell, a tudások kulturálisan és történelmileg alakulnak ki, amelyben nagy szerepe van pl. a retorikának és az irodalomnak (RORTY 1991). Szorosan összefügg egymással az igazság és a hatalom: a valóság helyét a szavak, a nyelv, a percepciók és a diszkurzív szemlélet veszik át, melyek valamilyen hatalmi közvetítőn keresztül jutnak el az emberekhez (FOUCAULT 2001), az ember a nyelv által konstruálja a világot és a valósággént felfogott dimenziót (BERTENS 1986).

A klasszikus geopolitikai és geostratégia gondolkodás által vallott földrajzi és civilizációs realitás vizsgálata helyett a kritikai geopolitika inkább az érzékelésen alapuló hatalmi-geopolitikai érdekekre és diskurzusokra helyezi a kutatás fókuszát. Irányzatának felívelése a társadalomtudományok vizsgálati módszereiben, illetve a hagyományos tér és időfelfogásban bekövetkezett változásokhoz köthető (SZILÁGYI 2018). Nehéz körülhatárolni a kritikai geopolitika pontos fogalmát, de az irányzat jellemzően a politikai gyakorlat területi meghatározásait alakító folyamatok vizsgálatával foglalkozik. A földrajz itt a hatalom és tudás összekapcsolódásának egy kiemelten fontos terepeként funkcionál (Ó TUATHAIL 1992).

A kritikai geopolitikai iskola az 1990-es években erősödött meg az akadémiai élet világában. Alapítóinak Gearóid Ó Tuathail (1962-) és John Agnew (1949-) tekinthetők, irányzata a nemzetközi politika olyan térbeli „világával” foglalkozik, amelyek a politikai aktorok gyakorlatai révén jelennek meg (Ó TUATHAIL – AGNEW 1992; Ó TUATHAIL 1999) a geográfiai feltevések és elnevezések által (AGNEW 2003).

Alapkonceptiója a „helyekről” alkotott elképzelésekben és ezek politikai döntésekre gyakorolt hatásaiban gyökerezik (FOUBERG–MURPHY 2015). Példaként említhető erre többek között a centrum-periféria megkülönböztetése vagy az Észak és Dél szembeállítása, tehát a sztereotípiák és az idealizálás megjelenése (pontosabban a realitás helyébe lépő hiperrealitás) az akadémiai és a köznapi életben egyaránt (MENDLY 2016). Ehhez kapcsolódóan kiemelten fontos szerepet tulajdonít a kritikai geopolitika a média és a tömegtájékoztatás szerepének, mely a XX. századtól egyre nagyobb súllyal vesz részt a

tudatformálásban, következményeként pedig az állam bel- és külpolitikai határai gyakran elhalványulnak (LACOSTE 1998).

Napjainkban a geopolitika kifejezést gyakran a nemzetközi politika laza szinonimájaként is használják (DEUDNEY 2024). A geopolitika továbbra is kulcsfontosságú az állami vezetés művészetében (SZENES 2017), korunk nemzetközi folyamatai leginkább a geopolitikai elméletek segítségével értelmezhetőek, a geopolitika a nemzetközi kapcsolatok elemzésének módszerének tekinthető (CSIZMADIA 1996), miközben a modern hadászatban és hadügyi tervezésben betöltött szerepe továbbra is megkerülhetetlen (NAGY 1999). Általános értelemben véve képes arra, hogy integrálja a belső konfliktusokat és azok nemzetközi konfliktusokhoz fűződő viszonyára összpontosítson (SUBRA 2012).

Kutatási területe jelentős átfedésben van a nemzetközi kapcsolatokkal, bár markánsabb hangsúlyt fektet a földrajzi tényezőkre (pl. az elhelyezkedés, az erőforrások és a hozzáférhetőség). Egy olyan világszemléletként is azonosítható, amely a világpolitika, a politikai hatalom és az államközi kapcsolatok földrajzi tényezőit és kapcsolatait vizsgálja (CASTREE et al. 2013; DODDS 2007). A kritikai geopolitika kiemelten foglalkozik a katonai, gazdasági, kulturális és ideológiai hatalom működésének kérdéskörével, elsősorban azzal, hogy ezek kivételét miként befolyásolja pontosan az adott földrajzi és politikai környezet (KELLY 2019).

2.1.9 Neoklasszikus geopolitika

A neoklasszikus geopolitika a klasszikus geopolitikai alapok és a XXI. századi átalakulások közötti közvetítő keretet biztosítja. A klasszikus geopolitikai gondolkodás későbbi, részben újraértelmezett változataként jelenik meg. Kiindulópontja az, hogy a földrajzi tényezők továbbra sem hagyhatók figyelmen kívül a nemzetközi politikai folyamatok értelmezésekor, ugyanakkor ezek már nem tekinthetők kizárólagosan meghatározó tényezőknek. Megközelítésében hangsúlyosabb elemként jelennek meg az adott történelmi korszak politikai, gazdasági, katonai és technológiai viszonyai. Fogalmi kerete ezért alkalmas arra, hogy a földrajzi determinizmustól eltávolodva, de a geográfiai tényezők jelentőségét nem elvetve értelmezze Köztes-Európa jelenkori stratégiai helyzetét. Ennek megfelelően hozzájárul ahhoz, hogy a disszertáció egyszerre vegye figyelembe a Köztes-Európára jellemző tartós földrajzi adottságokat és azokat az új, XXI. századi hatalmi dimenziókat, amelyek a térség geopolitikai jelentőségét napjainkban újraformálják.

Tudománytörténeti szempontból a II. világháborút követően a geopolitika mint tudomány diszkreditálódott a nemzetközi akadémiai életben. Ennek oka Németország és a nemzetiszocialista ideológia világháborús szerepe volt. A Harmadik Birodalom eszmei és

külpolitikai hódító nézeteinek megalapozásához ugyanis hozzájárult a szociáldarwinista és a geostratégiai irányzatot egyesítő Karl Haushofer (1869-1946) geopolitikai munkássága. Haushofer a müncheni egyetemen oktatott és alapított geopolitikai folyóiratot, tanítványai közé tartozott Rudolf Hess (1894-1987) is, Hitler későbbi tanácsadója és helyettese az NSDAP-ben. A Szovjetunióban egyenesen „burzsoá tudománynak” nyilvánították a geopolitikát annak agresszív terjeszkedő szemlélete és német tudománytörténeti gyökerei miatt.

A geopolitika az 1970-as években kezdett el visszakerülni a tudományos életbe az egyes amerikai geográfusok és külpolitikával foglalkozó szakemberek (pl. Gray, Sloan, Kissinger és Brzezinski) által. Henry Kissinger meghatározó, *Diplomacy* című munkája 1994-ben jelent meg. A neoklasszikus geopolitikai gondolkodás újbóli megerősödése ugyanakkor nem köthető egyetlen szerzőhöz vagy évszámhoz. A neoklasszikus geopolitika történeti kontextusát a hidegháborús korszak adta, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió katonai-politikai-diplomáciai-gazdasági szembenállása.

A neoklasszikus geopolitikai iskola képviselői szerint a klasszikus geopolitika alapelvei és mozgatórugói továbbra is érvényesek, mivel a földrajzi tényezők továbbra is hatással vannak a nagyhatalmi szembenállásra és az államok rivalizálására, ezáltal pedig a nemzetközi kapcsolatok és a világpolitika alakítására. A hidegháborús korszak lezárása után ezen tényezők továbbra is megfigyelhetők és kutathatók, ugyanakkor a neoklasszikus felfogás szerint kulcsfontosságú az aktuális és új, a klasszikus geopolitika korszaka utáni politikai és technológiai tényezők figyelembevétele. Mackinder és Spykman elméletei a szárazföldi hatalomról, vagy Mahan teóriái a tengeri hatalomról továbbra is érvényesek, de a XX. század végére, XXI. század elejére bekövetkezett változások (pl. különböző technológiai felfedezések, hadiipari fejlesztések, űrtechnológia) figyelembevételével.

A hagyományos értelemben vett térhez hasonlóan az államok közötti hatalmi vetélkedés immár a világűrben is folytatódik, az új „hadszínter” a Föld-közeli űrtér és az alacsony magasságú orbitális röppálya, eszközei pedig a nagy hatótávolságú interkontinentális ballisztikus rakéták és a különböző műholdak (DOLMAN 2001). Az űrszférának eddig csak a töredékét hasznosították katonai célokra, de perspektíváit tekintve hatalmas lehetőségek rejlenek benne (COLLINS 1988). Érdeemes megemlíteni ezzel összefüggésben, hogy napjaink geopolitikája jellemzően ötdimenziós szemléletű: a klasszikus értelemben vett szárazföldi, tengeri és légi, illetve a fentebb említett világűr (*asztropolitika*), mint aspektus mellett egyre meghatározóbbá válik a kibertér (*információs szféra*) dimenzióinak vizsgálata is (SZILÁGYI 2018).

2.2 A német, orosz és török hatalmi erőterek közötti térség definiálása és geopolitikai helyzetének feltárása

2.2.1 A térségre vonatkozó fő geopolitikai elméletek

A klasszikus német, orosz és török geopolitikai és geostratégiai erőterek közötti európai térségre vonatkozó első geopolitikai elméletek egy része elválaszthatatlanul összefügg a XIX.-XX. századi német (illetve osztrák és porosz) tudományos és birodalmi gondolkodással, mely elsősorban saját befolyási övezetként és hegemon területként tekintett Közép-Európára (*Mitteleuropa*). Földrajzi kiterjedését és a korabeli államhatárokat tekintve ez gyakorlatilag a Köztes-Európaként használt térfogalom „előfutárának” is tekinthető, mivel Köztes-Európa területének egy tekintélyes részét magában foglalta. Emellett a német államtér és a szintén felemelkedő Orosz Birodalom közötti földrajzi-kulturális-gazdasági térségre vonatkozott.

A Mitteleuropa kifejezés megalkotása az osztrák pénzügyminiszter Karl Ludwig von Bruck (1798-1860) és a német közgazdász és szociológus Lorenz von Stein (1815-1890) nevéhez köthető 1848-tól (LIBARDI - ORLANDI 2011), mely elsősorban a nagynémet egység kérdéskörével és az egymással összekapcsolódó gazdasági konföderációkkal foglalkozott (ATKINSON – DODDS 2000).

Később ez egyre markánsabb politikai és pángermán gondolatokkal bővült, főleg porosz részről: nagy hatása volt pl. Friedrich Naumann (1860-1919) német politikus „*Mitteleuropa*” c. 1915-ös könyvének, melyben a német nacionalizmus és militarizmus mentén Közép-Európát geopolitikai értelemben a német érdekszféra keretein belül értelmezte. Gondolatai szerint Európa említett részének politikai és gazdasági szempontból integrált egységgé kell válnia, melynek bábállamai német uralom alá tartoznak. Érdekesség, hogy munkájában a *germanizáció* mellett a magyarosítást (hungarizációt) is támogatta, mivel véleménye szerint a német államnak rugalmasnak kell mutatkoznia nyelvi kérdésekben a stabilitás és a „harmónia” megőrzése érdekében (NAUMANN 1915).

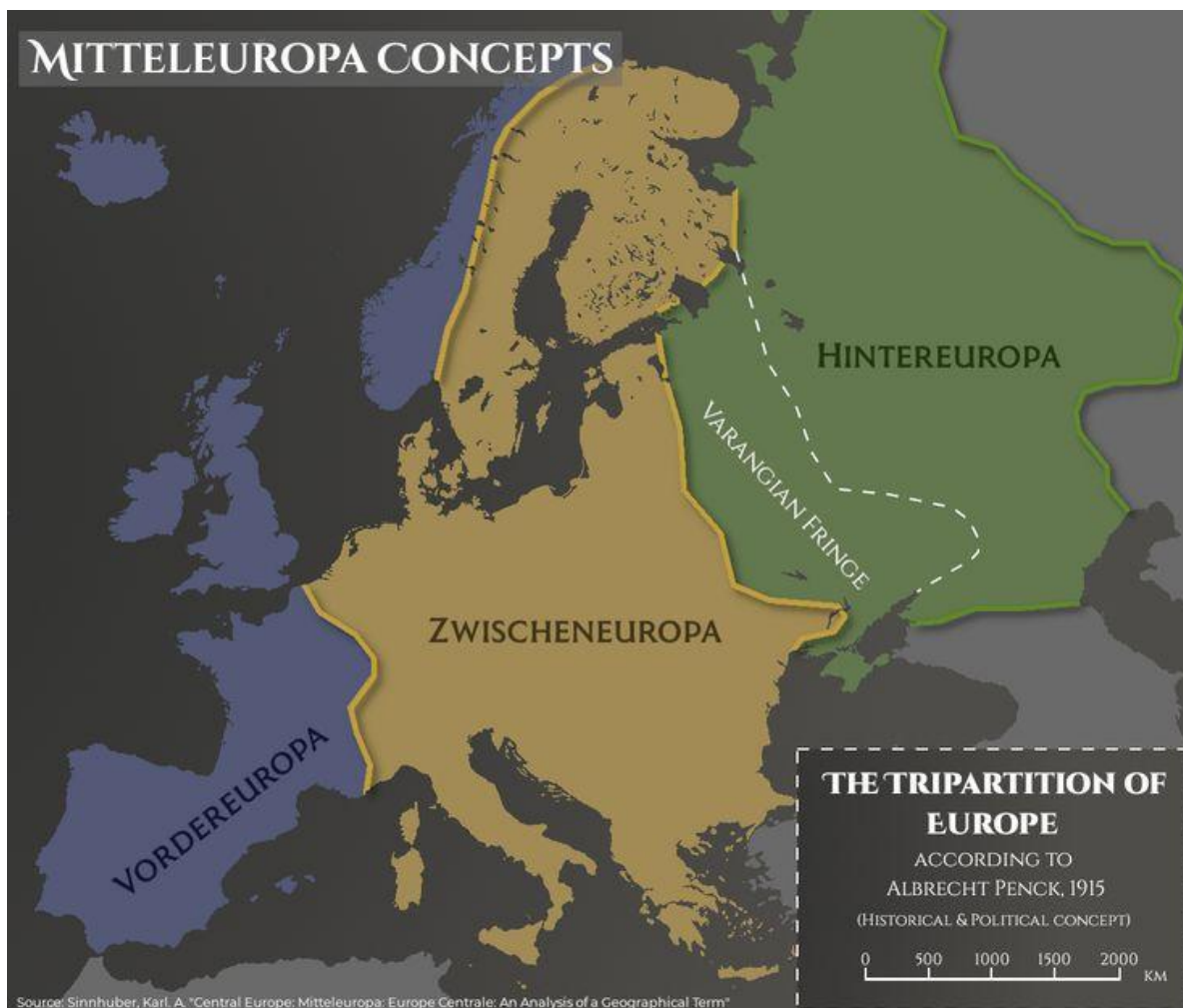
Ezzel párhuzamosan az I. világháború elején a német felsővezetés részéről megfogalmazódott a háborús célokat kitűző komplex „*Septemberprogramm*”, melynek részeként helyet kapott a kelet felé való terjeszkedés is, illetve egy ütközőzóna létrehozása a német és az orosz államtér között (FISCHER 1967).

Jelen disszertáció szempontjából a ratzeli, illetve a Mitteleuropával kapcsolatos elméleteknek azért is van jelentősége, mert nagymértékben hatottak a szociáldarwinista és a geostratégiai irányzat egyesítőjére, a német Karl Haushofer (1869-1946) tábornok, geográfus

és szociológus nézeteire. Ratzelhez hasonlóan Haushofer is a német birodalmi érdekeket, továbbá (elsősorban) a keleti irányú terjeszkedés tudományos alátámasztását tartotta fő prioritásának és egyben Kjellén elképzeléseit fejlesztette tovább nagyobb léptékekben. Geopolitikai gondolkodása a németek számára komplex világszemléletet nyújtott az I. világháborús vereséget követően és hatást gyakorolt a későbbi nemzetiszocialista rendszer keleti irányú expanziós törekvéseire: Lengyelországon át a balti államokon és a mai Belaruszon és Ukrajnán keresztül Moszkva és az Urál-hegység irányába (HAUSHOFER 1928; 1931; 1939a; 1939b; 1941a; 1941b; 1943).

Munkáiban hangsúlyos szerepet kaptak a kontinensek és a globális terek, pánrégiók. Európát, Ázsiát és Afrikát egy szárazföldi blokknak írta le, mely Németország vezetésével megtörheti az angolszász hegemoniát azzal, hogy megakadályozza annak betörését és jelenlétét az említett területen (HAUSHOFER 1941c).

Köztes-Európa fogalma először az I. világháború időszakában jelent meg a földrajz- és történettudományban, döntően etnikai, hadászati-stratégiai, határkutató és geopolitikai vonatkozásokkal. Kiterjedésének és elhelyezkedésének meghatározása, illetve fogalmi koncepcióinak értelmezése azonban történelmi koronként változott a kontinensen (BELUSZKY 1996). Fogalmának konkrét meghatározása Albrecht Penck (1858-1945) nevéhez köthető (*Zwischeneuropa*), a német geográfus a Fehér-tengertől a Boszporuszig terjedő nagytérseget értette alatta (2. ábra), északi és nyugati felén kiegészülve a mai Svédországgal, Dániával, Németországgal, Svájjal és Olaszországgal (PENCK 1915).

2. ábra: Közép-Európa koncepciók. Európa hármas felosztása Albrecht Penck (1915) alapján. Forrás: SINNHUBER, Karl A. (1954): *Central Europe: Mitteleuropa: Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term*. In: *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, No. 20 (1954), pp. 15-39. Blackwell Publishing on behalf of The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers).

Mivel nem egyértelműen és nem kizárólag földrajzi, hanem egyben politikai-történelmi fogalom is, pontos definíciójának megállapítása nehézségekbe ütközik. Megjelenhet a Belső-Európa, Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa és a Délkelet-Európa megnevezés is, továbbá a leggyakrabban Köztes-Európa szinonimájaként emlegetett Közép-Európa (*Mitteleuropa*) is, bár ezek utóbbi kivételével jellemzően eltérő és nehezen értelmezhető fogalmak (NAGY 2014).

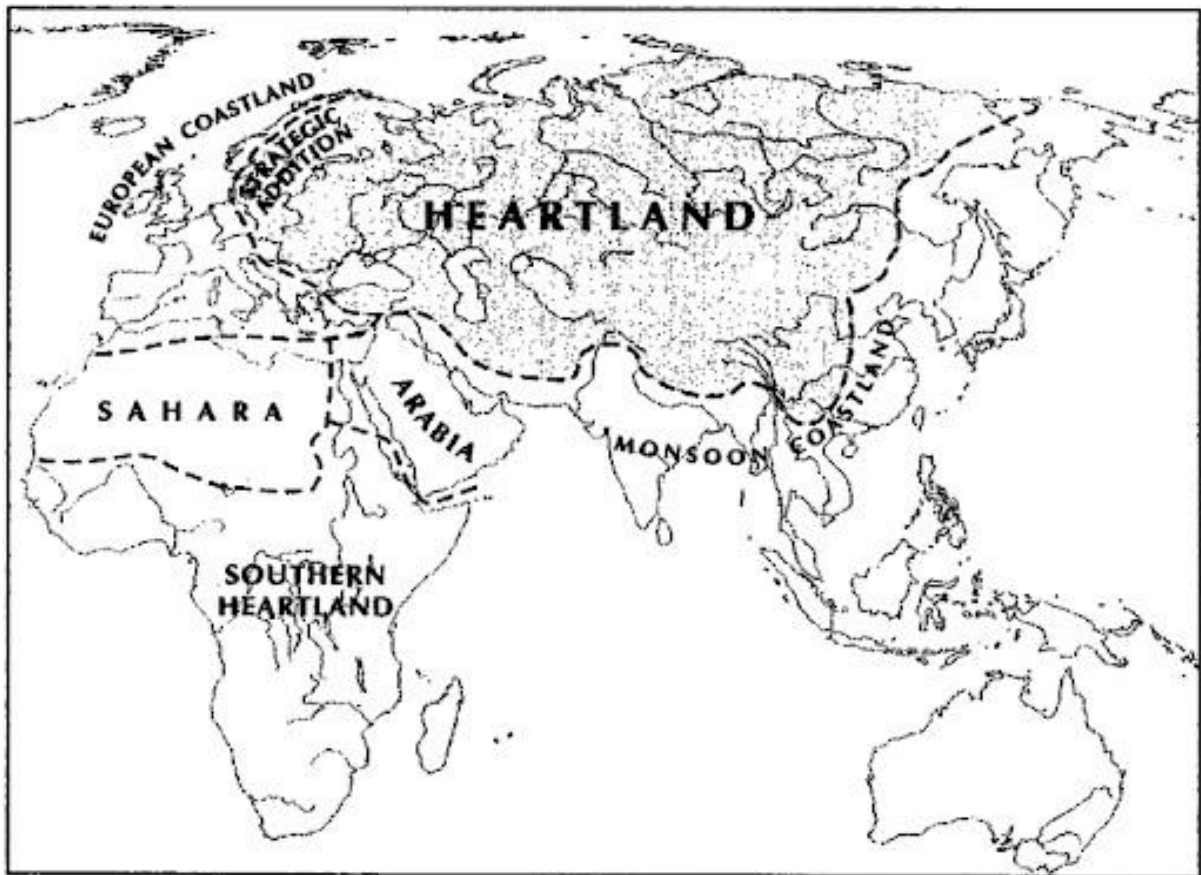
A német, orosz és török hatalmi erőterek közötti térség területének túlnyomó része a kontinens egészéhez hasonlóan a II. világháború során a frontvonalba került, Finnországtól egészen Görögorszáig. Geopolitikai „küldetését”, azaz Németország és Oroszország elválasztását nem tudta betölteni, stratégiai fekvése és katonaföldrajzi jelentősége azonban bebizonyosodott a hadműveletek során. Példaként említhető erre a területén fekvő kelet-

európai síkság kínálta akadálytalan, természetföldrajzi értelemben vett előrenyomulás jellemzően keleti és nyugati irányba, a síkság tölcsekszerűen kiszélesedő felszíne Lengyelország és a Kárpátok vonalától, illetve az említett hegység védelmi funkciói.

Fentebb említett konkrét geopolitikai „küldetése” vagy funkciója a brit geográfus, történész, szociológus és politikus Sir Halford J. Mackinder (1861-1947) egyes geostratégiai tematikájú írásaiban egyértelműen azonosítható (MACKINDER 1904; 1919). Mackinder a globális hatalmi egyensúly kialakításával és fenntartásával foglalkozott a brit birodalmi érdekek védelmében. Álláspontja szerint a XIX. és a XX. század fordulóján véget ért a nagy földrajzi felfedezéseken alapuló kolumbiánus korszak, a világ a globális átalakulás szakaszába lépett (posztolumbiánus korszak).

Ebben az új történelmi korszakban a technikai-technológiai fejlődés következtében megváltozott a tér és az idő egymáshoz való viszonya, mivel csökkent a köztük lévő, fizikailag is érzékelhető távolság, ezzel párhuzamosan pedig szignifikáns mértékben megnőtt a vasúti szállítás és katonai mozgósítás szerepe. Utóbbi a lovasnomád Mongol Birodalom óta a legnagyobb fenyegetést jelenti, mert felboríthatja a Brit Birodalom tengeri hatalmon alapuló világhegemóniáját. Mackinder szerint a tengeri kijáratokkal is rendelkező nagy szárazföldi hatalmak (elsősorban az akkori Orosz Birodalom, de Németország is) potenciális fenyegetést jelentenek a brit érdekekre. Ennek jeleként értékelte, hogy 1890 és 1904 között megépült a transzszibériai vasútvonal. Kulcsgondolata ennek megfelelően az ún. *Pivot/Tengely-elmélet*, vagyis, hogy az említett két állam földrajzi-stratégiai szövetségét mindenképp meg kell akadályozni, mert a kulcsövezet (Eurázsia) birtoklása legyőzhetetlen ellenfélle tenné annak mindenkori birtokosát (MACKINDER 1904).

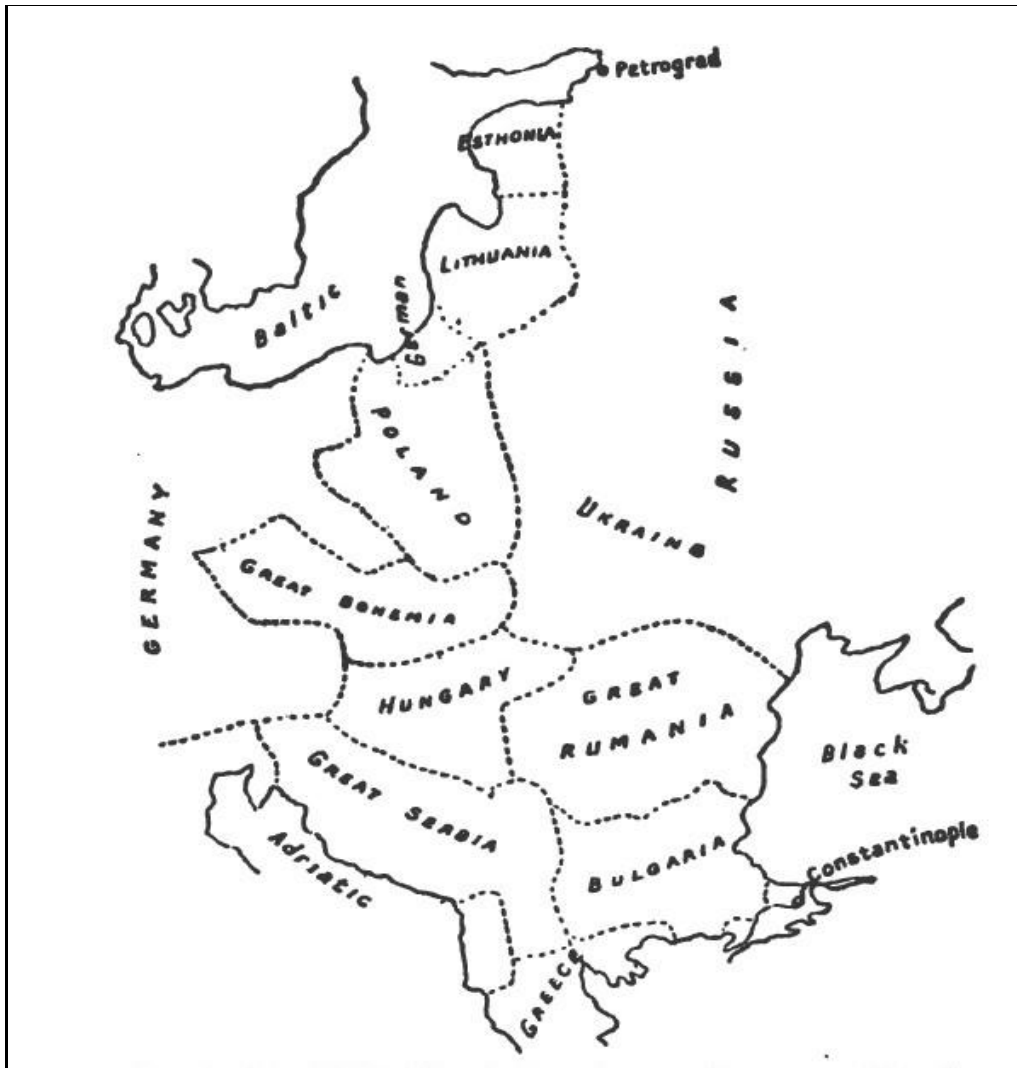
Elméletét később aktualizálta és továbbfejlesztette az I. világháború befejezése után (3. ábra), melyben a világ megváltozott geopolitikai viszonyaira reagált (*Heartland/Magterület-elmélet*).

3. ábra: A hatalom természetes földrajzi központjai. Forrás: Mackinder, Halford (1919): *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. New York: Holt, 1919.

1918 után számottevő változások történtek Európában. A Német Császárság vereséget szenvedett és területeket veszített, a Brit Birodalom győzött, de meggyengült, Oroszország pedig a totalitáriánus rendszer irányába fordult a bolsevik hatalomátvételt követően. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, az Oszmán Birodalom szétesett és elvesztette európai (balkáni) területeit, Lengyelország ugyanakkor visszanyerte a függetlenségét.

A vizsgált régió geopolitikai fontossága megnőtt, mert Németország, Oroszország és Törökország között számos új állam jött létre a világháborút lezáró békeszerződések következményeként. Mackinder második nagy tézisében e felaprózódott térség a „*Strategic addition*” (Stratégiai kiegészítés) elnevezést kapta a Magterület részeként, mely a Brit Birodalommal vagy az antant hatalmakkal együttműködve elméletileg képes biztosítani annak világpolitikai pozícióit Oroszország és Németország ellenében (4. ábra).

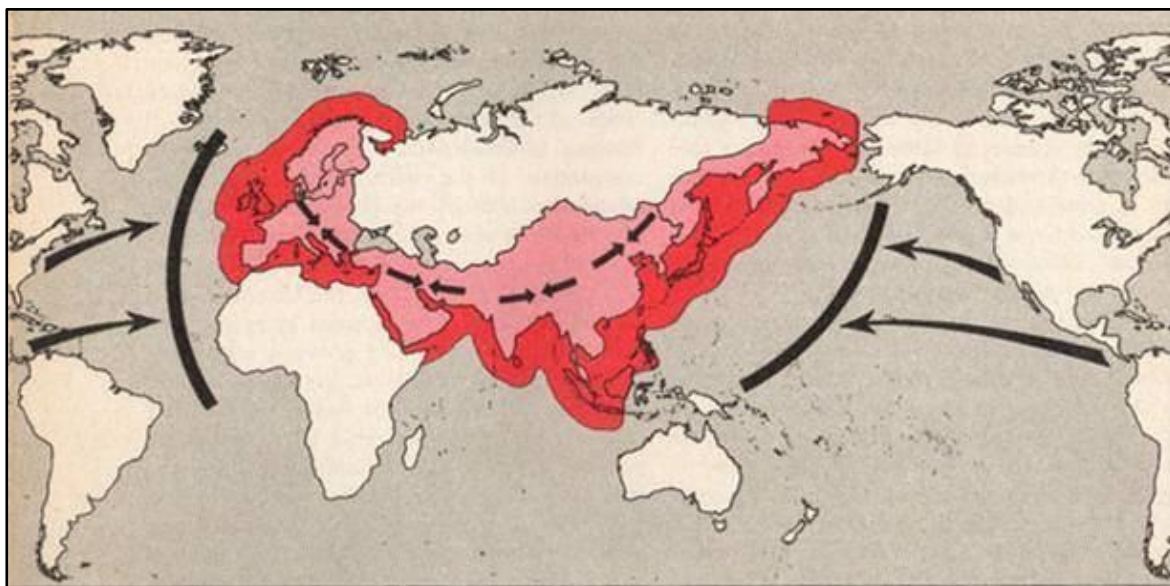
4. ábra: Stratégiai kiegészítés. Forrás: Mackinder, Halford (1919): *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. New York: Holt, 1919.

A stratégiai kiegészítés a gyakorlatban egy, a Baltikumtól az Égei-tenger térségéig húzódó országok (jellemzően kisállamok) láncolatát jelentette volna. A brit birodalmi geostratégiának Kelet-Európa és a Heartland, tehát Eurázsia legnagyobb részének együttes erőforrásainak megszervezését kell megakadályoznia, mert aki uralkodik Kelet-Európán, az kormányozza a Magterületet (Heartland), melynek birtoklása a világsziget (Eurázsia szárazföldi területei és Afrika) feletti kontrollon keresztül az egész világ feletti uralmat jelenti (MACKINDER 1919).

A II. világháborút követően a geopolitika fogalma diszkreditálódott az akadémiai és a politikai életben annak németországi múltja és szerepe miatt. A hidegháborús korszak változásokat hozott a köztes-európai országok számára is, a régió többsége a szovjet érdekszférába került, önálló mozgástere megszűnt. Geopolitikai relevanciája emiatt leginkább az Amerikai Egyesült Államok szovjetellenes „feltartóztatás” (containment) stratégiájában és

mint az ún. „*Rimland*” (Peremövezet) európai részeként figyelhető meg az amerikai politológus és külügyi szakértő Nicholas John Spykman (1893-1943) egyes írásai révén (SPYKMAN 1942, 1944).

Idézett műveiben megfordította Mackinder Heartland-tézisét: aki a peremterületeket (*Rimland*) uralja, az uralja Euráziát, aki pedig Euráziát, az egyben az egész világrend ura is, ami a gyakorlatban a Szovjetunió területének körbekerítésére, elszigetelésére vonatkozott (5. ábra).

5. ábra: Eurázsiai konfliktuszónák. Forrás: Spykman, Nicholas (1944): *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace and Company. 66 p.

Ellenezte azonban az európai integrációt, mert véleménye szerint a kontinens klasszikus hatalmi egyensúly berendezkedése kedvezőbb felállás az Egyesült Államok számára, mely Németország elleni II. világháborús küzdelmében az európai egységesítő törekvések ellen is harcba szállt.

A német, orosz és török hatalmi erőterek között elhelyezkedő térséggel kapcsolatban érdemes megemlíteni a klasszikus német és angolszász geopolitikai stratégiák, illetve politikai földrajzi és politikatudományi elméletek mellett a régió belüli, elsősorban lengyelországi kezdeményezésű teóriákat is. Ezek döntő része az *Intermarium* (*Międzymorze*, *Zwischenmeer*, *Tengerköz*) koncepciója körül csoportosul és Köztes-Európa területének nagy részét a belső erőforrásokra és kapcsolatrendszerekre alapozva, a közös történelmi alapokra támaszkodva, külső nagyhatalmi befolyás nélkül kívánja egyesíteni és megszervezni. A Tengerköz alapvetően a Balti-, Adriai és a Fekete-tenger közötti régióként jelenik meg, esetenként kiegészítve az Égei-tengerrel.

Az Intermarium szellemi előfutárának Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861) lengyel nemes és diplomata 1830-ban megjelent könyve, az „*Esszé a diplomáciáról*” (Essai sur la diplomatie) tekinthető. Ebben az Oroszország jelentette fenyegetésre hívta fel a figyelmet. Északi és keleti irányból nehezen megközelíthető és elfoglalható birodalomként a moszkvai vezetés erőteljes terjeszkedésekbe kezdett nyugati és déli irányban, melyek Czartoryski szerint közvetlenül veszélyeztették Európát és a lengyel államot. Az orosz előrenyomulás megállítására a történelmi Lengyel-Litván Unió (melynek történelmi és politikai öröksége összességében az egész lengyel geopolitikai gondolkodást meghatározta) föderatív alapokon való felélesztését és újragondolását javasolta a csehek, a szlovákok, a magyarok, a románok és a délszlávok részvételével. Lengyelország mint közvetítő jelenik meg Magyarország és az említett nemzetek között (CZARTORYSKI 1830).

1848-at követően a Habsburg-ellenes forradalmárok (pl. Kossuth Lajos és Nicolae Bălcescu), illetve a Habsburg Monarchia fennmaradásában érdekelt reformgondolkodók (pl. František Palacký és Aurel C. Popovici) is megfogalmazták a közép- és kelet-közép-európai térség föderatív átszervezésére vonatkozó elképzeléseiket. A két irányzat között alapvető különbséget jelentett a fennálló birodalmi keretekhez való viszony. Kossuth és Bălcescu egy, a Habsburg Birodalom felbomlását követően létrejövő, önálló nemzetállamokra épülő dunai vagy kelet-európai konföderációban gondolkodott. Kossuth elképzelésében a szomszédos népek együttműködése egyszerre szolgálta volna a magyar állam függetlenségének biztosítását, valamint a Habsburg és az orosz nagyhatalmi befolyás ellensúlyozását, miközben továbbra is ragaszkodott a történelmi Magyarország területi egységéhez. Bălcescu ezzel szemben a magyar, román és délszláv politikai egységekre épülő dunai föderáció kialakítását támogatta, amely közös parlamenttel, valamint összehangolt védelmi, pénzügyi, kereskedelmi és közlekedési intézményekkel rendelkezett volna (LAKATOS 2015).

Palacký és Popovici ugyanakkor nem a Habsburg államtér felszámolásában, hanem annak föderatív és nemzetiségi alapú átalakításában látta a térség stabilizálásának lehetőségét. Palacký a Duna térség szervező szerepét hangsúlyozva olyan birodalmi föderációt képzelt el, amelyben a nemzeti és területi egységek széles körű önkormányzattal rendelkeznek, miközben a külpolitika, a hadügy, a pénzügyek és a kereskedelem központi irányítás alatt maradnak. Popovici későbbi, „Nagy-ausztriai Egyesült Államok” elnevezésű terve a Monarchiát etnikai szempontok alapján kialakított föderális egységekre osztotta volna, az uralkodó és a közös birodalmi intézmények fennmaradása mellett. Az eltérő elképzelések közös vonása volt, hogy Köztes-Európa politikai stabilitását és nagyhatalmakkal szembeni mozgásterét a térség államainak és nemzeteinek intézményesített együttműködésével kívánták

növelni. Megvalósításukat ugyanakkor akadályozta az alkotók korlátozott politikai érdekérvényesítő képessége, valamint az, hogy a föderációs elvek mögött továbbra is eltérő és gyakran egymással összeegyeztethetetlen nemzeti, történeti és területi érdekek húzódtak meg (LAKATOS 2015).

Politikai diskurzus és külpolitikai kormányprogram-tervezetek szintjén az Intermarium fogalma meghatározó volt a két világháború közötti lengyel geopolitikai gondolkodásban. Józef Piłsudski (1867-1935) révén az említett koncepció hivatalos állami támogatást is kapott. A lengyel marsall és államférfi 1918 és 1922 között a Második Lengyel Köztársaság államfője, majd az 1926 és 1935 közötti autoriter rendszer vezetője volt. Az I. világháború után az Intermarium-projekt a német és az orosz (illetve később szovjet) birodalmi törekvések ellenpólusát volt hivatott betölteni, biztosítva ezzel Lengyelország függetlenségét és hegemoniáját a köztes-európai régióban (PACZKOWSKI 2003).

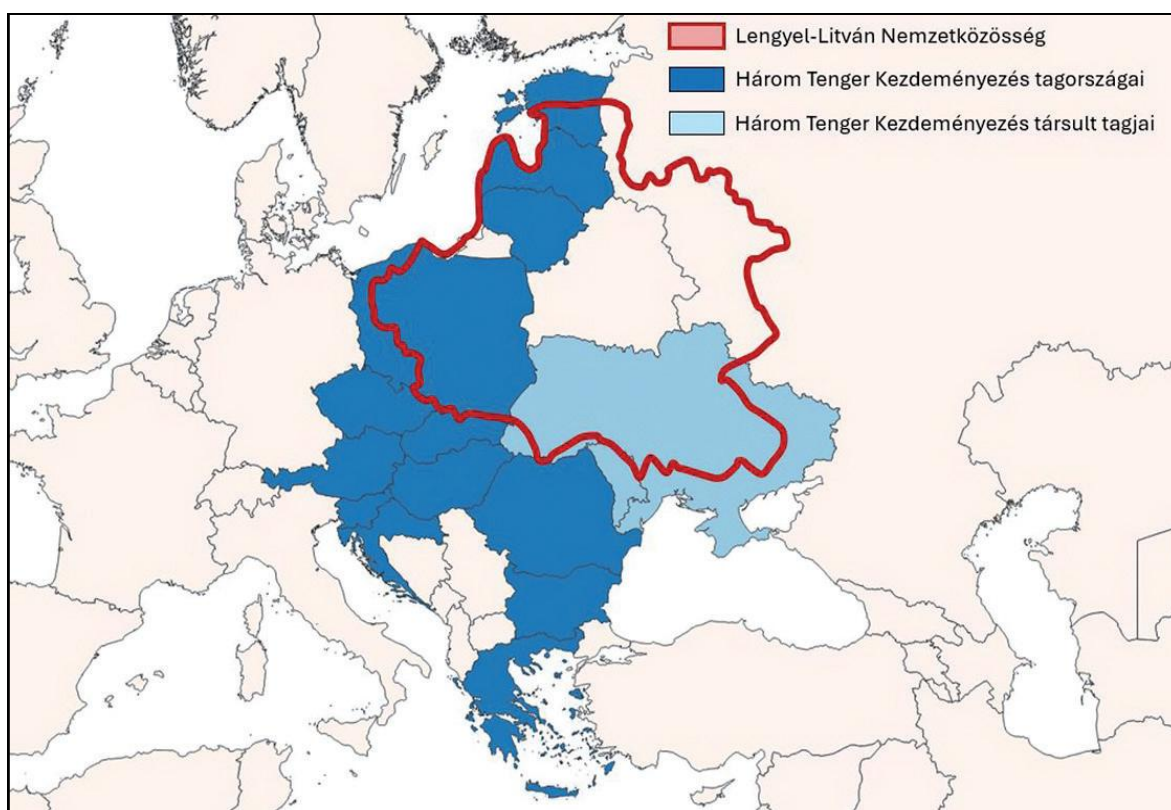
A Tengerköz pontos földrajzi lehatárolására és kiterjedésére vonatkozó lengyel elképzelések az aktuális világpolitikai viszonyoknak megfelelően folyamatosan változtak, több verzió is napvilágot látott. Piłsudski egyik javaslata egy olyan Intermarium víziót vázolt fel, amely észak–déli irányban a Jeges-tengertől a Földközi-tengerig (Skandináviától egészen Görögorszáig), továbbá a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódott volna. A tartósan jó kapcsolatok és az átfogó, stabil szövetség kialakítását azonban megakadályozták a régió nemzetiségi ellentétei és a nagyhatalmi támogatás hiánya (CREȚU 2019).

Piłsudski halála után (1935) Lengyelország Józef Beck (1894-1944) külügyminiszter vezetésével újrafogalmazta az Intermarium tervet, melyet a „*Harmadik Európa*” (Trzecia Europa) névvel illették, az államszövetség tagjai pedig Lengyelország, Magyarország, Románia és Olaszország lettek volna (LUKASIEWICZ 2010), tehát Itáliától egészen a lengyel-szovjet határig húzódott a koncepció. A terv a Nyugat és a Kelet közötti elhelyezkedés és ütközőzóna történelmi kényszerhelyzetén alapult: az 1930-as évek végére a nemzetiszocialista Németország megszállta Csehországot, a Szovjetunió pedig a kommunizmus exportálásával kívánt nagyobb befolyást szerezni a régióban, aláásva ezzel a kelet-közép-európai államok társadalmi és politikai rendjét (WINCHESTER 1973).

A II. világháború végére Lengyelország és a kelet-európai térség a Szovjetunió érdekszférájába került. Ezzel az 1919-ben megfogalmazott Mackinder-féle Heartland-elméleten belül a kulcsfontosságú „Stratégiai kiegészítés” elválasztó szerepe funkcióját veszítette mert az itt található országok nem tudták megakadályozni az orosz és német hódítást. Napjainkban az Intermarium ideája arra is alkalmas lehet, hogy ellensúlyozza a

Berlin és Moszkva közé ékelődött „örökös” köztes helyzetet, valamint mérsékelje a térségre jellemző politikai és geopolitikai megosztottságot (BARTOSZEWICZ 2021).

A vizsgált régió belüli nézőpontnak és elképzelésnek tekinthető az Oskar Halecki lengyel történész (1891-1973) munkásságához köthető *Kelet-Közép-Európa* kifejezés. A szerző szerint Kelet-Európa (mely nem tartalmazza Oroszországot) nem kevésbé európai, mint a kontinens nyugati része, mert történelme ugyanazokon a szellemi alapokon és kulturális tradíciókon nyugszik. A történelem során a kelet-közép-európai népek önálló, független és olykor hatalmas és befolyásos államokat hoztak létre (pl. a Lengyel-Litván Unió) az etnikailag rendkívül színes régióban (HALECKI 1952). 1569-ben a Lengyel-Litván Unió kiterjedése magában foglalta a mai Kelet-Európa egy tekintélyes részét (6. ábra).

6. ábra:

A Három Tenger Kezdeményezés és az egykori Lengyel-Litván Nemzetközösség határai.

Forrás: Saját szerkesztés

A kelet-közép-európai népek Nyugat-Európával folyamatosan kapcsolatban álltak, miközben kialakították és fejlesztették saját nemzeti kultúrájukat, melyek hozzájárultak az európai civilizáció fejlődéséhez (HALECKI 1952).

Az említett régió Közép-Európa keleti feleként értelmezhető, mai földrajzi-közigazgatási értelemben Finnországtól Görögorszáig húzódik a Svédország, Németország, Olaszország, Törökország és Németország alkotta „ötszögön” belül. Közép-Európa másik,

nyugati fele a germán birodalmi hagyományok által dominált Nyugat-Közép-Európaként azonosítható (HALECKI 1950). E német nyelvterület és a belarusz-ukrán nyelvhatártól nyugatra elhelyezkedő térségek között elterülő Kelet-Közép-Európa a Baltikumot, Lengyelországot, a cseh és szlovák területeket, a Kárpát-medencét és a Balkánt is lefedi (HALECKI 1962).

Hasonló földrajzi-adminisztratív lehatárolás figyelhető meg Paul Robert Magocsi (1945-) amerikai történészprofesszor egyik munkájában is, ahol a szerző Közép-Európát három nagy zónára osztotta fel (7. ábra):

7. ábra: Kelet-Közép-Európa Paul Robert Magocsi szerint. Forrás: *Historical Atlas of East Central Europe*, University of Washington Press. Seattle & London. 1993

Északi zóna: a Balti-tengertől a Kárpátok északi részéig és a Prut folyóig, nyugat-keleti irányban az Érchegység és a Szudéták vonalától a Dnyeperig. Ez gyakorlatilag a történelmi Lengyel-Litván Uniónak felel meg. Lengyelország és Litvánia mellett a szerző Belaruszt, Ukrajna nyugati felét, Moldovát és az egykori NDK területét sorolja ide.

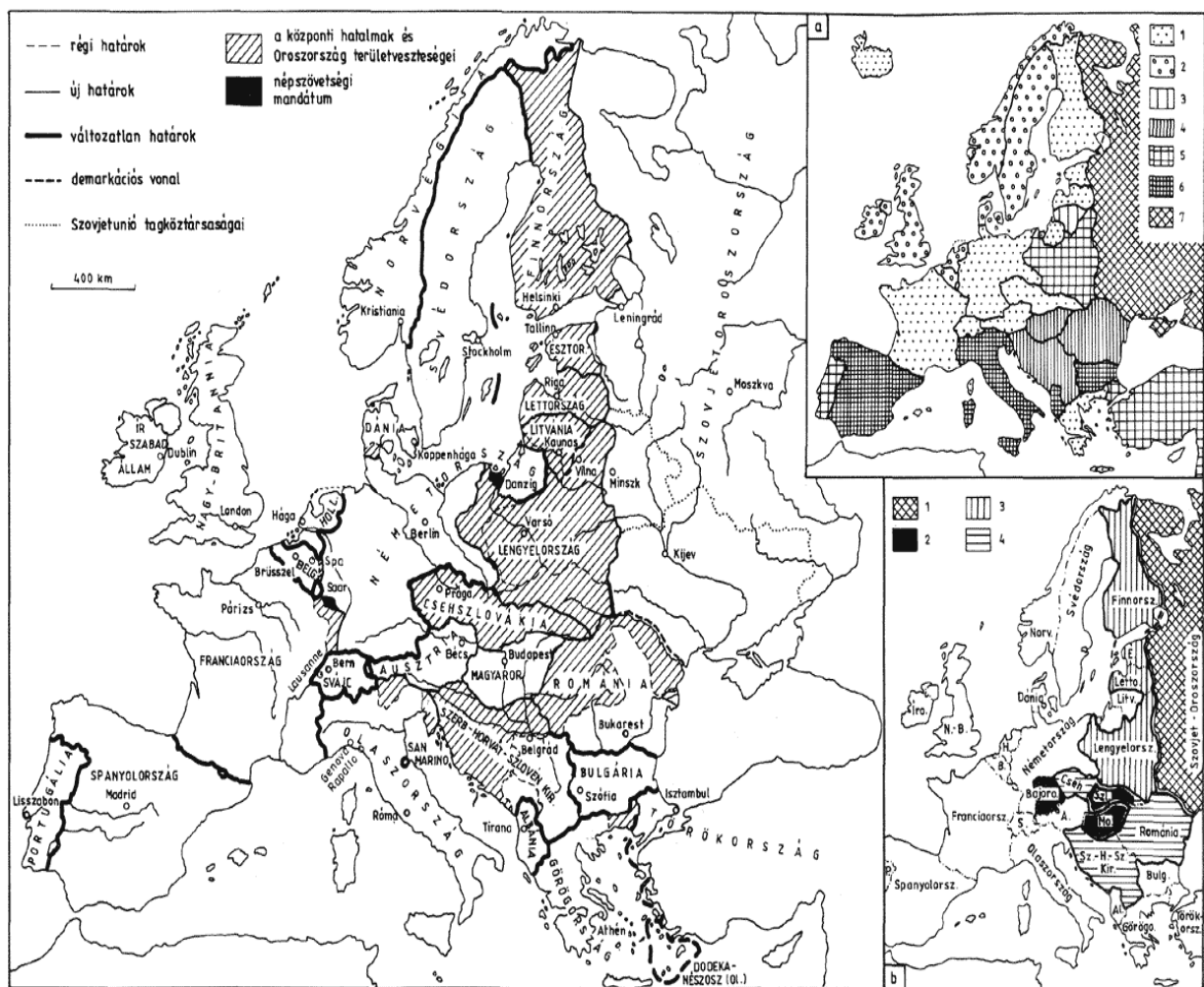
Alpok-Kárpátok zóna: Az északi zónától délre, a Kupa-Száva-Duna folyók vonaláig. A zóna nagyjából a Kárpát-medencét és a Duna vízgyűjtő területét foglalja magában, történelmi szempontból pedig a Habsburg Birodalom XIX. század közepi területét, illetve Románia Kárpátokon túli régióit, a Regátot. Jelenlegi közigazgatási beosztásokat és

államhatárokat tekintve Ausztria, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Szerbia, Horvátország szlavóniai része, Szlovénia és Olaszország északkeleti része tartozik ide.

Balkán zóna: Az Alpok-Kárpátok zónától délre, a Balkán-félsziget területe: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Észak-Macedónia, Montenegró, Szerbia a Vajdaság nélkül, Görögország, illetve Törökország európai része (MAGOCSI 1993).

Bibó István (1911-1979) magyar jogi doktor, egyetemi tanár, államminiszter és politikai gondolkodó egyik leghíresebb munkája, *„A kelet-európai kisállamok nyomorúsága”* (1946) a régió etnikai és politikai problémáinak fő okaival foglalkozik. Bibó kiemelt jelentőségű folyamatként értékeli a modern nemzetek és állami keretek kialakulását. Könyvében nem definiálta egyértelműen Kelet-Európa földrajzi-történelmi határait, de külön fejezetekben foglalkozott Lengyelország, Magyarország és Csehszlovákia helyzetével, ez a térszemlélet pedig gyakorlatilag a mai Visegrádi Együttműködés államainak feleltethető meg.

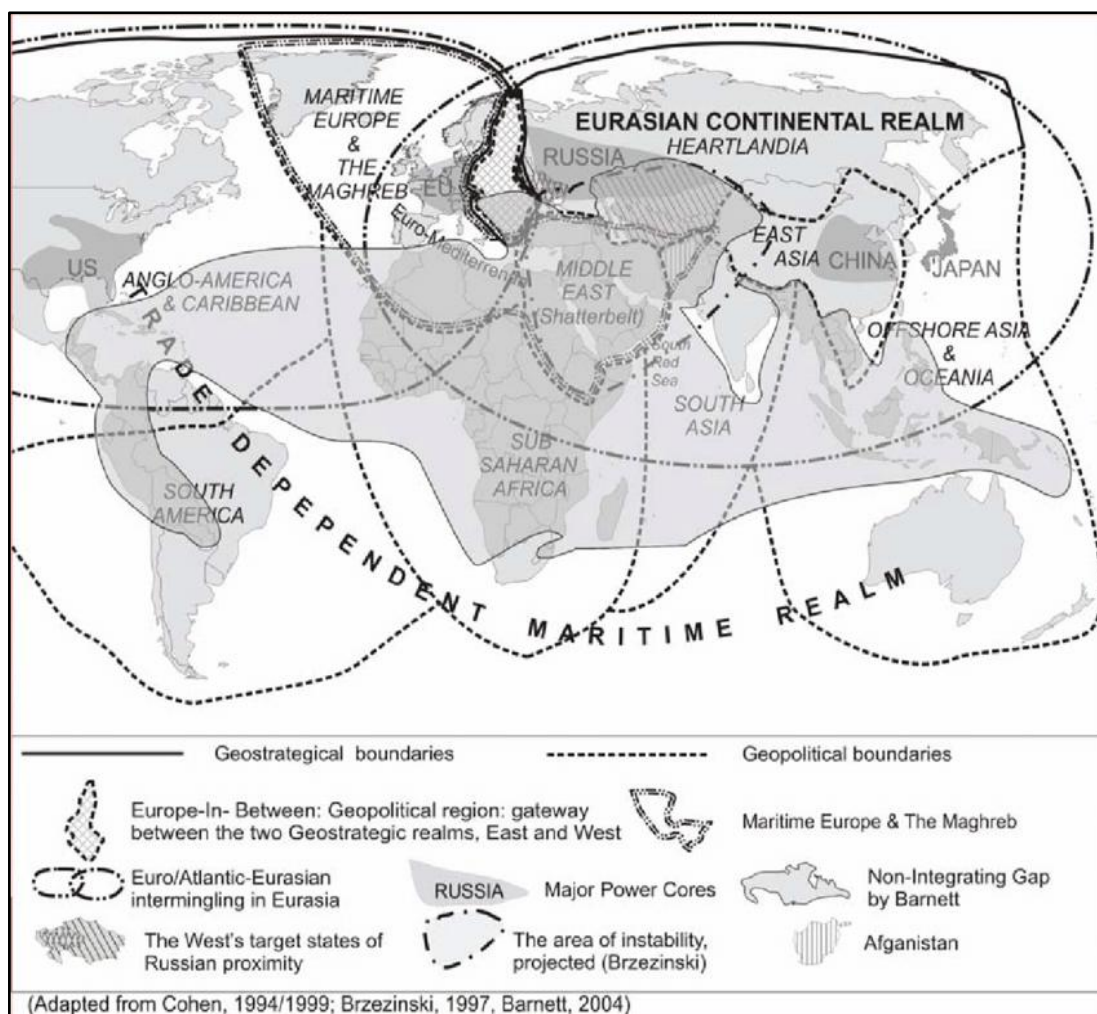
Míg a fentebb említett folyamatok Európa nyugati és északi részén viszonylag egyszerűen és gyorsan végbementek, addig a kontinens keleti részén az oszmán és a Habsburg uralom megdöntötte, illetve eltorzította a régió államfejlődésének és a nemzeti átalakulás útját. Az itteni népek modern, demokratikus és nemzeti tömegmozgalmai a birodalmi keretek és fennhatóság miatt nem voltak képesek állami szinten is identitásformáló erővé válni. Ezzel párhuzamosan az Oszmán Birodalom a meghódított balkáni népekkel szembeni kulturális idegensége miatt nem tudott „népek feletti” új nemzeti struktúrát alkotni, míg a Habsburg Birodalom képtelen volt a már meglévő nemzeti egységeket felszámolni. A kelet-európai államok többsége ugyan kivívta magának a függetlenséget az I. világháborút követően (8. ábra), ez azonban rendkívül rövid ideig tartott a Harmadik Birodalom felemelkedése, majd a szovjet győzelem és érdekszféra miatt. (BIBÓ 1946).

8. ábra: Európa politikai térképe az I. világháború után. Forrás: Köztes-Európa térképgyűjtemény, <http://terkeptar.transindex.ro/belso.php?nev=145>

A folyamatos kudarcok és katasztrófák, lázadások, behódolások, az állandó fenyegetettség érzéséből fakadó túlélési vágy, illetve a felelősségvállalás kultúrájának hiánya miatt a régió országainak társadalmi és politikai fejlődése „eltorzult”, a nemzeti karakter pedig „sérült” a Nyugathoz képest. Ez a tanulmány szerint hozzájárult a régióra jellemző antidemokratikus nacionalizmushoz, a nyelvi asszimiláció erőltetéséhez, illetve a területi viták és határproblémák megerősödéséhez is (BIBÓ 1946).

A XXI. század geopolitikájában az amerikai geográfus Saul Bernard Cohen (1925-2021) hét nagyhatalmat (hatalmi központot) azonosít, melynek az Amerikai Egyesült Államok mellett tagja Kína, Japán, India, Brazília, illetve az Európai Unió és Oroszország is (COHEN 2009). Érdekesség, hogy egyetlen európai ország sem jelenik meg önállóan a világpolitikai szinten mint geopolitikai tényező, a kontinenst az EU integrációja teszi versenyképessé (9. ábra).

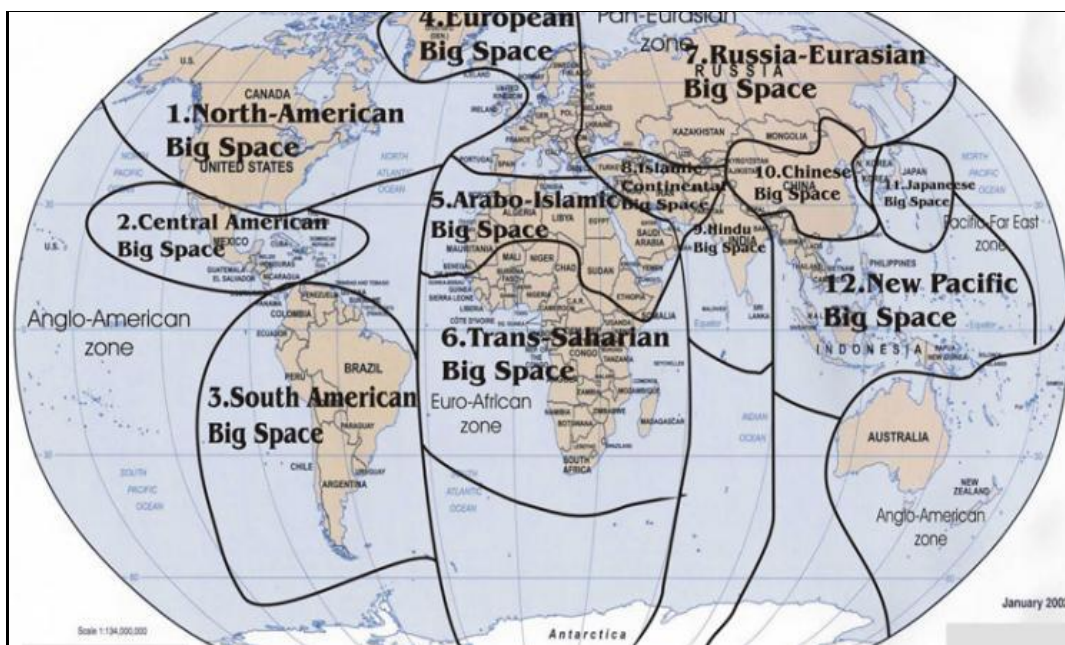

9. ábra: A világ geopolitikai térszerkezete a XXI. században. Forrás: Tunjic, Filip (2005): *The Europe in Between and the OSCE. New-Old geopolitics in Eurasia Concerning Europe's stability and Security. Conference: International Conference "Dayton – Ten Years Later: Conflict Resolution and Cooperation Perspectives". Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, November 29-December 1, 2005; 11/2005* https://www.researchgate.net/figure/Geopolitical-structuring-of-the-world-for-the-21-st-century_fig1_281840531

A német, orosz és török hatalmi erőterek között elhelyezkedő országok többségének számára a tagállamiság keretei jelölhetik ki a geopolitikai mozgásteret, amit Oroszország mint nagyhatalom földrajzi közelsége és a nyugati-orosz kapcsolatok jelentősen befolyásolnak. Századunk kezdetén egyre inkább a többpólusú világrend jellegzetességeit mutatja a nemzetközi rendszer, amelyben számos új tényező és szereplő korlátozza az Egyesült Államok szuperhatalmának mozgásterét (SZILÁGYI 2019).

Ezzel párhuzamosan az egyre inkább magára találó Oroszországban a filozófus, geopolitikai és geostratégiai gondolkodó Alexander Dugin (1962-) munkássága révén nagyobb teret kapnak a *neo-eurázsianizmus* geostratégiai elképzelései, melyek az országot egy önálló, sajátos civilizációként értelmezik. Oroszország történelmi múltjából fakadóan se

nem Európához, se nem Ázsiához tartozik (ún. „szimfonikus kultúra”), hanem egyszerre mindkét kontinens egyik fő vezető integráló ereje. A neo-eurázsianizmus célja az orosz birodalmi státusz visszaszerzése a Szovjetunió széthullása után és az orosz világhegemónia kiépítése a nemzetközi multipolaritás figyelembevételével a nyugati, angolszász mintára felépülő unipoláris világrend és status quo megváltoztatása által (10. ábra).

10. ábra: A nemzetállam és a multipoláris világ. Forrás: Dugin, Alexander (2016).
<https://www.geopolitica.ru/en/article/nation-state-and-multipolar-world> (Utolsó megtekintés: 2024.03.25).

Geostratégiai aspektusból és Köztes-Európa országainak tekintetében ez Oroszország és Németország szövetségessé tételét, majd az európai hatalmi viszonyok, területi berendezkedés és befolyási övezetek újraelosztását jelentené az európai Rimland (peremterület) országok szövetségessé, vagy semlegessé tételével (DUGIN 2014).

Végül a Dugin által alkotott globális civilizációs nagytérsegek geoökonómiai zónákká egyesülnek (11. ábra), amelyben a kis és közepes nagyságú köztes-európai államok nemzeti szintű szerveződéseinek, továbbá a nemzeti és a nemzeti kisebbséggel kapcsolatos kérdéseknek nem tulajdonít jelentőséget a birodalmi keretek miatt (DUGIN 1997; 2012; 2014; 2015).

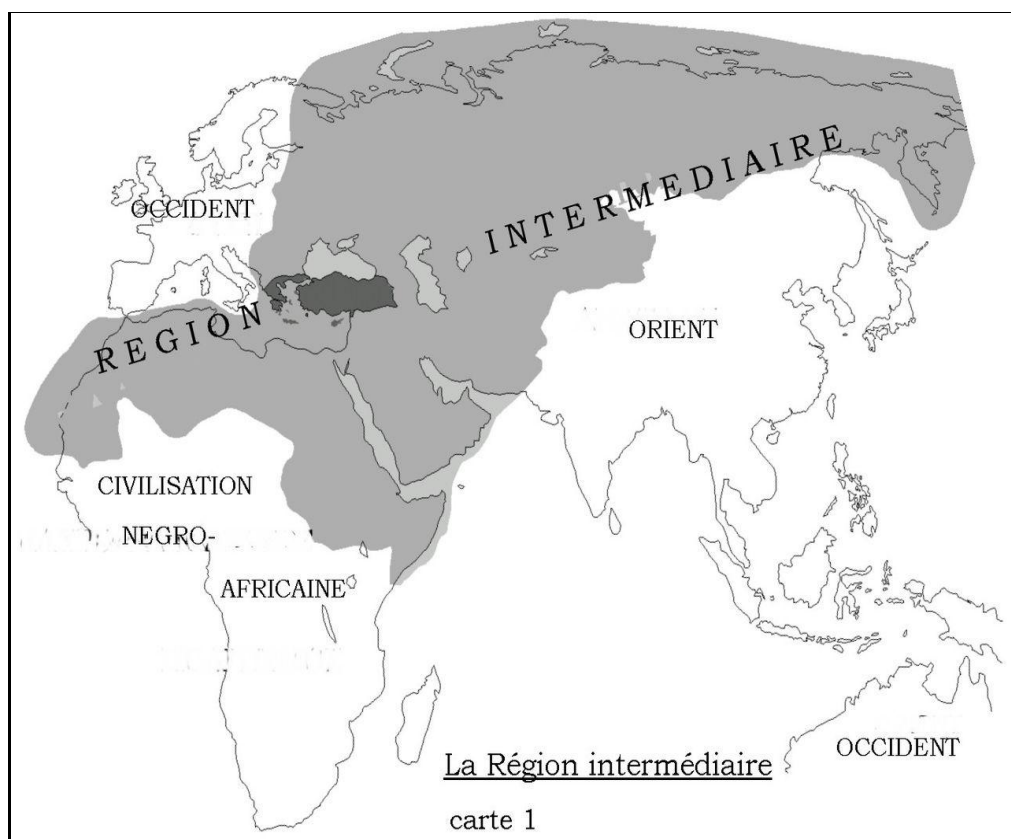

11. ábra: A multipoláris világ térképe: négy zóna – négy pólus. Forrás: Dugin, Alexander (2014): *Eurasian Mission: An Introduction to NeoEurasianism*, London: Arktos, 2014.

Érdemes megemlíteni, hogy 2015-ben megalakult az Eurázsiai Gazdasági Unió, melynek Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán és Örményország mellett a kutatás során vizsgált régióhoz tartozó országként Belarusz is a tagja. Történelmi szempontból azonban nem csupán Oroszország számít eurázsiai civilizációnak és hatalomnak, a szuperkontinensen több olyan ókori gyökerekkel rendelkező civilizáció is van, melyek regionális vagy nagyhatalmi geopolitikai ambíciókkal rendelkeznek: pl. Kína, India, Irán vagy Törökország, ami tovább árnyalja Oroszország eurázsiai törekvéseinek kizárólagosságát.

Szintén a neo-eurázsianista irányzat képviselői közé tartozik a görög történész és turkológus Dimitrios Kitsikis (1935-2021), a nemzetközi kapcsolatok és a geopolitika professzora, aki Konstantinos Karamanlis (1907-1988) görög, illetve Turgut Özal (1927-1993) török miniszterelnök tanácsadójaként is dolgozott. Kitsikis a kultúrák és vallások közötti párbeszédet és Görögország, illetve Törökország megbékélését és egyesítését hirdette. Nevéhez köthető a történelmi ütközőzónának is tekinthető ún. „Köztes-Régió” (Intermediate Region) fogalmának megalkotása, mely Észak-Afrikát, Kelet-Európát (egész Oroszországgal) és a Közel-Keletet foglalja magában. A régió az Adriai-tengertől az Indus-folyóig hídrégióként funkcionál a nyugati (euro-amerikai) és a keleti (hindu és kínai) civilizációk között (KITSIKIS 2002).

A régió magterületei (az Égei-tenger és a Török-szorosok térsége), illetve az elsődleges fókuszpontként funkcionáló Konstantinápoly/Isztambul városa nem csupán a Köztes-Régió, hanem az emberi civilizáció és történelem egyfajta centrumai is egyben. Birtoklásáért és ellenőrzéséért az ókor óta a régiót uraló ún. Központi Birodalom (melynek domináns vezető ereje dinamikusan változott a történelem során) és a periférikus birodalmak háborúkat folytattak. Az elmélet szerint a Köztes-Régió ellenőrzéséért folytatott erőfeszítéseként értelmezhetők a perzsák, görögök, rómaiak, arabok és az oroszok háborúinak legnagyobb része. Földrajzi lehatárolást és térszemléletet tekintve Kitsikis munkáiban Európa mindössze csak Eurázsia egy kisebb félszigetként jelenik meg (12. ábra).

12. ábra: A Köztes-Régió Dimitrios Kitsikis szerint. Forrás: Dimitri Kitsikis, Paris, PUF, 1985, p.15

A világ három nagy részre osztható: a Nyugatra (USA, Kanada, Nyugat-Európa, Ausztrália és Új-Zéland); a Keletre/Távol-Keletre (India, Délkelet-Ázsia, Indonézia, Kína, Koreai-félsziget és Japán); illetve magára a Köztes-Régióra, mint összekötő hídrégióra a Nyugat és a Kelet között (KITSIKIS 2007).

Az Európai Unió és Köztes-Európa, illetve Oroszország határai mentén számos törésvonal húzódik, ahol a konfliktusok időnként fellángolnak (pl. Kelet-Ukrajna, a Krím-félsziget és a Dnyeszter-mente Moldovában), az orosz hatalom és érdekszféra nyugati irányú

terjeszkedése pedig tovább mélyíti a vizsgált régió ütközőzóna szerepét, amihez hozzájárul a kontinens politikai széttagoltsága is. Köztes-Európa (és Kelet-Európa) számára stratégiai érdek lehetne védelmi költségvetésük növelése és az egymás közötti szövetség erősítése (13. ábra), ennek azonban komoly anyagi és katonai korlátai vannak (hadászati értelemben a térség területe hosszú és keskeny, ami könnyen sebezhető).

13. ábra: Az Új Feltartóztatás. Forrás: STRATFOR 2014. In: Cretu, Vasile (2019): *The revival of the Intermarium geopolitical project – The Three Seas Initiative and Bucharest 9 format. Romanian Intelligence Studies Review. 19-20.2018 (2019). pp. 331–345.*

Az itteni országoknak Európa többi államának gazdasági és katonai elkötelezettségére van szüksége, melyek közül a legfontosabb a német támogatás. Németország számára reális forgatókönyv, hogy a *kelet-európai koalíció* támogatásával próbálhat egyensúlyt teremteni Oroszországgal szemben a térségben, elkerülve az orosz befolyás növekedését és a német állam elszigetelődését. (FRIEDMAN 2015).

Önálló földrajzi, geopolitikai, civilizációs és gazdasági értelemben egyes értelmezések és kritikák szerint nem létezik a közép- és kelet-európai régió, egyrészt a térség vitatott elnevezései, másrészt nem egyértelmű határai miatt (ENYEDI 1978; BERNEK 2018).

Sokdimenziós fogalomként több szempontból is értelmezhető, melyet az egymást követő korszakok mindig újrafogalmaztak (KISS 2010), és elsősorban történelmi ismérvek mentén írható le.

Az elképzelt „geopolitikai tér” kínálta politikai és gazdasági lehetőségek ugyanakkor nem kapcsolódnak a tényleges, abszolút értelemben vett földrajzi helyzethez, hanem sokkal inkább a nagyhatalmi erőterekhez való viszonyától függenek. Ebből fakadó jelenleg hátrányos pozíciója (ütközőzóna) ellenére kaputérsséggé vagy hídrégióvá is válhatnának a köztes-európai országok, amennyiben függőségük csökken és társadalmi-gazdasági fejlődésük is sikeres (BERNEK 2018). Köztes-Európa ugyanakkor magában hordozza egy új hatalmi erőcentrum és politikai központ XXI. századi kialakulásának lehetőségét is (NAGY 2014).

Kérdés, hogy ez milyen konkrét geopolitikai, geoökonómiai, diplomáciai és gazdasági keretrendszerben lehetséges. Egyes értelmezések szerint jelenlegi évszázadunkban felértékelődik az eurázsiai magtérsség szerepe annak földrajzi kiterjedése, elhelyezkedése és geopolitikai tengelyszerepe, továbbá népességszáma, energiatartalékai, illetve gazdasági teljesítőképessége miatt (SZILÁGYI 2019). Elsősorban Kína és részben Oroszország felemelkedésével Eurázsia geopolitikai szerepe kulcsfontosságúvá és megkerülhetetlenné válik a világpolitikában a szuperkontinens erősödő dominanciája miatt (MACAES 2018), ami ennek megfelelően a köztes-európai országok nemzetközi pozíciót és mozgásterét is átalakítja.

A XXI. század egyre határozottabban többpólusúvá válik, megkezdődött a hatalom térbeli diffúziója és az euroatlanti (a hagyományos értelemben vett nyugati) erőter visszaszorulása és a világgazdaság centrumának Ázsiába való tolódása. A jelenleg formálódó eurázsiai centrum prosperáló térségének válásához a vizsgált országok gazdasági fejlődése és politikai erőtérré való alakulása is szükséges, amelyhez meghatározóan hozzájárulhatnak a közlekedési és szállítási szolgáltatások, illetve az üzleti és kereskedelmi közvetítő tevékenységek is (BERNEK 2018) az észak–déli irányú közúti, vasúti, energiaszállítási és gazdasági folyosók kiépítése mellett.

2.2.2 Geográfiai jellemzők

Észak–déli irányban, Lappföldtől Ciprusig légvonalban kb. 3930 km a régió kiterjedése, nyugat-keleti irányban Voralbergtől Kelet-Ukrajnáig pedig kb. 2270 km *(14. ábra)*.

14. ábra: Köztes-Európa észak–déli és kelet–nyugati irányú kiterjedése.
 Forrás: Saját szerkesztés

Népességet tekintve a CIA World Factbook 2022-es adatai alapján összesen 202 282 736 fő él Köztes-Európában, ami a világ 6. legnépesebb országához, Brazíliához (215 002 000 fő) mérhető. A vizsgált régióban több ember él, mint a szomszédos nagyhatalom Oroszországban (145 100 000 fő). Általános tendenciaként azonosítható ugyanakkor a csökkenő és öregedő népesség (2. táblázat). A népességnövekedési ráta Finnország, Ausztria, Észak-Macedónia, Albánia, Koszovó és Ciprus kivételével mindenhol negatív, Csehországban pedig stagnál. Köztes-Európa országainak összterülete 2 566 790 km², ami nagyságrendileg Kazahsztán (2 724 900 km²) vagy Algéria (2 381 741 km²) területéhez hasonló. Kazahsztán Ázsia 4. legnagyobb kiterjedésű országa, míg Algéria a legnagyobb területű állam Afrikában.

Ország	Terület (km ²)	Népesség (fő, 2022)	Népességnövekedési ráta (% , 2022)
Finnország	338 145	5 601 547	0.24
Észtország	45 228	1 211 524	-0.71
Lettország	64 589	1 862 687	-1.11
Litvánia	65 300	2 683 546	-1.04
Lengyelország	312 685	38 093 101	-0.26
Belarusz	207 600	9 413 505	-0.31
Ukrajna	603 550	43 528 136	-0.5
Csehország	78 867	10 705 384	0.02
Szlovákia	49 035	5 431 252	-0.1
Ausztria	83 871	8 913 088	0.32
Magyarország	93 028	9 699 577	-0.3
Románia	238 391	18 519 899	-1.09
Moldova	33 851	3 287 326	-1.12
Bulgária	110 879	6 873 253	-0.67
Szerbia	77 474	6 739 471	-0.75
Horvátország	56 594	4 188 853	-0.47
Szlovénia	20 273	2 101 208	-0.06
Montenegró	13 812	604 966	-0.41
Bosznia-Hercegovina	51 197	3 816 459	-0.22
Észak-Macedónia	25 713	2 130 936	0.12
Albánia	28 748	3 095 344	0.22
Koszovó	10 887	1 952 701	0.57
Görögország	131 957	10 533 871	-0.34
Ciprus	9 251	1 295 102	1.06
Összesen:	2 566 790	202 282 736	

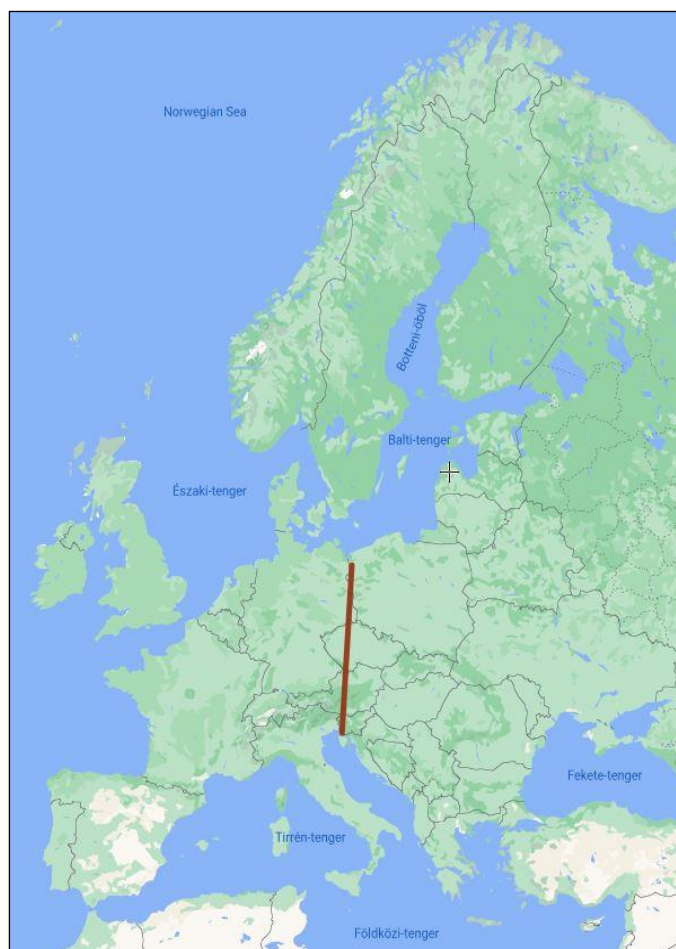
2. táblázat: A köztes-európai országok alapterülete, népessége és népességnövekedési rátája (2022). Forrás: CIA The World Factbook alapján saját szerkesztés

Etnikai és nyelvi értelemben a szlávok alkotják a legnagyobb lélekszámú csoportot. A térség legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbsége az orosz. A posztszovjet országok közül

Ukrajnában, Belaruszban, Moldovában és a balti államokban is meghaladja az 5%-ot az orosz kisebbség aránya. Védelmükre hivatkozva Moszkva előszeretettel avatkozik be geopolitikai érdekei mentén (IGARI 2022).

A vizsgált régióra vonatkozó pontos területi számokat némileg befolyásolhatják az aktív, illetve a befagyott konfliktusok a térségben. Ukrajna összterülete 7,1%-kal (kb. 43 000 km²-rel) volt kevesebb a hivatalos statisztikákban szereplő értéknél a Krím teljes, illetve Donyeck és Luhanszk megyék egy jelentős részének 2014-es és 2022-es elvesztése után. A jelenleg is zajló orosz invázió miatt az aktuális területre és népességszámra vonatkozó értékek értelemszerűen képlékenyek és rövid idő alatt változhatnak. Ciprus esetében a sziget északi része 1974 óta török megszállás alatt van, így a nicosiai kormány fennhatósága nem a sziget egészére, hanem a török rész miatt egy 3 355 km²-rel kisebb területre terjed ki. Szintén egy befagyott konfliktus miatt Moldova területe de facto 4163 km²-rel kevesebb az 1992-ben létrejött, napjainkban is orosz befolyás alatt álló Dnyeszter Menti Köztársaság (Transznisztria) léte miatt.

Alapvetően a szétaprózódott államtér jellemző Köztes-Európában. Az etnikai térszerkezet ráadásul az államhatároknál is töredezetebb: a képzeletbeli Szczeczin–Trieszt választóvonalától keletre nem fedik egymást az etnikai és az országhatárok, míg nyugati irányban többnyire igen (15. ábra). Ebben szerepet játszott a modern nemzetek Nyugat-Európához képest megkésett kialakulása és gazdasági fejlődése is (BOTTLIK 2016).

15. ábra: A Szczecin-Trieszt választóvonal. Forrás: Saját szerkesztés

Az országok méretét tekintve Ukrajna, Finnország, Lengyelország, Románia és Belarusz számítanak a legnagyobbak, míg Ciprus, Koszovó és Montenegró a legkisebb területűek. A vizsgált 24 ország közül 9 tengerpart nélküli (Belarusz, Csehország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Moldova, Szerbia, Észak-Macedónia és Koszovó), azaz „landlocked” ország. Ennek azért van jelentősége, mert Mahan, Mackinder és Castex alapvetései szerint a történelem során a nagyhatalmiság és a tengerek ellenőrzése, azaz a tengeri hatalom („sea power”) szorosan összekapcsolódtak egymással. Egy ütőképes és modern flotta ugyanis rendelkezik azokkal a képességekkel, amikkel a kulcsfontosságú tengeri csomópontok (pl. tengerszorosok, szigetek) megszerezhetők. A legfontosabb tengeri útvonalak birtoklása pedig egyben a világkereskedelem feletti ellenőrzést is jelenti. Az óceánok földrajza egyben a „nemzetek végzete” (STAVRIDIS 2017), szerepe ezért megkerülhetetlen a geopolitikai elemzéseknél. Felfogható úgy is a világtörténelem, mint a tengeri és a szárazföldi hatalmak folyamatos küzdelme, melynek során legtöbbször a tengeri hatalmak győznek (DUGIN 1996).

Amennyiben terület, népesség és a tengerpart hossza alapján vizsgáljuk a köztes-európai országokat, *Ukrajna* és *Lengyelország* Köztes-Európa legjelentősebb államai, melyek elméletben regionális befolyással bíró hatalomnak is számíthatnak. *Ukrajna* a fenti, nyers statisztikai adatok alapján kiemelkedik a többi ország közül, 2014 óta azonban változó intenzitású háborúban áll Oroszországgal. Egyéb háborús, demográfiai és infrastrukturális kárai mellett *Ukrajna* elvesztette a Krím-félszigetet, Donyeck, Luhanszk, Zaporizzsja és Herszon megyék területének nagy részét, ezáltal nehézipari és mezőgazdasági termőterületeinek egy számottevő hányadát, illetve kijáratát az Azovi-tengerre. Fekete-tengeri kereskedelme is visszaesett, tengeri kijárata pedig a Boszporusz és a Dardanellák révén alapvetően Törökországtól függ. Emellett a Szovjetunióból való kiválása óta jellemző az országra a politikai instabilitás, az oligarchák meghatározó gazdasági-politikai szerepe, az etnikai és nyelvi ellentétek, a magas kivándorlás, a csökkenő népesség (mely Köztes-Európán belül a legrosszabbnak számított 2020-ban) és a gyengén teljesítő gazdaság. A 2022-es háború előtti GDP/fő értéke nagyjából Albániával, Moldovával és Bosznia-Hercegovinával egyezett meg (CIA WORLD FACTBOOK 2024). Továbbá Oroszország és Belarusz földrajzi közelsége csökkenti az ország geopolitikai mozgásterét.

Belarusz köztes-európai léptékkal viszonylag nagyméretű országnak számít, azonban alacsony népessége, tengerparti kijáratainak hiánya és Oroszországtól való politikai-gazdasági-katonai függése érdemben visszaveti a régión belüli potenciálját.

Finnország területe *Ukrajna* után a második legnagyobb Köztes-Európában, de ehhez rendkívül alacsony népességszám párosul: Szlovákiához hasonló, miközben területe hétszer akkora (CIA WORLD FACTBOOK 2024). A lakosság túlnyomó többsége az ország déli régióiban koncentrálódik az éghajlati és a mezőgazdasági viszonyok miatt, Helsinki egyben az EU legészakibb fővárosa. Az egy főre jutó GDP értéke Ausztria után itt a legmagasabb Köztes-Európában, népességnövekedési rátája pedig pozitív. Az ország hagyományosan jó kapcsolatot ápol a skandináv és a balti államokkal, tagja az Északi Tanácsnak is. Oroszország *Ukrajna* elleni 2022-es háborúját követően csatlakozott a NATO-hoz, mely vélhetően tovább erősítheti hadászati-stratégiai jelentőségét az orosz határ és a sarkvidéki tengeri útvonalak révén.

A CIA 2024-es *The World Factbook* című kiadványában a világ országainak holisztikus, döntően az adott államok hivatalos statisztikai hivatalainak adatain alapuló elemzésekor külön szempontként jelennek meg a geográfiai tényezők. Ezek az általános, rövid természetföldrajzi értékelések mellett kifejezetten katonaföldrajzi, hadászati és geostratégiai szemléletű megfigyeléseket is tartalmaznak (3. táblázat).

Ország	Földrajzi tényezők fontossága
Finnország	Oroszországgal való hosszú határ. Helsinki a világ legészakabban fekvő fővárosa, a népesség zöme a közelében lévő tengerparti sávban koncentrálódik.
Észtország	A síkvidék mellett erdős vegetáció és mocsarak, 1500 sziget.
Lettország	Alacsony fekvésű, termékeny alföldek.
Litvánia	Termékeny síkságok, dombos felföldekkel elválasztva.
Lengyelország	Történelmi konfliktus zóna az Észak-európai síkság nyílt és természeti akadály nélküli terepe miatt.
Belarusz	Landlocked, sík terep, de közel 11 000 db tóval tagolva.
Ukrajna	Európa és Ázsia találkozásánál fekszik. Oroszország után Európa második legnagyobb területű országa.
Csehország	Landlocked; Európa legrégebbi és legjelentősebb szárazföldi útvonalai mellett; A Morva kapu egy hagyományos katonai folyosó az észak-európai síkság és a Duna között Közép-Európában.
Szlovákia	Landlocked; az ország nagy hegyvidéki; az északi Tátrát számos tó és völgy tarkítja.
Ausztria	Landlocked; stratégiai elhelyezkedés Közép-Európa kereszteződésében, számos könnyen járható alpesi hágóval és völgygel; lakossága a keleti alföldekre koncentrálódik a meredek lejtők, a gyenge minőségű talajok és az alacsony hőmérséklet miatt.
Magyarország	Landlocked; stratégiai elhelyezkedés a fő szárazföldi útvonalak mentén Nyugat-Európa és a Balkán-félsziget, valamint Ukrajna és a Földközi-tenger medencéje között; az észak–déli folyású Duna és Tisza folyók három nagy régióra osztják az országot.
Románia	Ellenőrzi a legkönnyebben átjárható szárazföldi útvonalakat a Balkán, Moldova és Ukrajna között; a Kárpátok uralják az ország közepét, míg a Duna a déli határ nagy részét Szerbiával és Bulgáriával.
Moldova	Landlocked; jól ellátott különféle üledékes kőzetekkel és ásványokkal (homok, kavics, gipsz és mészkő).
Bulgária	Stratégiai elhelyezkedés a Boszporusz és a Dardanellák közelében; ellenőrzi a legfontosabb szárazföldi útvonalakat

	Európából a Közel-Kelet és Ázsia irányába.
Szerbia	Landlocked; ellenőrzi a Nyugat-Európából Törökországba és a Közel-Keletre vezető fő szárazföldi útvonalak egy részét.
Horvátország	Ellenőrzi a legtöbb szárazföldi útvonalat Nyugat-Európából az Égei-tenger és a Török-szorosok felé; az Adriai-tenger legtöbb szigete az ország partjainál fekszik (kb. 1200 db).
Szlovénia	Kis területe ellenére a kelet-alpesi ország Európa néhány fő tranzitútvonalát ellenőrzi.
Montenegró	Stratégiai elhelyezkedés az Adriai-tenger partjánál.
Bosznia-Hercegovina	Etnikai megosztottság: bosnyák/horvát föderációk és a Boszniai Szerb Köztársaság.
Észak-Macedónia	Landlocked; jelentős közlekedési folyosó Nyugat- és Közép-Európából az Égei-tenger felé és Dél-Európából Nyugat-Európába.
Albánia	Stratégiai fekvés az Otrantói-szorosnál: kapcsolat az Adriai-; a Jón- és a Földközi-tenger irányába.
Koszovó	Landlocked. Folyóvizek fontossága.
Görögország	Stratégiai elhelyezkedés, központi fekvéséből fakadóan dominálja az Égei-tengert, déli hozzáférést biztosít a Török-szorosokhoz. Kb. 2000 sziget.
Ciprus	A Földközi-tenger egyik legnagyobb szigete. Ciprióta enklávék a Dhekelia Szuverén Bázis területén belül.

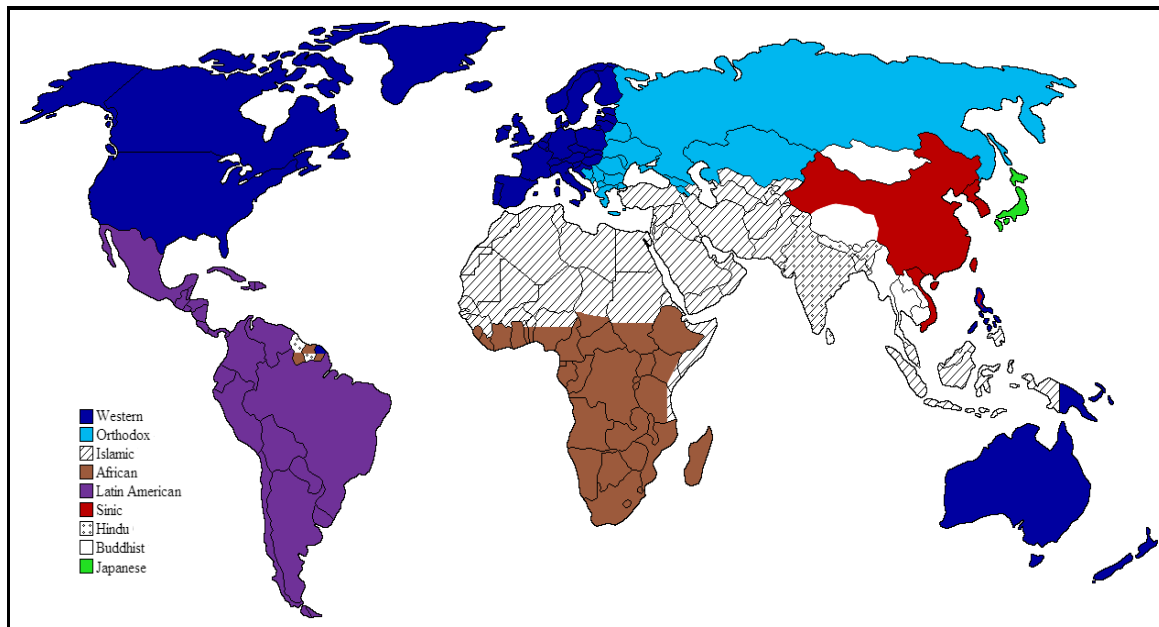
3. táblázat: A köztes-európai országok földrajzi jelentősége. Forrás: CIA World Factbook adatbázisa alapján saját szerkesztés (2024).

A fenti táblázat alapján kétféle jellemző különíthető el a releváns államok földrajzi-geostratégiai jelentőségével kapcsolatban: **1.** általános természetföldrajzi jellemzők, különös tekintettel a felszínformára, a landlocked-jellegre és a vegetációra; **2.** a földrajzi fekvésből fakadó kiemelt stratégiai szempontok: kereskedelmi és hadászati útvonalakhoz és folyosókhoz történő hozzáférés és ezek ellenőrzése. Az első elemzési kategória a sík és a hegyvidéki, illetve tavakkal, folyókkal, erdővel és mocsarakkal tagolt felszínformákat említi.

2.2.3 Civilizációs, történelmi és kulturális sajátosságok

Civilizációtörténeti és kulturális megközelítésből a Nyugat és azon belül Európa római katolikus, protestáns és a Kelet ortodox (utóbbi mint önálló civilizáció) és iszlám vallási zónái érintkeznek egymással a térségben (16. ábra), mely a germán, szláv, finnugor és latin nyelvcsoporthoz tartozó népek metszéspontjánál fekszik. A civilizáció fogalma kulturális értelemben az

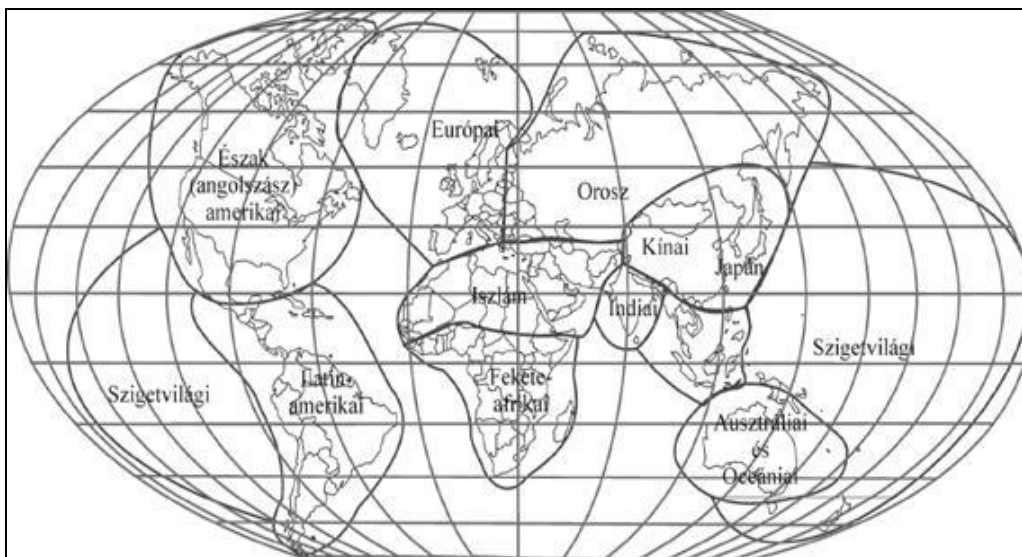
értékek, normák, vallási előírások és a hasonló világlátások összességét jelenti. Huntington szerint a hidegháborút követően, a XXI. század geopolitikai küzdelmei nem a „klasszikus” politikai ideológiák miatt, hanem a különböző kultúrák, vallások és civilizációk összecsapásai mentén törnek ki (HUNTINGTON 1996).

16. ábra: Civilizációk világa 1990 után. Forrás: Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996

A kultúra fogalmára számos meghatározás létezik. Lehet „olyan komplex egész, amely magában foglalja a tudást, hitet, művészeteket, erkölcsöket, jogrendet, szokásokat és hagyományokat és minden olyan képességet, amelyet az ember a társadalom részeként sajátított el” (TYLOR 1871). Ugyanakkor „ismeretek, felfogások és szemléletek mindazon összessége is, amelyeken osztoznak vagy átadnak egy adott társadalom tagjai” (LINTON 1940). „Tanulással szerzett, erős, morális felfogások összessége, amelyen az azt elsajátító egyén egy csoport tagjaként osztozik” (SCHWARTZ–JORDAN 1976).

Kultúrföldrajzi aspektusból Köztes-Európa térsége az európai, az orosz és az iszlám (nagy)kultúrterületek határán helyezkedik el a politikai struktúra, a gazdasági berendezkedés, a társadalmi magatartásformák, vallások, nyelvek és az urbanizációs szint alapján (17. ábra).

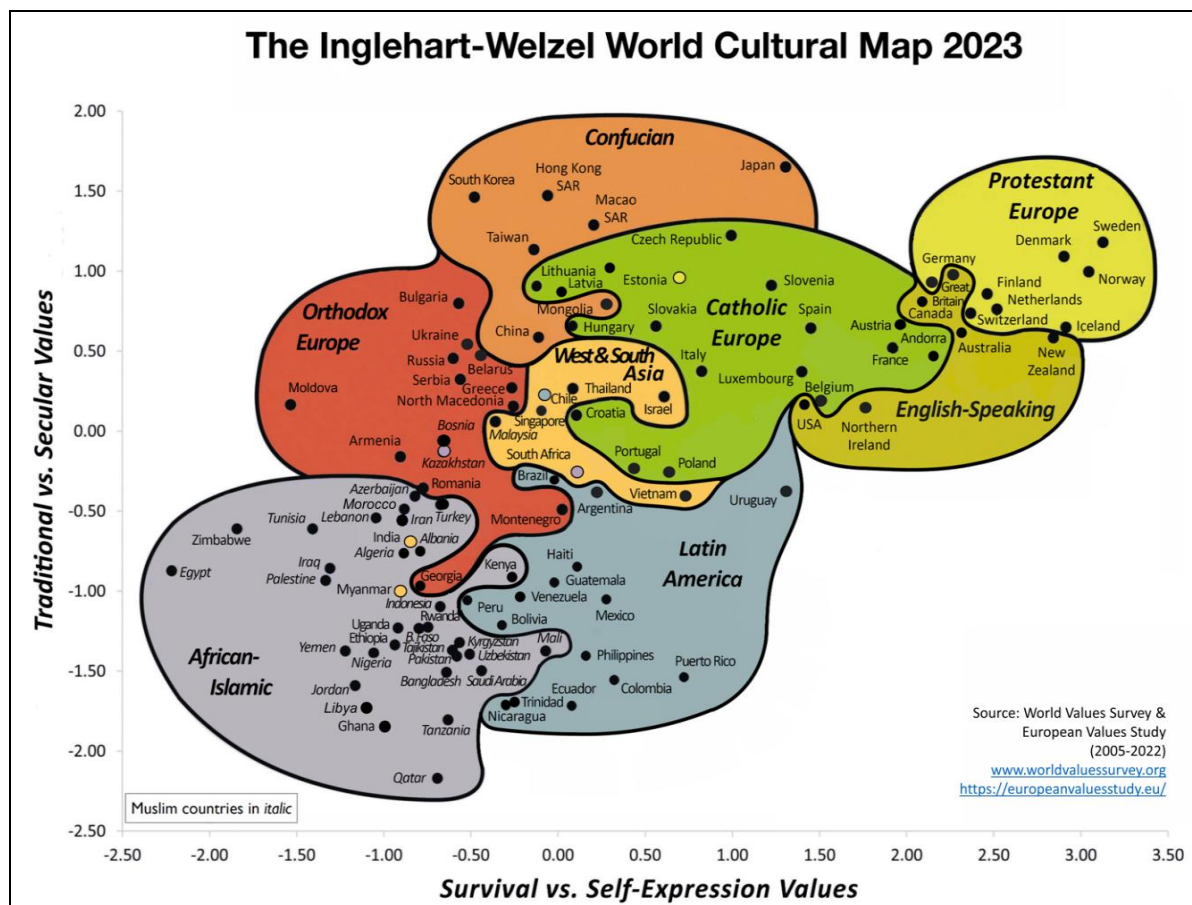
17. ábra: A világ nagy kultúrterületei. Forrás: GETIS et al. (1988): *Introduction to Geography*. Wm. C. Brown, Dubuque, p. 426

A vallások egyben fontos identitás- és etnicitásképző szerepkörrel is rendelkeznek a térségben, eltérő erősséggel. Emellett belső választóvonalakat is kijelölnek Köztes-Európában. A horvátok, a szerbek és a románok esetében pl. egyetlen egyház (római katolikus, illetve ortodox) számít ma is a nemzeti identitás fő oszlopának. Ezekben az országokban a vallásosság, egyháziasság mértéke változatlanul rendkívül magas, a valláshoz, egyházhoz kötődő népesség aránya 92–96% közötti. A Kárpát-medencében a katolikus egyház 1946-ig, a királyság megszűnéséig megőrizte politikailag domináns helyzetét. Általánosságban elmondható, hogy a térségben az egyházaknak a kommunista diktatúra idején a civil társadalom és a nemzeti identitás eszméje megőrzésében játszott szerepe kiemelkedő és emiatt a vallásosságnak és az egyházügynek sokkal nagyobb a politikai töltete, mint a Nyugaton (KOCSIS 2016). Történelmi léptékben az iszlám terjeszkedés is számottevő kulturális és társadalmi befolyást gyakorolt a térségre.

Az Inglehart–Welzel politológus szerzőpáros alkotta *kulturális térkép* a társadalmi-gazdasági helyzet mellett a kulturális és vallási örökség fontosságára, mint vizsgálati szempontra hívja fel a figyelmet. A World Values Survey alapján, az 1990-es évek óta több hullámban készített felméréseik az adott országok társadalmait kategorizálják egy koordináta-rendszeren alapuló diagramon. A diagram szorosan összefüggő kulturális értékeket ábrázol, amelyek a társadalmak között két domináns dimenzióban változnak: a függőleges „y” tengely a tradicionális vs. szekuláris, a vízszintes „x” tengely pedig az ún. túlélési vs. önkifejezési értékeket jeleníti meg. A két dimenzió több mint 20 változót tartalmaz (WVS 2023).

A tradicionális értékek a vallás fontosságát, a szülő-gyermek kötelékeket, a tekintély iránti tiszteletet, az abszolút normákat és a hagyományos családi értékeket fedik le. Jellemzően azok az emberek, akik azonosulnak ezekkel az értékekkel, szintén elutasítják a válást, az abortuszt, az eutanáziát és az öngyilkosságot. A tradicionális értékeket elfogadó társadalmak magas szintű nemzeti büszkeséggel és nacionalista szemlélettel rendelkeznek. A szekuláris elfogadó társadalmak kisebb szerepet tulajdonítanak a vallásnak, a hagyományos családi értékeket és a tekintélyt, a válást, az abortuszt, az eutanáziát és az öngyilkosságot viszonylag elfogadhatónak tartják. A túlélési értékek a gazdasági és fizikai biztonságot jelentik meg. Ezek a nemzetközpontú szemlélettel, alacsony bizalommal és toleranciával állnak összefüggésben. Az önkifejezési értékek kiemelten kezelik a szubjektív jólétet és az életminőséget. Néhány érték, amely ezeket az értékeket magáévá tevő társadalmakban elterjedtebb: környezetvédelem, a külföldiek és a homoszexualitás növekvő toleranciája és a nemek közötti egyenlőség, a gazdasági és politikai életben a döntéshozatalban való részvétel (autonómia és a központi hatóságtól való mentesség) iránti növekvő igények (INGLEHART 1997).

A World Values Survey hetedik hullámának felmérését 2022 végén fejezték be. Legfrissebb, 2023-ban publikált térképükön az országok kilenc kategóriára tagozódnak: a katolikus, ortodox és protestáns Európa, az angol nyelvű országok, Latin-Amerika, az afrikai-izlám, illetve a nyugat- és dél-ázsiai kategóriák. Az azonos kulturális jellemzőkkel rendelkező országok egymáshoz közel helyezkednek el a diagramon (18. ábra).

18. ábra: Az Inglehart – Welzel világtérkép (2023). Forrás: World Values Survey (2023): <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

A diagram alapján a köztes-európai országok közül Montenegróban, Romániában és Lengyelországban a legerősebbek a tradicionális értékek. Leginkább szekularizált államoknak Csehország, Litvánia, Észtország, Lettország és Szlovénia tekinthetők. Az önkifejezési értékek elsősorban Finnországra és Ausztriára jellemzők, míg a túlélési értékek esetében Moldova globális szinten is kiugró pontszámmal rendelkezik. Összességében a túlélési skálán az ún. „ortodox Európához” tartozó államok helyezkednek el. Magyarország a „katolikus Európa” kategóriában található, a magyar társadalom Bulgária kivételével az ortodox tömbnél szekulárisabb, nagyjából Szlovákiánál helyezkedik el egy szinten.

Közép-Európa természetföldrajzi és politikai határai viszonylag markánsak és egyszerűen megállapíthatók (észak: Északi- és Balti-tenger; nyugat: Rajna völgye, dél: Alpok déli nyúlványai és a Száva) a keleti határ kivételével (a kelet-európai síkság ugyanis egészen az Urálig húzódik), ahol inkább a kultúrföldrajzi aspektusok az érvényesek: elsősorban a pravoszláv vallás és a bizánci kultúra markáns megjelenése a protestáns és katolikus kultúrától keletre (RÉTVÁRI 1996).

Köztes-Európa azonosítható történeti definícióként és geopolitikai értelemben vett átmeneti zónaként is, összetett és változatos társadalomföldrajzi jellemzőkkel, nem egyértelmű természetföldrajzi határokkal. Kulturális szempontból az egykori Német Császárság által dominált Közép-Európa keleti felét jelentette a Balti tengertől az Égei-tengerig (ROMSICS 2016). Egyes területei átnyúlnak Közép- és Kelet-Európába is és gyakoriak a geográfiai átfedések. Pontos meghatározásához és történeti földrajzi, illetve napjaink társadalmi folyamatainak megértéséhez elengedhetetlenek az antropogeográfiai és a történelmi megközelítések is. Fontos szempont, hogy az újkor világtörténelmi folyamatainak értelmezésének és elemzésének hiányában geopolitikai szerepe kizárólag a pufferzónára korlátozódna, tehát a mindenkori orosz és a német (vagy általánosságban a nyugat-európai) államtér elválasztására. Valódi geopolitikai ütközőzónává ugyanis az I. világháborút követően vált a térség, amikor a nagy államterek korát felváltotta az aprózódott államterek időszaka (NAGY 2014), továbbá új belső konfliktuszónák alakultak ki (KOCSIS 1991), melyek napjainkban is hatnak: pl. a Kárpát-medence térségének és a Balkán-félsziget etnikai feszültségei (GULYÁS 2010).

Érdeemes megjegyezni, hogy a korábbi évszázadokban helyi birodalmak és hatalmi erőcentrumok is kialakulhattak Köztes-Európában: pl. a Lengyel-Litván Unió, I. Nagy Lajos király birodalma, IV. István szerb király (Stefan Dusan) balkáni birodalma, Hunyadi Mátyás birodalma vagy a Habsburg Birodalom/Osztrák-Magyar Monarchia, de egyes részeit a szomszédos térségek regionális nagyhatalmai is tartósan integrálhatták saját államszervezetükbe (pl. Bizánci Birodalom, Oszmán Birodalom vagy az Orosz Birodalom).

A korabeli birodalmi erőterekhez való földrajzi közelség hatásai napjainkban az egyes népek vallásában is megfigyelhetők. Római katolikus vallású a nyugat-európai magterületekhez közelebb élő nyugati és a déli szlávok többsége (szlovákok, lengyelek, illetve szlovének és a horvátok). A hajdani Bizánc befolyási zónájához tartozó szerbek, montenegróiak, macedónok, bolgárok és görögök jellemzően az ortodox hitet követik, ahogyan a keleti szlávok is (ukránok, oroszok, belaruszok). A Balkán-félszigeten mozaikszerűen az iszlámot követő csoportok is élnek az Oszmán Birodalom hagyatékaként (bosznia-hercegovinai muszlimok, pomákok és goránok), de nem elhanyagolható az Albániában és Koszovóban élő muszlimok aránya sem (BOTTLIK 2016).

Etnikai, nyelvi és vallási értelemben tehát heterogén országok alkotják a térséget, amelyre az aprózódott államtér jellemző. Hasonló jellegzetességekkel rendelkező, de mégis sikeres és befolyásos nemzetközi példaként említhető az ASEAN (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége), mely a kontinens 11 államának kormányközi (politikai, gazdasági, oktatási,

kulturális és védelmi) együttműködésén alapuló regionális szervezete. Megemlíthető továbbá maga az Európai Unió is, mely összességében nem kevésbé heterogén felépítésű nemzetközi egyesülés.

Általánosságban, a vizsgált államok modern kori nemzettudatát tekintve közös vonásként azonosítható a nemzetállami berendezkedés idealizálása, az állandó fenyegetettség érzése, a birodalomellenesség, illetve a Nyugat és a Kelet között betöltött hídszerep (PÁNDI 1995), ugyanakkor az euroatlanti integráció és az erre vonatkozó törekvések is. Fontos megjegyezni, hogy a birodalomellenesség jellemzően a külső birodalmakhoz való hozzáállást jelenti, hiszen a fentebb említetteknek megfelelően önálló kezdeményezésű, helyi birodalmak is kialakultak a területén és ezek saját történelmi megítélése értelemszerűen pozitívabb.

A térség szignifikáns közös történelmi vonásokkal rendelkezik: pl. a nagy földrajzi felfedezésekből és az aktív gyarmatosítás folyamatából való kimaradás, a kései iparosodás, a szocialista korszak öröksége, illetve az energiafüggőség és a nagyhatalmak közötti fekvés (BERNEK 2018). Napjaink közös jellemzőiként említhető továbbá a nemzetiségi viszályok (nyelvhasználati tiltások), az irredentizmus egyes megjelenései, a szignifikáns mértékű kivándorlás, a demográfiai problémák (népességfogyás és öregedő társadalom) és a munkaerő visszaesése is (BOTZ 2010).

2.2.4 Köztes-Európa fogalma a releváns elméletek és az általános geopolitikai pozíciói alapján

Az alábbi táblázat a német, orosz és török befolyási övezetek által is határolt térségre vonatkozó releváns geopolitikai, politikai földrajzi és politikatudományi elméleteket foglalja össze a korábbi alfejezetek szakirodalmi feltárása alapján (4. táblázat):

Szerző(k)	Eredmények
BRUCK; STEIN (1848); NAUMANN (1915)	Mitteleuropa. Német befolyási övezet és hegemonia.
PENCK (1915)	Zwischeneuropa. A Fehér-tengertől a Boszporuszig terjedő nagytérség.
HAUSHOFER (1928; 1931; 1939a; 1939b; 1941a; 1941b; 1941c; 1943)	Pánrégiók. Európa, Ázsia és Afrika, mint szárazföldi blokk. Köztes-Európa: germán érdekszféra.
MACKINDER (1904; 1919)	Pivot-elmélet (1904): Köztes-Európa nem a Magtársaság része, hanem a Belső-övhöz vagy a Marginális Peremívhez tartozik. Heartland-elmélet (1919): Köztes-Európa konkrétan is megjelenik, mint „Stratégiai kiegészítés”, ütközőzóna („Strategic addition”).

CZARTORYSKI (1830); PILSUDSKI; CHARASZKIEWICZ; BECK	Intermarium. Lengyel-Litván Unió újragondolása és aktualizálása. Lengyelország vezető szerepe a térség összefogásában és irányításában. <i>Prométheizmus, „Harmadik Európa”, „Három Tenger”.</i> Kelet-Közép és kelet-európai kapcsolatok újraépítése.
SPYKMAN (1942; 1944)	Rimland fontossága. Feltartóztatás.
BIBÓ (1946)	Kelet-európai kisállamok (Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország): eltorzult nemzetfejlődés, etnikai és nyelvi nacionalizmus, állandó határviták.
HALECKI (1950; 1952)	Kelet-Közép Európa. Finnországtól Görögorszáig terjedő nagytérség. Közép-Európa keleti fele. A Svédország, Németország, Olaszország, illetve az Oroszország és Törökország között elhelyezkedő régió.
MAGOCSI (1993)	Északi zóna, Alpok-Kárpátok zóna, Balkán zóna.
SAMUEL P. HUNTINGTON (1996)	Nyugati és keleti kereszténység, illetve az iszlám találkozása (átmeneti zóna).
KITSIKIS (1985; 2002; 2007)	Intermediate Region/Köztes Régió. Eurázsiai keretrendszer: Nyugat-Európa és a Távol-Kelet között helyezkedik el a Köztes Régió (Adriai-tengertől az Indusig. Kelet-Európa, Közel-Kelet és Észak-Afrika). Hídrégió a nyugati és a keleti civilizációk között, de Európa és Ázsia inkább földrajzi régiókként jelennek meg. Köztes Régió/Középbírodalom (centruma az Égei-tenger és a Török-szorosok) vs. Periférikus Birodalmak küzdelme.
COHEN (2003; 2009)	„Europe-In-Between”. Geopolitikai kapurégió a Nyugat és a Kelet között. Európa egésze, mint számottevő geopolitikai szereplő.

DUGIN (1997; 2012; 2015);	Német és orosz érdekszféra: Európa felosztása, egyes államok lebontása (pl. Ukrajna), nincsenek szuverén nemzetállamok. Birodalmi keretek. Atlantizmus vs. Neo-eurázsianizmus küzdelme (tengeri vs. szárazföldi hatalmak). A korábban kommunistaellenes Közép-Európa a Szovjetunió széthullása után liberalizmusellenessé és perspektíváját tekintve az atlantizmus ellenőzőjévé vált.
FRIEDMAN (2015)	Konfliktus- és ütközőzóna. Német támogatás kiemelt fontossága Oroszország visszaszorítása érdekében.
NAGY M. M. (2014)	Lehetséges új hatalmi erőcentrum.
BERNEK (2014; 2018)	Kaputárság/hídrégió. Eurázsiai keretrendszer.
MACAES (2018); SZILÁGYI (2019)	Eurázsia, mint geopolitikai és földrajzi keretrendszer.
WALTZ (1979); SCHWELLER (1994); GOETSCHER (1998); WALT (2000); GARAI (2017); GARAI et al. (2017); LAFFERTON (2017).	Bandwagoning és balancing politika. Kisállami együttműködések fontossága: Visegrádi Együttműködés példája.

4. táblázat: A köztes-európai térségre vonatkozó releváns geopolitikai, politikai földrajzi és politikatudományi elméletek. Forrás: Saját szerkesztés.

A disszertáció címében említett és feltárni kívánt térkonceptió és a geopolitika fejlődéstörténete nagyon szorosan kapcsolódik egymáshoz. A geopolitika, mint önálló tudományág épp a német, orosz és török hatalmi erőterek által határolt térséghez kapcsolódóan született meg, amikor a német keleti terjeszkedés alátámasztójává vált. Később erre, illetve a potenciális orosz terjeszkedésre és az említett két ország lehetséges szövetségére a brit birodalmi gondolkodás is reagált a Pivot és a Heartland-elméletek kapcsán, majd a II. világháború és a hidegháború korszakától az Egyesült Államok esetében is kulcstérséggé vált a Rimland-elmélet révén. Köztes-Európa jelenlegi geopolitikai helyzetét tágabban értelmezve a Nyugat és a Kelet közötti vagy az Eurázsian belüli fekvése határozza meg, ahol napjainkban a „hagyományos” ütközőzóna szerep mellett új, optimistább szerepkörök és értelmezések is megjelennek (5. táblázat).

Klasszikus és neoklasszikus geopolitikai elméletek, iskolák	Szerzők, gondolkodók és koncepciók	Köztes-Európa funkciója
Német	Friedrich Ratzel Friedrich Naumann Karl Haushofer Erich Obst Otto Maull Hermann Lautensach	Német politikai, gazdasági és katonai befolyási övezet, érdekszféra.
Angolszász	Sir Halford J. Mackinder Nicholas Spykman Henry Kissinger Zbigniew Brzezinski George Friedman Samuel P. Huntington	Elválasztó és puffer térség, ütközőzóna diplomáciai, katonai és stratégiai értelemben. Bolshevik, szovjet és orosz előrenyomulás megfékezése, birodalmi törekvések gyengítése. Oroszország, mint Eurázsia magállama és vezető hatalma: peremvidékeknél, így Köztes-Európában is feltartóztatni.
Orosz	Alexander Dugin Alexander Panarin Vlagyimir Zsirinovszkij	Betagozódás az orosz dominanciájú eurázsiai birodalmi keretrendszerbe, nemzetállamok felszámolása. NATO kizorítása Köztes-Európából is.
Lengyel	A két világháború közötti, majd a II. világháború utáni lengyel kormányok és politikai diskurzusok Intermarium-koncepciói. Napjaink Három Tenger Kezdeményezése (3SI).	Intermarium: Új hatalmi erőközpont és az orosz terjeszkedés nyugati irányának megállítása. Kooperáció a térség államai között, de alapvetően lengyel dominanciával.

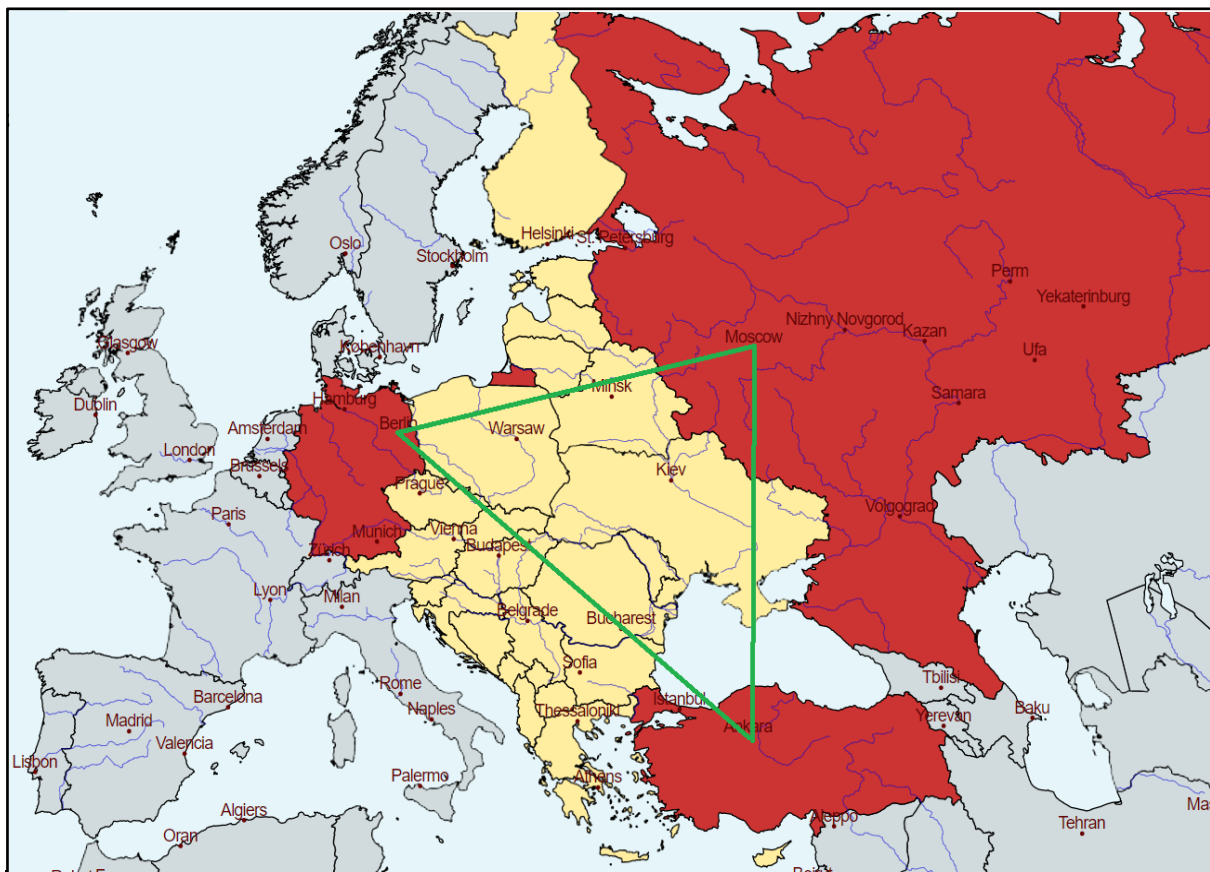
5. táblázat: A jelentősebb szerzők és szereplők által képviselt nagyhatalmi és birodalmi érdekek. Forrás: Saját szerkesztés.

A szakirodalmi szintézis alapján jelen disszertáció analitikus lehatárolásként a német, orosz és török geopolitikai erőterek közötti, Finnországtól Görögorszáig és Ciprusig húzódó teret alkalmazza. Ez a lehatárolás nem Köztes-Európa univerzális vagy konszenzusos

definíciójaként, hanem a kutatás földrajzi keretének kijelölésére szolgáló elemzési konstrukcióként értelmezendő.

Amennyiben *eredeti jelentését és a klasszikus, illetve neoklasszikus geopolitikai elméletekben betöltött szerepét, funkcióit és pozícióit* értelmezzük napjaink civilizációs, politikai, földrajzi és közigazgatási keretrendszerében, akkor a „mindenkori” német, orosz és török befolyási övezetek és hatalmi erőterek által metszett térség Finnországtól Görögorszáig (illetve Ciprusig) húzódik és leginkább a Köztes-Európa kifejezéssel lehet definiálni átmeneti és ütközőzóna jellege miatt. Jelenlegi geopolitikai, geostratégiai és geoökonómiai erőtereket tekintve ez a Berlin-Moszkva-Ankara „háromszögben” azonosítható, mint a térségre ható legjelentősebb regionális hatalmak befolyási övezete Németország, Oroszország és Törökország között. Tágabb kontextusban értelmezhető az euroatlanti és az eurázsiai erőterek közötti ütközőzónaként is.

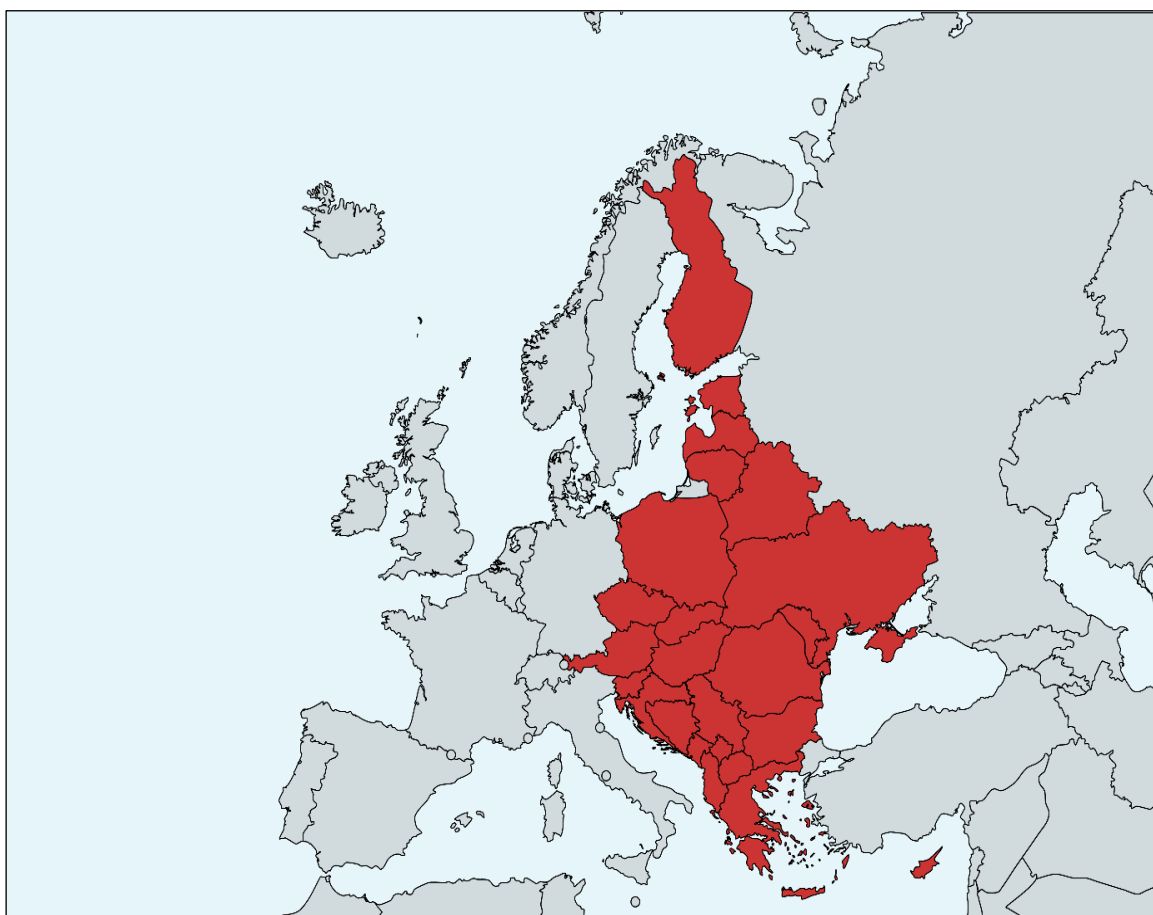
Geográfiai értelemben Köztes-Európa lefedi Penck Zwischeneuropa-konceptiójának egy részét (Skandinávia, Németország és Olaszország nélkül), jellemzően kisállami térre tagolva. Egyben kulturális értelemben nagymértékű átfedésben áll Halecki Kelet-Közép-Európájával és geopolitikai, biztonságpolitikai aspektusok alapján Mackinder „Stratégiai-kiegészítés” tervével, továbbá a különböző Intermarium-konceptiókkal is. Történelmi szempontból az itteni országok jellemzően nagyhatalmi érdekszférák alárendeltjei, a régió ezen erőterek találkozási térsége, felvonulási területe, hídfője és megszerzendő befolyási övezete, melyet gyakori és szignifikáns határváltozások kísérték. Európa térszerkezeti rendszerében és globális geopolitikai értelemben a klasszikus és neoklasszikus teóriák alapján továbbra is fennáll Köztes-Európa (19. ábra). **Jelen disszertáció összességében ezért a fentebb említett lehatárolást és csoportosítást, illetve analitikai keretet alkalmazza és következetesen a Köztes-Európa kifejezést használja.**

19. ábra: Köztes-Európa a regionális geopolitikai erőterben. Forrás: Saját szerkesztés.

Németország részben az Európai Unió, illetve a NATO pozícióit is megjeleníti. Törökország demográfiai (népessége 82 millió fő) és katonai súlyánál (a NATO második legnagyobb létszámú hadereje), illetve földrajzi közelségénél és stratégiai fekvésénél fogva alapvetően meghatározza Köztes-Európa geopolitikai helyzetét, különös tekintettel a Balkán-félszigetre (és Ciprusra), ahol az oszmán örökség révén számottevő történelmi múlttal és hatással (pl. iszlám kultúra) rendelkezik. Gazdasági súlya az elmúlt időszakban visszaesett. GDP/fő értéke 34 600 dollár, ami a 71. helyet jelenti a világrangsorban, nagyjából a bolgár értékkel egyezik meg. Az infláció mértéke 54% volt az említett esztendőben (CIA World Factbook 2023). Birodalmi nosztalgiája miatt egyre inkább fokozódó érdeklődést és jelenlétet mutat a Balkán irányába is (neo-ottománizmus), míg a törökség és az iszlám történelmi küldetésének képviselője (pán-türkizmus) útján és a hatalmi erőviszonyok átrendeződésének és dinamikus változásának következményében aktív szerepet vállal a kaukázusi és a közkeleti konfliktusokban is, mely utóbbi a tömeges bevándorlás, a migrációs útvonalak és a nemzetközi terrorizmus kapcsán az Európai Unió és Köztes-Európa biztonságpolitikájának egészére kihatással van.

A fenti logikát követve a vizsgált régió országait az korábban említett államokon kívül a balti államok (Észtország, Lettország és Litvánia), Lengyelország, Belarusz, Ukrajna, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Moldova, továbbá a volt jugoszláv tagállamok jelenlegi területe (Szerbia, Montenegró, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Koszovó és Észak-Macedónia) illetve Albánia, Bulgária és Ausztria alkotják (20. ábra).

20. ábra: A kutatás során vizsgált köztes-európai országok. Forrás: Saját szerkesztés

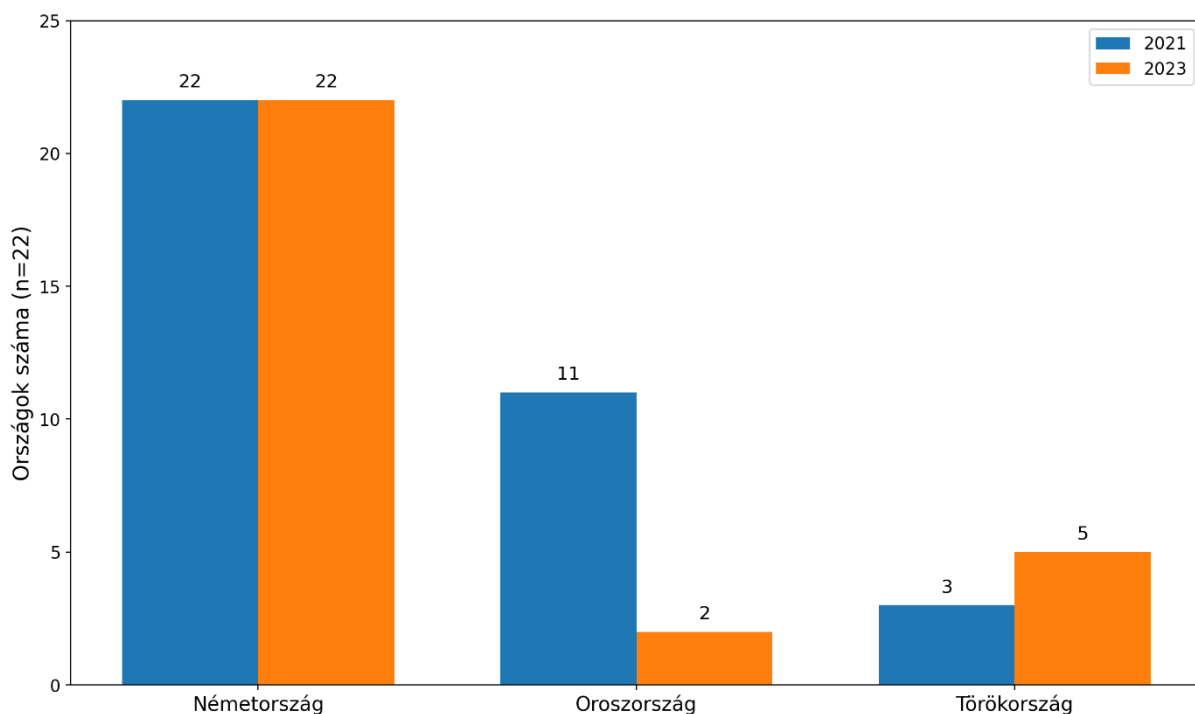
Utóbbi állam német nyelvterületként maga is a széttagolt német geopolitikai erőterhez tartozik, ezért geopolitikai szempontból nem egyértelműen része a vizsgált térségnek. Ausztria azonban az I. világháborút követően a térség többi országához hasonlóan maga is „kisállammá” vált, különütassága (pl. NATO-tagság hiánya) és semlegességi hagyománya napjainkban is kitapintható, emellett térszervező erővel bír és vannak köztes-európai jellegzetességei is.

Komplex határvidék és pufferzóna helyzetük, illetve belső törésvonalaik alapvetően meghatározzák a köztes-európai országok társadalmi-gazdasági pályáit, politikai kultúráját, illetve geopolitikai struktúráit (BOTTLIK 2016; 2018). Ugyanakkor Köztes-Európán belül is találhatók határon átnyúló befolyási övezetek: pl. a lengyel jelenlét a Baltikumban,

Magyarország érdekérvényesítő képessége a Kárpát-medencében, vagy a szerb befolyás az egykori jugoszláv térségben (IGARI 2022). Köztes-Európa nem egységes geopolitikai tér, belső térszerkezete kulturális, politikai, katonai és gazdasági szempontból egyaránt tagolt.

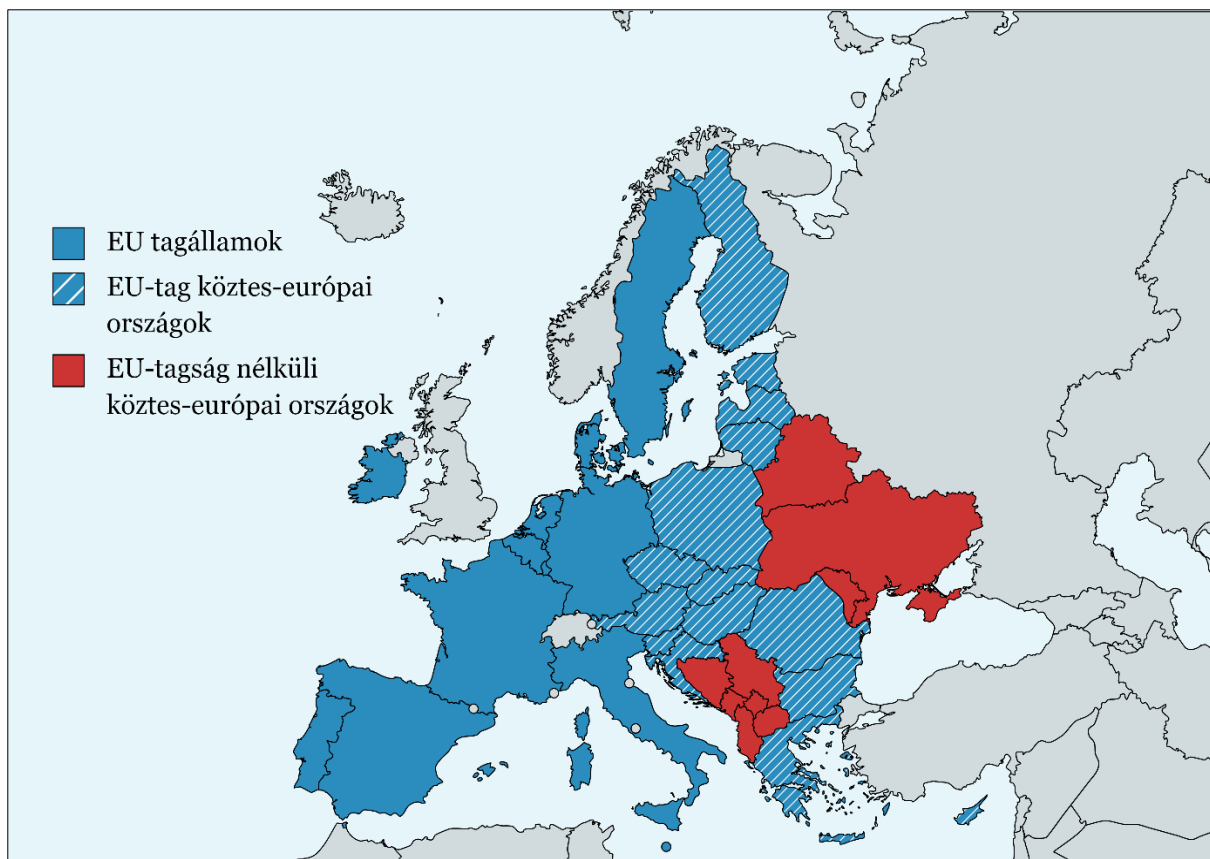
A köztes-európai országok legfontosabb orosz-ukrán háború előtti importpartnereinek vizsgálata alapján a régió gazdasági kapcsolatrendszerét elsősorban Németország meghatározó szerepe jellemezte. A német gazdasági befolyás különösen Ausztriában, a visegrádi országokban, Szlovéniában, Horvátországban és Romániában volt erős, ami a térségek nyugat-európai gazdasági centrumokhoz való szoros kötődését jelzi. Emellett földrajzilag koncentrált befolyási övezetek is azonosíthatók: Oroszország elsősorban a posztszovjet térségben, Olaszország az adriai és nyugat-balkáni országokban, Törökország pedig a Balkán egyes államaiban rendelkezik szignifikáns gazdasági pozíciókkal. A külkereskedelmi kapcsolatok mintázata arra mutat rá, hogy Köztes-Európa nem egységes gazdasági tér, hanem különböző külső hatalmi centrumokhoz eltérő intenzitással kapcsolódó országokból áll. A gazdasági orientációk olyan, egymással részben átfedő geoökonómiai befolyási övezeteket rajzolnak ki, amelyek hozzájárulnak a térség államainak strukturális kitettségéhez és eltérő stratégiai prioritásaihoz (IGARI 2022).

Háború utáni, a Világbank World Integrated Trade Solution (WITS) 2023-as adatait tekintve Köztes-Európa külkereskedelmének részleges átrendeződése figyelhető meg. Németország pozíciója változatlanul meghatározó maradt, 2023-ban valamennyi vizsgált köztes-európai állam 5 legfontosabb áruimport-partnere között szerepelt. Ezzel szemben Oroszország jelenléte 11 országról kettőre csökkent: Finnországban, Észtországban, Lettországban, Litvániában, Lengyelországban, Szlovákiában, Moldovában, Ukrajnában és Görögországban kikerült a top 5-ből, így 2023-ban már csak Bulgária és Szerbia esetében tartozott ebbe a körbe. Törökország jelenléte ezzel párhuzamosan háromról öt országra nőtt: 2021-ben Bulgária, Szerbia és Albánia, 2023-ban pedig már Moldova, Bulgária, Szerbia, Albánia és Ukrajna öt legfontosabb áruimport-partnere között szerepelt. Az összehasonlítás 22 országra terjed ki; Belarusz és Koszovó az összehasonlítható WITS-adatok hiánya miatt nem szerepel a mintában. Az eredmények összességében a német gazdasági pozíció stabilitását, az orosz jelenlét jelentős visszaszorulását és a török geoökonómiai szerep mérsékelt erősödését mutatják *(21.ábra)*.

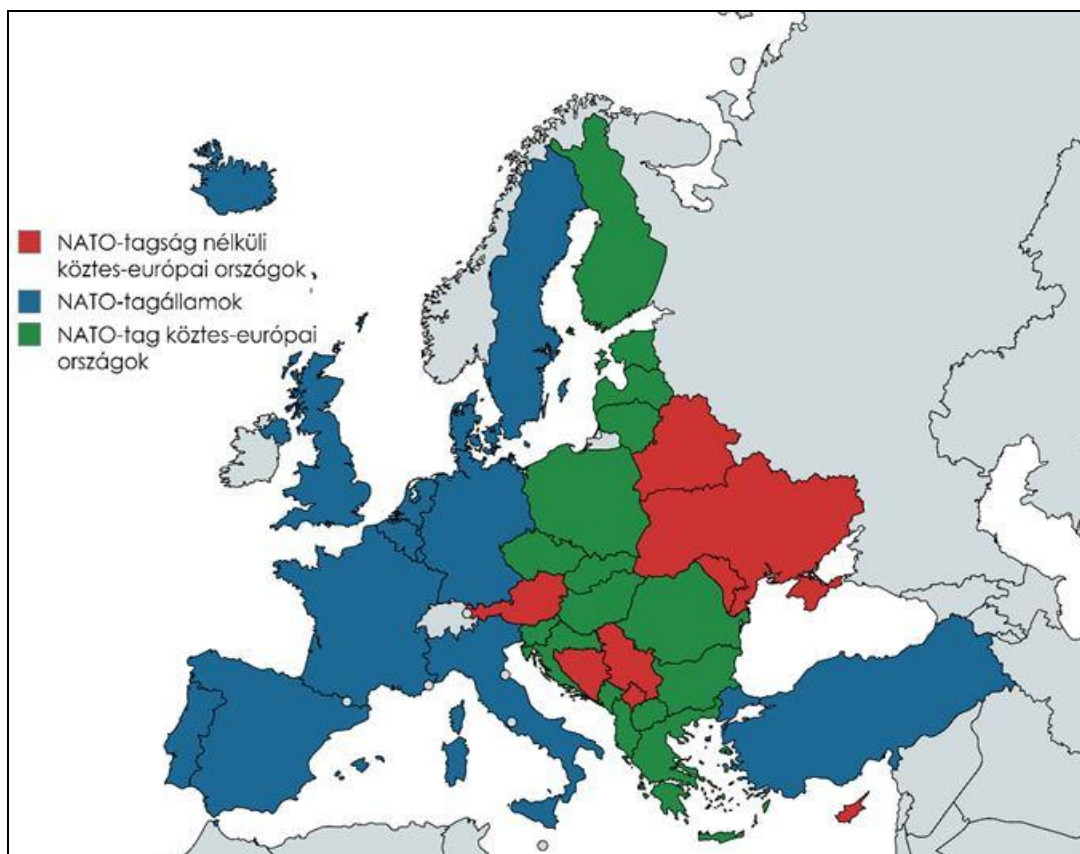
21. ábra: Németország, Oroszország és Törökország jelenléte Köztes-Európa országainak öt legnagyobb áruimport-partnere között, 2021 és 2023. Forrás: Saját szerkesztés a World Bank World Integrated Trade Solution (WITS), UN Comtrade adatai alapján.

Jelenlegi geopolitikai helyzetet tekintve a köztes-európai országok túlnyomó többsége az euroatlanti erőter része. A Nyugat-Balkán, Ukrajna, Belarusz és Moldova kivételével valamennyi térségbeli állam az Európai Unió tagja (22. ábra). A nyugat-balkáni államok a volt Jugoszlávia jelenleg nem EU-tag utódállamait és Albánia területét fedik le (LOPES–BONDARENKO 2022). Egyre inkább fokozódó nyugati orientációval rendelkeznek (BIHARI 2023), esetükben már középtávon is erősen valószínűsíthető az EU-hoz történő csatlakozás és a társadalmi-gazdasági kapcsolatok további fejlesztése. A régióra kiemelt fókusz fordít az Európai Unió, mely egy részletes Nyugat-Balkán stratégiával is rendelkezik a délszláv háború óta (LOPES–BONDARENKO 2022).

22. ábra: Az Európai Unió és Köztes-Európa, 2026. Forrás: Saját szerkesztés.

A fentieknek megfelelően a NATO alapvetően meghatározza az itteni országok biztonság- és védelempolitikáját (23. ábra).

23. ábra: A NATO Köztes-Európában, 2026. Forrás: Saját szerkesztés.

A „hagyományosan” semleges státuszt betöltő Ausztria kivételével a befagyott (Koszovó, Bosznia-Hercegovina, Moldova és Ciprus) és aktív (Ukrajna) konfliktusokkal terhelt országok, illetve a szignifikáns orosz befolyás alatt álló Belarusz és az egyes szomszédjaival (pl. Koszovó és Bosznia-Hercegovina) vitás kérdésekben álló Szerbia nem tagja csak a szövetségnek. Tengeri hatalom szempontjából Montenegró 2017-es és Finnország 2023-as (illetve a vizsgált térségen kívül eső Svédország 2024-es) csatlakozása óta az Adriai- és a Balti-tengerek gyakorlatilag NATO „beltengernek” minősülnek.

2.2.5 A Kárpát-medence mint Köztes-Európa geopolitikai mintatere

Jelen alfejezet a Kárpát-medence mint természetföldrajzi, történelmi és kulturális régió jelenlegi geopolitikai helyzetét, valamint főbb kihívásait tekinti át és elemzi. A Kárpát-medence Köztes-Európa egyik jellegzetes részeként értelmezhető, amelyben a magyar történelmi örökség és a határokon átnyúló magyar közösségek jelenléte egyaránt meghatározó tényező. A térség ugyanakkor nem tekinthető egységes geopolitikai vagy gazdasági régiónak, mivel belső szerkezetét eltérő állami érdekek, gazdasági kapcsolatrendszerek és külső orientációk tagolják.

A Kárpát-medence vizsgálata jelen disszertációban nem önálló regionális esettanulmányként és nem Köztes-Európa reprezentatív leképezéseként, hanem a tágabb

térség egy kisebb léptékű példjaként jelenik meg. A térség több olyan strukturális sajátosságot hordoz koncentráltan, amelyek Köztes-Európa más részein is azonosíthatók: a külső hatalmi központokhoz fűződő aszimmetrikus kapcsolatokat, a történeti államtér és a jelenlegi államhatárok eltérését, az etnikai és kulturális térszerkezet összetettségét, a politikai és gazdasági fragmentációt, a határokon átnyúló gazdasági és társadalmi kapcsolatokat, továbbá a kelet–nyugati és észak–déli közlekedési és infrastrukturális tengelyek találkozásait. Vizsgálata ezért nem Köztes-Európa egészére vonatkozó általánosításra, hanem e strukturális sajátosságok kisebb területi léptékben történő bemutatására irányul.

2.2.5.1 Térszerkezeti és geostratégiai adottságok

Napjainkban Magyarország és Szlovákia teljes területe a Kárpát-medencén belül fekszik, részben pedig Ausztria, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország és Szlovénia egyes közigazgatási egységei is a medencéhez tartoznak, így ezek az országok jelentik az alfejezet földrajzi-közigazgatási lehatárolását és vizsgálati keretét.

A geopolitika a földrajzi és gazdasági tényezők politikára és a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatását vizsgálja. A Kárpát-medence és annak központi országa, Magyarország geopolitikai helyzetének elemzéséhez ezért elengedhetetlen az országot körülvevő földrajzi tér lehatárolása és ismertetése. Ennek a geográfiai térnek a határait természetföldrajzi értelemben döntően a Kárpátok, illetve kisebb mértékben az Alpok és Dinári-hegység hegyvonulatai rajzolják ki. Elsősorban a Kárpátok gerince által határolt terület megnevezésére használják, ez leginkább Magyarország történelmi határait fedi le. A Kárpát-medence Európa legnagyobb hegységközi medenceegyüttesének számít, egyben a kontinens tengerektől távoli területének egyik legegységesebb, legjobban körülhatárolható nagytája. Nyugati peremvidéke az Alpokhoz támaszkodik (Alpokalja, a Keleti-Alpok vonulatai, Grazi-félmedence). Délnyugati határát a Dinaridák északi peremvidéke jelenti, amelyet a Száva és a Duna vonalai jelölnek. Klimatikus szempontból három nagy európai éghajlati terület (óceáni, kontinentális, mediterrán) átmenetében helyezkedik el (NEMERKÉNYI–MÓGA 2017).

A Kárpátok az Eurázsia-hegységrendszer tagja, kiterjedése 190 000 km², lánchegységei 1500 km hosszúak és közrezárják a Kárpát-medencét, melynek területe 325 000 km² (DÖVÉNYI 2016). A geomorfológiai értelemben vett medence léte egyetemenlegesen elfogadott, de a szakirodalomban korszakonként, országonként, tudományterületenként, nyelvenként eltérően Kárpát-, Pannon-, Magyar-, Közép-Duna-, Kárpáti-medence stb. névvel illették, illetve ma is nevezik (HAJDÚ 2015b). A Kárpát-medence élesen elkülönül a Cseh–Morva-medencétől, a Lengyel-alföldtől, az Ukrán-síkságtól, Havasalföldtől és Moldvától, illetve Európán belül is zárt egységet alkot geomorfológiai és természetföldrajzi szempontból.

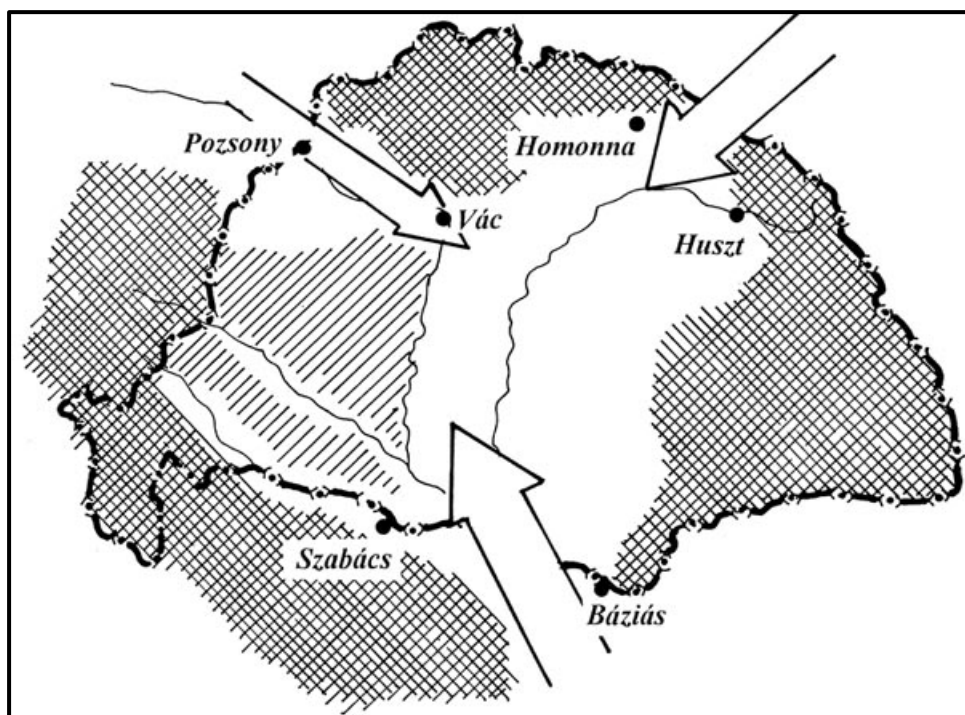
Hegyráji egysége mellett vízrajzi egységet is alkot, a Duna középső folyásának vízgyűjtő területét foglalja magába. Mindössze a Szepességi-medence főfolyója, a Poprád és a Dunajec viszik vizüket a Visztulán keresztül a Balti-tenger felé (NEMERKÉNYI–MÓGA 2017). Dévény és a Vaskapu közötti szakaszán a Duna történetileg és jelenleg is fontos térformáló tényezőnek számít, a vízgyűjtő terület hidrológiai folyamatai pedig valamennyi közösséget jelentős mértékben érintenek. A folyó évszázadokon keresztül nagytérégi tájékozódási, viszonyítási, kapcsolattartási és közlekedési tengely volt (HAJDÚ 2015a).

Központi fekvéséből és helyzeti energiájából fakadóan az Alföld területe kiemelt fontosságú geopolitikai (és egyben hadászati) szerepet tölt be, vonzása Magyarország egész területére és összességében a Kárpát-medence nagy részére is érvényesül. Alapvető közlekedési- és tranzitútvonalként funkcionál a Felvidék, a Dunántúl és Erdély, illetve a környező országrészek között, összekötve az említett régiókat, illetve a folyók és a természetes útvonalak is mind az Alföld felé irányulnak. (SZABÓ 2002).

A kutatás témájának megfelelően a Kárpát-medence térségének geopolitikai helyzetének és szerepének elemzéséhez érdemes megkülönböztetni a medencén belüli viszonyokat és azok államközi, illetve külső, nemzetközi vonatkozásait (pl. nemzeti kisebbségek helyzete, regionalitás, határon átnyúló gazdaságfejlesztési kezdeményezések) és a Kárpát-medence, mint földrajzi térség helyzetét és lehetséges szerepeit a geo- és biztonságpolitikai problémák, folyamatok rendszerében.

Medencén belüli központi elhelyezkedése és történelmi integráló szerepe (a Magyar Királyság politikai és gazdasági egysége) miatt az alfejezet elsősorban Magyarországra fókuszál. Hadászati-geopolitikai nézőpontból egyébként Magyarországnak Kelet-Közép-Európában, azon belül pedig a Kárpát-medencében kiemelt szerepköre van, az ország a térség kulcsállamának számít. Katonaföldrajzi megközelítésben jelenlegi államhatárai mellett is őrzi a Kárpát-medencén belüli centrális és uralkodó helyzetét, mert területe lefedi a medence központi körzeteit (LÁNSZKI 1998), ezért napjainkban is meghatározó geopolitikai és geostratégiai szerepkörrel bír a térségben.

Hazánk medencejellegéből adódóan a katonai és geopolitikai gondolkodást és tevékenységet alapvetően a védelemmel kapcsolatos hadiesemények határozták meg (NAGY M. M. 2002). A Kárpát-medence katonaföldrajzi szemszögből zárt és jól védhető egységet alkot a nyugati, az északkeleti egy része és a déli szakasz kivételével, ahol a terepviszonyok elősegítik a támadók beáramlását, ami egyben a medence geopolitikai súlyvonalait is kijelöli (24. ábra).

24. ábra. A Kárpát-medence hadászati-geopolitikai súlyvonalai. Forrás: Szabó József János (2015): *Kárpáterődítés 1940-1944 - Magyar katonai erődtések Kárpátalján és Székelyföldön, Az Árpád-vonaltól az Árpád-állásig.* – Pillangó Kiadó, Monor. 336 p.

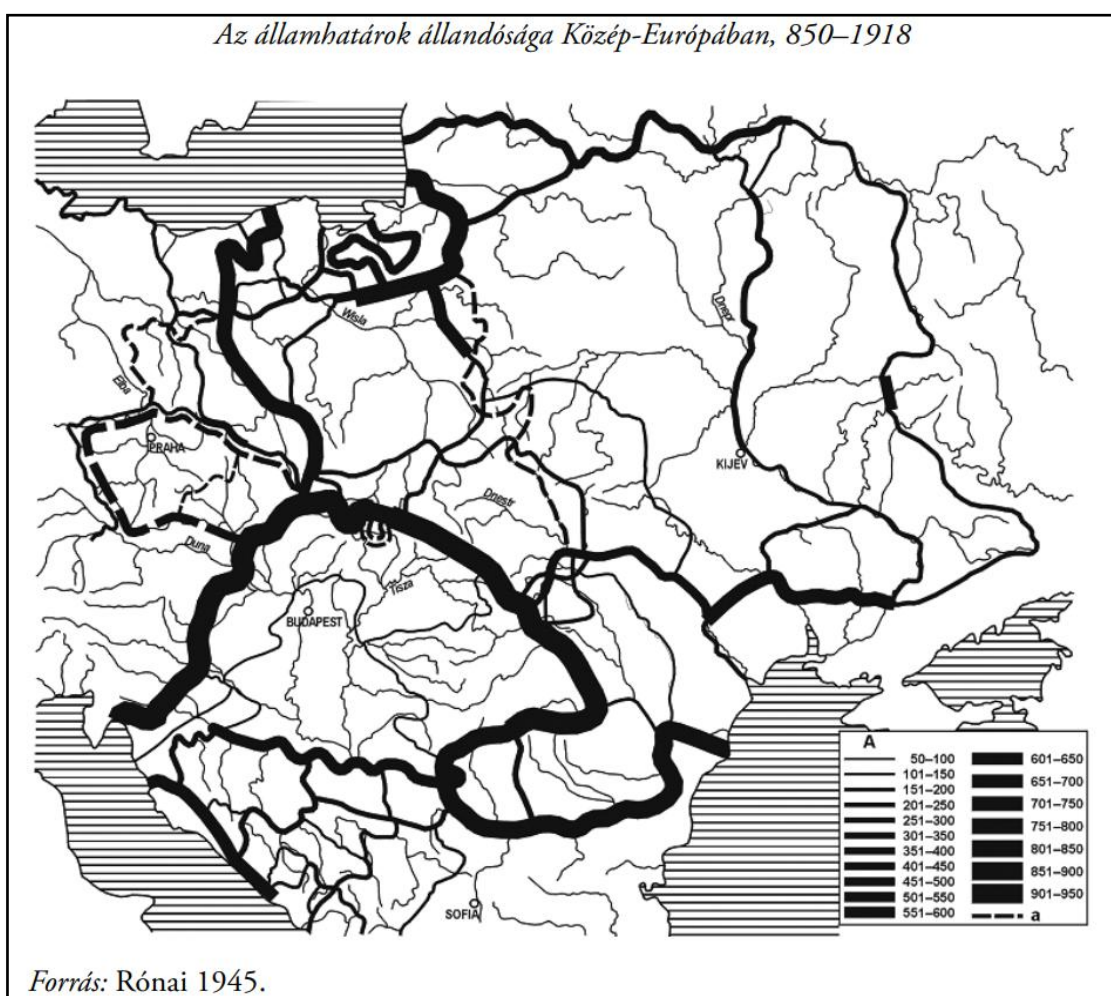
Az ábrán látható nyilak a három hadászati gyenge pontot jelölik, ahonnan a természetföldrajzi jellemzők miatt a Kárpát-medence legnehezebben védhető szakaszaiból kijáratok vezetnek az Alföld irányába. Ezek egyike a duklai horpadás, ami alacsony átlagmagassága, jól kiépített útjai és az ezekből fakadó kedvező közlekedési viszonyai miatt fontos katonai jelentőséggel bír. Az Alföld birtoklásának feltétele a kárpáti hegységek elfoglalása volt pl. az I. világháborúban, ami keleti irányból a terepviszonyok miatt legkönnyebben a duklai horpadáson keresztül valósítható meg. Kárpátalja és az Északkeleti-Kárpátok szélessége Homonna és Huszt városa között csak 75 kilométer. Az említett irány felől támadó lehetséges ellenségnek ilyen rövid utat kell csak megtennie, hogy az Alföldre jusson.

A másik két gyenge pont nyugatról a Duna-völgyén keresztül, a Pozsony-Győr-Komárom-Vác vonalon, míg a déli Szabács és Bázias között található. A rácsvonalak a történelmi magyar államhatár nehezebben járható, ezért hadászatiag erős támpontot adó hegységeit, míg a vonalak a kedvezőtlenebb védelmi képességekkel rendelkező területeket jelölik. A fehér színnel jelölt területek nem állítanak természetföldrajzi akadályt az előrenyomuló csapatok számára a Duna és a Tisza folyók kivételével (SZABÓ J. J. 2015).

A Kárpát-medence tágabb kitekintésben ugyanakkor a közép-európai régió délkeleti talapzatát, egyben a Balkán-félszigetre és a déli tengerekre nyitott kapuját is jelenti (SZABÓ

2018), emellett a Kárpát-Balkán térségben a magyarság több mint ezer éve más népekkel részben térközösségben, részben pedig szomszédságban él (PAP 2007). Nemzetközi környezet, térségi együttműködések és a közös jövőtervezés szempontjából ezért kulcsfontosságú a szomszédos államok vizsgálata is, mely országok területe földrajzi értelemben a Kárpát-medencéhez és annak tágabb, Kárpátokon túli térségéhez tartozik.

Ausztria kivételével a térség államainak többsége a II. világháborút követően szocialista berendezkedésűvé vált, Jugoszlávia azonban 1948 után nem tartozott a szovjet tömbhöz. A régió államai gazdasági, illetve társadalmi szerkezetükben és fejlődési pályájukban eltérnek egymástól. Köztes-Európa történelmének egészéhez hasonlóan a régió nagyhatalmi érdekszférák, erőterek találkozási térsége és ütközőzónája, ugyanakkor stabilabb államhatárokkal (25. ábra).

25. ábra: Az államhatárok állandósága Közép-Európában. Forrás: Rónai András (1945): *Közép-Európa atlasza. Államtudományi Intézet, Balatonfüred—Budapest.*

Stratégiai, földrajzi szerepe a Kárpátokon átívelő kelet–nyugati és észak–déli irányú közlekedési- és tranzitútvonalakban napjainkban is megmutatkozik, emellett Nyugat- és Kelet-Európa politikai és gazdasági szempontú stratégiai érdekei is itt találkoznak.

A Kárpát-medence nem csupán természetföldrajzi jellemzők alapján, hanem társadalmi, illetve kulturális jellemzőket tekintve is egységnek tekinthető. Geopolitikai helyzetének feltárásához többek között történelmi, gazdasági, társadalomszerkezeti, kultúr- és politikai földrajzi nézőpontokra és dimenziókra is szükség van. Ezt alátámasztja, hogy a XXI. század nem kizárólag a nagyhatalmi vetélkedések, hanem a globalizációnak, a különböző értékeket, értékrendszereket képviselő kultúrák, civilizációk előtérbe kerülésének a korszaka is (SZILÁGYI 2019).

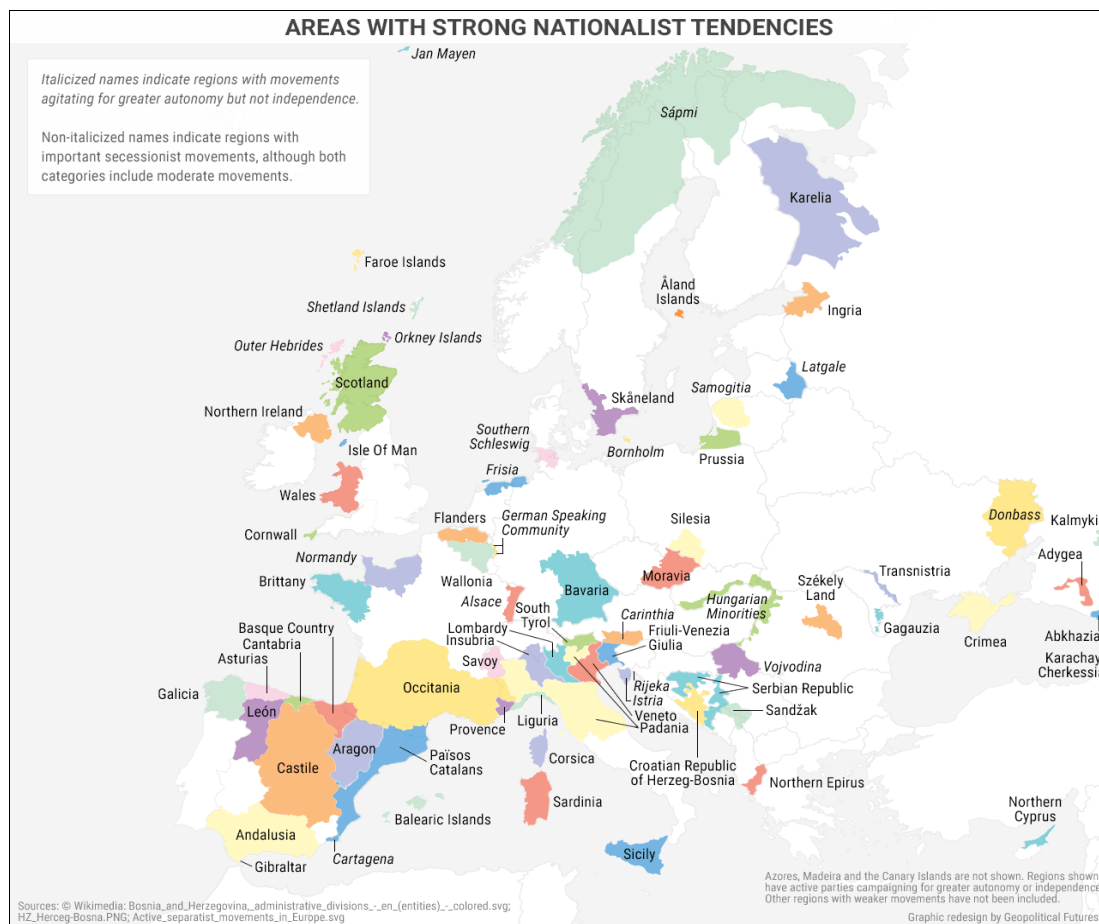
A Kárpát-medence mint természetföldrajzi tér elsősorban színhelye és kerete volt a különböző társadalmi és politikai folyamatoknak, mivel áttételesen hatott ezekre és különböző geopolitikai törekvések célterületévé vált (HAJDÚ 2015a). Az ezzel összefüggő történelmi események és államtörténeti változások részletes bemutatása nem célja a disszertációnak, fontos ugyanakkor kiemelni, hogy Magyarország és az egész térség geopolitikai helyzetében számottevő és a jelenlegi helyzetet alapvetően meghatározó változások történtek a XX. században.

2.2.5.2 Politikai fragmentáció és belső geopolitikai törésvonalak

A középkortól kezdve, majd az Osztrák-Magyar Monarchia részeként a magyar állam integrálta a Kárpát-medence (vagy más kifejezéssel: a történelmi Magyarország) döntő részét, az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében azonban a Kárpát-medence belső, alföldi területeire szorult vissza, volt, ahol több száz kilométerrel is eltolódtak a határok az 1920 előtti állapotokhoz képest. Hazánk medence jellegű országból egy kis területű, medencefenék jellegű országgá vált, az áthaladó vízfolyások forrásainak 90 százaléka az államhatárokon kívülre került (BENYHE 2018). A magyar állam és a magyar etnikum szállásterülete szétdarabolódott, az utódállamok területileg és hatalmi szempontból is a Kárpát-medence részévé váltak (HAJDÚ 2008).

Ezt követően a két világháború közötti időszakban a revízió állt a magyar kül- és geopolitikai gondolkodás elsődleges fókuszában, mely ugyan részeredményeket hozott, de az 1947-es párizsi békeszerződés ismét a trianoni határokat rögzítette (az ún. pozsonyi hídfő kivételével). A szocializmus időszakában (1947-1991) az állami szétdaraboltság és az országhatárok nem változtak a térségben, erre csak Jugoszlávia felbomlásakor (1991) és Csehszlovákia szétválásakor (1993) került sor.

A Kárpát-medence térsége etnikai (és vallási) tekintetben rendkívül sokszínű, még Köztes-Európán belül is. Történelmi okok miatt az etnikai feszültségek továbbra is jelen vannak a térségben, de változó intenzitással. A különböző típusú (pl. területi vagy kulturális) autonómia státuszokra való törekvés (illetve az erre vonatkozó már megvalósult gyakorlatok és modellek) létező jelenségnek számítanak Európában. A kontinensen (és egyben a vizsgált térségben) számos, eltérő típusú és érettségi fázisban lévő regionális autonómiatörekvés és elképzelés, illetve függetlenségi mozgalom működése figyelhető meg (26. ábra).

Forrás: GPF Team, Geopolitical Futures (2016). <https://geopoliticalfutures.com/areas-with-strong-nationalist-tendencies/> (Utolsó megtekintés: 2024.07.23)

Érdemes megemlíteni, hogy az ábra nem előrejelzés, inkább az adott területeken élő, az európai országok jelenlegi határbeosztásával nem megegyező nemzeti kisebbségek nemzeti öntudatára utal. Az etnikai kisebbségek megléte és említett célkitűzései geopolitikai tényezőként hatnak és kényszerítőerőként is megjelenhetnek a régióban. Ennek az alapvetően politikai földrajzi és jogi témakörnek a geopolitikai aspektusai és különösen a gazdasági feltételei kevésbé feltárt tudományterületnek számít. Az Európai Unió jelenleg nem rendelkezik a nemzeti kisebbségek identitásának megőrzésére, illetve önrendelkezésére vonatkozó egységes alapelvekkel és szabályozással, az egyes tagállamok törekvései pedig jellemzően ellentétes irányokat mutatnak.

Köztes-Európa autochton közösségei, köztük a külhoni régiókban élő magyarok számára állami és EU-s szinten jellemzően nem, vagy csak korlátozott mértékben biztosított nemzeti identitásuk, kollektív és anyanyelvi jogainak, illetve kulturális intézményeinek védelme. Az autonómia az államalkotó, többségi nemzetek és az etnikai kisebbségek közötti politikai feszültségek és konfliktusok megoldásának kulcsa lehet a Kárpát-medencében, ezáltal hozzájárulhat az európai béke és stabilitás megőrzéséhez. Az ábra alapján a Kárpát-medence térségében a bosznia-hercegovinai szerb (Republika Srpska), a dél-szerbiai muzulmán és a felvidéki, kárpátaljai, illetve partiumi magyar kisebbségek mellett a Székelyföld külön területegységként és törekvésként is azonosítható a geopolitikai térben.

Az I. világháborút követő időszakban egész Köztes-Európában, illetve ennek részeként a Kárpát-medencében is számottevő lélekszámú, etnikailag vegyes terület politikai-közigazgatási hovatartozása változott meg a nagy nemzetközi és birodalmi átalakulások következtében, ezzel párhuzamosan pedig a nemzetközi politikai rendszerben a nemzetállam ideája kezdett dominálni. A korábban az adott országban vezető szerepet játszó nemzetiségek „kisebbséggé” váltak, mely kifejezés egyre inkább megbélyegző és pejoratív jelleget öltött. A német és magyar jogtudósok az 1930-as években ezért megpróbálták visszatérni a „nemzetiség” fogalmához, annak semlegesebb hangzása miatt (ADORJÁNI – BARI 2020).

Történelmi léptékben az I. világháborút lezáró békeszerződések óta a kisebbségi jogok a nemzetközi szintér állandóan napirenden lévő kérdései (KÁNTOR 2003), melynek tudományos igényű munkái a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia szétesése után nagypolitikailag is motivált lendületet kaptak (SOÓS–PAP 2015). Fókuszba kerülését elősegítette továbbá az is, hogy szerkezeti átalakulások és föderációs folyamatok mentek végbe Európa más részein is az elmúlt évtizedekben (pl. Nagy-Britannia, Spanyolország, Olaszország), összességében pedig általános tendenciaként említhetők a különböző devolúciós, decentralizációs, és regionalizációs folyamatok és törekvések (SZILÁGYI 2013).

Napjainkban a kisebbségek kérdése, elsősorban az etnikai kisebbségeké, a leginkább előtérbe helyezett témák közé tartozik, amellyel történészek, etnológusok, nyelvészek, irodalmárok, szociológusok és politológusok foglalkoznak (KOVAC 2013). Az etnikai/nemzeti kisebbség, illetve a nemzetiség fogalmának azonban a hazai és nemzetközi szakirodalomban, illetve a nemzetközi jogban sincs egyértelműen meghatározott definíciója.

Alapvetően nem domináns helyzetű társadalmi nagycsoportok általános gyűjtőfogalma a kisebbség (SOÓS–PAP 2015), ami értelemszerűen a nemzeti és etnikai kisebbségeken kívül pl. a vallási (felekezeti) kisebbségekre is kiterjed, akiket gyakran a társadalom többi tagjához képest valamilyen egyéb kimutatható hátrány is sújt (PAP 2013).

A nemzetközi szerződések és dokumentumok szóhasználata megegyező fogalomnak tekinti a nemzeti és az etnikai kisebbséget (legalábbis következtetlően, azokat felváltva és nem egyértelműen definiálva használja), a releváns szakirodalom viszont különbséget tesz köztük. Pontos meghatározásuk nehéz feladat, mivel jellemzően politikai, döntéshozói attitűd és nézőpont kérdéseként jelenik meg a gyakorlatban, ami szorosan kapcsolódik a politikai nemzetfogalomhoz (nemzetfelfogáshoz) és a szuverenitás, önrendelkezés kérdésköréhez is (PAP 1999).

A kisebbségvédelmi intézmények mögött ugyanis eltérő, az adott politikai közösségek sajátosságait megjelenítő jogalkotói (vagy jogértelmezői) célok, illetve a védelemben részesíteni kívánt (kisebbségi) csoportok eltérő igényei, törekvései és céljai állnak. A definícióalkotás során számos dimenzió vehető figyelembe: az identitásválasztás szabadsága mellett sok esetben megjelennek a jogi, politikai, esetenként pedig a biológiai ismérvek bonyolult klasszifikációi is, illetve a különböző objektív és/vagy szubjektív kritériumrendszerek (PAP 2013).

A szakirodalom és a nemzetközi joggyakorlat alapján a kisebbségvédelem alapvetően két dimenzióba sorolható: megkülönböztetünk individuális és kollektív jogokat. A kisebbségvédelem az emberi jogvédelem egy sajátos formája (a kisebbségek jogai emberi jogként is értelmezhetők) – akár egyénileg, akár közösen gyakorolható jogokról beszélünk. Ennek megfelelően a kisebbségek védelme érdekében az emberi jogokat védő nemzetközi jogi eszköztár is alkalmazható (BODÓ – TORÓ 2011).

Nemzetközi jogi megközelítésből az államok kötelesek az emberi jogokat tiszteletben tartani és garantálni (SZALAYNÉ 2003), noha a kollektív kisebbségi jogok körének meghatározásában az államok nagyobb mozgástérrel rendelkeznek, a nemzetközi jog nyújtotta elvárhatósági szint ebben a kategóriában sokkal alacsonyabb (BODÓ – TORÓ 2011). Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Koppenhágai Dokumentuma

ugyan elismeri a kisebbségek kollektív jogait (EBEÉ, 1990. 35. pont), de összességében az önrendelkezéssel, önkormányzással (autonómiával) szoros kapcsolatban álló kollektív jogok elfogadására és kiterjesztésére vonatkozóan a nemzetközi jogi dokumentumok nem bírnak kötelező erővel (SOÓS – PAP 2015).

Egyes értelmezések szerint azonban annak ellenére, hogy a kollektív jogok elismerése csupán korlátozottan érvényesül, a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy nemzetközi békét többé nem fenyegető kisebbségi konfliktusok általában a kollektív jogok elismerésének köszönhetők (PÁKOZDY 2005). Európai példaként említhető Dél-Tirol (Bolzano), az Åland-szigetek vagy Gagauzia esete is.

A kontinens etnikai kisebbségeinek helyzete és pozíciói viszonylag ismert, jól feltárt és gyakran kutatott témakörnek számít az európai tudományos életben (pl. történelem, geográfia, politológia, szociológia, nyelvtudományok), ami változó intenzitással és hangsúllyal a különböző demokrácia-diskurzusokban és politikai vitákban napjainkban is megjelenik. Az Európai Unió etnikai kisebbségpolitikája többféle nézőpontból is elemezhető, bár nem közvetlen összefüggésben.

Megjelenhetnek emberi jogi és biztonságpolitikai szempontok, illetve a kulturális, nyelvi örökség és sokszínűség védelme is. Fontos megemlíteni, hogy a kisebbségvédelem nem található meg a primer uniós jogot alkotó alapító szerződések rendelkezéseiben, eszközei nem váltak a tagállamok „közös alapelvevé” (FÓRIKA 2004), azonban a nem direkt kisebbségvédelmi célú rendelkezéseknek és törekvéseknek is vannak kisebbségvédelmi hatásai (SZALAYNÉ 2003).

A hidegháború befejezése után az Európai Unió külkapcsolatainak egyik legfontosabb elemévé a kisebbségvédelem vált: követelményét Jugoszlávia felbomlása után az új államok elismerésének feltételéül szabták (NAGY 2011). Változás következett be az EU bővítési folyamatának szabályozásában is: a tagjelölt országok csatlakozásának feltételeit 1993-tól az ún. koppenhágai kritériumokban rögzítik. Az említett szerződés első kritériuma „*a demokráciát, a jogállam és az emberi jogok érvényesülését garantáló intézmények stabilitása, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme*” (EUR-Lex 2020). A csatlakozási feltétel teljesítésének pontos ismérvei azonban nem meghatározottak.

2004-ben több olyan ország is csatlakozott az Európai Unióhoz, ami szignifikáns nagyságú határon túli nemzeti kisebbségi közösségekkel rendelkezik (pl. Magyarország, Csehország és Lengyelország), s emiatt kiemelten érzékenyen viszonyul a kisebbségvédelem témaköréhez. Kijelenthető azonban, hogy az említett kérdés nem kapott kiemelt figyelmet az EU döntéshozói részéről, noha számos határozat, állásfoglalás és éves jelentés is született már

az Európai Parlament részéről egészen a közelmúltig (pl. 2018-ban „*A kisebbségek védelme és hátrányos megkülönböztetésük tiltása az EU tagállamaiban*” és „*Az EU-ban élő kisebbségekre vonatkozó minimumszabályok*”).

Korábban egyes európai polgári kezdeményezések is megpróbáltak nagyobb figyelmet szerezni és lendületet adni a kisebbségvédelem ügyének (pl. 2013-ban indult a Székely Nemzeti Tanács szervezésében a „*Kohéziós politika a régiók egyenlőségéért és a regionális kultúrák fenntarthatóságáért*” nevű kezdeményezés, melyet ugyanebben az évben a „*Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért*” európai polgári kezdeményezés követett. A Minority SafePack a regionális és kisebbségi nyelvek, az oktatás és a kultúra, a regionális politika, a részvétel, az egyenlőség, az audiovizuális és egyéb médiatartalom, illetve a regionális (állami) támogatás terén kívánt elérni jogszabályi és szakpolitikai intézkedéseket (SZILÁGYI 2020).

Az Európai Bizottság azonban mindkét kezdeményezést elutasította, előbbit még annak bejegyzése előtt, utóbbit a szükséges aláírás összegyűjtése után (noha a minimumként elvárt 1 millió aláírás helyett 1,3 milliót sikerült összegyűjteni 11 tagállamban). A Minority SafePack kapcsán az Európai Bizottság a következővel indokolta az elutasítást: „*a már hatályos jogszabályok és szakpolitikai intézkedések teljes körű végrehajtása komoly fegyvertárat fog biztosítani a kezdeményezés céljainak támogatásához*” (Európai Bizottság 2021).

Általánosságban elfogadott véleménynek számít azonban a hazai, illetve a nemzetközi szakirodalomban, hogy kiforrott nyelv- és regionális politikája ellenére az Európai Unió nem rendelkezik átfogó és koherens etnikai kisebbségi politikával. Jelenleg nem létezik olyan jogilag kötelező érvényű szabályozás, ami az őshonos etnikai kisebbségek hatékony védelmét garantálni tudná. Noha számos nemzetközi és EU-s szintű egyezmény és dokumentum született már a témával kapcsolatban, a hagyományos értelemben vett kisebbségvédelmi politika jelenleg a tagállamok szuverén döntéshozatali körébe (belső jogrendszerébe) tartozik, számukra pedig a kisebbségvédelmi szerződések nem bírnak jogilag kötelező erővel (SOÓS – PAP 2015).

Az Európai Unió szemlélet elsődleges célja a konfliktusmentesség a tagállamok között, a minimális elvárás pedig az etnikai és nyelvi kisebbségek alapvető jogainak biztosítása, mely a nyelvhasználati jogok szavatolására és a diszkrimináció tilalmára terjed ki (FÓRIKA 2004). A nemzeti és etnikai kisebbségek védelmével kapcsolatosan azonban nem beszélhetünk univerzális garanciákról és minden államra kötelező érvényű jogi szabályozásról (ADORJÁNI – BARI 2020). Érdemes leszögezni, hogy az EU egy folytonos mozgásban és

változásban lévő rendszer, amelyben az integráció egyre mélyül (SZAJBÉLY – TÓTH 2002), így a későbbiekben akár egy egységes, uniós szintű kisebbségvédelmi szabályozás is napvilágot láthat.

Megállapítható, hogy elsősorban a jelentős számú határon túli, külhoni nemzeti közösségekkel rendelkező közép-kelet-európai országok számára írták, illetve írják elő a kisebbségvédelmi intézkedéseket. Ugyanakkor a kollektív jogok elismerése korlátozottan érvényesül Európa más államaiban is (PÁKOZDY 2005). Kiforrott kisebbségvédelmi koncepció hiányában az Európai Unió társadalmi elfogadottsága akár csökkenhet is, főleg az érintett etnikai kisebbségek köreiben, mivel ezen társadalmi csoportok kizáródnak a többségi elvű döntések egy részének meghozatalából (SOÓS – PAP 2015), ugyanis az államok saját kisebbségpolitikájuk kialakítása során nincsenek szűk nemzetközi jogi keretek közé szorítva (SZALAYNÉ 2003).

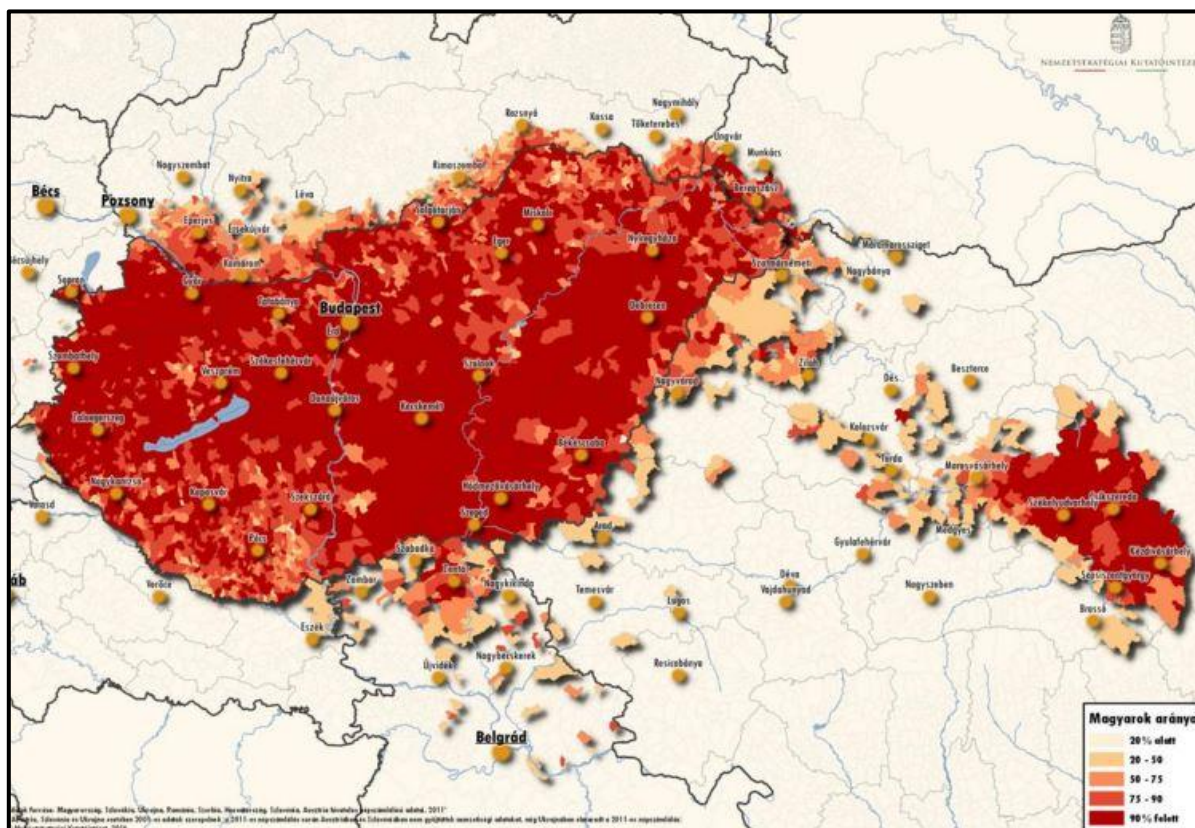
Gazdaságfejlesztési tényezőként az etnikai és nemzeti kisebbségek akár pozitív fejlesztéspolitikai szerepeket is betölthetnek, amely rávilágít arra, hogy helyzetük nem csupán jogvédelmi szempontból releváns. Egy viszonylag friss kutatás az alábbi társadalmi-gazdasági jelentőségeket azonosította az említett csoportokkal kapcsolatban:

- Etnikai sokszínűség, mint önmagában értelmezett fejlesztési erőforrás
- Etnikai kisebbségekhez kapcsolódó fogyasztási etnocentrizmus
- Kisebbségek nyelve, vallása (előbbi főleg határmenti együttműködéseknel)
- Határmentiségből, határmenti létből (elhelyezkedés, ingázás) fakadó lehetőségek
- Közvetítő, híd szerep
- Szegregált csoportok megsegítése, felzárkóztatása (jellemzően városi környezet)
- Bevándorlók megsegítése, integrálása (jellemzően városi környezet)
- Kisebbségek eltérő népi hagyományain és örökségén alapuló turizmusban rejlő lehetőségek (pl. folklór: építészet, népszokások, viselet, gasztronómia, népi mesterségek, táj)
- Etnikai kisebbségek informális hálózata (bizalom, szociális kapcsolatok és hálózatok)

Az említett kategóriák jellemzően nem különülnek el élesen egymástól, gyakoriak lehetnek köztük a különböző átfedések és metszéspontok. A lista a leginkább alapvető, önmagában is értelmezhető és azonosítható tényezőket sorolja fel (PÉTI–MOZGA 2023).

A korábbi (pl. a 2001-es és a 2011-es) népszámlálások eredményeit megerősítve markánsan kirajzolódik, hogy a világ magyarsága két nagyobb tömbben él. Az egyik tömböt Magyarország és a hozzá közvetlenül csatlakozó, etnikai megoszlását tekintve magyar

dominanciájú vagy szignifikáns létszámú magyar kisebbséggel rendelkező határon túli térségek alkotják, míg a másik tömb a Székelyföld területe. Ebben a két etnikai tömbben él a Kárpát-medencei magyar népesség 94 százaléka (27. ábra). A székelyföldi tömb etnikai-kulturális reprodukcióban betöltött kiemelt szerepét jelzi, hogy a 2010-es esztendőben itt született az erdélyi magyar gyermekek közel fele, összességében pedig a Kárpát-medence magyar lakosságának 5 százalékát teszi ki (PÉTI-SZABÓ 2015).

27. ábra: A világmagyarság két tömbje. Forrás: Péti Márton, Szabó Balázs (2016): *Külhoni magyar városok a Kárpát-medencében napjainkban Falu Város Régió 2016* (2): pp. 107–113.

A Kárpát-medence külhoni nemzetrészei közül Székelyföld az egyetlen, kisebb európai államokhoz is mérhető nagyságú, anyaországi léptékű magyarlakta tömb, amely saját gazdasági rendszerrel rendelkezik. Unikálisnak tekinthető módon komplex, valós és markáns gazdaságföldrajzi egységet képez saját térségi gazdasági rendszerrel. Viszonylag magas népességszáma és gazdasági potenciálja mellett Székelyföld tehát létező kulturális, szociális és ökológiai egység, emellett történelmi régió is, önálló közigazgatási, adminisztratív múlttal (székely székek).

Etnikai összetételét tekintve a Kárpát-medence legnagyobb lélekszámú etnikuma a magyar. A régió területén 26 millió 15 ezer fő élt a 2011-es népszámlálások alapján, ebből mintegy 12 millió fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ami a térség lakosságának 46

százalékát jelenti (PÉTI et al. 2020), a régió legnépesebb településének pedig Budapest számít (KSH 2019). A Magyarország határain belül (az Anyaországban) élő lakosság etnikai, nyelvi és kulturális értelemben homogén, a nemzetiségek száma csekély, egyedül a cigány etnikum aránya éri el a 7-9 százalékot (BENYHE 2018). Az említett demográfiai mutatók, illetve az ország centrális elhelyezkedése a Kárpát-medencei térségen belüli viszonylag kedvező geopolitikai pozíciókat és kiemelkedő gazdasági és biztonságpolitikai együttműködési hajlandóságot vetítenek előre Magyarország számára.

A trianoni államhatárok következményeként ugyanakkor több millió magyar nemzetiségű ember került kisebbségi státuszba Magyarország határain kívülre a szomszédos államokban. Magyarország területi (állam) és nemzeti, a magyar anyanyelvet beszélők határai ezért nem esnek egybe, nem fedik egymást a Kárpát-medencében. Napjainkban – a különböző népszámlálási eredmények alapján – megközelítőleg 2,4 millió magyar etnikumú személy él a szomszédos államokban (KAPITÁNY 2015), ami alapvetően meghatározza a magyar kül- és nemzetpolitikai gondolkodást, egyben regionális geopolitikai keretként és térformáló tényezőként is fellépve.

Erre utalnak a 2011-ben elfogadott Alaptörvény D) cikkének célkitűzései is: *„Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”* A közjogi nemzetegyesítést követő külhoni fejlesztéspolitikai beruházások a 2010 előtti időszaknál aktívabb magyar állami jelenlétet és szerepvállalást jelentenek a Kárpát-medencében, elsősorban gazdasági és kulturális értelemben.

A magyar-magyar határon átnyúló, illetve az államközi kapcsolatok mellett a vizsgált régióban a szocialista rendszerek összeomlása óta meghatározó geopolitikai szereplőként van jelen az Európai Unió és a NATO. Szerbia és Ukrajna kivételével a Kárpát-medence valamennyi állama tagja az EU-nak, a NATO pedig biztonságpolitikai szempontból a medence egészének meghatározó tényezője (HAJDÚ 2015a).

Szerbia EU-s tagságával kapcsolatban már megkezdődtek a tárgyalások, míg Ukrajna nyugati és európai integrációs kísérletei elemi orosz geostratégiai érdekeket sértettek, amik 2014-2015-től a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktusokhoz (illetve a Krím elvesztéséhez) vezettek. Ezzel párhuzamosan a nemzetállami, nacionalista eszmék megerősödtek Ukrajnában és a kijevi kormány 2017-ben és 2018-ban a nemzeti kisebbségek jogait csorbító, azok

anyanyelvhasználatát korlátozó oktatási- és nyelvtörvényeket hozott, amelyek az országban élő valamennyi nemzeti kisebbséget, így az oroszok mellett a kárpátaljai magyarokat is hátrányosan érintik.

Emellett a kárpátaljai magyar közösség ellen irányuló megnyilvánulások (pl. emlékművek megrongálása, provokatív plakátok elhelyezése, a KMKSZ ungvári irodájának felrobbantása, nacionalista csoportok felvonulása) száma 1828 darab volt 2014 és 2018 áprilisa között a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont „Kisebbségfigyelő Monitoring” című kutatása alapján (FEJES – MIKLÓS 2019). A szomszédos Ukrajna, illetve Oroszország szembenállásának következményei (nyílt fegyveres konfliktusok, kárpátaljai sorozások, magyarellenes megnyilvánulások, kisebbségi nyelvtörvények, kölcsönös gazdasági szankciók) új geopolitikai kihívások elé állítják Magyarországot.

2.2.5.3 Geoökonómiai integráció és stratégiai alkalmazkodás

Célszerű leszögezni, hogy jelenleg a Magyarországra ható geopolitikai és geoökonómiai tér ereje számottevő (a térséget tekintve az Európai Unió és azon belül Németország és Franciaország, illetve Oroszország, Kína és Törökország számít meghatározó szereplőnek), ezért egyfajta geopolitikai kiszolgáltatottság jellemzi hazánkat, ami teljesen önálló magyar pozíció kiépítésére ma nem ad lehetőséget. Komoly lehetőségeket kínál azonban az Európai Unió szervezeti felépítése és érvényben lévő szerződésai (BENYHE 2018). Ez összességében a Kárpát-medencei térség valamennyi országára jellemző.

Az EU határon átnyúló és nagytérségi, transznacionális projektjei több tekintetben is érintik a Kárpát-medence egészét, nagy részét pedig több összefüggésben, közös projektekben is. Kárpát-medencén belüli központi elhelyezkedése és ebből fakadó kiemelt érintettsége révén Magyarország fő kezdeményezője és motorja lehet a medencén belüli együttműködéseknek és fejlesztéseknek, melyekben a többi szomszédos ország (Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Horvátország és Szlovénia) eltérő mértékben, de érdekelt lehet. Központi célként fogalmazódhat meg a térségi együttműködés lehetőségeinek erősítése kooperatív alapokon a térséget érintő társadalmi, gazdasági és környezeti kihívásokon (pl. klímaváltozás, árvízvédelem, iparpolitika, társadalmi csoportokra gyakorolt hatások) keresztül a globális és európai biztonsági térben (HAJDÚ 2015a).

Amennyiben a régiót földrajzi egységként vizsgáljuk, gazdasági sokoldalúsága, kiterjedése és népességszámát tekintve a Kárpát-medence sok tekintetben önálló nagyrégióként fogható fel. Ezt a funkcióját azonban elvesztette azáltal, hogy a térség államhatárokkal lett szétszabdalva az I. világháború után, melynek következtében megszűnt

természetes ökonómiai egysége is. Markáns, a többitől elütő, sokszor ellentétes fejlődési irányok uralták az egyes részeit, és az új államhatárok mentén gazdasági perifériák jöttek létre. Ennek az állapotnak a felszámolása az egész térség lakóinak az érdeke (WEKERLE TERV 2013).

Noha közel egy évtizede erőteljes, magyarországi kezdeményezésű Kárpát-medencei és köztes-európai partnerségépítés zajlik, nem történt szignifikáns elmozdulás az érintett államok térszemléletében és nem azonosíthatók egységes geopolitikai stratégiák, koncepciók sem. Ennek ellenére a vizsgált országok több közös ponttal rendelkeznek, mint a térségen kívüli országokkal, mozgásterükből adódóan pedig jellemzően inkább potenciális partnerként tekintenek egymásra.

A határon átvelő gazdasági együttműködések és hálózatosodások kidolgozásában és működtetésében nagy jelentősége lehet a külhoni magyar közösségeknek, akik híd (közvetítő) szerepet tölthetnek be Magyarország és az adott államok gazdasági szereplői, illetve a helyi vállalkozói és fogyasztói szféra között. Regionális tervezések szintjén a magyar állam geopolitikai és geoökonómiai gondolkodásának színtere továbbra is a Kárpát-medence és térsége lehet, figyelembe véve a különböző globalizációs folyamatokat. A régió akár egyfajta gazdasági „hubként” is funkcionálhat a jövőben. Tágabb kitekintésben pedig a geográfiai közelség és a történelmi kapcsolatok miatt Köztes-Európa is megjelenik, mint reális színtér.

A Kárpát-medence példája összességében azt szemlélteti, hogy egy természetföldrajzilag viszonylag jól körülhatárolható és történetileg szorosan összekapcsolódó térség sem válik szükségszerűen egységes geopolitikai térré. Az államhatárok, a történeti és etnikai törésvonalak fragmentálják a térséget, miközben a közös földrajzi adottságok, az infrastrukturális és gazdasági hálózatok, a határokon átnyúló társadalmi kapcsolatok és a közös biztonsági kihívások továbbra is jelentős együttműködési szükségletet teremtenek. Ebben az értelemben a Kárpát-medence kisebb léptékben több olyan strukturális sajátosságot jelenít meg, amely a disszertációban vizsgált Köztes-Európa egészére is jellemző lehet. A következő fejezet dokumentumelemzése ezért azt is vizsgálja, hogy a földrajzi és történeti adottságok, illetve az itt szakirodalmi és geopolitikai szempontból azonosított Kárpát-medencei tér mennyiben jelennek meg az érintett államok és a külső hatalmi szereplők jelenlegi stratégiai térszemléletében, továbbá milyen funkciókat társítanak hozzájuk.

3. Módszertan

3.1 A kutatás dokumentumelemzési logikája

Korábbi kutatásaim során már alkalmaztam dokumentumelemzési módszert (PÉTI–MOZGA 2019; PÉTI–MOZGA 2023). Jelen kutatásban a dokumentumelemzés átfogó módszertani keretén belül kvalitatív tartalomelemzést alkalmaztam, amelyet standardizált kulcsszavas kereséssel egészítettem ki. A kulcsszavas keresés nem önálló elemzési módszerként, hanem a kvalitatív tartalomelemzést támogató kvantifikáló eszközként szolgált. Elsődleges funkciója az egyes dokumentumok közötti összehasonlíthatóság, az elemzési folyamat átláthatósága és a módszertani következetesség növelése volt.

A vizsgált stratégiai és tervdokumentumok szerkezete és terjedelme jelentősen eltért, ezért az összehasonlíthatóság érdekében egységes elemzési szabályokat alkalmaztam. A kulcsszavakat a dokumentumok előzetes kvalitatív áttekintése és a szakirodalmi feltárás eredményei alapján határoztam meg, majd az így kialakított keresőkifejezéseket valamennyi releváns dokumentum esetében azonos módon alkalmaztam. A kulcsszavas találatokat nem tekintettem automatikusan érvényes elemzési eredménynek: valamennyi releváns előfordulást annak közvetlen szöveggörnyezetében is megvizsgáltam annak megállapítására, hogy az adott kifejezés a vizsgált geopolitikai tartalomra vonatkozik-e. A kvantitatív adatok ezért az előfordulások gyakoriságát mutatják, míg azok jelentésének és funkciójának meghatározása kvalitatív tartalomelemzéssel történt.

A gyakorisági adatokat nem tekintettem önmagukban az adott témakör stratégiai jelentőségének mérőszámaként. Az előfordulási gyakoriság az egyes dokumentumok közötti összehasonlítást támogató leíró mutatóként szolgált, amelyet minden esetben a találatok tartalmi és szöveggörnyezeti értelmezése egészített ki. Ez különösen azért szükséges, mert ugyanazon fogalom ismételt megjelenése önmagában nem bizonyítja annak nagyobb stratégiai súlyát.

A kvalitatív elemzés emellett lehetővé tette olyan geopolitikai tartalmak, fenyegetések, kockázatok és stratégiai célok azonosítását is, amelyek nem valamely előre meghatározott kulcsszó explicit előfordulásával jelentek meg. Ebben az esetben az elemzés nem a szóelőfordulásra, hanem az adott szövegrész tartalmára és kontextusára irányult.

Az elemzés során a bizonytalan vagy többféleképpen értelmezhető előfordulásokat nem soroltam automatikusan valamely tartalmi kategóriába. Ezekben az esetekben a tágabb szöveggörnyezet alapján történt meg a besorolás; amennyiben ez alapján sem volt egyértelműen megállapítható a vizsgált tartalom, az előfordulás nem került az adott

kategóriába. Ezzel a megoldással az elemzés elsősorban az egyértelműen azonosítható tartalmak összehasonlítására törekedett.

A kvantitatív vizsgálat alapegységét az egyes keresőkifejezések releváns szövegbeli előfordulásai jelentették. Egy találatnak az adott kulcsszó vagy annak előzetesen meghatározott nyelvi változatának olyan előfordulása minősült, amely a szövegkörnyezet alapján a vizsgált elemzési kategóriához kapcsolódott. Az elemzés kontextuális egységét elsősorban az a bekezdés, illetve azzal azonos funkciójú önálló szövegegység (pl. számozott pont vagy felsorolás) jelentette, amelyben az adott előfordulás szerepelt.

A kulcsszavas keresés találatainak száma tisztított formában szerepel az elemzésben. A torzítás mérséklése érdekében nem vettem figyelembe a borítón, a tartalomjegyzékben, a fejezet- és alfejezetcímekben, az ábra- és táblázatcímekben, a mellékletekben, illetve a bibliográfiai vagy forrásmegjelölésekben szereplő előfordulásokat. Nem számítottam külön találatként az egy gondolati egységen belüli olyan szóismétléseket, amelyek nem hordoztak új tartalmi elemet. Új gondolati elemnek az olyan önálló állítás minősült, amely az adott fogalomhoz új szereplőt, földrajzi teret, fenyegetést, stratégiai funkciót, együttműködési formát vagy az előzőtől eltérő értékelést kapcsolt.

A kulcsszavas kvantifikálást és a kvalitatív tartalomelemzést egymást kiegészítő, de elkülönített elemzési műveletként alkalmaztam. A kvalitatív tartalomelemzés során nem kizárólag a keresőkifejezéseket tartalmazó szövegrészeket vizsgáltam, hanem azokat a releváns geopolitikai és biztonságpolitikai tartalmakat is, amelyek a vizsgált kulcsszavak használata nélkül jelentek meg a dokumentumokban. Az ilyen tartalmi elemek a kvalitatív elemzés részét képezték, ugyanakkor nem növelték az adott kulcsszó számszerű találatszámát. A többféle jelentésben használható kulcsszavakat csak akkor vettem figyelembe a számszerű elemzésben, ha a szövegkörnyezet alapján egyértelműen a vizsgált geopolitikai vagy biztonságpolitikai jelentéstartalomhoz kapcsolódtak. Ha ez nem volt egyértelműen megállapítható, az előfordulást nem számítottam találatnak.

Az előzetesen kialakított kategóriarendszer nem tekinthető teljesen zártnak. Amennyiben a dokumentumok kvalitatív vizsgálata során a kutatási kérdések szempontjából releváns, de az előzetes kategóriák/kulcsszavak között nem szereplő térkonceptió vagy tartalmi elem jelent meg, annak bevonására is lehetőség nyílt. Az utólag bevont kategória jelenlétét ezt követően valamennyi vizsgált dokumentumban egységes módon ellenőriztem. Az alkalmazott bevonási és kizárási szabályokat, a vizsgált keresőkifejezések nyelvi változatait, továbbá a találattisztítás konkrét példáit a *2. számú Mellékletben* szereplő kódolási szabályrendszer táblázatai foglalják össze.

3.2 Dokumentumelemzési módszertanok szakirodalma

A Bevezetésben említett témakörök feltárásához és a kutatási kérdések megválaszolásához a disszertáció a szakirodalmi feldolgozás mellett a strukturált dokumentumelemzés módszertanát alkalmazza. A dokumentumelemzés mint önálló módszertan a dokumentumok következetes áttekintését és értékelését jelenti (BOWEN 2009). A probléma feltárásához előre meghatározott szempontrendszer alapján már rendelkezésre álló dokumentumokat, adatokat elemez (LAMPEK–HORVÁTHNÉ KIVÉS 2015). Eredményesen alkalmazható a vizsgált alapfogalmak előfordulásának és konceptualizációjának elemzésére és értékelésére (PARK et al. 2020). Több tudományterület módszertani eszközkészletében is megjelenik: pl. a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok mellett a történelemtudomány és a szociológia, illetve a pedagógia és a pszichológia esetében is (JAKUSNÉ HARNOS 2023).

A tartalomelemzés a dokumentumok szisztematikus vizsgálatára alkalmazható, kvalitatív és kvantitatív megközelítésben, illetve ezek kombinációjával egyaránt. A tartalomelemzés vizsgálati anyagát a kutatás során létrehozott szövegek mellett a kutatástól függetlenül keletkezett szövegek is képezhetik (WHITE–MARSH 2006). A kvalitatív tartalomelemzés szisztematikus és szabályvezérelt szövegelemzési eljárás. Az elemzésbe bevont szövegtartalmak meghatározásának kritériumai az elméleti háttérből és a kutatási kérdésből vezethetők le. Amennyiben a kutatási kérdés kvantitatív szempontokat is indokol, a kódolt kategóriák előfordulási gyakorisága is vizsgálható, a kvalitatív tartalomelemzés egyes eljárásai pedig kvantitatív elemzési lépésekkel is összekapcsolhatók (MAYRING 2000).

A dokumentumelemzés segíti a jelen állapotok megértését. Ennek megfelelően a szükséges mértékben a közelmúlttal is foglalkozik (KONTRA 2011). A korábban elkészült dokumentumok utólagos felhasználására épülő dokumentumelemzés visszatekintő jelleget is ölthet (MAYER 2011). Megjelenhetnek azonban a jövőre utaló tartalmak és a jövőt illető célkitűzések megvalósításának módjára tett utalások, leírások is a dokumentumokban (FAIRCLOUGH-FAIRCLOUGH 2012).

Nem korlátozódik a nyers adatok és tények dokumentumokból történő feltárására, hanem célként jelenik meg a mögöttes motivációk, árnyalatok és perspektívák azonosítása is (STEWART 2024). A dokumentumelemzés során kvalitatív és kvantitatív feldolgozási eljárások egyaránt alkalmazhatók. Az adatok kvantitatív alapú, statisztikai feldolgozása is lehetséges a dokumentumelemzés során (pl. kulcsszavak, kifejezések vagy fogalmak előfordulási gyakorisága, számszerűsítése), míg a kvalitatív elemzés kiterjedhet az adott

dokumentum tartalmára (pl. az elemzési szempontok meghatározása, szavak jelentéstartalma, szövegösszefüggések vizsgálata) is (SZENT ISTVÁN EGYETEM 2017).

A kvalitatív tartalomelemzésen belül elkülöníthető a hagyományos (*conventional*), az irányított (*directed*) és az összegző (*summative*) megközelítés. Az összegző tartalomelemzés általában kulcsszavak vagy tartalmi elemek számlálását és összehasonlítását foglalja magában, amelyet a mögöttes kontextus értelmezése követ. Az összegző kvalitatív tartalomelemzés jellemzően meghatározott szavak vagy tartalmi elemek azonosításával és számszerűsítésével kezdődik, azok kontextuális használatának megértése érdekében (HSIEH – SHANNON 2005). Amennyiben az elemzés a meghatározott szavak vagy tartalmak előfordulási gyakoriságának számlálásánál megáll, kvantitatív elemzésről beszélhetünk (KONDRACKI et al. 2002). A látens tartalomelemzés ugyanakkor nem csupán a szövegben közvetlenül megjelenő tartalmi elemeket vizsgálja, hanem azok kontextusának és mögöttes jelentésének értelmezésére is irányul (HOLSTI 1969; BABBIE 1992; CATANZARO 1988; MORSE – FIELD 1995). A politikai szövegek automatizált tartalomelemzési módszerei nem helyettesítik a szövegek gondos olvasását és a kutatói értelmezést, hanem azok kiegészítő eszközeként alkalmazhatók (GRIMMER – STEWART 2013).

A dokumentumelemzés önálló módszerként a mások által létrehozott dokumentumok (pl. fejlesztési dokumentumok) vizsgálatára is alkalmazható. Lényege a dokumentumokban található összefüggések, jellegzetességek feltárása, ami a kutatás szempontjából fontos információk strukturált formába történő rendezését jelenti az eredeti, strukturálatlan szövegből (MAYER 2011). Ennek megfelelően használható a stratégiai jelentőségű dokumentumok értelmezésére (a kontextusba helyezésük által), illetve a biztonságpolitikai kutatásokban is (JAKUSNÉ HARNOS 2023).

A dokumentumok a tudományos kutatás során széles körben alkalmazható szekunder forrásokat jelenthetnek. A dokumentumkeresés az elemzési folyamat első lépése, ebben a kezdeti fázisban kerül sor a keresési cél megfogalmazására, illetve a kutatási, elemzési téma körülhatárolására. Második lépésként szükséges a keresési tartalmak és szempontok meghatározása (a keresést megelőző logikai művelet elvégzése), amely magában foglalja az azonosítandó dokumentumok fajtáit is. Ezt követően történik a legyűjtött dokumentumok feldolgozása, illetve a belőlük nyert információk elemzése (HORNYACSEK 2014).

A módszer fő előnyeinek és hátrányainak az alábbiak tekinthetők:

- **Hitelesség** (alapvetően nem kutatási célokkal hozzák létre, ezért valódi betekintést nyújthatnak az adott témába, egyéb torzítások (pl. interjúk) nélkül;
- **Könnyű elérhetőség (pozitív esetben);**

- **Költséghatékonyság** (nem szükséges hozzá pl. előzetes adatgyűjtés, elég a dokumentumokat, esetleg a dokumentumokban szereplő adatokat kiválasztani);
- **Stabilitás** (alkalmasak az ismételt felülvizsgálatra);
- **Pontosság** (elnevezések és hivatkozások);
- **Lefedettség** (általában hosszabb időtávokra vonatkoznak, részletesen leírt eseményekkel);
- **Elégtelen részletesség** (ami a hitelesség kapcsán előny, az a részletességet tekintve kevésbé, mert alapvetően nem kutatási szándékkal állítják elő a dokumentumokat);
- **Nehéz elérhetőség** (negatív esetben a meglévő dokumentumokhoz történő hozzáférés blokkolható) (YIN 1994; MERRIAM 1988; STEWART 2024).

A dokumentumelemzés alapját képezheti a tartalomelemzés vagy a (pl. politikai) diskurzuselemzés is (JAKUSNÉ HARNOS 2023). Előbbi alapvetően az adatokból megismételhető érvényes következtetésekre fókuszál a kontextusaikkal kapcsolatban oly módon, hogy a szöveg szerkezetéből és sajátosságaiból von le nyíltan ki nem mondott következtetéseket (KRIPPENDORFF 1995; LEHOTA 2001), míg a diskurzuselemzés a nyelv és az igazság relációival, az egyéni narratívákkal foglalkozik (CARVER–HYVÄRINEN 1997).

A fenti módszertani megközelítések alapján jelen kutatás dokumentumelemzési eljárása alapvetően kvalitatív tartalomelemzésre épül, amelyet kvantifikáló kulcsszavas keresés egészít ki. A kulcsszavas vizsgálat az egyes fogalmak előfordulásának standardizált mérését szolgálja, míg a kvalitatív elemzés az előfordulások szöveggörnyezetének, jelentésének és a dokumentumon belül betöltött funkciójának értelmezésére irányul. A számszerű eredmények ezért nem az egyes fogalmak vagy geopolitikai tényezők stratégiai jelentőségének közvetlen mérőszámaiként, hanem a kvalitatív dokumentumelemzést kiegészítő összehasonlító adatokként jelennek meg.

3.3 Vizsgált dokumentumok mintavétele

A térség Bevezetésben kifejtett geopolitikai helyzetének elemzéséhez a szakirodalmi feltárás mellett elengedhetetlen a különböző hivatalos, friss és releváns, többségében állami szintű **nemzetbiztonsági, védelmi, katonai és külpolitikai stratégiák, policy dokumentumok** feltárása és egységes szempontok alapján történő összehasonlító elemzése is.

Geopolitikai stratégiának tekinti a kutatás az említett tervdokumentumokat, mivel deklaráltan a jövőre irányuló elképzeléseket hordozzák és ezek a stratégiák egy közösség, ország sorsát és jövőjét közvetlenül befolyásolják. Emellett túltekintenek az adott államok határain és konkrét nemzeti jövőképet, értékrendeket, cselekvési terveket és beavatkozási pontokat is felvázolnak, miközben üzeneteket közvetítenek saját lakosságuk, nemzetközi szövetségeseik és potenciális riválisaik számára is. Az európai tervezési és nemzeti hagyományokból fakadóan azonban nem létezik a kontinensen egységes stratégiaalkotási metódus, ezért műfaji értelemben gyakran nehéz érdemben megkülönböztetni az egyes országok katonai, védelmi és nemzetbiztonsági stratégiáit (CSIKI 2013; FRANCE – WHITNEY 2013).

A mintába került dokumentumok formális megnevezése és műfaja tehát nem minden esetben azonos. A kiválasztás elsődleges szempontját ezért a *funkcionális megfeleltethetőség* jelentette: olyan hivatalos, állami vagy intézményi szintű források kerültek bevonásra, amelyek az adott szereplő nemzetközi környezetére, földrajzi orientációjára, biztonsági percepcióira, stratégiai prioritásaira vagy cselekvési céljaira vonatkozó állításokat tartalmaznak.

Az említett stratégiai dokumentumok ugyanakkor politikailag szerkesztett, sokszor kompromisszumos szövegek, amelyek nem feltétlenül tükrözik közvetlenül a döntéshozók tényleges gondolkodását. A kutatás ezért nem abból indul ki, hogy a stratégiai dokumentumok az állami magatartás és célkitűzések pontos és megkérdőjelezhetetlen forrásai és előrejelzői lennének. A dokumentumok tartalmát különböző minisztériumok, szakértői közösségek, szakmai műhelyek, politikai vezetők és érdekcsoportok formálják. Másrészt az interneten szabadon hozzáférhető, bárki által letölthető anyagokról van szó, amelyek a közvélemény számára is készültek. Emiatt nem feltétlenül mutatják meg az állam tényleges szándékait vagy jövőbeni pontos viselkedését, azonban utalhatnak ezek bizonyos kereteire. Megjelenítik ugyanis az adott állam önértelmezését, biztonsági percepcióit és geopolitikai térfelfogását, vízióit, továbbá üzenetet hordoznak a saját lakosságuk, környezetük, szövetségeseik és riválisaik számára. Nem egyszerű leíró szövegek, hanem olyan dokumentumok is, amelyekből adott esetben kiolvasható, hogy egy állam milyen térségeket tekint fontosnak, veszélyesnek, befolyási övezetnek vagy a partnerségébe tartozónak.

A dokumentumelemzés célja tehát nem a rejtett döntéshozói motivációk rekonstruálása, hanem annak feltárása, hogy az államok milyen geopolitikai narratívákat fogalmaznak meg önmagukról és a környezetükről (földrajzi térkonceptiók, illetve a geopolitikai értelemben vett kihívások egyes elemei: biztonsági és nemzetközi környezet

értékelése, fenyegetések megjelenése és a partnerségek szerepe). Nem reprezentatív lenyomatként tekintek rájuk, hanem inkább arra tartom alkalmasnak és használom őket, hogy hivatalosan jóváhagyott, a publikumnak szánt *narratívaforrásként* feltárjam az általuk közvetíteni kívánt fő üzeneteket, ezeken belül pedig különösen a vizsgált régióra vonatkozó említéseket és ezek kontextusát.

Ez a megközelítés részben kapcsolódik a kritikai geopolitika szakirodalmához, melynek egyik tézise szerint a geopolitikai szövegek nem egyszerűen tükrözik a világot, hanem aktívan részt vesznek annak politikai és társadalmi konstrukciójában. Amennyiben egy stratégiai dokumentum állításai nem minden esetben valósulnak meg a gyakorlatban, a dokumentum továbbra is használható „autentikus” forrásként, mert maga is hozzájárul a fenyegetésérzékelések létrejöttéhez és a (geo)politikai prioritások kialakításához, illetve az esetleges válaszreakciókhoz és ellenstratégiákhoz.

A mintavétel földrajzi keretét a szakirodalmi feltárás eredményei adják. Jelenlegi országhatárokat tekintve ez a következő 24 államot jelenti (*belső szereplők*): Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Belarusz, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Ukrajna, Románia, Moldova, Szerbia, Montenegró, Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Albánia, Koszovó, Bulgária, Észak-Macedónia, Görögország és Ciprus. Albrecht Penck térkonceptiójában Svédország, Dánia, Németország és Olaszország is Köztes-Európa része. A két skandináv állam és Olaszország azonban társadalmi-gazdasági pozíciókban nagymértékben eltér a köztes-európai kisállamoktól, Olaszország pedig európai szinten is meghatározó állam. Hasonló helyzetben van Németország is. Emellett a korábbi fejezetekben tárgyalt geopolitikai elméleteket tekintve az ország inkább külső hatalmi szereplőként azonosítható, ezért az említett csoporton belül alkotja a kutatás részét.

A dokumentumelemzéses vizsgálatba az alábbi 9, nagy- vagy regionális hatalomnak számító geopolitikai aktorok dokumentumai tartoznak bele (*külső szereplők*): USA, Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Oroszország, Törökország, Kína, Európai Unió és a NATO. A dolgozatban alkalmazott „külső szereplő” megnevezés funkcionális elemzési kategória. Nem azt jelenti, hogy az adott aktor intézményi vagy földrajzi értelemben minden tekintetben kívül helyezkedik el a vizsgált régió, hanem azt, hogy a köztes-európai államokhoz képest magasabb, regionális vagy globális szinten képes azok geopolitikai környezetének alakítására. Ennek megfelelően az Európai Unió és a NATO is önálló külső intézményi aktorként kerül elemzésre, annak ellenére, hogy a vizsgált államok jelentős része e szervezetek tagja.

Az Egyesült Királyság indoklása: Elméleti szempontból, a geopolitikai szakirodalomban az Egyesült Királyság hagyományosan a tengeri hatalom (sea power) egyik klasszikus képviselőjeként jelenik meg, amelynek stratégiai gondolkodását hosszú időn keresztül az európai kontinentális erőegyensúly fenntartásának igénye határozta meg. A brit geostratégia következetesen arra törekedett, hogy megakadályozza egyetlen kontinentális hatalom dominanciáját Európában. Ez a stratégiai logika napjainkban megfigyelhető az orosz befolyás korlátozására irányuló törekvésekben.

A kutatásban való szerepeltetését ezért a jelenlegi, köztes-európai geostratégiai, biztonságpolitikai és katonai szerepvállalása is indokolja. A Brexit után az Egyesült Királyság már nem része az EU intézményrendszerének, gazdasági jelenléte a vizsgált térségben kisebb, mint pl. Németorszáé és Franciaorszáé. London azonban továbbra is az euroatlanti biztonsági architektúra egyik legfontosabb szereplője, valamint a NATO egyik vezető katonai hatalma. Következésképpen, a hidegháború vége óta támogatja a Keleti szárnyat; katonai missziókban vesz részt a Baltikumban (Észtországban), Lengyelországban, Romániában, Bulgáriában, Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Cipruson; illetve Ukrajna háborús erőfeszítéseinek egyik legnagyobb támogatója diplomáciai, pénzügyi, haditechnikai, katonai kiképzési, tanácsadói és hírszerzési értelemben.

A Global Britain (2021), majd az azt aktualizáló és továbbfejlesztő Integrated Review (2023) c. hivatalos állami dokumentumok alapján az Egyesült Királyság továbbra is a nemzetközi tér kiemelt aktorának tekinti magát és globális hatalmi szerepre törekszik, miközben Európa biztonságát saját stratégiai érdekei szempontjából is meghatározó jelentőségűnek tekinti. A dokumentumok rendszeresen kiemelik Oroszországot, mint elsődleges európai biztonsági kihívást, amely közvetlenül kapcsolódik Köztes-Európa geopolitikai helyzetéhez. Mivel az Egyesült Királyság már nem EU-tagállam, az említett dokumentumok kevésbé illeszkednek az EU stratégiai keretrendszerébe (mint pl. Franciaország és Németország esetében), ezért ebből a szempontból különálló szereplővé teszik az országot.

Az Amerikai Egyesült Államok indoklása: Az USA geopolitikai gondolkodása szorosan kapcsolódik az angolszász geostratégiai iskola tengeri hatalomra és a stratégiai jelentőségű partvidéki térségek ellenőrzésére vonatkozó elméleteihez. Ezek Alfred Thayer Mahan és Nicholas J. Spykman Rimland-elméletében is megmutatkoztak. Az Egyesült Államok a II. világháborút követően Európa egyik legfontosabb külső biztonsági szereplőjévé vált. Katonai jelenléte, a NATO létrehozásában és működésében betöltött vezető szerepe, valamint gazdasági és diplomáciai kapcsolatai jelentős mértékben meghatározzák Köztes-

Európa geopolitikai mozgásterét. A hidegháború lezárását követően Washington támogatta a térség euroatlanti integrációját és a NATO keleti irányú bővítését. A köztes-európai államok jelentős része biztonságának egyik legfontosabb külső garanciájaként tekint az amerikai katonai jelenletre és a transzatlanti kapcsolatrendszerre. Az ukrajnai háború következtében ismét felértékelődött az Egyesült Államok szerepe a NATO Keleti szárnyának védelmében.

Franciaország indoklása: A francia geopolitikai gondolkodás történelmileg is önálló megközelítést képvisel az európai hatalmi viszonyok értelmezésében (pl. Paul Vidal de la Blache és Jacques Ancel klasszikus elméletei). Franciaország napjainkban az Európai Unió egyik meghatározó politikai és katonai hatalma, nukleáris fegyverekkel rendelkező állam, továbbá az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagja. Geopolitikai szerepe ezért túlmutat gazdasági és diplomáciai súlyán.

Németország indoklása: Elméleti és történelmi szempontból Németország kiemelt jelentőséggel rendelkezik a disszertáció témájában (klasszikus német geopolitikai iskola, illetve az erre reagáló francia és angolszász irányzatok). A német geopolitikai gondolkodás későbbi fejlődésében a Mitteleuropa fogalma és a kontinens középső térségeinek gazdasági, politikai és stratégiai integrációjára vonatkozó elképzelések is meghatározó szerepet kaptak. Napjainkban Németország elsősorban gazdasági, politikai és intézményi eszközökön keresztül gyakorol jelentős hatást Köztes-Európára. A térség számos állama szorosan kapcsolódik a német gazdasághoz a kereskedelmi kapcsolatok, a külföldi működőtőke-befektetések, az ipari termelési hálózatok és az ellátási láncok révén. Berlin meghatározó szerepet tölt be az Európai Unió döntéshozatali rendszerében, ezért közvetetten a kohéziós politika, az infrastruktúra-fejlesztés, az energiabiztonság, a bővítési politika és az uniós külkapcsolatok alakulására is jelentős befolyást gyakorol. Németország tehát földrajzi közelsége, gazdasági és politikai súlya és történelmi kapcsolatai miatt is az elemzés része.

Oroszország indoklása: Elméleti szempontból Oroszország a klasszikus geopolitikai gondolkodás egyik meghatározó kontinentális hatalma (pl. Mackinder elméletei). Az orosz geopolitikai és geostratégiai gondolkodást az eurázsianista és neo-eurázsianista irányzatok Oroszországot önálló civilizációs és geopolitikai pólusként értelmezték, amely földrajzi, történelmi és kulturális sajátosságai alapján elkülönül mind a nyugati, mind az ázsiai hatalmi központoktól. Köztes-Európa ebben a térszemléletben gyakran az orosz és a nyugat-európai hatalmi övezetek közötti ütközőzónaként jelenik meg. Oroszország szerepeltetését elsősorban földrajzi közelsége, történelmi jelenléte és a köztes-európai térségre gyakorolt közvetlen politikai, katonai, gazdasági és energetikai hatása indokolja. A vizsgált országok jelentős része korábban az Orosz Birodalom vagy a Szovjetunió érdekszférájához tartozott, ezért az

orosz befolyás történelmi, kulturális és biztonságpolitikai öröksége napjainkban is meghatározza külpolitikai orientációjukat. Oroszország 2014-ben megkezdett ukrajnai destabilizációs tevékenysége, majd a 2022-ben indított háború alapvetően alakította át vizsgált régió geopolitikai és biztonsági környezetét. Moszkva katonai jelenléte, Belaruszhoz fűződő szoros kapcsolata, a Moldova és Ukrajna területén fennálló konfliktusokban betöltött szerepe, valamint energiaexportja és hibrid befolyásolási képességei közvetlenül érintik a vizsgált régió államait.

Törökország indoklása: Az ország bevonását a vizsgálatba földrajzi, történelmi és geopolitikai tényezők egyaránt indokolják. Sajátos földrajzi helyzetéből fakadóan egyszerre kapcsolódik Európához, Ázsiához, a Balkánhoz, a Fekete-tenger térségéhez, a Kaukázushoz, a Közel-Kelethez és a mediterrán térséghez. A Balkánon gazdasági, diplomáciai és kulturális eszközökkel is jelen van, miközben a migrációs útvonalak, az energiatranzit és a Közel-Keletről kiinduló biztonsági kihívások kezelésében is meghatározó szerepet tölt be. A török külpolitikai döntések ezért közvetlenül vagy közvetett módon Köztes-Európa biztonsági helyzetére is hatást gyakorolnak. Az Oszmán Birodalom több évszázadon keresztül közvetlen politikai, katonai, gazdasági, kulturális és vallási befolyást gyakorolt a Balkán-félsziget jelentős részére. Történelmi öröksége napjainkban is megfigyelhető a térség kulturális és társadalmi, illetve etnikai és vallási viszonyaiban. Emellett Törökország a NATO egyik legjelentősebb katonai hatalma, külpolitikájában azonban önálló és többirányú érdekérvényesítésre törekszik.

Kína indoklása: Az ország napjaink multipolarizálódó világrendjének egyik meghatározó szereplője. Geopolitikai és geoökonómiai befolyása a köztes-európai térségre is kiterjed a gazdasági beruházások, az infrastrukturális fejlesztések és az ellátási láncok révén, illetve a saját geopolitikai törekvésein (pl. a BRI és a China-CEEE/14+1) keresztül. Peking katonai szerepe nem számottevő a régióban, azonban alakíthatja a térség államainak külpolitikai döntéseit és gazdasági orientációit. Releváns hivatalos, állami szintű és a disszertációba bevonható geopolitikai stratégiát (egy white papert) 2026 júniusában publikált az ország. A dokumentum címe: More Just and Equitable Global Governance: China's Principles, Proposals and Actions.

A NATO indoklása: Köztes-Európa országainak túlnyomó többsége a NATO tagja. A NATO-tagság a térség számos állama számára nem csupán katonai együttműködést jelent, hanem a nemzeti szuverenitás, a területi integritás és az Oroszországgal szembeni elrettentés és védelem egyik legfontosabb intézményi garanciáját is biztosítja. Az ukrajnai háború következtében tovább növekedett Köztes-Európa katonai és geostratégiai jelentősége. A

NATO Keleti szárnyának megerősítése, az előretolt katonai jelenlét növelése, a tagállami haderők fejlesztése, valamint az elrettentési és védelmi képességek bővítése közvetlenül érinti a vizsgált régiót. A Balti-tenger térsége, Lengyelország, a Fekete-tenger és a délkelet-európai tagállamok a szövetség katonai tervezésében egyre fontosabb szerepet töltenek be.

Az Európai Unió indoklása: A vizsgált országok jelentős része az EU tagállama, más államok tagjelölti vagy potenciális tagjelölti státusszal rendelkeznek, illetve az Európai Unió szomszédságpolitikájának részét alkotják. A bővítési és szomszédságpolitikán keresztül a szervezeten kívüli államokra is jelentős hatást gyakorol. A Nyugat-Balkán, Moldova és Ukrajna esetében az uniós integráció lehetősége politikai, gazdasági és intézményi átalakulásokat ösztönöz. Saját intézményrendszere, közös szakpolitikái, gazdasági súlya, nemzetközi kapcsolatrendszere révén azonban önálló geopolitikai aktorként értelmezhető. Befolyását elsősorban nem katonai eszközökkel, hanem gazdasági integrációval, közös jogi és intézményi szabályokkal, kereskedelempolitikával, pénzügyi támogatásokkal, diplomáciai kapcsolatokkal és a csatlakozás lehetőségével gyakorolja. Németország és Franciaország meghatározó szerepet töltenek be az uniós döntéshozatalban, azonban saját geopolitikai érdekeik és nemzeti stratégiáik is vannak. Az Európai Unió dokumentumainak önálló elemzése ezért lehetővé teszi a közös intézményi álláspont és a tagállami geopolitikai megközelítések elkülönítését.

A kutatás a vizsgált dokumentumokat összefoglaló jelleggel geopolitikai dokumentumokként kezeli, mivel alkalmasak az adott szereplők hivatalosan megfogalmazott és nyilvánosan kommunikált térszemléletének, fenyegetésérzékelésének és legfontosabb geopolitikai üzeneteinek azonosítására.

A dokumentumok összegyűjtése során alapvető kiválasztási szempontot jelentett azok aktualitása, érvényessége, valamint angol nyelvű hozzáférhetősége. A dokumentumlista összeállításának fő lezárási időpontja 2024. december 31. volt. A mintavétel során arra törekedtem, hogy valamennyi vizsgált szereplő esetében az ezen időpontig nyilvánosan hozzáférhető, a meghatározott tartalmi és formai kritériumoknak megfelelő legfrissebb, érvényben lévő stratégiai dokumentum kerüljön az elemzésbe. A minta ezért nem dinamikus frissülő dokumentumállomány, hanem a kutatás meghatározott időpontban véglegesített elemzési listája.

A mintavételi szabálytól két, módszertanilag indokolt eltérés történt. Törökország esetében a kutatási szempontoknak megfelelő, egységes stratégiai dokumentum hiánya miatt a Külügyminisztérium hivatalos honlapján közzétett, külpolitikai prioritásokat, regionális kapcsolatokat és kiemelt ügyeket bemutató tematikus tartalmak együttese alkotja az elemzési

forrásegységet. Kína esetében megfelelő dokumentum vagy hivatalos forrás hiányában csak a mintavétel időpontjának lezárását követően, 2026 júniusában került sor az akkor publikált *More Just and Equitable Global Governance: China's Principles, Proposals and Actions* című hivatalos állami dokumentum bevonására. A kínai dokumentum utólagos bevonása nem eredményezte a teljes lista újrainyitását és a többi szereplő dokumentumainak későbbi változatokra történő cseréjét. Az összehasonlítás ennek megfelelően időben aszimmetrikus, ezért a kínai eredmények csak korlátozottan értékelhetők együtt a 2024-ben lezárt mintával.

Az időbeli lehatárolás elsődleges célja az volt, hogy valamennyi külső és belső geopolitikai szereplő esetében a mintavételi lezárás időpontjában elérhető legfrissebb, érvényben lévő dokumentum képezze az elemzés tárgyát. Különösen indokoltá tette ezt a megközelítést a 2022-ben megindult orosz-ukrán háború, amely jelentős változásokat eredményezett a globális biztonsági környezetben, továbbá számos ország fenyegetésérzékelését, prioritásrendszerét és biztonságpolitikai szemléletét is átalakította. A háborút követően elfogadott dokumentumok ezért egy megváltozott geopolitikai korszak stratégiai gondolkodását és nyilvánosan megfogalmazott narratíváit tükrözik. A disszertáció elsődlegesen ezen új geopolitikai környezet meghatározó narratívaforrásainak feltárására és összehasonlító elemzésére irányul. Nem célja ugyanakkor a vizsgált szereplők stratégiai dokumentumainak történeti áttekintése, sem az azokban megjelenő hosszú távú változások, trendek és hangsúlyeltolódások részletes rekonstruálása, például a hidegháború végétől napjainkig terjedő időszakban.

Az egyes geopolitikai szereplők stratégiai tervezési kultúrája és dokumentumalkotási ciklusa jelentős eltéréseket mutathat, a dokumentumtípusok teljes körű egységesítése így nem volt lehetséges. A 2022. február 24-ét követő időszakban egyetlen elemzett szereplő sem fogadott el új dokumentumot valamennyi vizsgált geopolitikai kategóriában, vagyis a nemzetbiztonsági, védelmi, katonai és külpolitikai dokumentumok teljes körében. Az orosz-ukrán háború nyomán bekövetkező alkalmazkodás nem egységes dokumentációs mintát követett: egyes államok új átfogó stratégiák elfogadásával, mások részstratégiák, katonai doktrínák, védelmi koncepciók, haderőfejlesztési tervek vagy külpolitikai irányelvek révén reagáltak a megváltozott geopolitikai és biztonsági környezetre. Mindez azt jelzi, hogy a stratégiai válaszok intenzitása és intézményesültsége jelentős különbségeket mutat.

Belarusz, Ukrajna, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szlovénia, Görögország és Ciprus esetében a meghatározott mintavételi kritériumoknak megfelelő, aktuális és angol nyelven nyilvánosan hozzáférhető dokumentum nem volt azonosítható. Ennek hátterében

eltérő stratégiaalkotási és dokumentumpublikációs gyakorlatok állhatnak, ezek okainak feltárása azonban nem képezi jelen kutatás tárgyát.

A dokumentumok eltérő hozzáférhetősége miatt a belső szereplőkre vonatkozó dokumentumelemzés nem fedi le a földrajzilag meghatározott 24 állam teljes körét. Az eredmények ezért a mintába került 17 belső szereplő hivatalos stratégiai dokumentumainak összehasonlítására vonatkoznak, és nem tekinthetők valamennyi köztes-európai állam teljes körű reprezentációjának. A hiányzó esetekből fakadó esetleges szelekciós torzítás a kutatás egyik módszertani korlátja.

A fentieknek megfelelően ezért valamennyi, a mintavételi szabályoknak megfelelő szereplő esetében a 2024 végén elérhető legfrissebb, érvényben lévő dokumentum bevonására törekedtem, függetlenül attól, hogy az nemzetbiztonsági, védelmi, katonai vagy külpolitikai stratégiaként került elfogadásra. Így mindegyik, a mintavétel feltételeinek megfelelő geopolitikai szereplő esetében 1 db dokumentumot vizsgáltam, összesen 26 db-ot (az összesen 24 db köztes-európai országból az előző bekezdésekben ismertetett okok miatt 17 db-ot, illetve a 9 külső szereplő dokumentumait). A kutatásba bevont dokumentumok összesített listáját és részletesebb adataikat az *1. számú Melléklet* tartalmazza.

A dokumentumlista e lehatárolása egyúttal meghatározza a korábban bemutatott nagystratégiai megközelítés empirikus alkalmazhatóságát is. A nagystratégia teljes körű rekonstruálása ugyanis az állam különböző stratégiai dimenzióinak (pl. külpolitikai, katonai, biztonságpolitikai és gazdasági céljainak és eszközeinek) együttes vizsgálatát feltételeznél, amelyhez országonként több, eltérő szakpolitikai területet lefedő dokumentum bevonása lenne szükséges. Jelen kutatás geopolitikai aktoronként egy, összehasonlítható módon kiválasztott stratégiai dokumentum elemzésére épül, ezért empirikusan nem vállalkozik teljes nemzeti nagystratégiák rekonstruálására. A nagystratégia a disszertációban nem az empirikus dokumentumelemzés közvetlen operacionalizációs keretként, hanem a különböző stratégiai dimenziók kapcsolatának értelmezését segítő elméleti perspektívaként alkalmazható.

3.4 Vizsgálati, értékelési és összehasonlítási szempontok

A dokumentumelemzés során különböző vizsgálati, értékelési és összehasonlítási szempontok jelennek meg, melyek megalkotása a Bevezetésben megfogalmazott kutatási kérdésekre és a szakirodalmi feltárás eredményeire támaszkodik. Az egyes tervdokumentumok a jelen fejezetben bemutatott kulcsszavak alapján kerülnek elemzésre, illetve az egyes tématerületekhez tartozó jellemzők megjelenése is az elemzés részét alkotja.

3.4.1 Átfogó földrajzi térkonceptiók

Alapvetően három fő témakörbe csoportosulnak a konkrét keresési kulcsszavak. Az átfogó földrajzi térkonceptiók vizsgálata regionális, makroregionális és országos szinten tárja fel, hogy létezik-e egyáltalán Köztes-Európa az érintett külső és belső szereplők stratégiai térszemléletében, továbbá azt, hogy a külső szereplők milyen módon jelenítik meg az egyes köztes-európai országokat, illetve hogy e térség államai hogyan jelennek meg egymás stratégiai dokumentumaiban. Amennyiben nem jelenik meg az említett régió, akkor további cél az egyéb releváns lehatárolások, pl. a szakirodalmi feltárás során azonosított földrajzi és kulturális résztérsegek/alrégiók, illetve a létező regionális együttműködések azonosítása, mert ezek alapján a kutatási kérdésekhez kapcsolódva feltárható a geopolitikai szereplők biztonsági térszemlélete. Az országos szinttel kiegészülve a disszertáció megvizsgálja, hogy rendelkeznek-e ezek bármilyen speciális geopolitikai vagy geostratégiai pozícióval, szerepkörrel és küldetéssel. Továbbá maga a földrajz, mint általános fogalom is saját kulcsszavat alkot a keresés során, mert a földrajzi elemeknek évszázadok óta stratégiai szerepet tulajdonítanak a katonai-hadászati tervezésben, emellett pedig értelemszerűen szorosan összefügg a területiség és a térbeli tervezés témakörével. A geográfia egyes részterületei egyben megkerülhetetlenek a biztonsági, védelmi, katonai és külpolitikai stratégiaalkotás során is. Kérdésként merül fel, hogy a releváns geopolitikai szereplők hogyan érzékelik az őket körülvevő természet- és társadalomföldrajzi teret, tulajdonítanak-e bármilyen jelentőséget a geográfiai tényezőknek a dokumentumokban?

A fentieknek megfelelően a kutatás alapvetően az alábbi, angol nyelvű kulcsszavakat alkalmazza: **Central Europe; Eastern Europe; Central and Eastern Europe; In-between-Europe; Balkan(s); Baltic(s); Carpathian Basin, Visegrad; Three Seas/3SI; Geography.**

Az előzetesen meghatározott kulcsszó lista az elemzés során az Eurasia, a Southeastern Europe és a Western Balkans kifejezésekkel egészült ki. Az utólag azonosított térkategóriák jelenlétét ezt követően valamennyi vizsgált dokumentumban egységes módon visszaellenőriztem. A Nyugat-Balkán a tágabb Balkán-kategórián belül azonosított, de ezt követően önállóan is visszaellenőrzött térkategóriát képezett. Mivel a Western Balkans kifejezés nyelvileg magában foglalja a Balkans kulcsszót is, a két kategória találatai részben átfedhetnek, ezért találatszámuk egymással nem összegeztethető. A földrajzi térkonceptiók vizsgálatánál alkalmazott kulcsszavak pontos listáját és az értelmezési szabályokat lásd részletesen a *2. számú Melléklet* vonatkozó táblázataiban.

3.4.2 Geopolitikai és biztonsági környezet

A geopolitikai kihívásokkal összefüggésben a konkrét biztonsági tényezők feltárásával foglalkozik a dokumentumelemzés második fele. Célja, hogy a keresési kulcsszavakon keresztül a vizsgált térséghez kapcsolódóan feltárja a külső és belső szereplők összbenyomását a térségről, egymásra vonatkozó kapcsolatrendszerét és cselekvési motivációit, illetve a saját maguk által meghatározott geopolitikai pozíciókat és szerepköröket. Az általános nemzetközi és biztonsági környezet értékelése mellett ezért az azt formáló, geopolitikai értelemben vett fenyegetések azonosítására, az együttműködések formáira és részleteire, illetve a nemzetközi szövetségek irányába tett üzenetek azonosítására helyeződik a keresési és elemzési hangsúly. A tématerület feltárása során alkalmazott kulcsszavak: **Environment** (geo- és biztonságpolitikai értelemben), **Threat** (geo- és biztonságpolitikai értelemben), **Cooperation** (partnerségi és együttműködési összefüggésben), valamint **Migration** (nemzetközi, társadalmi és biztonságpolitikai összefüggésben). Az ezen kulcsszavak vizsgálatánál alkalmazott részletes tartalmi értelmezést lásd a 2. számú Mellékletben.

Az elemzés során a kulcsszavas keresés kvalitatív tartalomelemzéssel egészült ki, amely lehetővé tette azoknak a releváns geopolitikai és biztonságpolitikai tartalmaknak az azonosítását is, amelyek a vizsgált kulcsszavak használata nélkül jelentek meg a dokumentumokban. A szakirodalmi feltárás és a dokumentumok előzetes áttekintése alapján az elemzés során olyan visszatérő geopolitikai és biztonságpolitikai jelentéstartalmak körvonalazódtak, amelyek részben a vizsgált kulcsszavak explicit előfordulásaihoz kapcsolódtak, részben pedig azok használata nélkül, implicit módon jelentek meg a dokumentumokban. Ezek közé tartoztak különösen a következő témakörök: klímaváltozás, biodiverzitás, élelmiszerellátás és élelmiszerlánc biztonsága, világjárványok, befagyott konfliktusok, proxy háborúk, hibrid hadviselés, kiberhadviselés, űrhadviselés, terrorizmus, honvédelmi kiadások és fejlesztések, illegális migráció, pénzügyi instabilitás, szélsőséges társadalmi és gazdasági különbségek, valamint etnikai és vallási kisebbségekhez kapcsolódó biztonsági kérdések. E tartalmi elemeket a kvalitatív értelmezés során figyelembe vettem, a számszerű találatzámba azonban csak azok az esetek kerültek be, amelyekben az adott kulcsszó ténylegesen szerepelt a vizsgált szövegrészben.

A 2.1.7-es alfejezetben bemutatott kisállami stratégiai alkalmazkodási formák nem képezik a dokumentumelemzés önálló elemzési és kódolási kategóriáit. A kutatás ennek megfelelően nem törekszik a vizsgált államok balancing, bandwagoning, soft balancing, hedging, shelter vagy niche diplomacy szerinti besorolására. E stratégiai magatartásformák

teljes körű azonosítása ugyanis túlmutatna az elemzésbe bevont stratégiai dokumentumok deklarált tartalmának vizsgálatán, és az egyes államok tényleges kül- és biztonságpolitikai döntéseinek, szövetségi és partnerkapcsolatainak, valamint hosszabb időtávon kirajzolódó stratégiai magatartásának elemzését is szükségessé tenné. A kisállami stratégiai alkalmazkodás szakirodalmának bemutatása ezért a köztes-európai államok lehetséges stratégiai mozgásterének és alkalmazkodási lehetőségeinek elméleti értelmezését szolgálja, míg a dokumentumelemzés az előzőekben meghatározott, közvetlenül a vizsgált dokumentumok tartalmából feltárható geopolitikai és biztonságpolitikai szempontokra összpontosít.

4. Eredmények

4.1 Külső hatalmi szereplők

4.1.1 Átfogó földrajzi térkonceptciók

Jelen alfejezet ismerteti a legjelentősebb, releváns külső hatalmi szereplők Köztes-Európára, illetve annak alrégióira és országaira vonatkozó térbeli percepcióit, általános helyzetelemzését, továbbá stratégiai, tervezési és konkrét cselekvési elképzeléseit. Összesen hét ország és két nemzetközi szervezet mintavételi szabályok alapján kiválasztott geopolitikai stratégiáját tárta fel a kutatás (részletesebb adatokkal lásd az *1. számú Mellékletben*):

- **Oroszország:** The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation (2023)
- **Németország:** Defence Policy Guidelines (2023)
- **Nagy-Britannia:** Integrated Review refresh 2023. Responding to a more contested and volatile world (2023)
- **Franciaország:** National Strategic Review (2022)
- **USA:** National Security Strategy (2022)
- **Törökország:** A Külügyminisztérium hivatalos honlapján (<https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa>) található részletes írások (Synopsis, Main Issues, Regions vonatkozó részei), 2024
- **Európai Unió:** A Strategic Compass for Security and Defence. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security (2022)
- **NATO:** Strategic concept (2022)
- **Kína:** More Just and Equitable Global Governance: China's Principles, Proposals and Actions (2026)

A területi kulcsszavak keresése alapján megállapítható, hogy **Köztes-Európa** (In-between-Europe; Europe-in-between), mint konkrét fogalom egyáltalán nem jelenik meg a vizsgált dokumentumokban.

Ugyanez a helyzet az angol nyelven leginkább elterjedt, a térség jelentős részét lefedő Central and Eastern Europe (**Közép- és Kelet-Európa**) elnevezéssel is. **Kelet-Európát**

egyetlen ország, Franciaország stratégiájának javaslati munkarésze említi, mint operatív együttműködési, tapasztalati régiót a Száhel-övezet mellett. Emellett két köztes-európai ország stratégiai partnerségét emeli ki: Horvátországot és Görögországot.

Közvetett formában ugyan, de a NATO Keleti szárnyaként („*Eastern flank*”) felbukkanó, hadászati-védelmi értelemben vett műveleti terület részben Kelet-Európára utal az USA nemzetbiztonsági stratégiájának javaslati munkarészeiben. Ebben az Oroszországgal szembeni védelem és elrettentés fontosságát említi a térséggel kapcsolatban, mely hozzájárulhat a szuverén nemzeteket célzó destabilizációs és gyengítési törekvések elhárításához.

Közép-Európa (Central Europe) két ország esetében jelenik meg, mint geopolitikai tér. A német dokumentum egyik helyzetfeltáró fejezete megállapítja, hogy a béke és a szabadság többé nem magától értetődő fogalmak Közép-Európában. A szövegből nem derül ki, hogy az ország magát is a régió részének tartja-e, illetve hogy miként definiálja a térséget. Németország aktív szerepet kíván vállalni szövetségeseivel együtt az európai biztonsági architektúra és a szabályokon alapuló nemzetközi rend fenntartásában, akár katonai akciók útján is. Törökország európai külpolitikájában fontos gazdasági és kereskedelmi partnerként jelenik meg: egy 2017-es adat alapján az állam külkereskedelme a nyugat- és közép-európai országokkal a teljes forgalom 38,5%-át tette ki 2017. január-októberben. Ebből azonban nem derül ki, hogy pontosan milyen arányt képvisel a térség. A földrajzi térkonceptiókra vonatkozó találatokat az alábbi táblázat összesíti (6. táblázat):

	Central Europe	Eastern Europe	Balkan(s)	Baltic(s)	Southeastern Europe	Eurasia	Geography
RU	0	0	0	0	0	4	7
DE	1	0	1	1	0	0	1
GB	0	0	3	2	0	0	4
FR	0	1	2	2	0	0	10
EU	0	0	7	1	0	0	0
NATO	0	0	1	1	0	0	0
USA	0	0	1	0	0	1	1
TR	1	0	10	0	1	0	1
CN	0	0	0	0	0	0	0
Σ	2	1	25	7	1	5	24

6. táblázat: A területiséggel összefüggő kulcsszavak megjelenése a külső szereplők tervdokumentumaiban. Forrás: Saját szerkesztés.

Köztes-Európán belüli, kisebb területű alrégiókat és intézményesített geopolitikai és geoökonómiai együttműködések tekintve a *Kárpát-medence*, a *Visegrádi Együttműködés* (V4) és a *Három Tenger Kezdeményezés* (3SI; Three Seas Initiative) nevesített jelenléte teljesen hiányzik a külső hatalmi szereplők dokumentumaiból. A szakirodalmi feltárás alapján a Kárpát-medence természetföldrajzilag jól körülhatárolható, történeti, társadalmi és gazdasági kapcsolatokkal is rendelkező köztes-európai alrégióként azonosítható. A fogalom hiánya ezért arra utal, hogy e térbeli koherencia nem jelenik meg önálló geopolitikai kategóriaként a vizsgált külső szereplők stratégiai dokumentumaiban.

Az említett hiányok mellett új találatként *Délkelet-Európa* Törökország vizsgált forrásanyagában egy intézményesített regionális együttműködési térként jelenik meg. A török külpolitikai összefoglaló a Southeast European Cooperation Processt (SEECp) azon regionális szervezetek és kezdeményezések között említi, amelyeknek Törökország alapító tagja. Az említés jelzi, hogy Délkelet-Európa a török stratégiai térszemléletben intézményesült kooperációs keretként van jelen.

Oroszország és Kína kivételével valamennyi szereplő stratégiai térszemléletében hangsúlyos elemként jelenik meg a *Balkán*. A legtöbb geopolitikai aktor elsősorban a Nyugat-Balkán térségére fókuszál, míg számszerűleg az összes találat kevesebb, mint fele a félsziget egészére. A Balkán kulcsszó említései javarészt Törökországhoz köthetők, az állam külpolitikai stratégiájában kiemelten, önálló alfejezetben foglalkoznak a régióval (a többi európai országtól elkülönülten, melyek egy másik önálló kategóriában szerepelnek). Ebben arra hivatkoznak, hogy 1923-as függetlensége óta Törökország kulcsszereplőnek számít a Balkánon, a Kaukázusban, a Közel-Keleten, illetve a Földközi- és a Fekete-tenger térségében is, ahol szorosabbra kívánja fogni a kapcsolatait, az elmúlt években pedig globális szinten is meghatározó szereplővé vált. A török állam kitüntetett figyelemmel illeti a Balkánt, főleg a többi vizsgált külső hatalmi szereplőhöz képest.

Önmagát egyaránt azonosítja balkáni és európai országgént is. A közeledés, kapcsolatépítés és befolyásszerzés nem korlátozódik kizárólag politikai, gazdasági és földrajzi perspektívákra, hanem ezeknél mélyebb (történelmi és kulturális) alapokra hivatkozik a török geopolitikai stratégia. Természetföldrajzi értelemben a félsziget jelenti a kapcsolatot Európa többi részével, míg társadalomföldrajzi szempontból hatalmas potenciált hordoz az ottani országok EU-s csatlakozása és regionális integrációja. Fontos jelentőséget tulajdonít a magas szintű politikai/állami dialógusoknak és a közös biztonsági kérdéseknek is. Négy fő tengelyt említ a Balkán-policyvel kapcsolatban: a gazdasági integrációt és a többnemzetiségű, többnyelvű és többvallású társadalmi struktúrák megőrzését. Feltételezhetően ez

összefüggésben áll azzal, hogy külön megemlíti egy másik bekezdésben, hogy nagy létszámú török kisebbség él a Balkánon és ezzel párhuzamosan számos balkáni származású ember él Törökországban, ezért közös érdek a béke és a stabilitás megőrzése. Egyben utalást tesz Jugoszlávia szétesésére, az 1990-es évek helyi háborúira és etnikai tisztogatásaira, amelynek csak nemzetközi beavatkozással lehetett véget vetni.

A balkáni országokkal kötött kétoldalú megállapodások és egyezmények alapjának a függetlenség, a szuverenitás és a területi integritás tiszteletben tartását tartja és a jószomszédi viszony elve alapján kívánja fejleszteni a kapcsolatokat. Vezető célkitűzése a meglévő együttműködés felgyorsítása a régió országai közötti „közös érdekterületek” kialakításával és a kiterjedt regionális integráció megvalósításával. Ez a gyakorlatban a politikai kapcsolatokon kívül a gazdasági, kulturális, a közös történelmi örökség megőrzésének, az oktatási és a katonai biztonság területére terjed ki.

Célirányosan említik a Balkánt mint konkrét térséget a *brit és a francia* dokumentumok. Előbbi az ország koszovói NATO szerepvállalására utal: az Egyesült Királyság megfigyelési és felderítési képességekkel támogatja a szövetséget és egy készenléti hadosztályt tart fent, mely össz balkáni stratégiai tartalékként funkcionál. Franciaország egyértelműen veszély- és ütközőzónaként azonosítja, ahol fennáll egy elhúzódó, kockázatos és potenciálisan eszkalálódó konfliktus veszélye. A konfrontáció okaként Oroszországot nevezi meg, mint Nyugat-ellenes, hibrid hadviselést is alkalmazó félt, aki számos egyéb régióra is próbálja kiterjeszteni a hatalmát, pl. zsoldosok útján Afrikára.

A Balkán-félszigeten belül a **Nyugat-Balkán** térsége külön területegységként jelenik meg a találatok között, ami új eredménynek számít az eredeti kulcsszavas keresés mellett. Elsősorban általános biztonsági értelemben említik a tervdokumentumok (stabilitás fenntartása, fegyveres konfliktusok kialakulásának megelőzése). A katonai missziók és műveletek említése a német és a brit policy dokumentumokban található meg. A francia stratégia inkább tágabb szemléletű biztonságpolitikai aspektusokat tartalmaz. Rövid távon egy olyan törekeny területnek nevezi a térséget, ahol Oroszország megpróbálhatja megosztani és gyengíteni Európát. Stratégiai fontosságú régiónak jelöli meg a Nyugat-Balkánt és a Fekete-tenger vidékét az euroatlanti biztonsági tér szempontjából a NATO vizsgált koncepciója, ahol támogatja az érintett országok közeledését az euroatlanti szövetség együttműködéséhez.

Gazdaságfejlesztési értelemben még a vizsgált EU-s stratégiában sem fordul elő, holott az Európai Unió deklarált célja a gazdasági fejlődés és az uniós integráció előmozdítása a nyugat-balkáni országok számára. Az említett törekvések szignifikáns mértékben csökkenthetnék az orosz pénzügyi és politikai befolyást a térségben. Egyedül az USA és

Nagy-Britannia dokumentumai hangsúlyozzák a nyugat-balkáni gazdaságfejlesztés fontosságát. Az amerikai dokumentum a demokratikus intézmények és a jogállamiság megerősítését emeli ki ezzel párhuzamosan, míg a brit a jólét növekedésével az orosz beavatkozás csökkentését. Részben ide sorolható a már korábban említett török külpolitikai stratégia is, amely nem tesz lehatárolást a Balkán egészén belül, viszont határozott gazdasági víziókkal és együttműködésekkel rendelkezik a régiót illetően.

A Balkán mint keresési kulcsszó találatának egy része Törökország mellett az Európai Unióhoz köthető, utóbbi szereplő esetében kizárólag Nyugat-Balkán néven. Az EU Biztonsági és Védelmi Stratégiai Iránytűje kijelenti, hogy az ukrajnai háború a legsúlyosabb biztonsági krízis Európában évtizedek óta, de a fenyegetések nem korlátozódnak az országra: az EU biztonsági érdekei kiterjednek a Nyugat-Balkánra, a Száhel-övezetre, a Közel-Keletre és az indopacifikus térségre is. Továbbra sem adott a Nyugat-Balkán stabilitása és biztonsága az egyre növekvő külföldi beavatkozások és az általános európai biztonsági helyzet romlásából fakadó esetleges továbbgyűrűző hatások miatt. A politikai intézmények és a kritikus infrastruktúra ellenálló képességének javítását, a kiberbiztonság fokozását, illetve a terrorizmus és a dezinformáció, a hibrid hadviselés elleni küzdelmet nevesítik célként a partnerekkel való párbeszéd és a szövetségesek kiképzése és felszerelése által. A kontinens keleti határvidékére a *Keleti Szomszédság* („*Eastern Neighbourhood*”) néven utal a dokumentum.

Köztes-európai országok egy kisebb csoportja azonosítható a **Balti** keresési kulcsszó találatai között, Oroszország, az Amerikai Egyesült Államok és Törökország kivételével, mely országok vizsgált geopolitikai stratégiáiból hiányzik ez a konkrét térség említése. Összesen hét alkalommal fordul elő a Baltikumra történő hivatkozás. Alapvetően ezek az említések Észak-Európa és a Balti-tenger általános (katonai, politikai és gazdasági) biztonságáról szólnak: a tengerészeti biztonság, szállítmányozás, szabadkereskedelem, energiabiztonság, illetve az orosz fegyverkezés és fenyegetettség a Baltikumban. A Balkánhoz hasonlóan a francia dokumentum az említett régiót is magas kockázatúnak ítéli meg egy fegyveres konfrontáció kirobbanása és a lehetséges eskaláció szempontjából. Direkt katonai nézőpontok is megjelennek a Baltikummal összefüggésben: NATO-harccsoport révén szerepvállalás Litvániában (Németország) és Észtországban (Nagy-Britannia), illetve a hozzáadott érték növelése a szövetség működéséhez, misszióihoz (Franciaország).

A Módszertanban rögzített dokumentumelemzési kulcsszavak között eredetileg nem szerepelt az **Eurázsia** kifejezés, az Európa egyes térfelosztásaira (Köztes-; Közép-; Kelet-Európa stb.) történő keresés során azonban az orosz külpolitikai stratégiában négyszer is

előfordult Eurázsia, mint geopolitikai/földrajzi térkonceptió. Mivel az ország aktívan jelen van katonai és gazdasági értelemben is a köztes-európai térségben, továbbá az egyéb külső hatalmi szereplők dokumentumaiban prioritást élvez az orosz fenyegetettség elleni védekezés, célszerű megvizsgálni az orosz külpolitikai dokumentumban megjelenő stratégiai térszemléletet. Ezt erősíti az is, hogy egyetlen másik területiséggel kapcsolatos vizsgálati kulcsszó sem szerepel az orosz dokumentumban.

Eurázsia, mint történelmi, kulturális és gazdasági egységként értelmezett területegység központi és szinte kizárólagos szerepet tölt be Oroszország geostratégiai térfelfogásában. A releváns dokumentum az országot önálló és különleges (eurázsiai) civilizációként értelmezi, amelynek küldetése az „orosz világ” határainak kiterjesztése és az európai kontinens országainak betagolása az eurázsiai nagytérbe. Nyílt és határozott fenyegetésként is felfogható ez Oroszország részéről, miközben más geopolitikai projektekkal (BRICS; Sanghaji Együttműködési Szervezet; CSTO; ASEAN) együttműködve egy többpólusú világrend kialakításának igényét említi. Ennek egyik eszközeként a közlekedési- és infrastrukturális kapcsolatok nagyléptékű modernizálását és fejlesztését nevesíti (Észak–Déli Tranzitfolyosó, Nyugat-Európa – Nyugat-Kína Nemzetközi Tranzitfolyosó; Kína-Mongólia-Oroszország gazdasági folyosó). A Fekete-tenger térsége is megjelenik, de konkrét ország említése nélkül. Külön rövid helyzetfeltáró bekezdés foglalkozik Afganisztán eurázsiai együttműködési térbe történő bevonásával, ami a Nyugat által hátrahagyott hatalmi űr betöltésére való törekvésre utal.

A kínai dokumentumban egyetlen vizsgált térkonceptió sem jelenik meg körülhatárolt geopolitikai régióként. A kínai térszemlélet e dokumentum alapján lényegesen tágabb, globális és kontinentális léptékű. Hangsúlyosan jelenik meg a globális dél (Global South), illetve Ázsia, Afrika és Latin-Amerika, emellett az ázsiai–csendes-óceáni térség (Asia-Pacific) is önálló regionális együttműködési térként azonosítható.

A földrajzot, mint kulcsszavat tekintve összesen 29 db említés azonosítható a külső hatalmi szereplők stratégiáiban. Alapvetően négyféle gondolkodásmód tükröződik a dokumentumokban.

1. *Tágabb, általánosabb kontextusban* említi a földrajzot, közvetett módon a török (a terrorizmus nem köthető fajhoz, etnikumhoz, valláshoz vagy földrajzi régióhoz), a francia (a geostratégiai kulcs tényezővé vált energiabiztonság területén egy újfajta rivalizálás kezdődhet a földrajzi termelési és ellátási útvonalak megváltozása miatt), illetve a brit (diplomáták kiegyensúlyozott földrajzi specializálódása) stratégiák.

2. *Konkrétabb prioritásokat, terveket* fogalmaznak meg a földrajzi térben. Ezek leginkább a különböző területekre kiterjedő kapcsolatépítésre, azok újrafogalmazására és kibővítésére vonatkoznak. Példaként említhető az eurázsiai kötelékek összefogása, földrajzilag közel fekvő európai országokkal való új együttélési modell kialakítása, illetve a gazdasági kapcsolatok földrajzi diverzifikációja, mint orosz igény. Szintén ennek a felfogásnak feleltethetők meg a brit dokumentum geográfiai prioritásai is: kölcsönös alapokon nyugvó, szoros kapcsolatok kialakítása és fenntartása a környékbeli és a globális partnerekkel egyaránt (pl. euroatlanti térség periferiája, Latin-Amerika és a Közel-Kelet). Diplomáciai és gazdasági helyett inkább védelempolitikai szemléletűnek tekinthetők a francia policy dokumentum földrajzi említései, melyek zömében a NATO-val való partnerségre, együttműködésekre, a közös katonai missziók kérdéseire és a hibrid fenyegetésekre fókuszálnak Európában és az indopacifikus térségben. Történelmi és kulturális aspektusok jelennek meg Törökország külpolitikai gondolkodásában: a földrajz jelenti a hivatkozási alapot és az összekötő kapcsot az ország szomszédságán túlmutató „soft power” aktivitásának, miközben kitér az állam balkáni, NATO-n belüli jelenlétére is Bosznia-Hercegovinában és Albániában.

3. *A földrajzi helyzet és adottságok tudatos kihasználására* összesen négy helyen lehet következtetni (két orosz és egy-egy francia ill. török említés). Oroszország az állam egyedülálló földrajzi helyzetének és tranzitkapacitásának eurázsiai kiaknázását javasolja a nemzetgazdaság előmozdítása, valamint a közlekedési és infrastruktúra-összeköttetések megerősítése érdekében. Kifejezetten geopolitikai és geostratégiai összefüggésben értelmezhető a többi találat is: Franciaország földrajzi helyzetére, ipari és katonai képességeire és hazai szakértelmére tekintettel aktívan hozzájárul az európai légtérvédelem fejlesztéséhez, melynek része a nukleáris elrettentés is. A Török Köztársaság biztonságát két fő tényező határozza meg: a földrajzi adottság és a környező országokkal való hosszú távú kapcsolatok.

4. A földrajz, mint kulcsszó találatainak kb. ötöde *a geográfiai tér megváltozása* kapcsán említi a kifejezést. Döntően a hagyományos értelemben vett földrajzi tér átalakulásával foglalkoznak: a kiber- és információs tér, űrtér, illetve a kialakulóban lévő digitális és technológiai rend (német védelmi policy, brit és francia stratégiák), továbbá az ehhez szorosan kötődő hibrid hadviselés által jelentett fenyegetések a sebezhető logisztikai láncok és infrastruktúra ellen (francia tervdokumentum). Az amerikai nemzetbiztonsági stratégia a nemzetközi terrorizmus elleni harc színterének megváltozásával számol: az ISIS és az al-Káida erőteljes terjeszkedésbe kezdett a Közel-Kelet és Afganisztán irányából Afrika és

Délkelet-Ázsia felé. Tágabb földrajzi értelemben és kibővített eszközökkel („*soft power*” alkalmazása, globális szintű együttműködés felgyorsítása) kíván szembeszállni az aszimmetrikus fenyegetésekkel (pl. terrorizmus, migráció, szervezett bűnözés) a török állam.

Összességében, a területiséggel kapcsolatos kulcsszavakat vizsgálva megállapítható, hogy Köztes-Európával és a részben hasonló térszemléletet hordozó egyéb definícióival (Közép-Európa; Kelet-Európa; Kelet-Közép-Európa) nem foglalkoznak a tervdokumentumok. Közép-Európára két találat azonosítható, azok is általános hangvételűek és nem említene konkrét országokat a régió belül. Emellett a Keleti szárny (USA) és a Keleti Szomszédság (EU) fordul még elő egy-egy alkalommal. Eurázsia csak Oroszországban és az USA-ban bukkan fel, mint geopolitikai és geostratégiai tervezési és befolyási övezet. Hangsúlyosabb jelenlétet képvisel az érintett országok geopolitikai térkonceptióiban a Balkán (és a Nyugat-Balkán), illetve a Baltikum, mint köztes-európai résztérségek. Ezek jellemzően biztonsági, katonai és gazdasági aspektusokat fednek le. Mindkét térséget potenciális fegyveres konfliktus zónának tekintik, ahol Oroszország megpróbálhatja érvényesíteni a geopolitikai érdekeit. Törökország Balkán-szemléletében ez az értékelés kevésbé jelenik meg, az ország elsősorban saját érdekszférájaként kezeli a régiót, elsősorban történelmi-kulturális, politikai és kereskedelmi indokok mentén.

4.1.2 Köztes-európai országok megjelenése

Legalacsonyabb területi szinten maguk az országok nevei jelentik a kulcsszavakat, amelyekkel a köztes-európai országok jelenléte egyértelműen azonosítható a tervdokumentumokban. A vizsgált stratégiákban valamennyi köztes-európai országra történik említés, igaz ebben nagy szerepe van a török és a brit dokumentumoknak (7. táblázat).

Vizsgált kulcsszó	Külső hatalmi szereplők dokumentumai								CN	Σ
	RU	DE	UK	FR	EU	NATO	USA	TR		
Finland	0	1	2	2	0	0	3	1	0	9
Estonia	0	0	2	0	0	0	0	1	0	3
Latvia	0	0	2	0	0	0	0	1	0	3
Lithuania	0	4	3	0	0	0	0	1	0	8
Belarus	1	0	0	0	2	1	1	1	0	6
Poland	0	0	5	0	0	0	0	1	0	6
Ukraine									2	61
Slovakia	0	0	1	0	0	0	0	1	0	2
Czech	0	0	1	0	0	0	0	1	0	2

Republic										
Austria	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Hungary	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Romania	0	0	3	1	0	0	0	1	0	5
Serbia	0	0	1	0	1	0	0	2	0	4
Croatia	0	0	1	1	0	0	0	2	0	4
Slovenia	0	0	1	0	0	0	0	1	0	2
Bosnia and Herzegovina	0	0	1	0	1	1	0	1	0	4
Moldova	0	0	2	1	3	0	1	1	0	8
Bulgaria	0	0	1	0	0	0	0	1	0	2
Montenegro	0	0	1	0	0	0	0	1	0	2
Albania	0	0	2	0	0	0	0	1	0	3
Kosovo	0	0	2	0	1	0	0	2	0	5
North-Macedonia	0	0	1	0	0	0	0	3	0	4

7. táblázat. A köztes-európai országok említése a külső szereplők geopolitikai stratégiáiban. Forrás: Saját szerkesztés

Török részről alapvetően egy nagyon részletesen felépített, holisztikus szemléletű forrásanyagról beszélhetünk, ami a releváns nemzetközi szervezetek és különböző szövetségi rendszerek mellett az országgal fontos külügyi kapcsolatot fenntartó államokkal való együttműködés részleteit külön alfejezetekben tárgyalja. Ennek megfelelően a török stratégia Köztes-Európa összes országát említi legalább egy alkalommal. Nagy-Britannia stratégiai szemléletében is megjelenik az összes köztes-európai ország, azonban a legtöbb esetben csak felsorolás szintjén (a Brexit óta melyik állammal milyen biztonságpolitikai, védelmi vagy katonai szerződést kötöttek, milyen formában működnek együtt az említett területeken).

2022-ben és 2023-ban publikált tervdokumentumokként a külső szereplők stratégiai szemléletmódjának középpontjában elsősorban az ukrajnai háború és annak következményei állnak. Közel 60 ukrán említés található az említett írásokban, ami az összes, országos szintre vonatkozó találat kb. harmada. Ukrajna helyzete annyira meghatározó, hogy a legtöbb egyéb, köztes-európai országra vonatkozó találatot is ez a konfliktus témaköre dominálja (pl. Finnország NATO-csatlakozása, Moldova és a balti államok fenyegetettsége, Belarusz közreműködése). A vizsgált szereplők nagy- és középhatalmi státuszukból fakadóan aktívan reagálnak a háborús helyzetre. Alapvetően három nagy gondolati csoport köré szerveződnek

ezek az attitűdök: 1. az Oroszország által indított invázió elítélése és a szabályokon alapuló nemzetközi rend fenntartásának további támogatása; 2. Ukrajna támogatása pénzügyi, humanitárius, logisztikai, katonai és diplomáciai értelemben; illetve 3. a megváltozott euroatlanti és globális biztonsági helyzet kihívásaira adott reakciók.

Utóbbit a későbbi alfejezetek részletesebben is elemzik majd, tágabb kitekintésben. Ukrajnával párhuzamosan a megváltozott biztonsági helyzetet nagyrészt Oroszország agressziójához kötik a dokumentumok, de egyéb tényezők is megjelennek: pl. a klímaváltozás és az élelmiszerbiztonság kérdései, instabilitás a Száhel-övezetben, Líbiában és Északkelet-Afrikában, terrorizmus megerősödése az egyes régiókban, kiberbiztonság témaköre, illetve Kína nemzetközi térnyerése. Egyedül az orosz tervdokumentumban jelenik meg másfajta nézőpont Ukrajnával kapcsolatban: a főbb trendekről szóló egyik helyzetfeltáró fejezetében az Amerikai Egyesült Államoknak és szatellitországainak tulajdonítja az ukrajnai hibrid konfliktust, melynek célja Oroszország gyengítése, mert Moszkva a nyugati hegemonia megtörésén dolgozik. Az Oroszországhoz hasonló gondolati párhuzam jelenik meg Belarusz esetében is. A nyugati szereplők orosz kontroll alatt álló országnak (EU-s tervdokumentum) és fundamentális biztonsági érdekeket sértő államnak (NATO-koncepció) értékelik, ahol az emberi jogok nem érvényesülnek teljesen (amerikai stratégia). Oroszország ezzel szemben legitim, kiemelkedő fontosságú gazdasági és katonai integrációs partnerként tekint Belaruszra.

Ukrajna támogatására többféle eszközt is felsorolnak a nyugati tervdokumentumok. Ezek egy része gazdasági természetű, amibe beletartozik a közvetlen pénzügyi segítség (az Egyesült Királyság pl. 2022-ben 2,3 milliárd fonttal segítette a hadban álló országot) és a szankciók kivetése is. Közvetlen katonai segélyként egyes haditechnikai elemek átadását, az ukrán csapatok külföldi kiképzését (20 000 fő az Egyesült Királyságban), a hírszerzésben nyújtott támogatást és az ukrán kritikus infrastruktúra kiberbiztonságának erősítését említik. A hibrid természetű eszközök közül az orosz dezinformáció elleni küzdelem is megjelenik (EU-s dokumentum). Alapfilozófiájuk fókuszában a területi integritás és a szuverenitás védelme, a nemzetközi szabályok betartása és a stabilitás áll, amelyek 2022 februárjában érzékelhetően megrendültek. Emiatt a NATO együttműködés és általánosságban a demokráciák szerepe felértékelődik.

A kínai dokumentum Köztes-Európa országai közül kizárólag Ukrajnát nevesíti. A konfliktust következetesen „ukrajnai válságként” (Ukraine crisis) értelmezi, és nem alkalmazza az orosz agresszió vagy invázió kifejezéseket. A globális helyzetértékelésben a konfliktus a fokozódó geopolitikai feszültségek és a világszerte terjedő fegyveres

összecsapások egyik példajaként jelenik meg. A kínai megoldási javaslat a politikai rendezésre, a tűzszünet és a béketárgyalások előmozdítására, illetve valamennyi fél biztonsági érdekeinek figyelembevételére helyezi a hangsúlyt. Ukrajnával kapcsolatban alapvetően a nyugati dokumentumok narratívája és az attól eltérő orosz értelmezés áll egymással szemben. A kínai dokumentum szemlélete ezért harmadik keretezést jelent.

Az orosz befolyási övezet szélén helyezkednek el a balti államok és *Moldova*, mely országokban magas egy lehetséges jövőbeli konfliktus kockázata. Moldovát (8 említés) a francia és az EU-s tervdokumentum is a keleti szomszédság részének tekinti Ukrajnával és Grúziával együtt, ahol potenciálisan felbukkanhatnak az orosz destabilizációs törekvések. Az említett országokkal erősebb együttműködést kíván folytatni az USA, Nagy-Britannia, az EU és Franciaország is, elsősorban az euroatlanti szövetségbe történő integráció eszközével és a hibrid fenyegetések, illetve a dezinformáció elleni harccal.

A balti államok közül egyedül *Litvánia* (8 említés) esetében azonosítható kitüntetett figyelem, elsősorban Németország részéről (az említések fele ide köthető). Ennek oka, hogy az ország egy készenlétben álló harcoló alakulatot állomásoztat Litvániában, a NATO külső határán, ami unikálisnak mondható a hidegháborús korszak vége óta. A Bundeswehr egység ottani állomásoztatását egyenesen a *Zeitenwende* fő projektjének nevezi (német politikai kifejezés az orosz inváziót követően, ami fordulópont, egy új korszakra utal a változó világban). A német tervdokumentum szerint ez hozzájárul a szövetség és a térség biztonságához az elrettentés eszközén keresztül. Litvánia célirányos, geoökonómiai értelemben vett említésként is előfordul a brit dokumentumban, ami Kínával kapcsolatban megemlíti, hogy az ország előszeretettel alkalmaz gazdasági nyomásgyakorlást a vele egyet nem értő államokkal, pl. Litvániával szemben. Közvetlen kontextusban áll az ukrajnai háborúval Finnország megjelenése (9 említés) is, amelyek szinte kizárólag a NATO-tagság támogatására és az orosz fenyegetés bizonyítására irányulnak. A találatok fele az USA-hoz köthető, de fontos elemként van jelen a német és a francia stratégiákban is. Lengyelország, mely hagyományosan jó kapcsolatot tart fent a balti államokkal, mindössze a NATO partnerség keretein belül szerepel a találatok között, holott geopolitikai potenciálja alapján a térség megkerülhetetlen, vezető állama.

Földrajzi értelemben a Balkán országai távol fekszenek Oroszországtól, stabilitásuk és biztonságuk azonban kulcskérdés, mivel fokozódik a külföldi befolyásszerzés a térségben (és annak részeként az információs és hibrid műveletek), különösen az etnikailag megosztott *Bosznia-Hercegovinában*. Az ország célirányos említésként, a saját érdekszféra részeként azonosítható az EU-s, a NATO-s és a török koncepciókban is. Törökország a jó szomszédsági

partnerség és regionális együttműködés egyik példajaként tekint az államra, ahol mind a három államalkotó nemzettel is külön egyeztetési mechanizmusokat működtet. Koszovó döntően a helyi nemzetközi KFOR-misszióval vagy Bosznia-Hercegovinához hasonlóan a regionális biztonságpolitikai megfontolásokkal összefüggésben bukkan fel a releváns tervdokumentumokban.

Albánia migrációs kibocsátási országgént tűnik fel a brit stratégiában: 2022-ben csak csónakokon keresztül kb. 45 000 főnyi bevándorló érkezett az Egyesült Királyságba (elsősorban albánok, afgánok és szírek). Nagy-Britannia és Albánia közös közleményt írt alá az említett év végén, ami különböző biztonsági kérdésekre terjed ki, fókuszában pedig a szervezett bűnözéssel és az illegális bevándorlással kapcsolatos fokozott kooperáció áll.

Országok szerinti bontást tekintve a legtöbb találat *Görögországra és Ciprusra* vonatkozik. Jelentősen torzítja viszont az eredményeket, hogy Törökország forrásanyaga kiemelt figyelmet fordít az említett országokra, míg a többi vizsgált külső szereplő közül csak Franciaország és Nagy-Britannia említi röviden a két országot. Törökország külön fejezetekben taglalja az államközi kapcsolatok mellett a történelmi múltat, illetve a napjainkban is releváns nézeteltéréseket és konfliktusokat. Utóbbira szintén egy hosszabb terjedelmű, rendkívül alapos elemzéssel reagál Észak-Ciprus kapcsán (Cyprus Issue néven). Ezek részletes ismertetése szétfeszítené a kutatás kereteit és terjedelmi korlátait. Megállapítható azonban, hogy a török állam geopolitikai és geostratégiai térkonceptióiban határozottan és élénken jelen van a Földközi-tenger térsége, leginkább az említett országokkal összefüggésben.

Ciprus szigetét földrajzi értelemben Anatólia „kiterjesztésének” tekinti és a kétállami megoldást javasolja a rendezésre. Ezen szemlélet alapján a sziget alapvető geográfiai realitásait sem fogadja el. Görögország kapcsán két konfliktushalmazba rendezi az ügyeket: a török kisebbség helyzete és az általános török-görög relációk. Előbbiben a nyugat-trákiai és a dodekanézoszi (pl. Rodosz és Kósz szigetek) török etnikai kisebbség (150 ezer, illetve 6 ezer fő) demográfiai, nyelvhasználati, oktatási, és politikai helyzetével foglalkozik. Sételmezi az említett közösségek hátrányos állami megkülönböztetését, alapvető jogainak korlátozását és identitásuk megőrzésének nehezítését. Utóbbi esetében „Aegean Problems” néven elemzi a két állam korábról örökölt vitáit: pl. tengeri, légi, illetve gazdasági és kereskedelmi zónák pontos határai és az Égei-tenger keleti részén fekvő szigetek demilitarizálásának kérdései.

4.1.3 Geopolitikai és biztonsági környezet értékelése

A vizsgált tervdokumentumok összesen 68 alkalommal tesznek említést a geopolitikai környezetre. *Általános hangulatot és szemléletet* vizsgálva kijelenthető, hogy a vizsgált tervdokumentumok meghatározó hangvétele negatív a geopolitikai környezetet illetően. A nemzetközi környezet veszélyes, kiszámíthatatlan, turbulens, hosszú távú trendjeit tekintve pedig egyre inkább romló és ellenségesseé váló. Globális szinten is jellemző a nemzetközi emberi jogok erőszakos és ismétlődő jelleggel történő megsértése. Fokozódó, agresszív verseny folyik nem csak az átmeneti hatalmi terek betöltéséért, hanem az egész egypólusú, szabályokon alapuló nemzetközi rend átalakításáért is. Oroszország 2022-ben Ukrajna ellen indított inváziójával értelemszerűen teljesen megváltozott a geostratégiai kontextus és a korábbi biztonsági környezet. Az orosz-ukrán háború kirobbanását „tektonikus erejű változásnak” és „360 fokos fordulatnak” értékelik a tervdokumentumok. Ez egyben döntően meghatározza az említett stratégiák biztonsági környezetszemléletét és a legfontosabb geopolitikai prioritásaikat is. A Moszkvával való szembenállást a versengés, a vita és a konfrontáció hármasa jellemzi, amely várhatóan hosszú időn keresztül és több régióban, egymással párhuzamosan zajlik majd (Ukrajna, Afrika, Északi-sarkvidék és a globális dél térsége).

A kínai dokumentum szintén egy jelentős átalakulás alatt álló, növekvő bizonytalansággal és geopolitikai feszültségekkel jellemezhető nemzetközi környezetből indul ki, annak okait azonban részben eltérően értelmezi. A nemzetközi környezet jelenlegi problémái között a fegyveres konfliktusok és a katonai kiadások növekedése mellett megjelenik a nukleáris proliferáció, a gazdasági fragmentáció, az élelmiszer- és energiabiztonság romlása, a terrorizmus, a kibertámadások, továbbá az új technológiákból fakadó biztonsági kockázatok is. A kínai helyzetértékelés ugyanakkor az unilateralizmust, a hegemonizmust és a protekcionizmust is a nemzetközi rendszer instabilitását növelő folyamatok közé sorolja. Ehhez kapcsolódóan negatívan értékeli a kizárólagos politikai és gazdasági blokkok kialakítását, a befolyási övezetek létrehozását, illetve a kereskedelmi és technológiai konfliktusokat és az egyoldalú szankciókat is.

Ideológiai tényezőket tekintve a nemzetközi rend és az annak átalakulását meghatározó szereplők megítélésében három eltérő narratíva azonosítható. Az euroatlanti szereplők dokumentumaiban a liberális demokráciák és az azokkal szemben álló, autoriter és revizionista hatalmak közötti rendszerszintű versengés kerül előtérbe. Ebben a szemléletben elsősorban Oroszország és Kína, mellettük pedig Irán és Észak-Korea jelennek meg a fennálló nemzetközi rendet érő kihívások forrásaiként. Az említett országok egyre inkább összehangolt

módon működnek együtt és saját értékeiket próbálják meg terjeszteni a világban (pl. nacionalizmus és populizmus), ami kihívások elé állítja a nyugati szereplőket. Az orosz dokumentum ezzel szemben a nyugati dominancia és az egypólusú világrend meghaladását, illetve egy többpólusú nemzetközi rendszer kialakítását tekinti kívánatos folyamatnak. A kínai dokumentum szintén támogatja a multipoláris világrend kialakulását, de saját narratívájában azt nem a fennálló nemzetközi intézményrendszer felszámolásával kapcsolja össze. Az ENSZ-központú nemzetközi rendszer, a nemzetközi jog és a multilaterális intézmények megőrzését hangsúlyozza, miközben azok reformját, a fejlődő országok nagyobb képviselőt és egy „egyenlő és rendezett” multipoláris világrend kialakítását szorgalmazza.

Reakciókat tekintve az euroatlanti szereplők esetében a NATO és az Európai Unió megerősítése, a katonai együttműködés elmélyítése, valamint az elrettentési és védelmi képességek fejlesztése dominál. Az orosz és a kínai dokumentum ettől eltérő intézményi és politikai megoldásokat helyez előtérbe. Kína a biztonsági és politikai problémák kezelésében a multilaterális együttműködés, az állami szuverenitás, a nemzetközi jog, az ENSZ központi szerepe és a globális kormányzás reformjának jelentőségét hangsúlyozza. A vizsgált dokumentumok alapján ezért nem egységes geopolitikai környezetértelmezés, hanem egymással versengő, részben eltérő világrendi narratívák azonosíthatók.

Konkrétabb szerepköröket tekintve az Amerikai Egyesült Államok globális vezető hatalomként határozza meg magát. Pozícióiban egyedülálló demográfiai, gazdasági, katonai, innovációs, technológiai és diplomáciai kapacitásaira, illetve képességeire támaszkodik. Éthosza szerint az ország a demokratikus ideák, intézmények és államok védelmezője és fenntartója, az autoriter rezsimek nemzetközi ellensúlya. Biztonságot, prosperitást és szabadságot kínál stratégiai szövetségeseinek és partnereinek, ugyanakkor ambíciói az egész világra kiterjednek.

Nagy-Britannia inkább a NATO-n belül pozicionálja magát, mint a szövetség egyik vezető és meghatározó tagja, aki a teljes GDP-jének 2,29%-át költi a saját haderejének fejlesztésére. Egyben csúcskategóriás védelmi-ipari partnerségek építésére is törekszik (pl. AUKUS és GCAP). A nemzetközi stabilitás megőrzése érdekében több évtizedes partneri kapcsolataira támaszkodik, emellett aktívan alakítani is akarja a nemzetközi környezetet.

Franciaország szemléletében meghatározóbb az autonóm szerepkör, de ez csak nagyon enyhe formában jelenik meg a tervdokumentumban és válik el élesen a szövetségi kötelezettségeitől és feladataitól. Az ország részben megőrzi úrbeli nemzeti stratégiai autonómiáját a helyzetértékelés, a döntéshozatal és a műveletek végrehajtása terén, illetve általános értelemben a politikai és katonai stratégiaalkotásban.

Németország nem gondolkodik egyértelműen deklarált szerepkörben, térszemléletében azonban egyedülálló módon a geostratégiai régiók a meghatározóak. Kiemelt prioritásként az euroatlanti térség védelmét jelöli meg. Kulcsszerepet a hazai haderőnek, a Bundeswehr-nek tulajdonít, amely feladatai közé az elrettentés, a védelem és a diplomáciai erőfeszítések támogatása tartozik.

Több mint 150 alkalommal (156 találat) említik a vizsgált tervdokumentumok a „fenyegetés” kulcsszót. Logikai értelemben ezek egy jelentős része a környezeti értékeléssel foglalkozó fejezetek részét alkotják, azonban az általános helyzetfeltárásokhoz, értékelésekhez és víziókhoz képest szűkebb és specifikusabb témakörökkel foglalkoznak. Jellemzően a leginkább aktuális és prioritásként kezelt kérdéseket fedi le a „fenyegetés” kifejezés.

Alapvető természetüket tekintve megállapítható, hogy napjainkban a geo- és biztonságpolitikai értelemben vett fenyegetések kiszámíthatatlanok, diverzek, többféle szférára, térre és helyszínre kiterjednek, illetve gyorsan változnak és komplexek. Az illékony és széttöredezett geopolitikai térben egyre inkább erősödnek a fenyegetések, az egyéni szereplők képességei önmagukban már elégtelennek számítanak, emiatt felértékelődik a szövetségesek bevonása a közösnek vélt feladatok megoldásába. Gyakran hatványozza a konfliktusok és az instabilitás negatív következményeit az éghajlatváltozás sokszorozó hatása. A klímaváltozás egyúttal hozzájárul a biodiverzitás csökkenéséhez, az ökoszisztémák pusztulásához és hatással van az egészségügyi helyzetre, illetve az ellátási láncok biztonságára is.

Származási helyeket vizsgálva határozottan Oroszországot tekintik a tervdokumentumok a leginkább meghatározó fenyegetésnek, mert állami szintű terrorizmust alkalmaz az ország, Moszkva pedig rövid- és középtávon is katonai és energiapolitikai nyomást gyakorol az európai földrészre. A fegyveres konfliktusok elérték Európa határait is, Oroszország agressziójával egy nagy volumenű háború zajlik Ukrajnában, ami évtizedes normákat és alapelveket szüntetett meg. Az egyre inkább ellenségessé váló és feszült viszonyt tükrözi, hogy az említett dokumentumok döntő többsége nukleáris fenyegetésként is azonosítja Oroszországot. Ennek oka, hogy Oroszország gyakran offenzív és zsaroló hangnemben használja a nukleáris fegyverek bevetésének a lehetőségét, célja pedig a megfélemlítés. Önálló forrásként jelenik meg Kína és a Kínai Kommunista Párt, mely számos területen nemzetbiztonsági fenyegetést jelent a nyugati világ lakosságára és az egész euroatlanti szövetségre nézve. Regionális területi szinten a geopolitikai és geostratégiai fenyegetések jelentős része az Európával szomszédos térségekből ered (pl. Észak- és Nyugat-

Afrika, Közel-Kelet), tágabb értelemben pedig a Száhel-övezetet és az indopacifikus térséget azonosítják forrásként a tervdokumentumok.

Típusaikat tekintve a kemény eszközök dominálnak: pl. a katonai és félkatonai beavatkozások és a nukleáris csapással történő zsarolás kerülnek az előtérbe. Hivatalosan nem állami szereplők által generált fenyegetések is felbukkannak a találatok között, pl. katonai értelemben az orosz Wagner zsoldosok tevékenységei Európában és Afrikában. A revizionista és autoriter törekvések, az etnikai és vallási feszültségek, a különböző egyenlőtlenségek és az általános rivalizálás szignifikáns mértékben hozzájárulnak az ilyen típusú fenyegetések kialakulásához és folyamatos újratermelődéséhez. Erősödő és permanens fenyegetést jelent a nemzetközi és az állami szintű terrorizmus, a hibrid hadviselés, a mesterséges intelligencia elterjedésével pedig fokozódnak a kihívások a kibertérben és a technológiai területen, fennáll pl. az ipari kémkedések veszélye. Napjainkban közvetlen fenyegetés éri az egyes államok fizikai szuverenitását és területi integritását is, a határok védelmének ideája súlyosan sérül. Megmaradt azonban a soft power eszköztára is: az adat, a vakcina, a technológiai szabványok is részei az általános nemzetközi geopolitikai versenynek. Szintén a soft power-hez tartozik a diplomácia is, amely azonban másodlagos pozíciót foglal el a nyugati szereplők stratégiáiban is. A fenyegetések elhárításában a diplomáciai megoldások mellett ugyanis egyre inkább kulcsfontosságú eszközként lép fel az ennek megkerülhetetlen alapjául szolgáló „*hard power*”, azaz az „erő nyelve”, védelmi célokat szolgálva.

A találatok egy meghatározó, külön csoportja a **migráció** témája köré szerveződik. A vizsgált tervdokumentumok összesen 32 alkalommal tesznek említést az említett témaköréről. Ez egy napjainkban is releváns és kurrens téma Köztes-Európában és az EU-ban pl. az EU külső határai és a nyugat-balkáni migrációs útvonalak miatt, illetve maga a migráció politikai megítélése miatt is. Komplex kiváltó okai és motivációi mögött számos geopolitikai és biztonsági tényező meghúzódik. Emellett a szakirodalmi feltárás egyik eredménye, hogy a kisállami szereplők adott esetben sikerrel alkalmazzák a bandwagon-politikát, melyre egyik példa a V4-ek EU-n belüli sikerei a migráció szabályozásával kapcsolatban. Mivel számos köztes-európai országot közvetlenül érintenek a Balkán irányából érkező útvonalak (illetve az elmúlt években Belarusz több esetben is államilag szervezett migrációs nyomás alá helyezte a lengyel határt), ezért az említett témakör és jelenség napjainkban is aktuális biztonságpolitikai szempontból.

Megítélés és hozzáállás alapján általánosságban egy problémás globális trendként és jelenséggént, több területi szinten is szignifikáns geopolitikai kockázatokat hordozó folyamatként értékelik. Mivel a migráció társadalmi feszültségeket okoz a befogadó

országokban és hatással van a nemzetközi stabilitásra is, hatásainak említése egyértelműen negatív kontextusban történik. Transznacionális ügyként azonosítja a találatok túlnyomó többsége, tartalmukat tekintve pedig gyakoriak az ember- és drogcsempészzel, a szervezett bűnözéssel és az iszlám terrorizmussal összefüggő találatok, amelyek szintén hozzájárulnak a negatív megítéléshez. Jellemzően közös ügyként, a széles skálájú kihívások egyik meghatározó elemeként jelenik meg a releváns dokumentumokban.

Fő mozgatórugókat tekintve a migrációs folyamatok kialakulására és erősödésére hatással vannak a klímaváltozás (pl. globális élelmiszerhiány), illetve az átfogó politikai instabilitás negatív következményei. Utóbbi elsősorban az állambiztonság hiánya miatt számottevő, mert a nélkülözés és polgári lakosság elleni erőszak kivándorlásra kényszeríti az adott népeiséget. Emellett a gyenge állami szabályozás és kontroll hozzájárul a környezet állapotának degradációjához is. A fentiek mellett az egyes állami és nem állami szereplők, azaz az autoriter berendezkedésű országok és proxy hálózataik tevékenységét jelölik meg. Asszimmetrikus hadviselési formaként a szervezett migráció geopolitikai célokat is szolgálhat: a rivális országok és szövetségek ellenállási- és beavatkozási képességeinek tesztelését, illetve a nemzetközi normák és intézmények, illetve a demokrácia gyengítését. A hibrid hadviselés ezen beavatkozási formái veszélyesek, mert könnyen eszkalálódhatnak és instabilitást okozhatnak. Nagy feladat ezért az országhatárok védelme, mert azok képesek leginkább az illegális migráció megállítására. Opció lehet még a legális útvonalak létrehozása, a kitoloncolás, a kibocsátó országok pénzügyi és biztonsági támogatása, illetve a közvetlen segélyezés is.

Forrásként és legjelentősebb kibocsátó térségként a Közel-Kelet, a Száhel-övezet és Afganisztán, európai viszonylatban pedig Albánia jelenik meg. Az itteni problémákat a célországok nem mindig képesek megelőzni vagy kezelni a keletkezés helyszínén. Gazdasági értelemben a leginkább szegény és kiszolgáltatott népeiség vesz részt a migrációban. A befogadó ország határain kívülről indulnak a nagy migrációs hullámok, azonban nagy hatással vannak a saját lakosságának jólétére és a társadalmi kohézióra is. Ennek oka, hogy a kölcsönös globális függések és válságok (éghajlati, háborús és migrációs) korszaka jellemzi a geopolitikai színteret, gazdasági, energetikai és élelmezésügyi értelemben is.

Célterület és hatás szemszögéből a migráció által veszélyeztetett térségként az egyes európai hatalmak tengerentúli területei jelennek meg. Az említett térségek biztonsági értelemben vett peremvidékek, ahol a távolság miatt a helyiek még inkább kiszolgáltatottak, ezért több erőforrást kell oda csoportosítani az „anyaországból”. Ezzel párhuzamosan a

legtöbb tervdokumentum kulcsfontosságúnak ítéli meg a közvetlen szomszédság stabilitását is.

Konkrét intézkedésként Nagy-Britannia az ún. Illegal Migration Bill-t említi, melynek célja az elrettentés és a törvénytelen határátkelések megakadályozása. Az illegálisan országba lépő migránsokat őrizetbe veszik és rövid időn belül elszállítják. További eszközként alkalmazza az ország az embercsempészettel foglalkozó bűnbandák lekövetését és visszaszorítását is. Emellett legális bevándorlási útvonalakat biztosít a brit állampolgársággal rendelkező hongkongi személyek számára, illetve az ukrajnai háború elől menekülőknél és azoknak, akik a brit fegyveres erőket segítették Afganisztánban a 2022-es tálib hatalomátvétel előtt.

Az Amerikai Egyesült Államok több tényezőt kombinál a migrációs folyamatok kontrollálása érdekében: ötvözi a diplomáciai munkát és a gazdasági és biztonságnyújtási törekvéseket, hogy csökkentse az adott ország és régió instabilitását, megelőzve ezáltal a tömeges migrációt és a terrorizmust. Helyi partnerei között Jemen, Szíria és Líbia kormányait nevezi meg, de tágabb kontextusban az arab világ, az első Trump-adminisztráció idején megkötött Ábrahám Egyezmények és Palesztina helyzete is felbukkan a tervdokumentumban.

Törökország illegális migrációval kapcsolatos szemlélete nagyrészt megegyezik a többi vizsgált államéval, ugyanakkor sajátos módon az ország számon tartja a saját kivándorlóit. A stratégia alapján több mint 5 millió török állampolgár él az európai országokban, akik hidat képeznek Törökország és az adott államok között. Kulturális identitásuk megőrzése fontos, miközben egyre nagyobb gazdasági, politikai és kulturális szerepet játszanak a befogadó országban. Közvetlenül és hátrányosan érintik őket ugyanakkor a bevándorlásellenes trendek, ahol a török kisebbséget is migránsoknak minősítik, negatív értelemben.

A geopolitikai fenyegetések elhárításában fontos szerepet tulajdonítanak a nyugati stratégiák az elrettentés és védelem (deterrence and defence) alapelveinek, melynek leghatásosabb eszközeként a nukleáris képességeket tartják. A saját atomtöltetekkel rendelkező államok nukleáris csapást is hajlandóak alkalmazni, de csak extrém helyzetben, önvédelemből. Gyakoriak az olyan találatok, amelyek a NATO (vagy az adott ország) kizárólag védelmi, önvédelmi szándékaira utalnak. Irán atomprogramjához, Oroszország és Kína fegyverkezéséhez, továbbá Észak-Korea ballisztikus és nukleáris képességeihez azonban negatív attitűddel viszonyulnak a nyugati tervdokumentumok, nyíltan ellenzik azokat.

A következő bekezdések azt vizsgálják, hogy rendszerszintű versengés uralta geopolitikai környezetben a külső hatalmi szereplők milyen jelentőséget tulajdonítanak a

különböző partnerekkel történő együttműködési lehetőségeknek, mely nevesített **együttműködési formák, szervezetek és szövetségek** jelennek meg az eredmények között. A vizsgált tervdokumentumok 133 alkalommal említik a „**cooperation**”, azaz az együttműködés kifejezést. Az említett kulcsszó lehetővé teszi a pozitívabb attitűdökre történő keresést az együttműködésre való igények feltárásán keresztül. Az együttműködés kulcsszó a partneri kapcsolatok, együttműködési preferenciák és az ezekhez kapcsolódó jelenlegi vagy jövőbeni cselekvési irányok feltárását támogatta, az egyes találatok funkcióját minden esetben a szövegkörnyezet alapján értelmeztem.

Deklaráltan a geopolitikai és biztonsági térben fellépő fenyegetések elhárításának egyik fő eszközeként értékeli általánosságban az együttműködést, mint lehetőséget a tervdokumentumok. A globális és regionális fenyegetések forrásában a kutatott témának megfelelően és a korábban vizsgált kulcsszavakhoz hasonlóan eltérő megítélések azonosíthatók Oroszország és az összes többi állam között. A korábban feltárt kihívásokkal megegyező módon elsősorban a biztonsági, katonai és gazdasági szempontú érdekek dominálnak a kooperációs törekvésekkel és gyakorlatokkal összefüggésben.

Fontos szerepet tulajdonítanak a nyugati tömbbe tartozó tervdokumentumok az együttműködések feltételül szolgáló értékeknek és az alapelveknek is. Ezek jellemzően a demokrácia és az emberi szabadságjogok iránti elköteleződést, az ENSZ Alapokmányának és a nemzetközi jog alapelveinek tiszteletben tartását és a kölcsönös segítségnyújtást jelentik. Több tervdokumentum is megemlíti a közös terhek megosztását, amellyel hatékonyan kezelhetők a globális fenyegetések. Az együttműködés fő céljai között szerepel a nemzetközi rend fenntartása és megerősítése.

Közös jellemzőként bukkan fel e tervdokumentumokban a partnerekkel történő együttműködés elmélyítésének igénye. Kiemelt és megkülönböztetett szerepet tulajdonítanak az euroatlanti szereplők a NATO- és az EU-tagságnak, mint az egymással történő politikai, biztonsági és katonai együttműködés legfontosabb intézményi kereteinek. Értékelésük alapján az euroatlanti szövetség politikailag egységesebb, mint valaha, és nagymértékben megerősödött elrettentő és védelmi képességeiben. A tagállamok és az egyéb globális stratégiai partnerek (pl. Ausztrália, Új-Zéland és Japán) alapvető és egyben a legfontosabb szövetségesek közé tartoznak. A NATO-t a biztonság zálogának tartják, amely növekvő politikai befolyással és katonai jelentőséggel bír, különösen az ukrajnai háború óta. Egységes, a jelenleginél is szorosabb együttműködést szorgalmaznak az ENSZ, az EU és a NATO között. Megfigyelhetők az említett szervezeteknek tulajdonított funkciók is: egymást kiegészítő és erősítő, koherens szerepet töltenek be a nemzetközi béke és biztonság

támogatásában. Az ENSZ-szel és az Európai Unióval kapcsolatban elsősorban a gazdasági, pénzügyi, diplomáciai és humanitárius segítségnyújtást emelik ki.

A külső hatalmi szereplők közös értékeken, érdekeken és történelmi múlton alapuló együttműködési keretei azonban túlmutatnak a hagyományos transzatlanti kapcsolatrendszeren. Több dokumentum is megemlíti, hogy jelenleg egy multipoláris világban élünk, emiatt pedig létfontosságú új régiók bevonása is a különböző kooperációba a válságok megelőzése és kezelése érdekében. Egyértelmű stratégiai fókusként a kínai térnyerés által veszélyeztetett indopacifikus térséget és a nemzetközi terrorizmus terjedésével leginkább sújtott Közel-Kelet és Afrika régióját nevezik meg a tervdokumentumok.

A helyi kormányokkal való együttműködés mellett fontos együttműködési partnerként jelennek meg a G7 és az ASEAN-tagállamok (melyeket egyben Ukrajna támogatására is ösztönöznek), az AUKUS (Ausztrália, Egyesült Királyság és USA) és a Five Eyes (Ausztrália, Kanada, Új-Zéland, Egyesült Királyság és USA) katonai-védelmi szervezetek, az EBESZ és Nagy-Britannia esetében a Brit Nemzetközösség, a Commonwealth államai.

A kínai dokumentum együttműködési szemlélete jelentősen eltér az euroatlanti szereplőktől. Központi elemként az ENSZ-re és a multilaterális nemzetközi intézményrendszerre támaszkodik, miközben kiemelt szerepet tulajdonít a globális dél növekvő politikai és gazdasági súlyának. Kína saját szerepét a globális kormányzás aktív alakítójaként határozza meg, amely a fejlődő országok nagyobb nemzetközi képviselőjét és döntéshozatali részvételét támogatja. Ennek fontos intézményi kereteiként jelenik meg a BRICS és a Sanghaji Együttműködési Szervezet, amelyek a dokumentumban a globális dél együttműködésének és a nemzetközi rendszer multipolarizálódásának meghatározó platformjaiként szerepelnek.

Az euroatlanti dokumentumok biztonsági és katonai szövetségekre épülő kooperációs szemléletével szemben a kínai koncepció elsősorban a szuverén egyenlőségre, a multilaterális döntéshozatalra, a gazdasági fejlődésre és a kölcsönös előnyökön alapuló együttműködésre helyezi a hangsúlyt. A multipolaritást pozitív és feltartóztathatatlan nemzetközi folyamatként értelmezi. A kínai együttműködési térszemlélet ezért az euroatlanti szemlélettől eltérő, elsősorban globális, multilaterális és geoökonómiai kapcsolatrendszert rajzol ki, amelyben a globális dél országainak és intézményeinek szerepe hangsúlyosan felértékelődik.

4.2 Belső szereplők

4.2.1 Átfogó földrajzi térkonceptciók

Köztes-Európa fogalma semmilyen formában (pl. In-between-Europe; Europe-in-Between) nem jelenik meg a vizsgálatba bevont 17 belső szereplő stratégiai dokumentumaiban. Az eredmény alapján a Köztes-Európa megnevezés nem képez önálló geopolitikai kategóriát a vizsgált dokumentumok körében. Ezt támasztja alá továbbá a korábbi fejezetben vizsgált külső hatalmak térszemlélete is. Az ehhez legközelebb álló és a külpolitikai, gazdaságfejlesztési és biztonságpolitikai akadémiai körökben, illetve az EU-s tervezési kultúrában elterjedtebb **Közép- és Kelet-Európa** (Central and Eastern Europe) kifejezés is mindössze 3 alkalommal azonosítható a dokumentumokban. Ebből kétszer Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája, egyszer Bulgária katonai-védelmi stratégiája említi. Előbbi a migrációval összefüggésben helyezi kontextusba (a fizikai határzár és a jogszabályi szigorítás miatt a térségben jelentősen visszaesett az áthaladó migránsok száma). Utóbbi az EU-val és a NATO-val szembeni negatív attitűdökkel kapcsolatban ír a régióról, mint ahol az illegális migráció miatt megerősödött a nacionalista pártok befolyása.

Közép-Európát összesen 18 alkalommal említik a dokumentumok. Ezek harmada a magyarországi stratégiához köthető, ugyanakkor a horvát dokumentumban is viszonylag nagy számú előfordulás azonosítható (8. táblázat).

	Central Europe	Eastern Europe	Balkan(s)	Baltic(s)	Carpathian Basin	Southeastern Europe	Geography
Finnország	0	0	1	7	0	0	0
Észtország	0	0	1	8	0	0	0
Lettország	0	0	0	4	0	0	1
Litvánia	0	0	0	2	0	0	0
Lengyelország	2	0	1	5	0	0	1
Csehország	2	0	2	1	0	0	2
Szlovákia	0	1	4	0	0	0	0
Magyarország	6	2	5	0	2	0	5
Ausztria	1	0	1	0	0	0	3
Horvátország	5	0	0	0	0	9	3
Szerbia	0	0	2	0	0	11	1
Románia	0	0	10	0	0	1	3
Moldova	1	0	0	0	0	0	0
Albánia	0	0	2	1	0	0	0
Koszovó	0	0	2	0	0	0	1
Észak-Macedónia	0	0	1	0	0	3	0

Bulgária	1	1	2	0	0	0	2
Σ	18	4	34	28	2	24	22

8. táblázat: A területiséggel összefüggő kulcsszavak a belső szereplők stratégiáiban.

Forrás: Saját szerkesztés

A találatok egyike sem definiálja pontosan Közép-Európa fogalmát vagy a térségbe tartozó államok listáját. *Magyarország* közép-európai országgént határozza meg magát, mely természetes egységet alkotó régiót összekötik a sajátos gazdasági és politikai érdekek mellett a közös történelem és kultúra öröksége is. Budapest kifejezetten facilitálni szeretné a regionális kapcsolatok fejlesztését (pl. Visegrádi Együttműködés). *Horvátország* csak részben tekinti magát közép-európai államnak, viszont legmagasabb területi szintként (Európához és az EU-hoz való tartozás mellett) ezt jelöli meg. Önmeghatározásának további elemei: Duna-medencei; Adriai; illetve Mediterrán ország. Földrajzi helyzetéből fakadó természeti erőforrásai mellett Zágráb az ország gazdag kulturális örökségét, kiemelten a zsidó-keresztény alapokon nyugvó kultúráját is említi, mely része a közös közép-európai örökségnek is. *Csehország* a régiót elsősorban biztonságpolitikai értelemben említi, melyre állandó veszélyt jelent Oroszország terjeszkedése és befolyása és ahol emiatt erősíteni kell a helyi együttműködéseket, illetve folytatni kell az EU-s és a NATO-s bővítést. Konkrét lehatárolást azonban a cseh dokumentum sem végez.

Ausztria egy saját alapítású kezdeményezést, a 2000-ben létrehozott Salzburg Fórumot említi, mint közép-európai kooperációt melynek jelenlegi célja az orosz érdekszféra nyugati határain elhelyezkedő releváns államok (Ukrajna, Moldova és Grúzia) támogatása. Fenyegetett országgént *Moldova* nyíltan deklarálja, hogy korábbi semleges álláspontját feladva, Közép-Európa többi hasonló helyzetben lévő országával együtt inkább az euroatlanti erőter felé orientálódik és védelmi iparának fejlesztésébe kezd, válaszul az ukrainai orosz agresszióra. *Lengyelország* szintén az orosz fenyegetést említi, elsősorban az energiabiztonság témakörében (gáz- és olajszállítások biztosítása, függetlenedés Moszkvától, reziliencia növelése) ír a térség geopolitikai szerepéről. A legrészletesebb Közép-Európa megközelítést Magyarország és Horvátország stratégiái adják (elsősorban civilizációs, kulturális és vallási aspektusok által kívánják meghatározni, de természetföldrajzi és államhatárok nélkül). Rajtuk kívül pedig Ausztria, Csehország, Lengyelország és Moldova tekinti magát régióbeli államnak főként biztonságpolitikai szempontból, de pontosan egyik szereplő sem definiálja a régiót.

A magyar stratégiai térszemléletben önálló regionális kategóriaként jelenik meg a **Kárpát-medence** is. Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája két eltérő, de egymással összefüggő kontextusban hivatkozik a térségre. Egyrészt történeti-geopolitikai szempontból a nagyhatalmak hagyományos ütközőtereként értelmezi, amelyhez Magyarország jelenlegi EU-, schengeni és NATO-határországi helyzetét kapcsolja. Másrészt a Kárpát-medencét Magyarország természetes kulturális, történelmi, földrajzi és ökológiai referenciapontjaként határozza meg, és célként fogalmazza meg a térség határokon átnyúló gazdasági és közlekedési kapcsolatainak erősítését a szomszédos országokkal történő együttműködés révén. A Kárpát-medence tehát a magyar dokumentumban egyszerre jelenik meg geopolitikai kitettséget hordozó történeti térként és funkcionális, határokon átnyúló együttműködési térként. A Kárpát-medence megjelenése ebből a szempontból sajátosan magyar térszemléletet tükröz. Miközben a külső és belső hatalmi szereplők vizsgált dokumentumaiban a térség nevesített formában egyáltalán nem jelenik meg, a magyar nemzetbiztonsági stratégia önálló geopolitikai és funkcionális referenciatérként is értelmezi. Ez arra utal, hogy a Kárpát-medence stratégiai jelentősége kizárólag magyar nézőpontból jelenik meg, és nem képez szélesebb körben alkalmazott geopolitikai kategóriát a vizsgált külső és belső szereplők stratégiai térszemléletében.

Kelet-Európa, mint földrajzi térkonceptió közvetlen formában mindössze 5 alkalommal bukkan fel a vizsgált stratégiákban, a régió pontos definiálása nélkül. Az említések az alábbiakra utalnak: a régió biztonságára fenyegetést jelentő potenciális veszélyekre (szlovák dokumentum), Európa biztonságának kulcsrégiójára az ukrajnai háború miatt (cseh stratégia) és általános szerepére az euroatlanti és közvetlen szomszédsági biztonsági térben (magyar dokumentum). Indirekt módon, nem kifejezetten Kelet-Európaként, de az EU és a NATO keleti, részben délkeleti határaként és szomszédságaként összesen 26 említés azonosítható. Ezek a következő találatok köré koncentrálnak: **Keleti szárny** (Eastern Flank); **Keleti Partnerség** (Eastern Partnership); **Keleti Szomszédság** (Eastern Neighbourhood); **Fekete-tengeri régió** (Black Sea Region), **Délkelet-Európa** (South East Europe).

Utóbbi kivételével ezek döntően a NATO és az EU bővítését ambicionálják, a katonai elrettentést, illetve a készség és védelmi kapacitások növelését, továbbá az emberi jogok és az adott demokratikus ellenzék támogatását. Értelemszerűen a NATO és az EU keleti határain fekvő országokhoz köthetők az említett találatok, ezek mindegyike használja legalább az egyik kifejezést. Emellett a földrajzilag távolabb eső, önmagát tranzitországgként meghatározó Csehország is kiemelt figyelemmel illeti a NATO Keleti szárnyának megerősítését és

kollektív védelmét. A Fekete-tengeri régiót Románia, Moldova és Bulgária dokumentumai értelmezik, mint kulcsfontosságú biztonságpolitikai és védelmi teret a haditengerészeti (pl. közös kiképzések és hadgyakorlatok), gazdasági és szállítmányozási kooperációk számára. A régió geopolitikai szerepe szignifikáns mértékben megnőtt az elmúlt időszakban Oroszország agresszív ukrajnai (pl. krími) terjeszkedése miatt, ami új tengeri kihívások elé állítja a releváns szomszédos országokat és magát a NATO-t is.

Délkelet-Európa megjelenése a szerb, az észak-macedón és a horvát dokumentumban egyértelműen azonosítható, míg a román stratégiában korlátozottabb, intézményi formában fordul elő. *Szerbia és Észak-Macedónia* saját regionális biztonsági környezetük részeként kezeli a térséget. Az észak-macedón stratégia külön regionális keretben (Regional – South Eastern Europe – SEE) tárgyalja Délkelet-Európát, és Európa más államaihoz hasonló fenyegetések mellett a regionális együttműködés és az euroatlanti integráció jelentőségét emeli ki. A szerb dokumentumban a térség biztonsági helyzetét történelmi konfliktusok, kisebbségi és területi kérdések, migrációs és egyéb nem katonai kockázatok terhelik, ugyanakkor geostratégiai és geoökonómiai jelentőségét az azon áthaladó energetikai és kommunikációs útvonalak is növelik. *Horvátország* Délkelet-Európát szintén saját közvetlen biztonsági környezetének részeként, stratégiai jelentőségű és biztonsági prioritást képező térségként kezeli. A biztonsági kockázatok mellett ugyanakkor a politikai, gazdasági, biztonsági, közlekedési és energetikai együttműködés lehetőségeit is hangsúlyozza. *Románia* esetében a fogalom nem önálló geopolitikai térként vagy regionális önmeghatározásként, hanem délkelet-európai rendészeti együttműködési formák elnevezésében jelenik meg. A Délkelet-Európa-hoz kapcsolt jelentéstartalom tehát országonként eltér, pontos földrajzi lehatárolását azonban egyik vizsgált dokumentum sem adja meg

A **Balkán**, mint önálló földrajzi térkonceptió említése még a Balkán-félszigeten elhelyezkedő országokra sem jellemző. Három említés köthető Romániához: kettő a Fekete-tengeri régióval együtt említi, mint ahol az országnak meg kell erősítenie a biztonságot és a stabilitást és hozzá kell járulnia a kritikus infrastruktúra védelméhez, illetve a közlekedési infrastruktúra fejlesztéséhez. A harmadik román említés a balkáni államok EU-s csatlakozásának szükségességéről ír, mely hozzájárul a térség lakóinak életszínvonalának növeléséhez, ezzel párhuzamosan pedig a katonai együttműködések növelik a kontinens biztonságát. Ugyanakkor a pozitív regionális tendenciák ellenére a Balkán napjainkban is egy érzékeny és különböző etnikai, vallási és kulturális konfliktusokkal terhelt biztonsági régiónak értékelhető az észak-macedón stratégia alapján. Oroszországgal összefüggésben is

azonosíthatók találatok, melyek az itteni növekvő befolyással foglalkoznak (észt és lengyel dokumentumok).

A Balkánnál jóval gyakoribbak azonban annak egy geopolitikai részteréségére, a *Nyugat-Balkánra* vonatkozó találatok. Ezen országok csoportja (Bosznia-Hercegovina; Szerbia, Montenegró, Albánia, Koszovó és Észak-Macedónia) erőteljes nyugati orientációval és deklarált EU-s csatlakozási szándékkal rendelkeznek, illetve különböző fázisban lévő csatlakozási folyamatban vannak, emellett Montenegró, Észak-Macedónia és Albánia jelenleg NATO-tagok is. A dokumentumokból kiindulva a fentiek nem tükröződnek olyan markánsan, mert **1.** Bosznia-Hercegovina és Montenegró eleve nem publikált frissnek és aktuálisnak tekinthető nemzetbiztonsági, katonai, védelmi vagy külpolitikai stratégiát; **2.** a többi említett ország Albánián (5 db találat) kívül csekély számban említi a Nyugat-Balkánt. A találatok túlnyomó többsége a *legfőbb térségbeli kihívásokon* keresztül bukkan fel. Ezek az illegális migrációt, a szervezett bűnözést, a korrupciót, a jogállamisági problémákat, a társadalmi kohézió hiányát és az orosz befolyásolási törekvéseket említik. A felsoroltak többségében radikális mértékű pozitív változások történtek az elmúlt években és további javuló tendencia várható az albán dokumentum értékelése alapján, míg az észak-macedón és a szerb stratégiák a balkáni régió egészét potenciálisan instabilnak minősítik.

Kitüntetett figyelemmel illetik a Nyugat-Balkánt Románia és Magyarország stratégiái (7-7 db találat), melyek egyaránt ingatagnak és illékonnak tekintik a tranzitárség biztonsági helyzetét, ezért a regionális együttműködés fokozására és az euroatlanti integráció támogatására törekednek. Budapest számára a földrajzi közelség miatt fundamentális érdek a Nyugat-Balkán biztonsági fenyegetéseinek (pl. illegális migráció, etnikai és vallási feszültségek) kezelése az áttegyedés magasfokú kockázata miatt.

Elszórtan más államok is foglalkoznak a Nyugat-Balkánnal a stratégiájukban, ezek a találatok legtöbbször az általános helyzetkép és orientáció témaköréhez kapcsolódnak. Előbbi az eddigi eredmények és haladás ellenére törékenynek tartják, utóbbit illetően pedig határozottan az euroatlanti integráció mellett foglalnak állást, amely az orosz, a kínai és az öböl-menti befolyás ellen is hatékony lehet. A nyugati orientáció azonban nem visszafordíthatatlan, mert a régiót továbbra is a megbékélés hiánya és a megoldatlan viták terhelik.

A **Balti** keresési kulcsszó Észtország, Lettország, Litvánia, Finnország és Lengyelország geopolitikai stratégiáiban a leginkább meghatározó. A találatok zöme a balti országok és az azok közvetlen környezetében elhelyezkedő, velük a földrajzi közelség és a történelmi-kulturális hagyományok miatt is szoros kapcsolatokat ápoló államokhoz köthető.

Lengyelország többet említi a térséget, mint Lettország, a finn találatok száma pedig magasabb a litvánénál. Összességében az alábbi megállapítások tehetők a találatokkal kapcsolatban:

- *A régió geopolitikai értelemben az átalakulás folyamatában van.* A stratégiákat áthatja a folyamatosan növekvő orosz fenyegetés (tengeri és szárazföldi értelemben egyaránt, utóbbi Belarusz területéről is) és az erre történő reakció és felkészülés. Ez a környezetértékelés érvényes a tágabb térségen kívüli köztes-európai országok találataira is (pl. Csehország).
- *Bővül a régió egészére vonatkozó geostratégiai térszemlélet.* Noha katonai értelemben a balti államok és a Balti-tenger egy műveleti területet alkotnak az itteni országok számára, a szomszédos Finnország térszemlélete Helsinki és Stockholm NATO-s csatlakozásával egy geostratégiai régióként kezeli a Balti-tengert és az Északi-sarkvidéket. A balti államok érdekeltek bevonni Finnországot, Svédországot és az Egyesült Királyságot is a térség védelmébe. Kooperáció tekintetében az ún. Északi országokat (Nordic countries) is megemlíti a litván stratégia, de ebből nem derül ki, hogy az előbbi kettőn túl ide érti-e pl. Norvégiát vagy Dániát is. Finnország Balti-tengeri régióról (Baltic Sea region) ír, pontos lehatárolás nélkül.
- *A térség belső megszervezése továbbra is kulcsfontosságú.* A balti államok helyzetértékelése alapján a régió biztonságpolitikai értelemben hatékonyan szervezett, stabil és a nyugati szövetségi rendszerbe jól beágyazott. Ennek fenntartására fontosnak tartják a katonai képességek összehangolását és a közös tervezést, az együttműködések elmélyítését katonai, gazdasági, közlekedési, illetve szállítmányozási és energetikai értelemben is.

Köztes-Európán belüli, saját kezdeményezésű és intézményesített vagy informális kooperációra utaló találatok közül a **Visegrádi Együttműködést** (V4) annak négy tagállama közül is csak három említi. Egyéb ország térkonceptiójában nem jelenik meg, mint geopolitikai szereplő. Önálló, hangsúlyos elemként nem értelmezhető a dokumentumokban, mélységeiben nincs kifejtve a V4 funkciója és konkrét célkitűzései. Általánosságban a regionális és a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése kapcsán említik a stratégiák, többségében más kooperációkkal együtt (pl. Slavkovi Háromszög; Bukaresti Kilencek és **Három Tenger Kezdeményezés**). Utóbbival mindössze két ország (Lengyelország és Románia) dokumentuma foglalkozik, döntően a javaslati munkarészekben. Az alacsony számú találat különösen Lengyelország esetében szembetűnő, mivel Varsó az egyik alapítója és motorja a kezdeményezésnek. Konkrét stratégiai jelentőséget csak egyetlen lengyel találat tulajdonít a

3SI-nek, ez a tagállamok gázellátásának diverzifikálását célzó projektek támogatását jelenti, melyben az országot egy jövőbeli „gáz hubként” pozicionálja. A többi találat gondolati egységei a V4-hez hasonlóan a regionális együttműködés elmélyítését, a közös nemzetbiztonsági kihívások együttes kezelését, illetve az EU-s és a NATO-s szintű kooperációk kiegészítését említik.

A földrajz kifejezést kevesebb, mint az országok fele (10 ország) említi és összesen 22 alkalommal bukkan fel a dokumentumokban. Alapvetően a földrajzi fekvésből fakadó lehetőségek és kockázatok témakörét érintik a találatok. Előbbiek jellemzően a tranzit szerepet (az energiaellátás területén, illetve a szárazföldi és a kereskedelemben), a NATO Keleti szárnyát érintő együttműködések elmélyítését és Magyarország esetében a Kárpát-medencei nagyléptékű és kölcsönös gazdaságfejlesztési lehetőségekre való törekvést emelik ki. Utóbbiak a földrajzi helyzetből fakadó veszélyekre vonatkoznak: tömeges migráció, nyugat-balkáni migrációs útvonalak, terrorizmus, illetve regionális geopolitikai feszültségek és konfliktusok.

4.2.2 Külső nagyhatalmi szereplők megjelenése

A találatok összesített megoszlása alapján (9. táblázat) öt fő megállapítás tehető.

Vizsgált ország	USA	NATO	EU	UK	FR	DE	RU	TR	CN
Észak-Macedónia	0	15	9	0	0	0	0	0	0
Koszovó	3	6	11	0	0	0	4	0	0
Albánia	3	25	38	0	0	0	5	0	1
Moldova	2	5	25	2	2	2	21	2	0
Bulgária	9	66	45	0	0	0	4	0	2
Horvátország	1	12	17	0	0	0	0	0	0
Szerbia	2	5	34	0	0	0	2	0	2
Románia	18	55	66	0	0	0	8	1	1
Ausztria	2	8	55	0	0	0	16	0	2
Csehország	2	28	31	1	0	0	13	0	9
Szlovákia	2	25	30	1	0	0	2	0	1
Lengyelország	4	18	11	0	0	0	7	0	1
Litvánia	2	31	32	0	0	0	9	0	0
Lettország	3	22	6	1	0	0	20	0	2
Észtország	0	14	8	0	0	0	13	0	1
Finnország	14	55	58	1	1	1	30	0	5
Magyarország	2	27	31	0	1	1	1	1	1
Összes találat (1194)	69	417	507	6	4	4	155	4	28

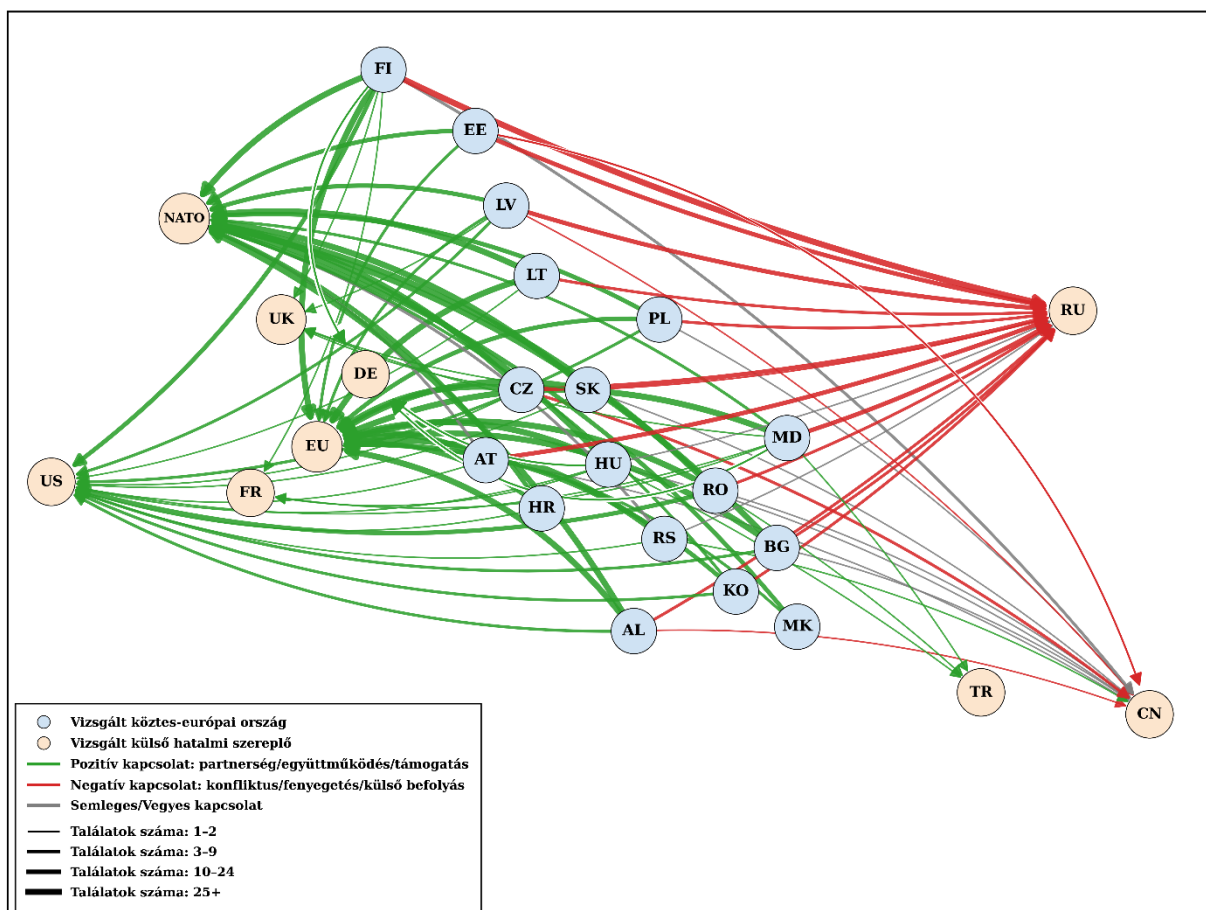
Érintett dokumentumok száma	15/17	17/17	17/17	5/17	3/17	3/17	15/17	3/17	12/17
-----------------------------	-------	-------	-------	------	------	------	-------	------	-------

9. táblázat: A külső nagyhatalmi szereplők megjelenése a vizsgált országok dokumentumaiban. Forrás: Saját szerkesztés

1. Az Európai Unió és a NATO együttesen az összes találat közel négyötödét adják. **2.** Állami szereplőket tekintve Oroszország jelenik meg a leggyakrabban, de jellemzően negatív kontextusban. **3.** Az Egyesült Államok elsősorban a NATO-hoz és a transzatlanti biztonsághoz kapcsolódó stratégiai partnerként azonosítható. **4.** Kína a dokumentumok többségében megjelenik, de szerepe inkább globális, technológiai és geoökonómiai, mintsem közvetlen regionális katonai természetű. **5.** Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Törökország csak szórványosan, többnyire bilaterális összefüggésekben jelenik meg önálló szereplőként.

Általános szerepköröket tekintve az EU és a NATO rendszerint nem egymástól elkülönülő szereplőként, hanem az összefüggő euroatlanti intézményi és biztonsági tér két pilléreként jelenik meg. Oroszország ezzel szemben leggyakrabban e struktúrákkal való szembenállásban kerül meghatározásra. Az Egyesült Államokkal kapcsolatos megállapítások jelentős része a NATO működéséhez, az amerikai katonai jelenlétéhez és a transzatlanti tehermegosztáshoz kapcsolódik. Kína legfontosabb kapcsolati kontextusait az USA-val folytatott globális versengése, Oroszországgal mélyülő együttműködése és az Európai Unió gazdasági-technológiai függőségeinek kérdése adja.

A találati gyakoriságok és az egyes említések kvalitatív kontextusának együttes megjelenítését az alábbi hálózati ábra szemlélteti. Az élek vastagsága az adott külső szereplőre vonatkozó találatok számát, színük pedig az ország és a külső szereplő közötti, a dokumentum szöveggörnyezete alapján azonosított, döntően pozitív, negatív vagy semleges/vegyes kapcsolati jelleget mutatja (28. ábra).

28. ábra: A vizsgált köztes-európai országok és a külső hatalmi szereplők dokumentumszintű kapcsolati hálózata. Forrás: Saját szerkesztés.

Az euroatlanti intézményi erőter dominanciája állapítható meg a találatok számából és kontextusából. A vizsgált dokumentumok legtöbbet említett geopolitikai szereplője az **Európai Unió**. A vizsgált államok jelentős része számára nem csupán külső aktor, hanem a nemzeti stratégiák kialakítását is érdemben befolyásoló intézményi és szakpolitikai keret. A tagállami dokumentumokban az EU nem csak a külpolitikai környezet elemeként, hanem a nemzetbiztonság, a gazdasági ellenálló képesség, az energiabiztonság, a kibervédelem, a határvédelem és a válságkezelés egyik szervezeti szintjeként jelenik meg. Ez különösen jól azonosítható a román, finn, osztrák, bolgár, cseh, szlovák és litván dokumentumokban.

Az **EU funkciói** három fő gondolati egység köré szerveződnek: **1.** Érték- és jogközösség (pl. demokrácia, jogállamiság, emberi jogok és a szabályokon alapuló nemzetközi rend említései). **2.** Gazdasági és geoökonómiai tér (pl. közös piac, pénzügyi eszközök, energiapolitika, technológiai szabályozás és ellátási lánc említései). **3.** Kül- és biztonságpolitikai szereplő (pl. közös biztonság- és védelempolitika, szankciók, válságkezelés, ukrajnai támogatáspolitikai, nyugat-balkáni és moldovai integráció említései).

A nyugat-balkáni stratégiákban az EU főként a csatlakozás, az intézményi reformok, a gazdasági modernizáció, a jogállamiság és a regionális stabilitás kereteként jelenik meg. *Albánia, Észak-Macedónia és Koszovó* dokumentumaiban az uniós integráció nem csak külpolitikai cél, hanem a nemzetbiztonság megerősítésének egyik alapvető eszköze. *Szerbia* esetében szintén az EU a leggyakrabban említett külső szereplő, miközben a NATO jóval kisebb súlyt kap. Ez arra utal, hogy Belgrád stratégiai gondolkodásában az európai gazdasági és politikai integráció elfogadása nem jár együtt automatikusan a katonai szövetségi integráció azonos mértékű támogatásával.

Moldova esetében az EU a demokratikus államépítés, a gazdasági modernizáció, az intézményi ellenálló képesség és a 2030-ig megcélzott csatlakozás fő kerete. Az ország dokumentumában ezért az Európai Unió nem csupán egy külső partner, hanem az ország kívánt jövőbeli geopolitikai helyzetének meghatározó eleme. Ezt a pozitívként értékelt integrációs törekvést közvetlenül is ellentétbe állítja Oroszország destabilizáló, befolyásszerző és függőséget kreáló szerepével (pl. Transznisztria kisajátítása, proxy pártok és politikusok illegális finanszírozása, médiapiaci pozíciók, mezőgazdasági szektor függése az orosz piactól). A stratégia megemlíti a nemzeti és etnikai kisebbségek szerepét is, mert ezek rendezetlen helyzete és a velük kapcsolatos egységes állami politika hiánya hozzájárul ahhoz, hogy Moszkva kihasználja ezt a sérülékenységet az ország ellen.

Ausztria esetében az EU kiemelkedően magas találati száma részben az osztrák semlegességi politikából következik. Mivel Ausztria nem tagja a NATO-nak, kül- és biztonságpolitikai cselekvésének legfontosabb keretét az Európai Unió, az ENSZ és az EBESZ adja. Az EU így az osztrák dokumentumban részben azt az intézményi funkciót is betölti, amelyet a szövetséges államok stratégiáiban a NATO lát el. *Magyarország* az EU-t, a NATO-t és az Amerikai Egyesült Államokat tekinti a nyugati civilizációs és értékközösség alapvető szereplőinek, ugyanakkor hangsúlyozza a tagállami szuverenitás jelentőségét. Az EU egyszerre integrációs közösség, gazdasági és biztonságpolitikai keret, valamint a migrációs és a határvédelmi együttműködés színtere.

A NATO valamennyi dokumentumban megjelenik. A találatok *fő kontextusai* a kollektív védelem, az elrettentés, az 5. cikk szerinti kötelezettségvállalás, a képességfejlesztés, az interoperabilitás, a védelmi kiadások, az előretolt katonai jelenlét és a válságkezelés. A NATO így a dokumentumok többségében a nemzeti védelem és a katonai tervezés alapvető fontosságú kerete. *Finnország, Lengyelország, Észtország, Lettország, Litvánia és Románia* stratégiáiban a NATO közvetlen területvédelmi és elrettentési jelentősége dominál. A nemzeti katonai képességeket a szövetségi elrettentés és védelem részeként értelmezik. *A balti*

országok dokumentumaiban a NATO-erők és az amerikai katonai jelenlét a területvédelem tényleges katonai feltételeként jelenik meg. A viszonylag nemrég, 2023-ban csatlakozott *Finnország* esetében a NATO-tagság a kül- és biztonságpolitikai identitás egyik meghatározó elemét alkotja, amelyet az erős nemzeti védelemmel és a kétoldalú együttműködésekkel egészítenek ki.

Bulgária, Románia, Finnország és Litvánia magas NATO-találati száma leginkább a szövetségi védelmi tervezés részletes megjelenésével függ össze. Bulgária esetében ehhez hozzájárul, hogy a vizsgált dokumentum kifejezetten a haderő képességfejlesztési programja, így műfajából következően a NATO-kompatibilitás, a szövetségi képességcélok és a védelmi tervezési követelmények az átlagosnál gyakrabban szerepelnek benne. A találati szám ezért itt különösen erősen függ a dokumentum típusától.

A Nyugat-Balkánon a NATO két eltérő szerepkörben jelenik meg. *Albánia és Észak-Macedónia* esetében a már elért tagság miatt az interoperabilitás és a szövetségi kötelezettségek teljesítése dominál. *Koszovó* esetében a NATO egyszerre biztonsági jelenlét és elérni kívánt integrációs cél. *Szerbia* stratégiája ezzel szemben a katonai semlegességet hangsúlyozza, és a NATO-val való kapcsolatokat a Partnerség a Békéért program, a politikai párbeszéd és a gyakorlati együttműködés keretei közé helyezi. Ez az eltérés a nyugat-balkáni térség belső stratégiai megosztottságának egyik legfontosabb dokumentumszintű megnyilvánulásaként is értékelhető.

Oroszország 155 találattal a legtöbbször megjelenő állami szereplő, és a 17 dokumentumból 15-ben azonosítható. A találatok azonban egyenlőtlenül oszlanak meg. Finnországban 30, Moldovában 21, Lettorszában 20, Ausztriában 16, Csehországban és Észtországban 13-13 szövegegység kapcsolódik hozzá. Ezzel szemben a 2017-es horvát és a 2020-as észak-macedón dokumentumokban nem volt találat. Ez a különbség jelentős részben kronológiai eredetű: a 2022 után elfogadott stratégiák már az Ukrajna elleni teljes körű orosz támadás tapasztalataira épülnek, míg a régebbi dokumentumok egy eltérő biztonságpolitikai környezetet tükröznek.

Az ország **domináns negatív geopolitikai referenciapontként** jelenik meg a vizsgált stratégiák túlnyomó többségében. Jellemzően revizionista, agresszív és a befolyási övezetek helyreállítására törekvő hatalomként nevezik meg a köztes-európai országok. A leggyakoribb kontextusok az alábbi tartalmak köré szerveződnek:

- az Ukrajna elleni háború és az erőszakos területszerzés;
- az európai biztonsági architektúra megkérdőjelezése;
- a katonai és nukleáris fenyegetés;

- a hibrid hadviselés, a kibertámadások és dezinformáció;
- az energia- és nyersanyagfüggőség politikai eszközként történő felhasználása;
- a nyugati államok és intézmények egységének megbontása;
- a szomszédos államok belpolitikai folyamatainak befolyásolása.

A balti államokban és Finnországban az orosz fenyegetés közvetlen katonai tartalommal bír. *Lettország* stratégiája Oroszországot kifejezetten a legfontosabb hosszú távú, egzisztenciális fenyegetésként határozza meg. *Észtország és Litvánia* szintén abból indul ki, hogy az orosz politikai rendszer és katonai képességek tartós kihívást jelentenek, amelynek kezeléséhez nemzeti ellenálló képességre, társadalmi felkészültségre és hiteles NATO-elrettetésre van szükség. *Finnország* dokumentuma az orosz agressziót a finn biztonsági környezet alapvető és hosszú távú megváltozásának fő okaként, egyúttal az európai szabályalapú biztonsági rend elleni támadásként értékeli.

Moldova fenyegetéspercepciója tekinthető a leginkább holisztikusnak. A vizsgált dokumentum szerint Oroszország nem csak külső katonai és geopolitikai kockázatot jelent, hanem energiabiztonsági nyomásgyakorlással, kibertámadásokkal, dezinformációval, választási beavatkozásokkal, helyi politikai és oligarchikus szereplők, illetve bűnözők felhasználásával is törekszik Moldova politikai és gazdasági ellenőrzésére. Az orosz fenyegetés ezért a moldovai stratégiában a katonai, politikai, társadalmi, gazdasági és információs biztonság valamennyi szintjére kiterjed.

Csehország és Ausztria az orosz fenyegetést tágabb európai és rendszerszintű összefüggésben értelmezi. Prága Oroszországot Európa biztonságát és a szabályalapú nemzetközi rendet közvetlenül és tartósan fenyegető szereplőként azonosítja, amely politikai és gazdasági kényszerítést, információs és hibrid műveleteket, valamint katonai erőt egyaránt alkalmaz. Bécs katonai semlegessége mellett is a nemzetközi jogot sértő agressziós háborúként határozza meg Oroszország Ukrajna elleni támadását. Az osztrák stratégia szerint Oroszország hibrid hadviselés keretében katonailag fenyegeti Európát, destabilizálni igyekszik az Európai Uniót és annak szomszédságát, továbbá fegyverként használja az energia- és élelmiszerexportot. A dokumentum az energiafüggőséget biztonsági sérülékenységgként kezeli, és célként jelöli meg az orosz energiaimporttól való függés megszüntetését.

Szerbia és Magyarország dokumentumai a vizsgált stratégiák között differenciáltabb, együttműködési elemeket is tartalmazó oroszországi megközelítést jelenítenek meg. A magyar stratégia a NATO és az EU kohéziójának fenntartása mellett a politikai párbeszédet, a kockázatcsökkentést, valamint a magyar–orosz kapcsolatok és gazdasági együttműködés

pragmatikus fejlesztését is fontosnak tartja. A szerb dokumentum Oroszországot Kínával és az Egyesült Államokkal együtt kiemelten fontos nemzetközi partnerként, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjaként kezeli, miközben nem sorolja a nevesített biztonsági fenyegetések közé. *Koszovó* stratégiája ezzel szemben Oroszországot a regionális destabilizációt erősítő külső szereplőként, Szerbiát pedig Oroszországhoz szorosan kötődő, Koszovó nemzetközi és euroatlanti integrációját akadályozó államként mutatja be.

Az Amerikai Egyesült Államok 69 találatot 15 dokumentumban jelenik meg. A találatok száma jóval elmarad a NATO-étól, ami azonban nem az amerikai stratégiai jelentőség hiányára, hanem inkább annak intézményes közvetítettségére utal. Az Egyesült Államok szerepének jelentős része a NATO kollektív védelmi rendszerén, az amerikai katonai jelenlétén és a transzatlanti kapcsolatokon keresztül jelenik meg.

A kulcsszavas találatok és a dokumentumok szövegekörnyezete alapján az Egyesült Államok három *alapvető szerepköre* különíthető el. **1.** Az USA a NATO katonai erejének, a transzatlanti elrettentésnek és Európa védelmének meghatározó pillére. **2.** Számos vizsgált állam közvetlen kétoldalú védelmi partnere, amely katonai jelenléttel, képességfejlesztéssel, kiképzéssel, technológiai együttműködéssel és biztonsági garanciákkal erősíti az adott ország védelmi helyzetét. **3.** A globális hatalmi versengés egyik pólusaként, elsősorban Kínával szemben.

Utóbbival, *a Kínával való rivalizálást illetően Finnország* az Egyesült Államok és Kína közötti versengést politikai, katonai, gazdasági és technológiai dimenzióban tárgyalja. *Lengyelország* az Egyesült Államok, Kína és Oroszország közötti, az egész nemzetközi rendszerre ható stratégiai rivalizálást emeli ki, míg *Lettország* a kínai-amerikai stratégiai versengést a NATO és Lettorság biztonságát érintő kihívásként azonosítja. *Románia* a nagyhatalmi versengést a globális erőviszonyok és a nemzetközi biztonsági rendszer átalakulásának részeként értelmezi, ugyanakkor közvetlenül is kitér az Egyesült Államok és Kína viszonyára. *Csehország és Ausztria* elsősorban hosszú távú rendszerszintű versengésként, a nemzetközi rend és a demokratikus államok egységét érintő folyamatként tárgyalja a jelenséget.

A találatok közül kiemelkednek *a stratégiai partnerséggel és az amerikai katonai jelenléttel* összefüggő említések. Míg előbbi Szerbia kivételével valamennyi vizsgált ország esetében releváns, addig utóbbi jellemzően olyan földrajzi-hadászati régiókra terjed ki, mint a Fekete-tenger térsége, illetve a Baltikum és tágabb övezete.

Románia számára az Amerikai Egyesült Államok az egyik leggyakrabban megjelenő külső geopolitikai szereplő. A román-amerikai stratégiai partnerség Románia euroatlanti

pozíciójának egyik alapvető oszlopaként jelenik meg, miközben a NATO-tagság és az Egyesült Államokkal fennálló privilegizált kapcsolat az ország biztonságának legfontosabb külső garanciái közé tartozik. A stratégia hangsúlyozza az amerikai katonai együttműködés és jelenlét erősítését, a NATO Keleti szárnyán állomásozó szövetséges erők növelését, illetve a fekete-tengeri elrettentési és védelmi képességek fejlesztését. Az Egyesült Államok így Románia számára nem csupán globális hatalomként, hanem az ország regionális biztonsági helyzetét közvetlenül erősítő stratégiai partnerként jelenik meg.

Bulgária szintén hangsúlyos szerepet tulajdonít az Egyesült Államokkal fennálló stratégiai védelmi partnerségnek. Az együttműködés a bolgár fegyveres erők modernizációjára, a készenlét és az interoperabilitás növelésére, a NATO képességcéljainak teljesítésére, valamint a közös kiképzésekre, gyakorlatokra, infrastruktúra-fejlesztésre és kibervédelemre terjed ki. A stratégia a fekete-tengeri haditengerészeti együttműködést is kiemeli, továbbá lehetőségként számol a rotációs amerikai katonai jelenlét bővítésével.

Litvánia kiemeli, hogy biztonságát erősíti az Egyesült Államok európai és regionális katonai jelenléte, valamint a NATO és a szövetségesek fokozott katonai jelenléte. A dokumentum ezeket elrettentő erőként és biztonsági garanciaként határozza meg. Vilnius támogatja a NATO hosszú távú és jelentős katonai jelenlétének fenntartását saját területén és a balti régióban a hiteles elrettentés biztosítása érdekében. A stratégia az Egyesült Államok katonai jelenlétét Litvánia biztonságának kulcsfontosságú garanciájaként értelmezi.

Lettország kritikusan fontosnak nevezi az Egyesült Államokkal fennálló stratégiai partnerség erősítését és mélyítését. A dokumentum különös jelentőséget tulajdonít az amerikai katonai egységek, képességek, felszerelések és tartalékkészletek folyamatos lettországi jelenlétének. Az amerikai jelenlét kiegészíti a lett fegyveres erők képességeit, beépül Lettország védelmi terveibe, és konfliktus esetén lehetővé teszi az amerikai erők azonnali részvételét az ország védelmi műveleteiben.

Finnország dokumentuma szerint az Egyesült Államok NATO iránti elkötelezettsége és európai katonai jelenléte az ország biztonsága szempontjából is központi jelentőségű. A dokumentum az Egyesült Államokat Finnország kulcsfontosságú stratégiai partnerének és szövetségesének nevezi. A kétoldalú kapcsolatok fejlesztése a védelmi együttműködés mellett a kereskedelemre, illetve a diszruptív technológiák fejlesztésére és alkalmazására is kiterjed.

Lengyelország célként határozza meg az Egyesült Államokkal folytatott stratégiai együttműködés fejlesztését, különösen a biztonság és a védelem területén, beleértve az amerikai fegyveres erők tartós lengyelországi jelenlétét. A dokumentum emellett

szükségesnek tartja a NATO katonai jelenlétének növelését és megszilárdítását a szövetség Keleti szárnyán.

Albánia és Koszovó esetében az Egyesült Államok a nyugati és euroatlanti orientáció kiemelt stratégiai partnere. Az albán stratégia az Egyesült Államokat és az Európai Uniót az ország fő stratégiai partnereiként határozza meg, és a nemzeti érdekek, valamint a legfontosabb nyugati partnerek érdekeinek összehangolását a külpolitikai tevékenység központi feladatának tekinti. A dokumentumban a NATO-tagság, az euroatlanti orientáció, a regionális stabilitás és az Egyesült Államokkal fennálló partnerség egymást erősítő elemekként jelennek meg. Koszovó stratégiája az Egyesült Államokkal és az európai szövetségesekkel fenntartott kapcsolatok mélyítését a külpolitika egyik alapvető irányaként kezeli. Az amerikai támogatás különösen Koszovó NATO-közeledése és euroatlanti integrációja szempontjából kap hangsúlyt, miközben a NATO-tagság a hosszú távú béke, stabilitás és biztonság egyik legfontosabb intézményi biztosítékaként jelenik meg.

Magyarország az Európa és az Egyesült Államok közötti kapcsolatot civilizációs, érték- és érdekalapú szövetségként értelmezi. Az Egyesült Államokat a nemzetközi biztonságpolitika meghatározó katonai és politikai szereplőjeként, valamint Magyarország stratégiai partnereként mutatja be. A magas szintű magyar–amerikai védelmi és gazdasági együttműködés fenntartását alapvető nemzeti érdeknek tekinti. A dokumentum ugyanakkor arra is számít, hogy az Egyesült Államok a jövőben erőteljesebb kül-, biztonság- és védelempolitikai felelősségvállalást vár majd el európai szövetségeseitől és partnereitől.

A Kínai Népköztársaság 28 találattal 12 dokumentumban szerepel. Ez lényegesen kevesebb, mint Oroszország, az EU vagy a NATO esetében, ugyanakkor a földrajzi lefedettsége már számottevő: a vizsgált stratégiák több mint kétharmada önálló geopolitikai szereplőként foglalkozik vele. Jelenléte elsősorban a globális hatalmi átrendeződés, a technológiai verseny, a kritikus infrastruktúrák, az ellátási láncok és a gazdasági függőségek összefüggésében azonosítható, ugyanakkor egyes országok biztonsági (de nem közvetlen katonai) fenyegetésként is értékelik.

Egyértelmű, fenyegetésközpontú kihívásként pozicionálják az országot a *cseh, lett és finn* dokumentumok. *Csehország* a szabályalapú nemzetközi rendet érintő rendszerszintű kihívásként határozza meg Kínát. Az ázsiai állam érdekeinek érvényesítése érdekében a fennálló nemzetközi rend megváltoztatására törekszik, fejleszti katonai képességeit, továbbá kiberkémkedést, társadalmi-gazdasági kényszerítést és más hibrid beavatkozási eszközöket alkalmaz. Oroszország és Kína közös érdeke a demokratikus országok befolyásának és egységének gyengítése. A kínai tevékenységekkel összefüggésben olyan elemek jelennek

meg, mint a technológiai és gazdasági függőségek, a kritikus infrastruktúrák védelme, illetve a hírszerzési és befolyásolási kockázatok. *Lettország* Kína globális politikai, gazdasági és katonai befolyásának növekedésével foglalkozik. Arra törekszik, hogy ellenőrzést szerezzen a nyugati technológiai és ipari ágazatok, a kritikus infrastruktúrák, valamint az ellátási láncok felett, ezáltal veszélyeztetve a nyugati országok cselekvési szabadságát. Emellett politikai és gazdasági eszközöket, információs és kommunikációs technológiákat, valamint kiberműveleteket is alkalmazhat céljai elérése érdekében.

Pragmatikusabb megközelítést alkalmaznak a finn, osztrák, szerb és magyar stratégiai dokumentumok. *Finnország* az Egyesült Államok és Kína közötti versengést politikai, katonai, gazdasági és technológiai dimenzióban tárgyalja. A dokumentum kitér a kritikus technológiák, nyersanyagok, termelési kapacitások és ellátási láncok feletti ellenőrzés jelentőségére, valamint a gazdasági függőségek biztonságpolitikai következményeire. Megállapítja továbbá, hogy a nagyhatalmi versengés az államokat és a vállalatokat is egyre gyakrabban választási helyzet elé állíthatja. Ezzel párhuzamosan Kínát olyan globális szereplőként is kezeli, amelynek részvétele szükséges több nemzetközi probléma, köztük az éghajlatváltozás kezeléséhez.

Ausztria az Európai Unió megközelítését követve Kínát egyszerre partnerként, versenytársként és rendszerszintű riválisként határozza meg. A dokumentum a Kínához kapcsolódó gazdasági, technológiai és ellátásbiztonsági függőségeket, valamint azok csökkentésének szükségességét tárgyalja.

Szerbia az Egyesült Államokkal és Oroszországgal együtt azon jelentős nemzetközi szereplők között említi Kínát, amelyekkel Szerbia fontosnak tartja kapcsolatainak fejlesztését. A dokumentum stratégiai jelentőséget tulajdonít a Kínával fennálló politikai, gazdasági és biztonsági kapcsolatoknak, és Kínát nem sorolja a nevesített biztonsági fenyegetések közé.

Magyarország Kínát meghatározó gazdasági és civilizációs központként, valamint növekvő politikai és katonai befolyással rendelkező globális szereplőként mutatja be. A dokumentum támogatja Magyarország részvételét az Övezet és Út kezdeményezésben, amennyiben az együttműködés kölcsönös előnyökön alapul. Ezzel együtt felhívja a figyelmet a stratégiai ágazatokhoz, a kritikus infrastruktúrákhoz, az infokommunikációs technológiákhoz és a külföldi beruházásokhoz kapcsolódó biztonsági kitétségekre, valamint Kína növekvő regionális és globális befolyásának következményeire.

Az Egyesült Királyságra hat, Franciaországra, Németországra és Törökországra pedig egyaránt négy találat vonatkozik. Az alacsony számok azonban nem feltétlenül ezen államok geopolitikai jelentőségének hiányát mutatják. Inkább arra utalnak, hogy a köztes-

európai stratégiák az említett országokat az EU és a NATO intézményi kategóriáin belül jelenítik meg, és csak ritkán különítik el őket önálló geopolitikai szereplőként.

Az Egyesült Királyság elsősorban regionális katonai és bilaterális partnerként jelenik meg, nem pedig az európai rend önálló, valamennyi ország által azonosított alakítójaként. *Lettország és Finnország* a brit vezetésű Közös Expedíciós Erőhöz (Joint Expeditionary Force) és az ország észak-európai, illetve balti-tengeri katonai szerepéhez kapcsolja. *Szlovákia* a Brexit utáni stratégiai partnerség fenntartását emeli ki, *Csehország* pedig a fontos bilaterális kapcsolatok között sorolja fel. *Moldova* a biztonsági és védelmi partnerségek körében nevezi meg az országot. **Franciaország** jelentősége elsősorban az európai védelmi rendszer és a bilaterális együttműködések kontextusában jelenik meg. Önálló geopolitikai szereplőként a moldáv, finn és magyar dokumentumokban azonosítható. *Moldova* a védelmi és biztonsági együttműködés fejlesztendő partnerei közé sorolja, *Finnország* nagy európai országgént és globálisan is jelentős szereplőként, illetve a külpolitikai-, biztonsági és védelmi politika fontos partnerének és szövetségesekeként említi. *Magyarország* az EU és a NATO befolyásos tagjaként értékeli.

Németország szintén a moldáv, finn és magyar dokumentumokban kap önálló említést. *Moldova* biztonsági és védelmi partnerként sorolja fel, *Finnország* főként többoldalú európai keretekben említi, pl. ugyanolyan kontextusban, mint a fentebb már említett Franciaországot. *Magyarország* Németországot az EU és a NATO meghatározó tagjaként, Európa legerősebb nemzetgazdaságaként értékeli, illetve külön jelentőséget tulajdonít Berlinnek azáltal, hogy a közép-európai térséghez mély politikai és gazdasági kapcsolatokkal rendelkező államként határozza meg. **Törökországot** *Moldova*, *Románia* és *Magyarország* említi. *Moldova* olyan stratégiai partnerként tekint rá, akivel cél a védelmi és biztonsági partnerségek fejlesztése és megszilárdítása. *Románia* a török-román-lengyel biztonsági és védelmi együttműködés részeként említi. A lengyel stratégiában ez a háromoldalú együttműködés nem szerepel. *Magyarország* stratégiája adja a legrészletesebb önálló értékelést: Törökországot fejlődő regionális hatalomként, NATO-szövetségesként, a Közel-Kelet és a Nyugat-Balkán stabilitását befolyásoló, valamint az Európa felé irányuló migráció kezelésében kulcsfontosságú partnerként határozza meg. Ehhez gazdasági, kulturális és védelmi ipari együttműködés is társul.

A német és török találatok alacsony száma a disszertáció elméleti kerete szempontjából különösen releváns eredmény, mert maga a Köztes-Európa fogalom is az orosz mellett e másik két ország geopolitikai erőtere közé pozicionálja a térséget. Történelmi, kulturális és napjainkat tekintve főleg gazdasági szempontból a német befolyás

jelentősebbnek tekinthető, mint amilyen mértékben megjelenik a vizsgált országok stratégiáiban. Ez arra utal, hogy Németországra nem önálló és külső geopolitikai „nagyhatalomként”, hanem az euroatlanti intézmény- és biztonsági rendszer szerves és leginkább gazdasági értelemben vett meghatározó részeként tekintenek. A kevés önálló német találat arra is utal, hogy a biztonsági stratégiákban a német befolyás jelentős része az „EU”, az „európai gazdaság” vagy a „szövetségesek” fogalmai mögött közvetetten jelenik meg. Törökország sem jelenik meg az USA-val, az EU-val, a NATO-val, Oroszországgal vagy akár Kínával összemérhető, a teljes régiót átfogó geopolitikai pólusként. A dokumentumokban mutakozó alacsony explicit jelenlét azonban nem feltétlenül a török befolyás hiányát bizonyítja, hanem azt, hogy az részben közvetett formában érvényesül. Befolyása elsősorban a Nyugat-Balkán, a Fekete-tenger, a Közel-Kelet, a migráció és az egyes bilaterális kapcsolatok közvetítésével válik láthatóvá.

Jelen alfejezet eredményei azt mutatják, hogy Köztes-Európa vizsgált államai között az euroatlanti intézményi orientáció tekintetében jelentős konvergencia figyelhető meg, ez azonban nem vezet egységes regionális geopolitikai stratégiához. A dokumentumok összehasonlítása alapján három különösen markáns, földrajzilag és biztonságpolitikailag értelmezhető ***alregionális stratégiai mintázat*** azonosítható. Ezek az alábbiak:

1. *A NATO Keleti szárnyának északi részén elhelyezkedő országok:* Finnország, a Baltikum és Lengyelország térsége. Itt egyértelműen az Oroszország által jelentett közvetlen katonai és hibrid fenyegetések kontextusa dominál. A magas számú NATO, USA és EU említések is e témakörhöz kapcsolódnak, elsősorban a kollektív elrettentésen és védelmen keresztül. Az orosz katonai és hibrid fenyegetés e térség valamennyi vizsgált stratégiájában közvetlen és kiemelt biztonsági tényezőként jelenik meg.
2. *A Fekete-tenger és tágabb térsége:* Románia és Bulgária stratégiáiban az EU és a NATO rendkívül magas találati száma a két állam fekete-tengeri és délkelet-európai biztonsági szerepével, illetve védelmi tervezésével függ össze. Románia az Egyesült Államokkal fennálló stratégiai partnerséget is erőteljesen hangsúlyozza. Oroszország a Fekete-tenger militarizációja, az ukrajnai háború, Moldova helyzete és a Keleti szárny fenyegetettsége révén jelenik meg. Moldova stratégiájában valamennyi vizsgált köztes-európai ország közül a leginkább meghatározó az EU és Oroszország közötti geopolitikai rivalizálás. Az EU az elérendő demokratikus, gazdasági és biztonságpolitikai állapotot, Oroszország pedig az e folyamatot akadályozó közvetlen külső fenyegetést és destabilizáló befolyást jeleníti meg.

3. *A Nyugat-Balkán:* Albánia, Észak-Macedónia és Koszovó dokumentumaiban az euroatlanti integrációra való törekvés figyelhető meg, mely lefedi annak politikai, biztonsági és gazdasági dimenzióit is. Az EU és a NATO a stabilitás kereteit biztosítják. A nagyhatalmi versengés kisebb súlyt kap, de Albánia és Koszovó az orosz befolyás és destabilizáció kérdésével is foglalkozik. Szerbia számára az EU-tagság és gazdasági integráció stratégiai cél. A NATO-val azonban csak a katonai semlegesség keretei között működik együtt, miközben Oroszországgal és Kínával is fenntartja kiemelt diplomáciai kapcsolatait. A szerb dokumentum ezért a kizárólagos blokkosodás helyett egy korlátozott, többirányú stratégiai orientációt jelenít meg.

E mintázatok nem kizárólagos és egymástól élesen elhatárolt országcsoportokat jelentenek, és nem fedik le egyenlő mértékben a teljes vizsgált mintát. Csehország, Szlovákia, Magyarország, Ausztria és Horvátország stratégiai profilja több térségi és intézményi összefüggéshez kapcsolódik, ezért nem sorolható egyértelműen kizárólag az itt azonosított három mintázat valamelyikébe.

4.2.3 Köztes-európai országok megjelenése

A kulcsszavas keresés és a kvalitatív vizsgálat a 17 vizsgált köztes-európai geopolitikai dokumentumban a régió összes, 24 országára kiterjedt: Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia, Csehország, Ausztria, Románia, Szerbia, Horvátország, Bulgária, Moldova, Albánia, Koszovó, Észak-Macedónia, Magyarország, Belarusz, Szlovénia, Montenegró, Görögország, Ciprus, Ukrajna és Bosznia-Hercegovina is az elemzés részét alkotta.

Az adott ország saját dokumentumában előforduló önhivatkozásokat nem vettem figyelembe. A vizsgálat tárgya kizárólag az volt, hogy az országok miként jelennek meg **egymás stratégiai dokumentumaiban**. A „balti államok”, „északi országok”, „V4”, „Nyugat-Balkán”, „szomszédos államok” vagy „regionális partnerek” típusú gyűjtőfogalmakat nem bontottam szét automatikusan az egyes országokra, ezek döntő része a 4.2.1-es alfejezetben (Átfogó földrajzi térkonceptiók), illetve a 4.2.4-es alfejezeten (Geopolitikai és biztonsági környezet értékelése) belül a „cooperation” kulcsszó találatainál jelenik meg. Ezért a név szerinti találatok száma több esetben alacsonyabb lehet, mint az adott állam tényleges regionális vagy intézményi jelentősége.

A vizsgált országok más államok dokumentumaiban összesen 185 alkalommal jelentek meg. **Ukrajna** 96 találata az összes országeközi találat több mint felét (52%-át) adja (10. táblázat).

Ország	Találat	Érintett dokumentumok száma
Ukrajna	96	15/17
Koszovó	18	2/17
Szerbia	10	1/17
Bosznia-Hercegovina	10	4/17
Moldova	9	6/17
Albánia	7	2/17
Lengyelország	7	6/17
Belarusz	7	4/17
Lettország	5	4/17
Észtország	4	3/17
Litvánia	4	3/17
Finnország	3	3/17
Csehország	2	1/17
Románia	2	1/17
Montenegró	1	1/17
Szlovákia	0	0/17
Ausztria	0	0/17
Horvátország	0	0/17
Bulgária	0	0/17
Észak-Macedónia	0	0/17
Magyarország	0	0/17
Szlovénia	0	0/17
Görögország	0	0/17

10. táblázat: A vizsgált országok találatainak száma a köztes-európai országok dokumentumaiban. Forrás: Saját szerkesztés.

A vizsgált stratégiák jelentős része Ukrajnát az orosz katonai agresszió célpontjaként, az európai biztonsági környezet megváltozásának helyszínéeként, támogatandó államként vagy saját biztonságuk szempontjából meghatározó szomszédként mutatja be.

Ausztria az Ukrajna elleni orosz háborút az európai és osztrák biztonsági környezet alapvető megváltozásának egyik fő okaként kezeli. A dokumentum az eseményből az osztrák védelmi képességek és ellenálló képesség megerősítésének szükségességét vezeti le.

Finnország Ukrajna hosszú távú politikai, gazdasági, katonai és humanitárius támogatását, újjáépítését, valamint EU- és NATO-integrációját egyaránt támogatja. Emellett az ukrán tapasztalatokból többek között a társadalmi reziliencia, az elrettentés, a gyors műveleti készenlét, a védelmi képesség és a honvédelmi akarat jelentőségét emeli ki.

Lettország védelmi tervezése kifejezetten beépíti Ukrajna Oroszország elleni harcának tapasztalatait, többek között a területvédelem, az információs műveletekkel szembeni társadalmi fellépés és a civil önszerveződés területén. A lett stratégia egyúttal saját biztonsági érdekének tekinti annak megakadályozását, hogy Oroszország győzelmet érjen el Ukrajnában, az országot pedig jövőbeli EU- és NATO-tagként, valamint közeli szövetségesként jeleníti meg.

Észtország hasonlóan erős támogató álláspontot képvisel: érdeke Ukrajna győzelme, függetlenségének fennmaradása és területi integritásának helyreállítása. Az észti dokumentum támogatja Ukrajna EU- és NATO-tagságát, valamint katonai, humanitárius és újjáépítési segítségnyújtást irányoz elő. *Csehország* szintén stratégiai érdekének tekinti egy önálló, az euroatlanti struktúrákba integrált és az orosz nagyhatalmi törekvéseknek ellenállni képes Ukrajnát.

Moldova stratégiája az ukrajnai háborút közvetlen nemzetbiztonsági problémaként jeleníti meg. Az orosz támadás következményei között a menekültáramlást, a közlekedési és szállítási útvonalak megzavarását, valamint egy Moldova felé kialakítandó orosz szárazföldi folyosó veszélyét is azonosítja. Az ország egy független és az európai politikai térbe integrált Ukrajnát saját nemzeti biztonsága egyik kulcselemének nevezi.

Szerepkörét tekintve Ukrajna egyszerre a katonai agresszió áldozata, az európai biztonsági rend átalakulásának földrajzi középpontja, támogatandó stratégiai partner és az euroatlanti bővítés potenciális résztvevője. Ukrajna ezért nem egyszerűen egy a térség országai közül, hanem olyan *rendszerszintű biztonsági referenciapont*, amelyhez a vizsgált

államok többsége saját fenyegetéspercepciójukat, védelmi képességeiket és szövetségi politikájukat is viszonyítja. Az Ukrajnára vonatkozó nagyszámú találat azt is jelzi, hogy a 2022 utáni köztes-európai geopolitikai gondolkodás jelentős részben az ukrainai háború tapasztalatai köré szerveződik. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a korábbi, horvát, bolgár, lengyel vagy szerb stratégiák jövőbeli lehetséges változatai is markánsan fognak reagálni a megváltozott biztonsági helyzetre. A kronológiai különbségek miatt ezért a dokumentumelemzés alapján az országok közötti eltéréseket nem lehet kizárólag eltérő geopolitikai orientációként értelmezni.

Az Ukrajnához rendelt szerepkör ugyanakkor nem minden dokumentumban azonos. Románia Moldovával és Grúziával együtt az orosz fellépés által érintett Keleti szomszédság részeként említi, amelynek rezilienciáját és euroatlanti integrációs törekvéseit Oroszország tevékenysége hátráltatja. Albánia és Koszovó dokumentumaiban Ukrajna elsősorban az európai biztonsági helyzet romlásának és az orosz agresszió szélesebb, regionális következményeinek példaként jelenik meg. Bulgária stratégiája a fekete-tengeri biztonsági környezethez kapcsolja az ukrán kérdést, míg Horvátország 2017-es dokumentuma még az „ukrainai válságot” említi az európai geopolitikai feszültségek növekedésének összefüggésében.

Az Ukraján kívüli pozitív és kölcsönös országközi kapcsolatok legsűrűbb rendszere **a Finnország és a Baltikum által lefedett térségben** azonosítható (11. táblázat). E kapcsolatrendszer nem kizárólag katonai jellegű. A védelem mellett az energiabiztonságot, az infrastrukturális összekapcsolást, a kritikus ellátási rendszereket, a politikai koordinációt és a regionális intézményi együttműködést is magában foglalja.

Vizsgált ország dokumentuma	Más köztes-európai országokra vonatkozó találatok
Finnország	Ukrajna 28; Belarusz 1; Észtország 1; Lettország 1; Litvánia 1; Lengyelország 1; Moldova 1
Észtország	Ukrajna 7; Belarusz 1; Moldova 1; Finnország 1; Lettország 1; Litvánia 1
Lettország	Ukrajna 7; Belarusz 2; Finnország 1; Lengyelország 1
Litvánia	Belarusz 3; Észtország 1; Lettország 1; Lengyelország 1; Moldova 1; Ukrajna 1
Lengyelország	Ukrajna 2; Finnország 1; Moldova 1

Szlovákia	Ukrajna 4
Csehország	Ukrajna 7
Ausztria	Ukrajna 13; Moldova 1
Magyarország	Ukrajna 1; Lengyelország 1
Románia	Moldova 4; Ukrajna 2; Lengyelország 1
Szerbia	Koszovó 15; Albánia 5; Bosznia-Hercegovina 3
Horvátország	Bosznia-Hercegovina 5; Ukrajna 1
Moldova	Ukrajna 16; Románia 2; Észtország 2; Lettország 2; Litvánia 2; Lengyelország 2; Csehország 2
Bulgária	Ukrajna 1
Albánia	Ukrajna 5; Koszovó 3; Bosznia-Hercegovina 1
Koszovó	Szerbia 10; Albánia 2; Ukrajna 1; Montenegró 1; Bosznia-Hercegovina 1
Észak-Macedónia	0 – nincs országeközi találát

11. táblázat: A köztes-európai országok megjelenése egymás dokumentumaiban. Forrás: Saját szerkesztés.

Finnország dokumentumában Észtország, Lettország és Litvánia egy-egy, Lengyelország pedig egy találattal szerepel. Észtország dokumentumában Finnország, Lettország és Litvánia egy-egy találattal jelenik meg. Litvánia Észtországot, Lettországot és Lengyelországot szintén egy-egy találattal nevezi meg.

Finnország Észtországot, Lettországot és Litvániát fontos EU-, NATO- és bilaterális partnerként határozza meg. A dokumentum szerint a finn és svéd NATO-tagság lehetőséget teremt az északi és balti országok biztonságpolitikai együttműködésének elmélyítésére. Lengyelország az NB8 (Nordic-Baltic Eight) informális együttműködésének fontos külső partnereként jelenik meg Németországgal együtt. *Litvánia* Észtországgal, Lettországgal és Lengyelországgal a katonai együttműködés, az energiabiztonság, a közlekedési rendszerek és a közös infrastruktúra fejlesztését kívánja erősíteni.

Az egymásra irányuló stratégiai figyelem más dokumentumokban is megjelenik. *Észtország* Finnország NATO-csatlakozását a balti-tengeri régió biztonságának erősödésével és egy egységesebb regionális biztonsági berendezkedés kialakításával kapcsolja össze.

Lettország a finn NATO-tagságnak ennél közvetlenebb katonai szerepet tulajdonít: érdekelt Finnország balti védelembe történő bevonásában, valamint finn katonai jelenlét kialakításában multinacionális struktúrákon keresztül.

Lengyelország a lett dokumentumban jelentős, növekvő katonai potenciállal rendelkező nemzetközi partnerként jelenik meg, amely képes hozzájárulni a regionális biztonság erősítéséhez. A lengyel stratégia ezzel párhuzamosan Finnországot (Svédországgal együtt) a NATO legközelebbi partnerei közé sorolja, és a vele kialakított kapcsolatok fejlesztését Lengyelország és az egész balti-tengeri térség biztonsága szempontjából fontosnak tekinti.

Az észak-lett-litván kapcsolatrendszer az energiabiztonságban is megjelenik. *Észtország* Lettországgal és Litvániával közösen erősíti villamosenergia-rendszerét az orosz–belarusz hálózatról történő leválás és a kontinentális európai rendszerhez való csatlakozás érdekében. *Litvánia* ennél szélesebb együttműködési kört vázol fel: a biztonság- és védelempolitika mellett a közlekedés, az energetika, az oktatás, a kultúra, a gazdaság és a környezetvédelem területén is szorosabb balti, illetve északi–balti együttműködést irányoz elő.

A Finnország és a Baltikum által határolt térség a viszonylag koherens geopolitikai térként rajzolódik ki, amelynek államai egymást nem fenyegetésként, hanem a regionális védelem és ellenálló képesség kölcsönösen fontos résztvevőiként jelenítik meg. Finnország NATO-csatlakozása a dokumentumok alapján az északi és balti biztonsági terek további összekapcsolódását segíti elő.

Szintén közös az említett országokban, hogy egyedül náluk azonosítható említés ***Belaruszt*** illetően. Litvánia kivételével (ahol az együttműködőbb belarusz megközelítés a dokumentum korábbi elfogadási időpontjával és az akkori keleti partnerségi politikával is összefügghet) jellemzően az orosz stratégiai tér kiterjesztéseként tekintenek az országra. Minszk többnyire nem autonóm geopolitikai szereplőként, hanem az orosz katonai, politikai és hibrid műveleteket támogató országgént jelenik meg. Szerepe ezért jelentős részben Oroszországhoz képest, illetve az orosz stratégiai mozgástér földrajzi kiterjesztéseként értelmezhető.

E megközelítés *Lettország* dokumentumában a legmarkánsabb, mely *Belaruszt* Oroszország „szatellitállamának” nevezi. Az ország politikailag Moszkvától függ, és az orosz geopolitikai érdekek érvényesítését szolgálja a nyugati stratégiai irányban. *Észtország* az orosz befolyás és katonai jelenlét belaruszi növekedését a balti államokat és a NATO-t érő katonai fenyegetés fokozódásával kapcsolja össze. *Litvánia* ezzel párhuzamosan speciális energiabiztonsági és környezeti kockázatokat is azonosít: problémaként jelenik meg az orosz–

belarusz villamosenergia-rendszerhez való kapcsolódás, valamint a határ közelében megvalósított belarusz nukleáris energetikai projektek biztonsági és környezeti hatásai.

A finn–balti kapcsolatrendszeren kívül a dokumentumokban egy másik, **pozitív kétoldalú kapcsolat is jól elkülöníthető Moldova és Románia között**. Moldova a Romániával fennálló biztonsági és védelmi kapcsolatot privilegizált, kiterjedt és multidimenzionális partnerségként kezeli, amelyet saját európai integrációjával és hosszú távú biztonságával indokol. *Románia* ezzel párhuzamosan támogatja Moldova európai útját, demokratikus intézményeinek és rezilienciájának megerősítését, valamint a két ország stratégiai összekapcsolását. A román stratégia mindezt a NATO és az EU keleti szomszédságának politikai, gazdasági és biztonsági stabilizálásához is köti.

Lengyelország megjelenése földrajzilag szélesnek tekinthető. Finnország az NB8 párbeszédhez, Litvánia a katonai, közlekedési és energiabiztonsági együttműködéshez, Lettország a regionális védelemhez, Moldova a biztonsági partnerségekhez, Románia pedig a Törökország–Románia–Lengyelország biztonsági és védelmi trilaterális együttműködéshez kapcsolja. A magyar stratégia a történelmi sorsközösséget, a közös NATO- és EU-tagságot és a Visegrádi Együttműködést hangsúlyozza. A név szerinti találatok viszonylag alacsony száma mellett így Lengyelország *több, egymást részben átfedő északi, balti, közép- és kelet-európai együttműködési térben is megjelenik*.

A szerb-koszovói kapcsolat esetében azonosítható a legsűrűbb kétoldalú országhközi viszony. Koszovó 15 tisztított találattal szerepel a szerb dokumentumban, míg Szerbia 10 találattal a koszovói stratégiában. A nagy találati szám azonban nem intenzív együttműködést, hanem egy mély és megoldatlan történelmi konfliktus kölcsönös stratégiai központiságát mutatja. *Koszovó* stratégiája Szerbiát közvetlen biztonsági fenyegetésként jeleníti meg. A dokumentum a szerb területi igényeket, a koszovói nemzetközi integráció akadályozását, Szerbia militarizációját és Oroszországgal kialakított együttműködését egyaránt a regionális destabilizáció kontextusában említi. *Szerbia* Koszovót nem önálló államként, hanem „Koszovó és Metóhia Autonóm Tartományként”, illetve Szerbia szuverenitásának és területi integritásának kérdéseként kezeli. Az egyoldalúan kikiáltott függetlenséget jogellenesnek és a szerb nemzeti érdekeket veszélyeztetőnek minősíti. A két stratégia tehát ugyanazt a területi, politikai, jogi és biztonsági problémát alapvetően eltérő kategóriákban értelmezi. A koszovói dokumentum két szuverén állam közötti konfliktust és szerb külső fenyegetést vázol fel, míg a szerb dokumentum egy államon belüli területi elszakadás és alkotmányos rend kérdéseként jeleníti meg Koszovót. Ezek alapján a két fél még abban sem ért egyet, hogy milyen típusú szereplők közötti viszonyról van szó.

Részben a szerb-koszovói viszonyrendszerhez kapcsolódik az *albán-koszovói kapcsolat*. Albánia dokumentumában Koszovó három, a koszovói stratégiában Albánia két találattal szerepel. *Koszovó* Albániát kiemelt stratégiai partnerként nevezi meg, és a bilaterális kapcsolat erősítését a regionális stabilitáshoz, a kül- és biztonságpolitikához, valamint az euroatlanti integrációhoz kapcsolja. Albánia a diaszpóra kulturális identitásának fenntartásában is együttműködő állam. A két ország közös szakmai, akadémiai és nyelvi programokkal segíti a diaszpóra kulturális kapcsolatainak megőrzését. *Albánia* Koszovót a nyugat-balkáni stabilitás, a NATO–EU együttműködés és a regionális integráció kontextusában jeleníti meg. A két állam között a stratégiai partnerség és az azonos euroatlanti orientáció kerül előtérbe anélkül, hogy az albán dokumentum megemlítené Szerbiát. Saját stratégiai érdekei közé sorolja Koszovó függetlenségének megszilárdítását, európai és euroatlanti integrációjának támogatását, valamint regionális kezdeményezésekben való részvételének elősegítését.

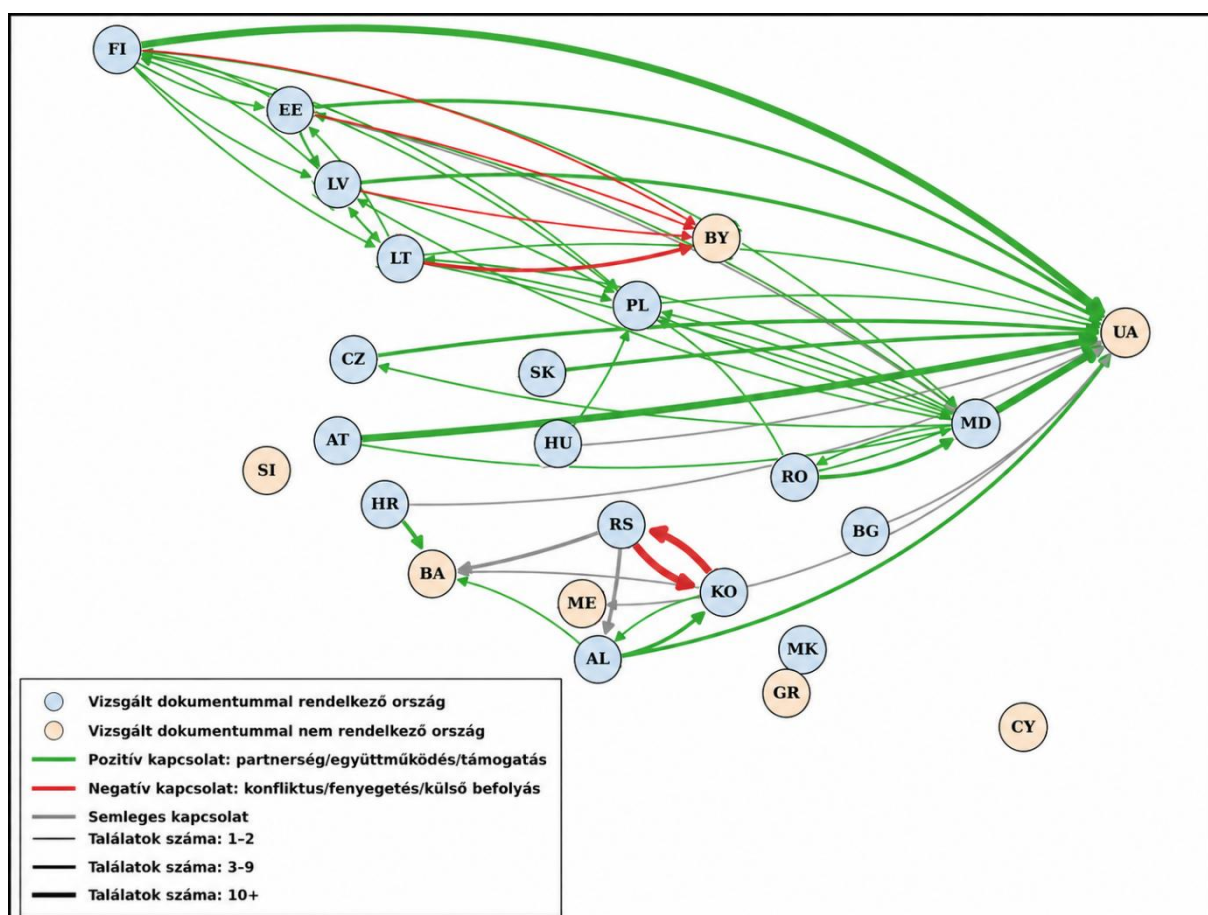
A nyugat-balkáni országközi kapcsolatok harmadik hangsúlyos eleme *Bosznia-Hercegovina*, amely négy vizsgált dokumentumban összesen tíz alkalommal jelenik meg, de egymástól jelentősen eltérő szerepkörben.

Horvátország számára elsősorban nemzetpolitikai és biztonságpolitikai jelentőséggel bír. A horvát stratégia a bosznia-hercegovinai horvátokat őshonos, államalkotó és alkotmányos nemzetként kezeli, és alkotmányos kötelezettségként határozza meg helyzetük támogatását. Horvátország ugyanakkor Bosznia-Hercegovina szuverenitását és területi integritását is hangsúlyozza, illetve támogatja az ország euroatlanti integrációját.

Szerbia esetében Bosznia-Hercegovina elsősorban a Republika Srpska kapcsán jelenik meg. A szerb stratégia a Republika Srpska fennmaradását külpolitikai prioritásnak tekinti, és a vele kialakított különleges kapcsolatok további fejlesztését irányozza elő, ugyanakkor mindezt Bosznia-Hercegovina területi integritásának, szuverenitásának és a daytoni rendszernek a tiszteletben tartásával kapcsolja össze. A daytoni megállapodás módosítására irányuló törekvéseket Szerbia a regionális stabilitásra nézve kedvezőtlennek minősíti.

Albánia dokumentumában a NATO és az EU nyugat-balkáni béke- és stabilitástámogató együttműködésének helyszínéként jelenik meg. *Koszovó* ezzel szemben Bosznia-Hercegovinát – Montenegróval együtt – az orosz–szerb regionális befolyás és destabilizáció összefüggésében említi. A koszovói stratégia szerint e kapcsolat a Koszovóban, Montenegróban és Bosznia-Hercegovinában létrejött alkotmányos rend megkérdőjelezésében is tetten érhető. Montenegró egyetlen név szerinti találata is ebben a kontextusban jelenik meg.

Nem jelenik meg Szlovákia, Ausztria, Horvátország, Bulgária, Észak-Macedónia, Magyarország, Szlovénia, Görögország és Ciprus egyetlen másik vizsgált ország dokumentumában sem név szerinti találatként. A nulla találat nem jelenti azt, hogy ezek az országok ne lennének részei regionális együttműködéseknek, vagy ne gyakorolnának hatást más államok biztonságpolitikájára. A dokumentumok gyakran alkalmaznak olyan térkonceptciókat, mint pl. a Visegrádi Együttműködés, a Slavkovi formátum, a Nyugat-Balkán, az EU-tagállamok, a NATO-szövetségesek vagy a szomszédos országok. A szlovák stratégia például a Visegrádi Együttműködést és a Slavkovi formátumot emeli ki anélkül, hogy valamennyi részt vevő államot minden esetben külön megnevezné. Számos állam nem önálló geopolitikai aktorként, hanem az EU, a NATO, a V4, a Nyugat-Balkán vagy valamely tágabb földrajzi térség részeként jelenik meg a stratégiákban. A név szerinti láthatatlanság ezért többnyire nem geopolitikai jelentéktelenséget, hanem intézményi vagy regionális közvetítettséget jelez. Az explicit név szerinti előfordulás ezért nem használható az adott állam tényleges geopolitikai befolyásának közvetlen mérőszámaként, noha utalhat kiemeltként kezelt belső biztonsági problémákra és lokális kapcsolatrendszerekre.

29. ábra: A köztes-európai államok egymás stratégiai dokumentumaiban való név szerinti megjelenésének hálózata. Forrás: Saját szerkesztés.

Összességében megállapítható, hogy kontextust tekintve az országok név szerinti megjelenése mögött több, egymástól elkülöníthető kapcsolattípus húzódik meg (29. ábra). Az országok egymás dokumentumaiban való név szerinti megjelenése nem elsősorban egy általános köztes-európai összetartozáshoz, hanem az orosz–ukrán háborúhoz, a közvetlen szomszédsághoz, a területi konfliktusokhoz, a nemzetpolitikai kapcsolatokhoz és egyes biztonsági együttműködési formátumokhoz kapcsolódik. Az államok saját geopolitikai és biztonsági helyzetüket inkább az euroatlanti intézményi rendszerhez, az orosz fenyegetéshez, az ukrajnai háborúhoz és a közvetlen helyi konfliktusokhoz viszonyítva határozzák meg. Az északi és balti államok esetében elsősorban kölcsönös védelmi, energiabiztonsági és infrastrukturális partnerségek azonosíthatók; Moldova környezetében az integrációs, stabilizációs és biztonsági kapacitásépítési kapcsolatok kerülnek előtérbe; míg a Nyugat-Balkánon a szuverenitási, területi, történelmi és nemzetpolitikai kérdésekhez kötődő országközi reprezentációk hangsúlyosabbak. A köztes-európai államok egymásról kialakított geopolitikai percepciója ennek megfelelően nem alkot egységes regionális mintázatot, hanem több, földrajzilag és funkcionálisan elkülönülő alregionális kapcsolatrendszerre tagolódik.

4.2.4 Geopolitikai és biztonsági környezet értékelése

A geopolitikai és biztonsági értelemben vett környezet (environment) kulcsszóhoz összesen 288 találat tartozik. A legtöbb találat Románia dokumentumában azonosítható, összesen 30. Finnországhoz 28, Magyarországhoz és Szerbiához 24–24, Csehországhoz 23, Ausztriához 22, Albániához és Bulgáriához 18–18, Szlovákiához 17, Horvátországhoz 16, Litvániához 14, Moldovához 13, Koszovóhoz 12, Észtországhoz és Lengyelországhoz 10–10, Észak-Macedóniához 8, Lettországhoz pedig 1 találat kapcsolódik.

Általános hangulatukat és szemléletüket vizsgálva kijelenthető, hogy a köztes-európai tervdokumentumok meghatározó hangvétele negatív a geopolitikai és biztonsági környezetet illetően. A nemzetközi környezetet gyorsan és dinamikusan változó, komplex, bizonytalan, kiszámíthatatlan, instabil, illetve hosszabb távú tendenciáit tekintve romló rendszerként értelmezik. A geopolitikai versengés erősödik, miközben a biztonságot befolyásoló katonai, gazdasági, társadalmi, technológiai, energetikai és környezeti folyamatok egyre szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. A dokumentumok szerint egy távoli térségben kialakuló háború, járvány, gazdasági válság, természeti katasztrófa vagy ellátási zavar rövid idő alatt közvetlen következményeket okozhat az adott államban is.

A geopolitikai környezet átalakulásának egyik legfontosabb **kiváltó okaként** a tervdokumentumok döntő többségükben a nagyhatalmi és rendszerszintű versengés

erősödését azonosítják. A multipolaritáshoz, a stratégiai versenyhez, a szabályokon alapuló nemzetközi rendhez és annak átalakulásához kapcsolódnak az összefüggések. A dokumentumok szerint a nemzetközi rendszerben ismét felértékelődtek a klasszikus hatalmi képességek, a katonai erő, a stratégiai erőforrások, az energia, a technológia és az infrastruktúrák feletti ellenőrzés.

Az orosz-ukrán háború és Oroszország szerepe kifejezetten hangsúlyos elemként jelenik meg. A háborút több dokumentum nem pusztán regionális fegyveres konfliktusnak, hanem az európai biztonsági rendszer egészét átalakító fordulópontnak tekinti. Különösen hangsúlyosan szerepel ez az észt, a finn, a litván, a cseh, az osztrák, a magyar, a román, a moldovai és az albán stratégiákban. Az orosz agresszió következtében ismét megnőtt a területvédelem, az elrettentés, a katonai készenlét és a haderőfejlesztés jelentősége, miközben felértékelődött a NATO keleti és északkeleti térsége.

A földrajzi értelemben Oroszországhoz közelebb elhelyezkedő Finnország és a balti államok környezetértékelését erősen meghatározza a közvetlen katonai és hibrid veszélyeztetettség. A katonai védelem mellett a társadalom válságállósága, az ellátásbiztonság, a polgári védelem, a kritikus infrastruktúrák és a lakosság felkészültsége is a biztonsági környezet részét alkotja. *Finnország* dokumentumában az osztársadalmi biztonság, a gazdaság és az alapvető szolgáltatások működőképessége, a kibertér, az éghajlatváltozás, valamint a nemzetközi együttműködés egymást kiegészítő tényezőkként jelennek meg.

Románia környezetértékelésében kiemelt szerepet kap a Fekete-tenger, a NATO keleti szárnya és az orosz-ukrán háború földrajzi közelsége. A biztonsági környezetet ugyanakkor nem kizárólag katonai szempontból értelmezi, hanem az energiaellátás, az egészségügy, a gazdasági stabilitás, az infrastruktúrák, a környezet és az intézményi kapacitások összefüggésében is. *Moldova* számára az orosz-ukrán háború és az orosz hibrid nyomás közvetlenül érinti az ország szuverenitását, európai orientációját és politikai intézményrendszerét. A moldovai dokumentum a biztonsági környezet gyors változását és a folyamatos alkalmazkodás szükségességét hangsúlyozza.

A dokumentumokban a katonai veszélyek mellett nagyobb súllyal jelennek meg a gazdasági, energetikai, társadalmi, demográfiai és környezeti folyamatok. A gazdasághoz, az energiaellátáshoz, az ellátási láncokhoz, a kereskedelemhez és a stratégiai erőforrásokhoz kapcsolódó kifejezések a leginkább jelentősek, ezek a dokumentumok több mint harmadában fordulnak elő. Ez azt jelzi, hogy a köztes-európai államok a geopolitikai környezetet egyre inkább geoökonómiai összefüggésben is értelmezik. Az energiaiimport, a külföldi technológia,

a nyersanyagok, a kereskedelmi hálózatok és a nemzetközi ellátási láncok politikai konfliktus vagy válság esetén sérülékenységet eredményezhetnek.

Magyarország dokumentumában a biztonsági környezet általános romlása a nagyhatalmi versengéssel, a szomszédos térségek konfliktusaival, az erőforrásokért folyó versennyel, a migrációval, a terrorizmussal, az éghajlatváltozással és a gazdasági sérülékenységgel kapcsolódik össze. A magyar stratégia a NATO- és EU-tagság mellett a gazdasági kapcsolatok diverzifikálását és a nemzeti cselekvőképesség megőrzését is fontosnak tartja. Az Oroszországgal fennálló gazdasági és energetikai kapcsolatok pragmatikusabb értékelése a régió több más dokumentumához képest sajátos hangsúlyt jelent.

Csehország és Szlovákia dokumentumaiban szintén összekapcsolódnak a külső katonai és a belső társadalmi, gazdasági és intézményi tényezők. A biztonságot veszélyeztetheti a gazdasági függőség, a társadalmi polarizáció, az egészségügyi rendszer sérülékenysége, a dezinformáció, a demográfiai hanyatlás, a szélsőségesesség és a kritikus infrastruktúrák működésének zavara. *Ausztria* stratégiájában a katonai semlegességből fakadó sajátos helyzet mellett a gazdaság, a kis- és középvállalkozások, az energiaellátás, az éghajlatváltozás, az emberi jogok és a nemzetközi válságok hatásai is megjelennek. *Bulgária* dokumentumában a biztonsági környezet értékelése erősen kapcsolódik a haderő képességeihez, a védelmi kiadásokhoz, a katonai műveletekhez és a védelmi ipar fejlesztéséhez.

A délkelet-európai és nyugat-balkáni tervdokumentumokban az általános nemzetközi bizonytalanság mellett a régió történelmi és politikai öröksége is meghatározza a környezetértékelést. *Szerbia* a nemzetközi rendszert multipoláris és kölcsönösen függő struktúraként írja le, amelyben a gazdasági és politikai együttműködés lehetőségei mellett továbbra is jelen vannak a katonai konfliktusok, a szeparatizmus, az etnikai és vallási feszültségek, a szervezett bűnözés, az illegális migráció, valamint a természeti erőforrásokért folyó verseny. *Albánia* a biztonsági környezet romlását az orosz-ukrán háborúval, az autoriter hatalmak megerősödésével, a hibrid és kibertámadásokkal, a szélsőségesességgel, a szervezett bűnözéssel és a klímaváltozás következményeivel kapcsolja össze. *Koszovó* környezetértékelésében az éghajlatváltozás, az emberi biztonság, a természeti erőforrások és a gazdasági fejlődés mellett közvetlenül megjelenik Szerbia regionális politikája és katonai képességeinek fejlődése. *Észak-Macedónia* a védelmi képességek, a válságkezelés, a környezetvédelem és a NATO-integráció összefüggéseire helyezi a hangsúlyt.

Reakciókat, alkalmazkodást és konkrétabb szerepköröket tekintve az országok többsége nem tekint magára passzív áldozatként, hanem inkább a szövetségi integrációra, az EU és NATO-tagság erősítésére, az euroatlanti integráció előmozdítására és az egységre

fókuszál. A geopolitikai környezet komplexitásából következően a tervdokumentumok az állami és társadalmi alkalmazkodóképesség megerősítését kifejezetten szükségesnek tartják. A rezilienciához, a felkészültséghez, a képességekhez és a válságállósághoz kapcsolódó kifejezések is azonosíthatók. A dokumentumok a katonai képességek mellett a belső társadalmi stabilitás (pl. társadalmi kirekesztés, demográfia, xenofóbia, dezinformáció, extrémizmus, gazdaság, kiber- és közbiztonság témái), a gazdaság, az egészségügy, az energiaellátás, a közlekedés, a digitális infrastruktúrák, az államigazgatás és a lakosság felkészültségét, a polgári védelmet (pl. elsősegély, mentőműveletek, evakuáció és menedékek) is a biztonság részének tekintik. *Ez azt mutatja, hogy a köztes-európai államok a biztonsági környezetre egyre inkább átfogó, összkormányzati és ossztársadalmi keretben reagálnak.*

A **fenyegetés (threat)** kulcsszó összesen 455 alkalommal fordul elő a vizsgált országok stratégiáiban. A legtöbb találat Szlovákia dokumentumában szerepel, összesen 53. Romániához 47, Albániához 45, Csehországhoz 44, Szerbiához 38, Ausztriához 28, Lengyelországhoz 26, Finnországhoz 24, Lettországhoz és Észak-Macedóniához 23–23, Litvániához 22, Moldovához és Koszovóhoz 19–19, Bulgáriához 16, Észtországhoz 15, Magyarországhoz 13 találat kapcsolódik.

Alapvető természetüket tekintve a fenyegetések kiszámíthatatlanok, sokrétűek, gyorsan változnak, illetve egyszerre több földrajzi térre és szakpolitikai területre terjednek ki. A dokumentumokban elmosódik a külső és belső, a katonai és nem katonai, az állami és nem állami, valamint a béke- és háborús időszakhoz kapcsolódó veszélyek közötti határvonal. Ugyanaz a szereplő katonai, gazdasági, energetikai, politikai, információs és kibereszközöket egyidejűleg alkalmazhat, miközben tevékenysége a megcélzott ország társadalmi, politikai és gazdasági sérülékenységeire épülhet.

A katonai konfliktushoz, fegyveres támadáshoz, agresszióhoz, szuverenitáshoz és területi integritáshoz kapcsolódó kifejezések önálló gondolati blokként jelennek meg. Ez azt mutatja, hogy a hagyományos katonai veszélyek a hidegháborút követő időszakhoz képest ismét hangsúlyossá váltak a köztes-európai stratégiákban. A dokumentumok számolnak a fegyveres agresszió, a katonai eszkaláció, a területi követelések, a határsértések, a megszállás, az annexió, valamint a szövetséges államok elleni támadás lehetőségével is. Oroszország és az orosz-ukrán háború itt is domináns elemként van jelen. Oroszországot különösen Észtország, Lettország, Litvánia, Finnország, Lengyelország, Csehország, Ausztria, Románia és Moldova dokumentumai azonosítják meghatározó katonai, politikai, energetikai, információs vagy hibrid fenyegetésként. Az észt stratégia Oroszországot közvetlenül a legnagyobb biztonsági

veszélyként nevezi meg. *A balti államok és Finnország* dokumentumaiban az orosz katonai képességek, a NATO keleti és északkeleti térségének veszélyeztetettsége, a nukleáris retorika és a hibrid műveletek egyaránt hangsúlyosak.

Lengyelország fenyegetésképében szintén kiemelkedő a dokumentum által neoimperialistaként jellemzett orosz politika. Fókuszál emellett a fegyveres erő alkalmazására és a keleti határ biztonságára is. *Moldova* az orosz eredetű hibrid nyomást és destabilizációs tevékenységet nem átmeneti válságnak, hanem tartós fenyegetésnek tekinti. *Románia* a Fekete-tenger biztonságát, az ukrajnai háborút, az orosz katonai jelenlétet, a kiberműveleteket és az energiaellátással összefüggő kockázatokat együttesen értékeli.

A katonai fenyegetések valószínűségének megítélése ugyanakkor nem egységes. *Magyarország* dokumentuma szerint az állam vagy szövetségesei elleni közvetlen katonai támadás valószínűsége alacsony, azonban a biztonsági környezet romlása, a szomszédos térségek instabilitása és a katonai képességek növekedése miatt ez a veszély nem hagyható figyelmen kívül. *Észak-Macedónia* szintén alacsonynak tekinti a közvetlen hagyományos katonai agresszió lehetőségét, miközben nagyobb figyelmet fordít a hibrid, kiber-, terrorista és más aszimmetrikus veszélyekre. *Szerbia* fenyegetéspercepciója a katonai semlegességhez, a területi integritáshoz, Koszovó helyzetéhez és a nagyhatalmi versengéshez kapcsolódik.

A találatok egy jól körülhatárolható csoportja a **nukleáris fegyverekre** vonatkozik. A nukleáris fenyegetés elsősorban Oroszország offenzív retorikájával, a nukleáris fegyverek politikai nyomásgyakorlásra történő felhasználásával, valamint Irán és Észak-Korea fegyverkezési programjaival összefüggésben jelenik meg. A balti, a finn, a lengyel, a cseh és az osztrák dokumentumok egyaránt számolnak azzal, hogy a nukleáris fegyverek ismét fontosabb szerepet töltenek be a nagyhatalmi elrettentésben és a politikai zsarolásban.

A nem hagyományos fenyegetések közül a hibrid és a kiberjellegű veszélyek emelkednek ki. A hibrid tevékenységek körébe a politikai és gazdasági nyomásgyakorlást, a választások befolyásolását, a dezinformációt, a társadalmi polarizáció erősítését, az energiaellátás manipulálását, a kibertámadásokat, a migráció eszközként való felhasználását és a kritikus infrastruktúrák működésének megzavarását sorolják. A hibrid fenyegetések Ausztria, Románia, Albánia, Szlovákia, Finnország, Lettország, Koszovó és Bulgária dokumentumaiban különösen hangsúlyosak. A kiberfenyegetések legnagyobb számban Albánia és Románia taláлатаiban jelennek meg, de Szerbia, Csehország, Ausztria, Észak-Macedónia, Lengyelország és Bulgária stratégiái is részletesen foglalkoznak velük. A kibertérben az állami információs rendszerek, a pénzügyi és energetikai hálózatok, a

kommunikáció, az egészségügy és más kritikus infrastruktúrák kerülhetnek veszélybe a dokumentumok szerint.

Az információs befolyásolás, a dezinformáció, a propaganda és a külföldi információs műveletek közvetlenül is felbukkannak a stratégiákban. A dokumentumok szerint az információs térben végrehajtott beavatkozások célja a politikai döntéshozatal, a választások, a társadalmi kohézió és az állami intézményekbe vetett bizalom gyengítése lehet. A külső szereplők gyakran a meglévő társadalmi, etnikai, politikai vagy gazdasági konfliktusokra építenek, és azok elmélyítésével próbálják csökkenteni a megcélzott ország cselekvőképességét.

A terrorizmushoz, a radikalizációhoz és a politikai vagy vallási szélsőségesességhez kapcsolódó kifejezések is önálló gondolati tömbként azonosíthatók. Ez a fenyegetéstípus különösen hangsúlyos Szlovákia, Szerbia, Albánia, Csehország, Finnország és Románia dokumentumaiban. A vallási indíttatású terrorizmus mellett megjelenik a szélsőjobboldali, szélsőbaloldali és más politikai erőszak, az internetes radikalizáció, a külföldi konfliktusokból visszatérő harcosok, valamint a terrorista szervezetek propagandatevékenysége is.

A szervezett bűnözéshez, korrupcióhoz, ember-, fegyver- és kábítószer-kereskedelelemhez, csempészethez és pénzmosáshoz kapcsolódó találatok különösen Szerbia, Szlovákia, Albánia és Litvánia dokumentumaiban hangsúlyosak. A délkelet-európai és nyugat-balkáni államokban a szervezett bűnözést nem kizárólag közrendvédelmi problémának, hanem az állami intézményeket, a jogállamiságot, a gazdasági fejlődést és a regionális stabilitást veszélyeztető transznacionális jelenségnek tekintik.

A nyugat-balkáni fenyegetésszempereciókban sajátos szerepet töltenek be a *megoldatlan területi, államisági és etnopolitikai konfliktusok*. Koszovó stratégiája Szerbia területi követeléseit, katonai képességeinek növekedését, valamint a koszovói államiség és euroatlanti integráció akadályozását tekinti alapvető fenyegetésnek. Szerbia ezzel ellentétes módon Koszovó függetlenségét, a szeparatista törekvéseket és a szerb területi integritás megsértését helyezi előtérbe. Ugyanaz a konfliktus tehát a két stratégiai dokumentumban egymással ellentétes szuverenitási és területi fenyegetésként jelenik meg.

A fenyegetések széles köréhez tartoznak a gazdasági válságok, az energiabiztonság, az ellátási láncok sérülékenysége és a kritikus infrastruktúrák működésének zavarai is. Ezzel összefüggésben a gazdasághoz, energiához, pénzügyi rendszerhez, ellátási láncokhoz és kritikus infrastruktúrákhoz kapcsolódó találatok a gyakoriak. A tervdokumentumok szerint a külső gazdasági és energetikai függőségek politikai nyomásgyakorlásra használhatók fel,

miközben egy fegyveres konfliktus, kibertámadás vagy természeti katasztrófa az alapvető közszolgáltatások működését is veszélyeztetheti.

Önmagukban is biztonsági kockázatot jelenthetnek az éghajlatváltozással, a természeti katasztrófákkal, a környezet állapotával, a járványokkal és az egészségügyi biztonsággal kapcsolatos találatok; illetve a társadalmi, demográfiai, etnikai, vallási és belpolitikai sérülékenységek. Különösen veszélyessé akkor válhatnak, amikor más fenyegetésekkel kapcsolódnak össze. Egy gazdasági válság, járvány vagy természeti katasztrófa például növelheti a társadalmi elégedetlenséget, gyengítheti az állami intézményeket, és kedvezőbb környezetet teremthet a szélsőséges mozgalmak vagy külső befolyásolási kísérletek számára.

A találatok alapján **a köztes-európai fenyegetéskép** egyszerre őriz hagyományos és jelenít meg új biztonságpolitikai elemeket. A hagyományos államközi háború, a területvédelem és a katonai erő mellett a hibrid hadviselés, a kibertámadások, a dezinformáció, a terrorizmus, a szervezett bűnözés, az energiafüggőség, a járványok és a klímaváltozás is a stratégiai gondolkodás részévé vált. A fenyegetések összetettsége miatt azonban egyetlen intézmény vagy szakpolitikai terület sem képes azokat önállóan kezelni.

A **migráció** kulcsszóhoz összesen 127 találat tartozik. A legtöbb találat Magyarország dokumentumában szerepel, összesen 20. Ausztriához 14, Horvátországhoz 13, Finnországhoz 12, Szlovákiához és Szerbiához 11–11, Albániához 9, Csehországhoz és Litvániához 6–6, Észtországhoz, Romániához és Bulgáriához 5–5, Észak-Macedóniához és Lengyelországhoz 3–3, Koszovóhoz 2, Lettországhoz és Moldovához pedig 1–1 találat kapcsolódik.

Domináns értelmezési kerete és megítélése biztonságpolitikai és többnyire negatív. Az illegális, irreguláris, ellenőrizetlen vagy tömeges migrációhoz kapcsolódó kifejezések a migrációhoz köthető találatok mintegy feléhez köthetők. A vizsgált tervdokumentumok szerint a nagyszámú és ellenőrizetlen népességmozgás megterhelheti az államhatárok védelmét, a rendvédelmi, egészségügyi, szociális és közigazgatási intézményeket, valamint társadalmi és politikai feszültségeket is előidézhet.

Kiváltó okai között a fegyveres konfliktusok, a politikai instabilitás, a gyenge vagy működésképtelen államok, a szegénység, a munkanélküliség, a gazdasági egyenlőtlenségek, az erőszak és az üldöztetés jelenik meg. A tervdokumentumok értelmezésében a migráció általában nem egyetlen tényező következménye, hanem egymással összekapcsolódó politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti válságok eredménye. Jelentős okként jelenik meg az éghajlatváltozás, a természeti katasztrófák, az élelmiszer- és vízhiány, valamint a természeti erőforrások szűkössége. A klímaváltozás csökkentheti a mezőgazdasági termelékenységet,

súlyosbíthatja az ivóvízhiányt, növelheti a társadalmi konfliktusokat, és végső soron lakóhelyük elhagyására kényszerítheti az érintett népséget. A környezeti problémák ezért a migráció közvetett geopolitikai mozgatórugóiként is értelmezhetők.

A migráció és a terrorizmus, a radikalizáció vagy a szélsőségeség közötti kapcsolat az összes találat harmadában jelenik meg. A dokumentumok nem minden esetben azonosítják magát a migráns népséget biztonsági fenyegetésként, hanem elsősorban arra mutatnak rá, hogy az ellenőrizetlen migrációs útvonalakat terroristák, szélsőségesek és más erőszakos szereplők is felhasználhatják. A migrációhoz kapcsolódó fő kifejezések között említhető a szervezett bűnözés, embercsempészet és az emberkereskedelem. E problémakör különösen Szerbia, Ausztria, Szlovákia, Albánia és Horvátország dokumentumaiban hangsúlyos.

A migráció területi összefüggéseiben kiemelt szerepet játszik a *nyugat-balkáni útvonal*. Magyarország, Szerbia, Horvátország, Albánia, Észak-Macedónia, Ausztria és részben Szlovákia dokumentumaiban a migráció tranzitjelenséggént, a határvédelem, az embercsempészet és a szervezett bűnözés összefüggésében jelenik meg. Kibocsátó térséggént elsősorban a Közel-Kelet, Észak-Afrika, a Száhel-övezet és Ázsia konfliktusokkal vagy gazdasági válságokkal érintett országai szerepelnek.

Az illegális migráció a hibrid nyomásgyakorlás eszközeként is megjelenik. A fegyverként használt vagy hibrid célokat szolgáló migrációhoz köthető szemlélet különösen Finnország, Észtország, Lettország, Magyarország, Ausztria és Románia dokumentumaiban azonosítható. Egy külső szereplő a migrációs útvonalak megszervezésével vagy a határátlépések elősegítésével politikai, társadalmi és biztonsági nyomást gyakorolhat egy másik államra.

A migráció problémaköre ugyanakkor nem kizárólag külső bevándorlásként jelenik meg. *Az elvándorláshoz, a demográfiai hanyatláshoz, a népességcsökkenéshez, az elöregedéshez és a munkaerő távozásához* is tartoznak említések, különösen Horvátország, Szerbia, Albánia, Litvánia és Románia dokumentumaiban. A migráció így kettős kihívást alkot: az illegális bevándorlás a határellenőrzés és a belső biztonság, a tartós kivándorlás pedig a gazdasági teljesítőképesség, a demográfiai egyensúly és a közszolgáltatások fenntarthatósága szempontjából okozhat problémát.

Magyarország dokumentumában az illegális, ellenőrizetlen és tömeges migráció önálló, hosszú távú biztonsági kihívásként jelenik meg. A migráció összekapcsolódik a terrorizmussal, a határvédelemmel, a nyugat-balkáni útvonallal, a közegészségügyi kockázatokkal és az állami szuverenitással. *Ausztria* az irreguláris migráció mellett az

embercsempész-hálózatokat, az európai menekültügyi rendszer működését, a társadalmi integrációt és a kibocsátó államokkal történő együttműködést is hangsúlyozza.

Horvátország egyszerre jelenik meg tranzitországgként és kedvezőtlen demográfiai folyamatokkal küzdő államként. *Szerbia* számára az illegális migráció a tranzitútvonalak, a befogadási kapacitások, a szervezett bűnözés és az államhatárok ellenőrzésének problémája, miközben a szerb népesség elvándorlása is stratégiai kockázatot jelent. *Albánia* sajátos módon egyszerre kibocsátó, tranzit- és célországgként értelmezi helyzetét. Az ország az irreguláris kivándorlás, a visszatérés, a reintegráció, a határigazgatás és a migráció gazdasági lehetőségeinek kérdésével is foglalkozik.

Finnország dokumentumában a migráció okainak kezelése, a harmadik országokkal kialakított fejlesztési és gazdasági partnerségek, a szabályozott migráció, a visszafogadás és az instrumentalizált migráció elleni nemzetközi fellépés jelenik meg. Moldova egyetlen migrációs találata az államhatárok biztosítását, az illegális migrációt, az emberkereskedelmet, a fegyvercsempészetet és más határokon átnyúló bűncselekményeket kapcsolja össze.

A határvédelem és a menekültügyi rendszer önálló témakörként jelenik meg. Az azonosított eszközök között az államhatárok és az Európai Unió külső határainak védelme, az embercsempész-hálózatok elleni fellépés, a biztonsági ellenőrzés, a kitoloncolás, a visszafogadási megállapodások, valamint a kibocsátó és tranzitországok támogatása szerepel. Több dokumentum ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a migráció hosszú távon nem kezelhető kizárólag rendészeti eszközökkel. Szükség van a konfliktusok, a szegénység, a gazdasági kilátástalanság és a környezeti válságok mérséklésére is.

Az együttműködés (cooperation) kulcsszóhoz összesen 432 találat tartozik. A legtöbb találat Finnország dokumentumában szerepel, összesen 52. Magyarországhoz és Romániához 42–42, Ausztriához és Szerbiához 39–39, Albániához 32, Csehországhoz 29, Horvátországhoz 27, Szlovákiához 25, Koszovóhoz 21, Észak-Macedóniához 17, Bulgáriához 15, Lengyelországhoz 14, Moldovához 13, Észtországhoz 12, Lettországhoz 11, Litvániához pedig 2 találat kapcsolódik.

Az együttműködések politikai és jogi alapjai között a demokrácia, az emberi jogok, a jogállamiság, a nemzetközi jog, az ENSZ Alapokmánya, a kölcsönös segítségnyújtás és a közös értékek jelennek meg. Különösen az EU- és NATO-tagállamok, valamint az euroatlanti integrációra törekvő országok hangsúlyozzák, hogy a biztonsági együttműködésnek nem csupán közös érdekeken, hanem közös politikai és jogi alapelveken is nyugodnia kell.

Deklaráltan ***a geopolitikai és biztonsági fenyegetések kezelésének*** egyik legfontosabb eszközeként jelenik meg az együttműködés. A dokumentumok szerint a globális, regionális és

transznacionális veszélyeket az egyes államok önállóan nem képesek hatékonyan kezelni. Az államok katonai, gazdasági, technológiai és intézményi képességeit ezért szövetségi, regionális, kétoldalú és államon belüli kooperációval szükséges kiegészíteni. Az együttműködési találatokban az Európai Unió és a NATO dominál, így a köztes-európai országok együttműködési gondolkodásának két legfontosabb intézményi keretét alkotja.

A NATO elsősorban a kollektív védelem, az elrettentés, a katonai interoperabilitás, a közös hadgyakorlatok, a katonai mobilitás, a szövetséges jelenlét és a képességfejlesztés összefüggésében jelenik meg. A védelmi és katonai együttműködéshez kapcsolódó kifejezések különösen hangsúlyosak Magyarország, Románia, Finnország, Bulgária, Észak-Macedónia, Lettország és a többi NATO-tagállam dokumentumaiban. *A balti államok, Finnország, Lengyelország és Románia* számára a NATO együttműködési kerete közvetlenül kapcsolódik Oroszország elrettentéséhez, a keleti és északkeleti térség védelméhez, a szövetséges erők jelenlétéhez és a katonai infrastruktúra fejlesztéséhez. *Magyarország* a NATO kollektív védelme, a haderőfejlesztés és a katonai interoperabilitás mellett a regionális katonai együttműködések is hangsúlyozza. *Bulgária és Észak-Macedónia* találataiban a NATO-standardok, a közös műveletek és a nemzeti védelmi képességek összehangolása kerül előtérbe.

Az Európai Unióhoz kapcsolódó együttműködés tartalma a katonai dimenziónál szélesebb. Magában foglalja a gazdasági és társadalmi stabilitást, a határvédelmet, az energiaellátást, a környezetvédelmet, a közlekedési és kommunikációs infrastruktúrákat, a kibervédelmet, a jogállamiságot, a válságkezelést és a bővítési folyamatot. A gazdasági, energetikai, infrastrukturális, kereskedelmi és környezeti együttműködéshez kapcsolódó kifejezések a találatok több mint negyedében jelennek meg. Az Európai Unió szerepe különösen Finnország, Románia, Magyarország, Ausztria, Szerbia, Csehország és Albánia dokumentumaiban hangsúlyos. Az EU-tagállamok számára a szervezet a gazdasági és politikai stabilitás, az egységes piac, az energia- és ellátásbiztonság, valamint a közös kül-, biztonság- és védelempolitika kerete. *A nyugat-balkáni államok és Moldova* esetében az uniós integráció a modernizáció, a demokratikus reformok, a gazdasági fejlődés és a biztonságpolitikai beágyazódás eszközeként jelenik meg.

Az ENSZ és az EBESZ említései önálló tömböt alkotnak a találatokon belül. Az ENSZ elsősorban a nemzetközi jog, a békefenntartás, a humanitárius segítségnyújtás, a fejlődés és a globális problémák kezelésének kereteként jelenik meg. Az EBESZ jelentősége a konfliktusmegelőzéshez, a demokratikus intézményekhez, a választásokhoz, a kisebbségi

jogokhoz és a bizalomépítéshez kapcsolódik. E szervezetek szerepe különösen Ausztria, Szerbia, Moldova és a nyugat-balkáni országok dokumentumaiban jelenik meg.

A kétoldalú, regionális, szomszédsági és határokon átnyúló együttműködéshez kapcsolódó kifejezések is azonosíthatók a dokumentumokban. *A balti államok* a közvetlen szomszédokkal, az északi országokkal, az Egyesült Államokkal és más NATO-szövetségesekkel kialakított kapcsolatokat hangsúlyozzák. *Finnország* esetében az északi és balti együttműködések, valamint az Egyesült Államokkal és más szövetségesekkel fennálló kapcsolatok alkotnak fontos keretet. *Lengyelország* esetében a transzatlanti kapcsolat, az Egyesült Államokkal fennálló stratégiai partnerség, a Bukaresti Kilencek, a Három Tenger Kezdeményezés, a Visegrádi Együttműködés és a Weimari Háromszög egyaránt megjelenik.

Románia a Fekete-tenger térségét, a NATO keleti szárnyát, az Egyesült Államokkal fennálló partnerséget, valamint Moldova és a szomszédos államok támogatását helyezi előtérbe. *Magyarország* a NATO- és EU-kapcsolatok mellett a közép-európai, visegrádi, balkáni és kétoldalú együttműködések is hangsúlyozza.

A nyugat-balkáni dokumentumokban a regionális együttműködés szorosan összekapcsolódik az euroatlanti integrációval, a jószomszédi viszonyokkal, a gazdasági kapcsolatokkal és a korábbi konfliktusok örökségének meghaladásával. *Albánia* a NATO és az Európai Unió nyugat-balkáni jelenlétét a regionális stabilitás, a demokratikus reformok és a megbékélés eszközének tekinti. *Észak-Macedónia* a NATO-tagság, az EU-integráció, a szomszédos országokkal folytatott védelmi együttműködés, valamint a nemzetközi béketámogató műveletek jelentőségét hangsúlyozza.

Koszovó a NATO vezette nemzetközi katonai jelenléttel, stratégiai partnereivel és a nemzetközi szervezetekkel kialakított kapcsolatokat saját szuverenitása és területi integritása megerősítésének eszközeként értelmezi. A nemzetközi szervezeti tagság hiányát kétoldalú és regionális partnerségekkel kívánja ellensúlyozni. *Szerbia* ezzel szemben katonai semlegességéből kiindulva többirányú együttműködési politikát folytat. Kapcsolatokat épít az Európai Unióval, az ENSZ-szel, az EBESZ-szel, a NATO Partnerség a Békéért programjával, a szomszédos államokkal és más globális partnerekkel is.

A Koszovó és Szerbia közötti konfliktus az együttműködés kontextusában is eltérő értelmezéseket eredményez. *Koszovó* a kölcsönösségen, az egyenlőségen és az euroatlanti orientáción alapuló regionális kapcsolatokat hangsúlyozza. *Szerbia* viszont Koszovó függetlenségének elismerését és nemzetközi szervezetekbe történő felvételét a bizalom és az együttműködés akadályának tekinti. Ez azt mutatja, hogy a regionális együttműködés

intézményi keretei nem képesek teljesen felülmúlni az egymással ellentétes szuverenitási és területi álláspontokat.

Ausztria katonai semlegességére építve az Európai Unió, az ENSZ-en, az EBESZ-en, a regionális kapcsolatokon, a fejlesztési együttműködésen és a humanitárius segítségnyújtáson keresztül kíván hozzájárulni a nemzetközi biztonsághoz. *Moldova* az európai integrációt gazdasági, politikai és biztonsági célként egyaránt kezeli. Ezzel párhuzamosan a NATO-val fennálló kapcsolatot a védelmi képességek és az intézményi ellenálló képesség fejlesztésének eszközeként értelmezi.

A nemzetközi együttműködés mellett az **államon belüli koordináció** is hangsúlyos. Az intézményközi, összkormányzati, osztársadalmi, köz- és magánszféra közötti, valamint civil társadalmi együttműködéshez köthető témakör túlnyomórészt Ausztria, Románia, Csehország, Finnország, Albánia, Szerbia, Észtország és Moldova dokumentumaiban jelenik meg.

A komplex fenyegetések kezelése szükségessé teszi a katonai, rendvédelmi, hírszerzési, katasztrófavédelmi, egészségügyi, gazdasági és közigazgatási szervezetek együttműködését. Az állam mellett a vállalkozások, az önkormányzatok, a tudományos intézmények, a média, a civil szervezetek és a lakosság is részt vesz a biztonság fenntartásában. Ez különösen az *észt, a finn és a lett* osztársadalmi megközelítést előtérbe helyező stratégiákban, valamint a *román és moldovai* intézményközi megközelítésben figyelhető meg.

5. Konklúzió

5.1 A kutatási kérdések megválaszolása

Az első kutatási kérdés (**K1**) arra irányult, hogy milyen fogalmak és geopolitikai értelmezések szolgáltak napjainkig a köztes-európai tér megnevezésére és földrajzi lehatárolására. A szakirodalmi feltárás alapján egyértelműen megállapítható, hogy a német, az orosz és a török hatalmi erőterek között elhelyezkedő európai térségre vonatkozóan számos, eltérő földrajzi kiterjedést, funkciót és politikai tartalmat hordozó koncepció alakult ki. A Mitteleuropa, Zwischeneuropa, Internarium, Kelet-Közép Európa és a mackinderi és spykmani elméletekben megjelenő ütköző- és peremtérségi értelmezések, illetve a későbbi geopolitikai térkonceptiók (pl. Friedman „New containment” koncepciója) ugyanazon európai régió különböző sajátosságait emelik ki, de egyik sem eredményezett általánosan elfogadott, időben állandó és egyértelműen lehatárolható régiófogalmat.

Az eltérések részben abból fakadnak, hogy az egyes koncepciók különböző történelmi korszakokban, eltérő geopolitikai helyzetben és sok esetben különböző hatalmi centrumok nézőpontjából születtek. Köztes-Európa ezért a szakirodalomban egyszerre jelenhetett meg német gazdasági és politikai érdekszféraként, a szovjet vagy orosz előrenyomulást feltartóztató puffer- és ütközőtékként, önálló köztes állami együttműködés potenciális területeként, illetve valamely nagyobb európai vagy eurázsiai térszerkezet vagy civilizációs övezet részeként. Ennek megfelelően a térség földrajzi lehatárolása nem egységes és nem tekinthető állandónak. Északi kiterjedését egyes megközelítések a Baltikumig, mások Finnorszáig és a Jeges-tengerig vezetik, míg déli határát a Balkán különböző vonalainál, Görögországnál vagy akár a kelet-mediterrán térségben jelölik ki. Nyugaton a térség Ausztriáig, illetve a német nyelvterület keleti pereméig, keleten pedig Belaruszig és Ukrajnáig terjedhet.

Jelen disszertáció ebből kiindulva nem Köztes-Európa univerzális vagy konszenzusos definíciójának megalkotására vállalkozott, hanem a kutatási probléma vizsgálatához szükséges analitikus térbeli keretet alakított ki. Ennek alapja a német, orosz és török geopolitikai erőterek között elhelyezkedő, Finnországtól Görögorszáig és Ciprusig húzódó európai tér. E lehatárolás értelmezési jelentőségét elsősorban nem valamely egységes regionális identitás adja, hanem az érintett államok nagyobb geopolitikai erőterekhez való viszonya, történelmi kitettsége, különböző külső hatalmi centrumokhoz fűződő kapcsolata, illetve az ezekből fakadó stratégiai lehetőségek és korlátok. A szakirodalmi vizsgálat ugyanakkor arra mutat rá, hogy a térség elkülönített geopolitikai értelmezésének történeti és elméleti alapjai továbbra is relevánsak. A köztes helyzet nem elsősorban valamely közösen használt régiónévben, hanem a külső hatalmi erőterekhez való viszonyban, a nagyhatalmi versengésnek való kitettségben, az eltérő biztonsági és geoökonómiai függőségekben azonosítható.

A második kutatási kérdés **(K2)** azt vizsgálta, hogy milyen átfogó földrajzi térkonceptiók jelennek meg a régió országainak és a releváns külső geopolitikai szereplők stratégiai dokumentumaiban. A dokumentumelemzés legfontosabb eredménye e tekintetben a szakirodalmi és a stratégiai térszemlélet közötti eltérés. Köztes-Európa konkrét megnevezése sem a vizsgált külső geopolitikai szereplők, sem a kutatásba bevont belső szereplők dokumentumaiban nem jelenik meg. A hozzá részben hasonló földrajzi tartalmú Közép- és Kelet-Európa, Kelet-Európa vagy Közép-Európa megnevezések előfordulása szintén korlátozott, és használatukhoz egyik dokumentum sem rendel egységes földrajzi lehatárolást vagy definíciót.

A stratégiai dokumentumok térszemlélete helyett kisebb léptékű, funkcionálisan értelmezhető és gyakran konkrét biztonságpolitikai problémákhoz kapcsolódó résztérsegekre tagolódik. A Baltikum és a tágabb skandináv-balti-tengeri térség, a NATO Keleti szárnya, a Fekete-tenger térsége, a Keleti Szomszédság, a Balkán és különösen a Nyugat-Balkán, valamint Délkelet-Európa jóval markánsabban jelennek meg a dokumentumokban, mint Köztes-Európa egésze. E térkategóriák azonban nem azonos logika alapján szerveződnek. Egy részük természetföldrajzi vagy történeti térség, más részük inkább biztonságpolitikai, intézményi vagy geostratégiai kategória. A Baltikum és a Balti-tenger térsége elsősorban a tengeri és a szárazföldi orosz katonai fenyegetés, a területvédelem, az energiabiztonság és az infrastrukturális összekapcsoltság kontextusában jelenik meg; a Fekete-tenger a katonai elrettentés, az ukrajnai háború és a stratégiai közlekedési útvonalak miatt értékelődik fel; a Nyugat-Balkán pedig elsősorban az euroatlanti integráció, a regionális stabilitás, a migráció, a megoldatlan államközi és etnopolitikai konfliktusok összefüggésében jelenik meg.

A külső szereplők térszemlélete szintén jelentősen különbözik. Az euroatlanti szereplők elsősorban intézményi, szövetségi és biztonságpolitikai térkategóriákon keresztül értelmezik a régiót. Oroszország stratégiai térszemléletében ezzel szemben a civilizációs értelemben vett Eurázsia rendelkezik kiemelkedő jelentőséggel, míg Törökország esetében a Balkán és Délkelet-Európa történelmi, kulturális, politikai, kisebbségvédelmi és gazdasági szempontból egyaránt releváns térként jelenik meg. A német és török geopolitikai jelenlét ugyanakkor a köztes-európai országok saját dokumentumaiban lényegesen kevésbé jelenik meg önálló hatalmi pólusként, mint amilyen szerepet a disszertáció történeti és elméleti kerete alapján betöltenek. Németország befolyásának jelentős része feltehetően az Európai Unió, a NATO-n és az európai gazdasági kapcsolatrendszeren keresztül közvetetten jelenik meg, míg Törökország jelenléte elsősorban a Nyugat-Balkán országaihoz, a Fekete-tengerhez, a migrációhoz és egyes bilaterális kapcsolatokhoz kötődik.

A fentiek alapján a K2-re adott válasz szerint a vizsgált szereplők stratégiai dokumentumai nem egyetlen, átfogó köztes-európai teret jelenítenek meg, hanem egymáshoz részben kötődő, különböző földrajzi léptékű és funkciójú térkonceptiókat. A dokumentumok geopolitikai térszemlélete ezért mozaikos és funkcionális jellegű: az egyes térségek jelentőségét nem elsősorban a közös regionális megnevezés, hanem az adott biztonsági probléma, intézményi kapcsolat, stratégiai útvonal vagy geopolitikai konfliktus határozza meg.

A harmadik kutatási kérdés (**K3**) azokra a geopolitikai kockázatokra és tendenciákra irányult, amelyek meghatározzák a térség biztonsági helyzetének alakulását, illetve ezek

megjelenésére a vizsgált dokumentumokban. A külső és belső szereplők dokumentumainak egyik legerősebb közös jellemzője a geopolitikai és biztonsági környezet negatív és romló megítélése. A nemzetközi rendszer gyorsan változó, bizonytalan, kiszámíthatatlan és egyre inkább versengő térként jelenik meg, amelyben a klasszikus katonai hatalmi képességek mellett a gazdasági, energetikai, technológiai, információs és infrastrukturális erőforrások jelentősége is növekszik.

E folyamatok legfontosabb közvetlen európai katalizátora az orosz–ukrán háború. A 2022 utáni dokumentumok jelentős része az Ukrajna elleni orosz támadást nem pusztán egy regionális konfliktusnak, hanem az európai biztonsági környezetet alapvetően átalakító eseménynek tekinti. Ennek következtében ismét felértékelődött a területvédelem, az elrettentés, a katonai készenlét, a haderőfejlesztés, a szövetségi jelenlét és a társadalmi reziliencia jelentősége. Ukrajna ennek megfelelően a legtöbb dokumentumban a leggyakrabban megjelenő térségbeli állam, és egyszerre jelenik meg az orosz agresszió célpontjaként, támogatandó partnerként, az európai biztonsági rendszer átalakulásának földrajzi középpontjaként és több állam saját biztonsági helyzetének meghatározó referenciapontjaként.

Oroszország a vizsgált köztes-európai országok és a külső szereplők dokumentumaiban a legtöbbször nevesített külső állami szereplő, akihez a nemzetközi biztonsági helyzet romlását kötik. A hozzá kapcsolódó fenyegetések ugyanakkor területileg differenciáltak. Finnországban és a balti államokban közvetlen katonai, nukleáris és hibrid fenyegetésként jelenik meg; Lengyelországban a keleti határ biztonságához és az energiafüggőséghez is kapcsolódik; Románia esetében a Fekete-tenger militarizációja és az ukrajnai háború kerül előtérbe; Moldovában pedig a katonai kockázatok mellett a politikai befolyásolás, az energiabiztonsági nyomásgyakorlás, a dezinformáció és a belpolitikai destabilizáció is meghatározó. A régió más részein, különösen Szerbia és részben Magyarország dokumentumaiban ugyanakkor differenciáltabb, pragmatikusabb és együttműködési elemeket is tartalmazó megközelítés azonosítható.

A jelenlegi biztonsági környezet azonban nem vezethető vissza kizárólag az orosz–ukrán háborúra. A dokumentumok a nagyhatalmi versengés erősödését, a nemzetközi rend átalakulását, a kínai globális befolyás növekedését, a hibrid és kiberfenyegetéseket, a terrorizmust, az illegális migrációt, az éghajlatváltozást, a szervezett bűnözést, az energia- és nyersanyagfüggőségeket, valamint az ellátási láncok sérülékenységet is releváns biztonsági tényezőként kezelik. Kína elsősorban nem közvetlen regionális katonai fenyegetésként, hanem a globális hatalmi átrendeződés, a technológiai verseny, a kritikus infrastruktúrák, a

geoökonómiai függőségek és az ideológiai szembenállás összefüggésében jelenik meg. A gazdasági kapcsolatok biztonságpolitikai értelmezése arra is rámutat, hogy a térség strukturális kitettsége napjainkban nem kizárólag katonaföldrajzi természetű. Az energiaimport, a stratégiai nyersanyagok, a technológiai függőségek, a kereskedelmi kapcsolatok és az infrastruktúrák ellenőrzése egyaránt geopolitikai jelentőséggel rendelkezhet. A dokumentumelemzés alapján a fenyegetésérzékelés területi különbségei több esetben együtt járnak az egyes konfliktuszónákhoz és stratégiai térségekhez való földrajzi közelséggel.

A külső szereplők dokumentumai mindemellett eltérő világrendi narratívákat jelenítenek meg. Az euroatlanti szereplők elsősorban a szabályokon alapuló nemzetközi rend és a demokratikus államok, illetve az azt megkérdőjelező autoriter és revizionista szereplők (pl. Kína, Észak-Korea és Irán) közötti rendszerszintű versengést hangsúlyozzák. Az orosz stratégiai narratíva ezzel szemben a nyugati dominancia meghaladását és a multipoláris világrend kialakítását emeli ki. A kínai dokumentum szintén pozitívan értékeli a multipolarizációt, de azt az ENSZ-központú nemzetközi rendszer fenntartásával, annak reformjával és a globális dél államainak nagyobb képviselésével kapcsolja össze.

A negyedik kutatási kérdés (**K4**) a köztes-európai államok geopolitikai percepcióira, stratégiai céljaira és prioritásaira, továbbá az általuk megfogalmazott válaszok közötti hasonlóságokra és különbségekre vonatkozott. Az elemzés alapján a térség államai között jelentős intézményi konvergencia figyelhető meg, elsősorban az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való kapcsolódás tekintetében. Az EU és a NATO a vizsgált dokumentumokban kétségtelenül a leggyakrabban megjelenő külső geopolitikai szereplők, amelyek egy összefüggő euroatlanti politikai, gazdasági és biztonsági tér két meghatározó intézményi aktorjaiként azonosíthatók. Az Európai Unió az integráció, a gazdasági együttműködés, a demokratikus intézményrendszer és egyre inkább a biztonságpolitika keretként jelenik meg, míg a NATO a kollektív védelem, az elrettentés, a katonai képességfejlesztés és együttműködés elsődleges intézményi biztosítója.

Ez a jelentős euroatlanti konvergencia ugyanakkor nem eredményez egységes köztes-európai geopolitikai stratégiát. A dokumentumelemzés három különösen markáns, de nem kizárólagos alregionális stratégiai mintázatot azonosított. Az első a NATO Keleti szárnyának északi részén, Finnország, a balti államok és Lengyelország térségében rajzolódik ki. E dokumentumokban az orosz katonai és hibrid fenyegetés, a kollektív védelem, az amerikai és NATO-katonai jelenlét, a társadalmi reziliencia és a területvédelmi képességek erősítése dominál. A Finnország és a Baltikum közötti kapcsolatok emellett a katonai dimenzió túl az energiabiztonságra, a közlekedésre, a kritikus infrastruktúrákra és az intézményi

együttműködésre is kiterjednek, ezért e térség az egyik legkoherensebb, dokumentumszinten is azonosítható köztes-európai résztérseget alkotja. Finnország emellett kaputérseggként is funkcionál a skandináv és a sarkvidéki biztonsági rendszer és ezek releváns együttműködési platformjainak irányába.

A második markáns mintázat a Fekete-tenger és annak tágabb környezete. Románia és Bulgária stratégiai térszemléletében a NATO Keleti szárnya, a Fekete-tenger biztonsága és az orosz–ukrán háború összekapcsolódik, Románia esetében pedig az USA-val fennálló stratégiai partnerség is kitüntetett szerepet kap. Moldova sajátos helyzetet foglal el ebben a térben, mivel dokumentumában az euroatlanti és az orosz geopolitikai orientáció közötti versengés közvetlenül az ország szuverenitásának, intézményi működésének, gazdasági orientációjának és biztonságának kérdésévé válik. A román-moldáv viszony ezzel párhuzamosan a dokumentumokban az egyik legerősebb pozitív, integrációs és biztonsági együttműködésként jelenik meg.

A harmadik mintázat a Nyugat-Balkánhoz kapcsolódik. Albánia, Észak-Macedónia és Koszovó stratégiáiban az euroatlanti integráció, a regionális stabilitás, a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való kapcsolódás a meghatározó. A térség biztonsági környezetét ugyanakkor továbbra is befolyásolják a történelmi konfliktusok, a szuverenitási és területi viták, az etnopolitikai kérdések és a külső befolyásszerzési törekvések. Ennek legmarkánsabb példája a szerb-koszovói viszony, amelyben ugyanaz a történelmi, politikai és területi konfliktus alapvetően eltérő stratégiai és jogi kategóriákban és teljesen más aspektusból jelenik meg a két fél dokumentumaiban. Szerbia egyúttal sajátos geopolitikai profilt képvisel: geoökonómiai értelemben az európai gazdasági és politikai integráció felé gravitál, geostratégiai orientáció szempontjából a NATO-val csak a katonai semlegesség keretei között működik együtt, miközben Oroszországgal és Kínával is fenntartja kiemelt gazdasági és katonai kapcsolatait.

Az azonosított alregionális mintázatok nem értelmezhetők mereven lehatárolt és egymást kizáró országcsoporthoz. Csehország, Szlovákia, Magyarország, Ausztria és Horvátország több különböző földrajzi, biztonságpolitikai és intézményi kapcsolatrendszerhez kötődik, ezért stratégiai profiljuk sem sorolható kizárólag egyetlen résztérseghöz. Éppen ez jelenti Köztes-Európa jelenlegi geopolitikai szerkezetének egyik fontos sajátosságát: az államok egyidejűleg több földrajzi tér és intézményi együttműködés részei, miközben az egyes fenyegetésekhez, partnerekhez és együttműködési formákhoz eltérő jelentőséget társítanak.

A köztes-európai analitikai keret részeként vizsgált országok egymás dokumentumaiban való megjelenése tovább erősíti ezt a következtetést. Az országközi kapcsolatok nem egy általános köztes-európai vagy ahhoz fogható területi léptékű összetartozás köré szerveződnek. A legfontosabb kapcsolati tényezőket az orosz-ukrán háború, a közvetlen szomszédság, a területi és szuverenitási konfliktusok, a történelmi és nemzetpolitikai kapcsolatok, valamint az egyes regionális és biztonsági, illetve gazdasági együttműködések jelentik. A vizsgált államok stratégiai térszemlélete ezért elsősorban funkcionális kapcsolatrendszerből épül fel, és csak korlátozottan mutat egy teljes köztes-európai régióra vonatkozó közös geopolitikai identitást.

5.2 A hipotézisek értékelése

A szakirodalmi feltárás és a dokumentumelemzés eredményei alapján a disszertáció első hipotézise **(H1)** megerősítést nyert. Köztes-Európa sem a vonatkozó geopolitikai szakirodalomban, sem a vizsgált stratégiai dokumentumokban nem alkot egységesen definiált, konszenzusosan lehatárolt régiót. A szakirodalom különböző történeti korszakokban eltérő földrajzi kiterjedésű és eltérő funkciójú térkonceptiókat alakított ki, míg a jelenlegi stratégiai dokumentumokban maga a Köztes-Európa megnevezés nem jelenik meg. Ezzel párhuzamosan több résztérség (különösen a Baltikum, a Balti-tenger, a Fekete-tenger, a NATO Keleti szárnya, Délkelet-Európa és a Nyugat-Balkán) rendelkezik önálló geopolitikai jelentéstartalommal. A térség tehát nem egyetlen, átfogó térkonceptión, hanem egymást átfedő földrajzi, intézményi és funkcionális térkonceptiókon keresztül jelenik meg.

A második hipotézis **(H2)** szintén megerősítést nyert. A vizsgált stratégiai dokumentumok alapján egyértelmű területi különbségek azonosíthatók a fenyegetésérzékelésben és a biztonságpolitikai prioritásokban. Az egyes geopolitikai és biztonsági kihívások hangsúlya olyan földrajzi mintázatokat mutat, amelyek kapcsolatba hozhatók a külső hatalmi erőterekhez, konfliktuszónákhoz és stratégiai útvonalakhoz való közelséggel. Az Oroszországhoz földrajzilag közelebb fekvő északi és balti államok dokumentumaiban például hangsúlyosabban jelennek meg a közvetlen katonai és hibrid fenyegetések, míg a Fekete-tenger térségében a fekete-tengeri biztonsági környezet és Moldova helyzete kap kiemelt szerepet. A Nyugat-Balkán államainak stratégiai térszemléletét ezzel szemben nagyobb mértékben határozzák meg a régió saját konfliktusai, az euroatlanti integráció, valamint a migrációs és regionális stabilitási kérdések. A földrajzi helyzet ugyanakkor önmagában nem ad teljes körű magyarázatot az azonosított különbségekre. A stratégiai percepciókat és prioritásokat az intézményi beágyazottság, a szövetségi kapcsolatok,

a történelmi tapasztalatok, a kétoldalú viszonyok, valamint a gazdasági és energetikai függőségek egyaránt alakítják.

A H2 vizsgálatának eredménye azt mutatja, hogy a földrajzi helyzet ugyan befolyásolja az államok stratégiai szemléletét, de hatása nem automatikus és kizárólagos, nem önmagában határozza meg az ország percepcióját. Hatása más politikai, történelmi és intézményi tényezőkkel együtt érvényesül. Ezt példázza Románia és Moldova összehasonlítása: az orosz-ukrán háborúhoz és a Fekete-tengerhez való közelség mindkét állam stratégiai dokumentumában kiemeli az orosz fenyegetés és a regionális instabilitás jelentőségét, az ezekre adott válaszokat azonban eltérő intézményi helyzetük alakítja. Románia NATO- és EU-tagságából következően a szövetségi elrettentést és a NATO Keleti szárnyának megerősítését hangsúlyozza, míg Moldova esetében a transznisztriai konfliktus és az orosz befolyás miatt a szuverenitás, a belső ellenálló képesség és az európai integráció kerül előtérbe. A földrajzi helyzet és a stratégiai percepciók közötti kapcsolat összetettségét Szerbia és Horvátország összehasonlítása is jelzi. A két szomszédos állam ugyanazon nyugat-balkáni biztonsági környezet része, stratégiai dokumentumaik azonban eltérően értelmezik a regionális kihívásokat és a külső hatalmi szereplőket. Horvátország EU- és NATO-tagságából következően alapvetően az euroatlanti intézményrendszeren belül határozza meg biztonságpolitikai helyzetét, míg Szerbia katonai semlegessége, Oroszországhoz fűződő hagyományos kapcsolatai és a koszovói kérdés sajátos geopolitikai orientációt eredményeznek.

A harmadik hipotézis **(H3)** részleges megerősítést nyert. A vizsgált köztes-európai államok stratégiai percepciói, prioritásai és válaszai nem egyetlen, a teljes régióra alkalmazható mintázatba rendeződnek. A dokumentumelemzés három különösen markáns alregionális stratégiai összefüggést azonosított a NATO Keleti szárnyának északi része, a Fekete-tenger tágabb térsége és a Nyugat-Balkán esetében. Ezek kialakulásában a földrajzi fekvés és a biztonsági környezet mellett az EU- és NATO-tagság, az euroatlanti integráció szintje, a külső hatalmakhoz fűződő kapcsolatok, valamint a helyi konfliktusok és történelmi örökségek is szerepet játszanak. A mintázatok ugyanakkor átfedik egymást, határaik nem merevek, és a vizsgált államok egy része egyszerre több stratégiai kapcsolatrendszerbe illeszkedik.

H3 részleges megerősítése ezért nem új, zárt geopolitikai alrégiók kijelölését jelenti, hanem annak megállapítását, hogy a vizsgált államok stratégiai percepcióiban és prioritásaiban olyan visszatérő hasonlóságok és különbségek azonosíthatók, amelyek földrajzi helyzetük és intézményi beágyazottságuk alapján értelmezhetők. A balti, a fekete-tengeri és a

nyugat-balkáni térség földrajzi, illetve intézményi szempontok alapján lehatárolható, a dokumentumokból kirajzolódó stratégiai mintázatok azonban nem alkotnak egymástól élesen elkülönülő és kölcsönösen kizáró csoportokat. Határaik részben metszik egymást, egyes államok pedig egyszerre több térségi mintázathoz is kapcsolódhatnak. Finnország például a szűk értelemben vett balti térségen kívül helyezkedik el, stratégiai percepciói mégis több ponton a balti államokéhoz közelítenek, míg Románia és Bulgária egyaránt kapcsolódik a fekete-tengeri és a balkáni biztonsági térhez. Az azonosított csoportok ezért nem új geopolitikai régiók, hanem a dokumentumelemzés eredményeinek rendszerezését szolgáló mintázatok.

5.3 A kutatás fő tudományos eredményei

A disszertáció önálló tudományos hozzáadott értéke a szakirodalmi, fogalmi és empirikus vizsgálatok összekapcsolásából származik. A kutatás kiindulópontját az a szakirodalmi és empirikus probléma jelentette, hogy miközben Köztes-Európa történeti és geopolitikai értelmezésének jelentős külföldi és hazai szakirodalma alakult ki, kevésbé feltárt, hogy a térség államai és a geopolitikai környezetüket alakító külső szereplők jelenlegi hivatalos stratégiai dokumentumaikban milyen térbeli kategóriákon keresztül értelmezik ezt a régiót. A disszertáció ezért nem kizárólag azt vizsgálta, hogy a geopolitikai szakirodalom miként határozza meg Köztes-Európát, hanem azt is, hogy e tér mennyiben rekonstruálható napjaink releváns geopolitikai dokumentumai alapján.

A disszertáció fő eredményei az alábbiakban összegezhetők:

- 1. A kutatás egyik fő tudományos eredménye Köztes-Európa analitikus és szereplői értelmezési szintjének elkülönítése.** A szakirodalmi szintézis alapján Köztes-Európa önálló geopolitikai elemzési keretként indokolható, a dokumentumelemzés ugyanakkor kimutatta, hogy az érintett államok stratégiai térszemlélete nem egy közösen használt köztes-európai régiófogalom, hanem több, egymást részben metsző regionális, intézményi és funkcionális térkategória mentén szerveződik.
- 2. A kutatás egységes dokumentumelemzési rendszerben kapcsolja össze a térség államainak és a geopolitikai környezetüket alakító külső szereplők geopolitikai térszemléletét.** A kvalitatív tartalomelemzés és a standardizált kulcsszavas keresés együttes alkalmazása lehetővé tette, hogy ugyanazon elemzési szempontok alapján legyenek összehasonlíthatók a földrajzi térkonceptiók, a külső és belső szereplők megjelenése, illetve a geopolitikai és biztonsági környezetre vonatkozó percepciók. A

vizsgálat empirikus újdonságát ezért nem önmagában az egyes dokumentumok elemzése, hanem azok egységes szempontrendszer szerinti összehasonlíthatóságának megteremtése jelenti. Ez lehetővé tette, hogy a korábban elsősorban különálló ország- vagy térségi esetekként vizsgálható geopolitikai problémák egy közös elemzési keretben váljanak összevethetővé.

3. **A dokumentumelemzés empirikusan alátámasztja, hogy a szakirodalomban értelmezhető Köztes-Európa nem jelenik meg önálló és közösen használt geopolitikai térkategóriaként a vizsgált szereplők hivatalos stratégiai dokumentumaiban. A stratégiai térszemlélet ehelyett kisebb, funkcionális és részben intézményesült térségek mentén szerveződik.** A Baltikum, a Fekete-tenger, a NATO Keleti szárnya és a Nyugat-Balkán azért válnak stratégiailag láthatóvá, mert konkrét biztonsági kihívásokhoz, katonai feladatokhoz, integrációs folyamatokhoz vagy együttműködési rendszerekhez kapcsolódnak. Ebből következően a kutatás egyik fontos elméleti eredménye, hogy Köztes-Európa jelenkori geopolitikai relevanciája nem egy egységes regionális identitás vagy közösen használt térfogalom meglétéből vezethető le. A kutatás a statikus régióértelmezés helyett a funkcionális térszemlélet alkalmazhatóságát támasztja alá.
4. **A kutatás kimutatja, hogy a köztes-európai államok jelenlegi geopolitikai helyzetének egyik legfontosabb meghatározó tényezője az euroatlanti intézményi beágyazottság és az Oroszországhoz fűződő biztonsági viszony együttes hatása.** A vizsgált stratégiai dokumentumok alapján a térség geopolitikai szerkezete jelentősen különbözik attól a történeti helyzettől, amikor Köztes-Európa elsősorban az egymással közvetlenül versengő német, orosz és török birodalmi erőterek között elhelyezkedő ütközőzónaként volt értelmezhető. A vizsgált államok jelentős része ma az Európai Unió és a NATO intézményrendszerébe ágyazódik, ami alapvetően módosítja a klasszikus köztes helyzetet. Az Európai Unió és a NATO domináns jelenléte erős intézményi konvergenciát hoz létre a vizsgált államok jelentős részében, miközben Oroszország a legfontosabb negatív állami geopolitikai referenciapontként jelenik meg. Ez az általános szerkezet azonban területileg differenciált, és nem szünteti meg a régió belüli stratégiai különbségeket.

- 5. A vizsgálat három markáns, de nem kizárólagos alregionális stratégiai mintázatot azonosít: a NATO Keleti szárnyának északi részéhez, a Fekete-tenger tágabb térségéhez és a Nyugat-Balkánhoz kapcsolódó stratégiai összefüggéseket.** A mintázatok azt mutatják, hogy a köztes-európai államok stratégiai percepcióinak hasonlóságai nem véletlenszerűek, hanem összefüggnek földrajzi helyzetükkel, intézményi beágyazottságukkal és közvetlen biztonsági környezetükkel. Ugyanakkor a térség középső államainak egy része több kapcsolatrendszer metszéspontjában helyezkedik el, ami kizárja a merev alregionális felosztást.
- 6. A kutatás eredményei alapján a földrajzi helyzet és a stratégiai percepciók között kimutatható kapcsolat nem determinisztikus.** A konfliktuszónákhoz, külső hatalmi erőterekhez és stratégiai útvonalakhoz való földrajzi közelség befolyásolja a fenyegetésérzékelést és a stratégiai prioritásokat, e hatás azonban az intézményi beágyazottsággal, a szövetségi viszonyokkal, a történelmi tapasztalatokkal és a gazdasági függőségekkel kölcsönhatásban érvényesül.
- 7. Az országok egymás stratégiai dokumentumaiban való megjelenésének vizsgálata alapján a köztes-európai kapcsolatrendszer nem egy általános regionális összetartozás mentén szerveződik.** A dokumentumszintű kapcsolatok sűrűségét elsősorban az ukrajnai háború, a közvetlen szomszédság, a regionális védelmi együttműködés, az integrációs folyamatok, illetve a területi, történelmi és nemzetpolitikai konfliktusok határozzák meg. A térség belső szerkezete ezért több, egymással párhuzamos és részben átfedő geopolitikai, biztonságpolitikai és intézményi kapcsolatrendszerből épül fel.
- 8. A kutatás eredményei a biztonság fogalmának kiszélesedését is mutatják.** A katonai fenyegetések és a klasszikus katonai védelem újbóli felértékelődése mellett a stratégiai dokumentumok a gazdasági függőségeket, az energiaellátást, a kritikus infrastruktúrákat, a technológiai és kiberbiztonságot, az ellátási láncokat, a társadalmi rezilienciát, az illegális migrációt és az éghajlatváltozást is a geopolitikai környezet szerves részeként kezelik. A térség stratégiai kitettsége ebből következően egyszerre katonai, politikai, gazdasági, társadalmi és technológiai természetű. Köztes-Európa jelenkori geopolitikai kitettsége ezért nem vezethető vissza kizárólag a klasszikus katonaföldrajzi adottságokra.

Az 1-8. pontokban tett megállapítások egyben lehetőséget teremtenek Köztes-Európa olyan dinamikus és funkcionális geopolitikai értelmezésére, amely a térséget nem homogén és statikus régióként, hanem eltérő szerepű, egymáshoz kapcsolódó elemek rendszerében értelmezi. E szemlélet elméleti továbbgondolását jelenti a Diskusszióban kidolgozott Kék Lándzsahegy-konceptió, amely a kutatás empirikus eredményeire épülő szerzői geopolitikai térmodellként értelmezhető.

6. Diskusszió

Jelen kutatás továbbfejleszthető és időben aktualizálható. Köztes-Európa geopolitikai környezete folyamatosan változik, ezért a disszertációban azonosított geográfiai, biztonságpolitikai és stratégiai mintázatok és összefüggések sem tekinthetők időben állandónak. A kutatás későbbi megismétlése a releváns országokként és geopolitikai szereplőnként a lehető legtöbb új, katonai, védelmi, nemzetbiztonsági, külpolitikai, átfogó gazdasági, energetikai és kiberbiztonsági stratégiai dokumentum együttes bevonásával lehetőséget teremthet az említett aktorok nagystratégiáinak pontosabb feltárására. A hasonló tematikájú statisztikai adatokkal történő kiegészítése pedig lehetőséget teremthetne a közvélemény számára deklarált célkitűzések és a tényleges állami magatartás összevetésére. A kutatási keret időszakos aktualizálása emellett egy hosszabb távú, összehasonlító vizsgálat alapját is képezhetné, amely Köztes-Európa geopolitikai szerkezetének változását folyamatként vizsgálja.

A kutatás ilyen irányú továbbfejlesztése Magyarország szempontjából is releváns lehet. Magyarország Köztes-Európa több földrajzi, intézményi, biztonságpolitikai és geoökonómiai kapcsolatrendszeréhez kapcsolódik. Geopolitikai helyzetét az euroatlanti intézményi beágyazottság mellett a keleti és délkeleti térségek folyamatai, az orosz–ukrán háború, valamint az energia-, közlekedési és kereskedelmi kapcsolatok változásai is alakítják. A köztes-európai államok és a releváns külső geopolitikai szereplők stratégiai dokumentumainak rendszeres vizsgálata ezért hozzájárulhat annak feltárásához, hogy Magyarország geopolitikai környezete, külső kitettségei és stratégiai mozgástere hogyan változnak. A kutatás időszakos aktualizálása így Magyarország regionális helyzetének és az azt alakító folyamatoknak az értelmezéséhez is további szempontokat adhatna. A dokumentumelemzés további, Magyarország szempontjából releváns potenciálja lehet a magyar stratégiai térszemlélet adaptív vizsgálata.

Mivel a Kárpát-medence a vizsgált stratégiai dokumentumok között kizárólag a magyar dokumentumban jelenik meg önálló térkonceptióként, ez arra utal, hogy e fogalom csak a magyar geopolitikai gondolkodás sajátos térbeli referenciakerete, és nem a térség

államai által közösen alkalmazott térkategória. Ez nem csökkenti a Kárpát-medence magyar szempontú jelentőségét. Ugyanakkor felveti annak lehetőségét, hogy a magyar geopolitikai térszemlélet ezt egy tágabb geopolitikai keretbe illessze.

Egy jellemzően csak a Kárpát-medencére koncentráló térszemlélet alkalmas lehet történelmi és kulturális alapok mentén a hatékony nemzetpolitikai és nemzetstratégiai tervezésre, de nem feltétlenül képes teljesen megragadni az ország tényleges geopolitikai kapcsolatrendszerét és kitettségét, vagy akár a gazdasági térkapcsolatait. Magyarország földrajzi helyzete ugyanis nem csak a Kárpát-medencén belüli kapcsolatrendszereken keresztül értelmezhető, hanem a dunai, adriai, fekete-tengeri, balkáni és tágabb köztes-európai térségekhez, valamint az észak–déli és kelet–nyugati közlekedési, energetikai és gazdasági kapcsolatokhoz való viszonyán keresztül is. Egy ilyen többszintű térszemlélet a Kárpát-medencét nem helyettesítené, hanem egy szélesebb geopolitikai kapcsolatrendszer egyik meghatározó belső térségeként értelmezné. Ebben a többszintű térszemléletben a Visegrádi Együttműködés, a nyugat-balkáni kooperáció és a Három Tenger Kezdeményezés a jelenleginél jóval hangsúlyosabb szerepet kaphatna, különösen a közlekedési, energetikai, gazdasági és biztonságpolitikai együttműködések gyakorlati elmélyítése révén.

A disszertáció eredményei rámutatnak, hogy sem Magyarország, sem a tágabb köztes-európai tér geopolitikai helyzete nem értelmezhető kizárólag egyetlen, statikusan lehatárolt földrajzi vagy történelmi-kulturális régió keretei között. Ebből következően a térség jelenkori geopolitikai értelmezéséhez olyan megközelítés alkalmazása indokolt, amely a földrajzi fekvés mellett a funkcionális kapcsolódásokat, a stratégiai irányokat, az intézményi beágyazottságot és a változó geopolitikai környezetet is figyelembe veszi. E szemlélet szerzői továbbgondolását jelenti a Kék Lándzsahegy koncepciója, amely nem a meglévő átfogó és regionális térkategóriákat helyettesíti, hanem Köztes-Európa dinamikus és funkcionális geopolitikai térmodelljeként értelmezhető.

A **Kék Lándzsahegy (Blue Spearhead)** egy olyan saját szerzői funkcionális és dinamikus geopolitikai térkoncepció, amely Köztes-Európa poszthidegháborús geopolitikai funkcióváltozását és strukturális átalakulását kívánja értelmezni. A disszertáció empirikus eredményeire támaszkodik, de túlmutat azokon. Kiindulópontja az a felismerés, hogy az alapvetően Nyugat-Európa, az orosz-eurázsiai tér, a Fekete-tenger, a Balkán és Törökország találkozási terében elhelyezkedő régió geopolitikai funkciója jelentősen átalakult a Szovjetunió felbomlása és a keleti blokk megszűnése óta. Kialakulása a poszthidegháborús geopolitikai átalakulásához kapcsolódik: a korábban különböző hatalmi rendszerek között elhelyezkedő térség számottevő része fokozatosan az euroatlanti politikai, gazdasági és

biztonsági rendszerbe és az ennek fő kereteit alkotó Európai Unióba és a NATO-ba integrálódott. Földrajzi köztessége továbbra is fennáll, azonban geopolitikai puffer- és ütközőzóna-jellege, valamint a külső hatalmaknak való kitettség formája jelentősen átalakult: a térség jelentős része az euroatlanti rendszer előretolt stratégiai terévé vált. Történeti tapasztalatai és társadalmi-gazdasági sajátosságai megmaradtak, de geopolitikai orientációja megváltozott: a korábban versengő hatalmi erőterek között elhelyezkedő államtér jelentős része az euroatlanti rendszer integrált és részben kezdeményező tagjává vált.

A Kék Lándzsahegy olyan, térben döntően összefüggő, ugyanakkor politikai, társadalmi-gazdasági és biztonságpolitikai értelemben heterogén államok rendszerét jelöli, amelyek eltérő intenzitással, de egymást kiegészítő stratégiai funkciókon keresztül kapcsolódnak az euroatlanti rendszer előretolt és kapcsolódó európai térségeinek működéséhez. A térkonceptió belső szerkezetét egy többdimenziós funkcionális térmodell jeleníti meg. A térmodell belső kohézióját nem az államok homogenitása vagy egyetlen formális szervezethez való tartozása, hanem euroatlanti beágyazottságuk, egymást kiegészítő biztonsági, katonai, infrastrukturális, energetikai, geoökonómiai, technológiai és integrációs funkcióik, valamint egymást részben átfedő regionális együttműködési hálózataik adják. A koncepció térbeli határai ezért nem tekinthetők állandónak: az államok helyét elsősorban jelenlegi geopolitikai funkciójuk, másodsorban térbeli-történeti kapcsolódásuk határozza meg. A Kék Lándzsahegy ebből következően nem Köztes-Európa egyszerű átnevezése. Nem új civilizációs és kulturális lehatárolás, nem politikai, katonai, gazdasági, intézményi tömb vagy regionális szervezet, illetve nem egy önálló, az euroatlanti rendszertől függetlenül működő geopolitikai régió, hanem a köztes-európai térség jelenlegi geopolitikai működésének funkcionális értelmezési modellje.

Két külön jelentésréteget kapcsol össze. A „kék” az Európai Unió és a NATO zászlóinak színvilágára utal és az euroatlanti beágyazottságot szimbolizálja: a gazdasági, jogi és infrastrukturális integrációt, a kollektív biztonsági és védelmi rendszert, illetve a kölcsönös együttműködéseket. A lándzsahegy szimbolikája nem kizárólag az előretolt földrajzi és geostratégiai pozíciót jeleníti meg, hanem a térség egyes államaiban koncentrálódó katonai felkészültséget, védelmi képességeket és stratégiai funkciókat is. A metafora tágabb jelentéstartalommal rendelkezik: a térség stratégiai jelentőségét a katonai-biztonsági funkciók mellett annak közlekedési és logisztikai összekapcsoltsága, energetikai és geoökonómiai szerepe, ipari és mezőgazdasági kapacitásai, technológiai és innovációs potenciálja, valamint az euroatlanti integráció és a regionális együttműködés folyamataiban betöltött szerepe együttesen határozza meg. A kifejezés tehát nem szükségszerűen támadó jellegű: a koncepció

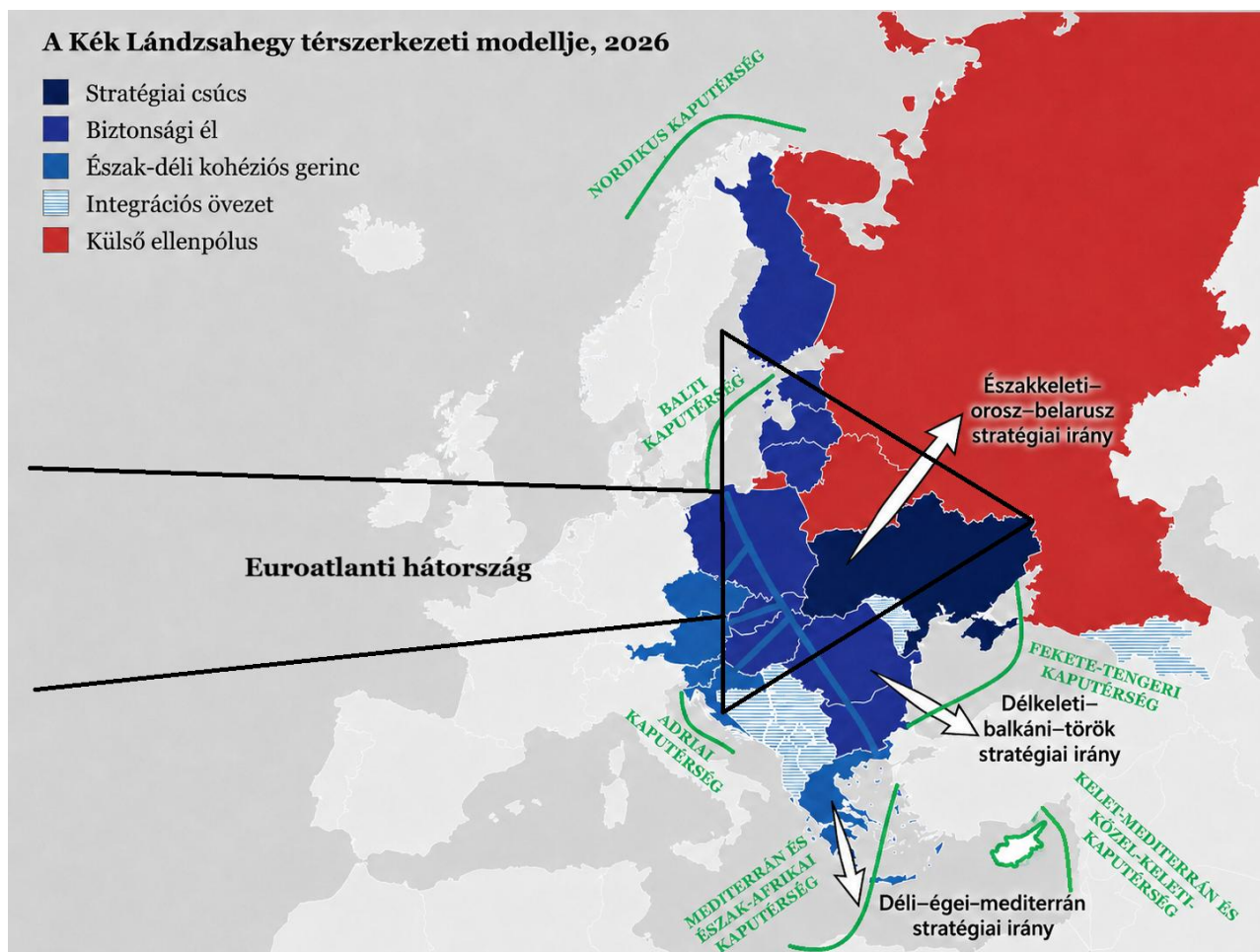
elsősorban az elrettentést, a védelmet, a külső fenyegetésekhez való alkalmazkodást, a térség belső konnektivitását, az euroatlanti rendszer rezilienciájának erősítését, valamint a kollektív biztonság fenntartásában vállalt szerepet fejezi ki, nem pedig offenzív geopolitikai törekvést jelöl. Az egymást kiegészítő funkciók miatt egy összekapcsolt és részlegesen koherens geopolitikai teret jelképez a metafora.

A lándzsa hegye az a rész, amely elsőként érintkezik a külső térrel és annak különböző fenyegetéseivel és kihívásaival, emiatt egyszerre stratégiai fontosságú és fokozottan sérülékeny. Nem önmagában működik: erejét részben a „lándzsanyélként” értelmezhető euroatlanti hátszorból származó erőforrásokból meríti, ugyanakkor helyzete, állapota és saját képességei is befolyásolják a tágabb rendszer (a „lándzsa”) cselekvőképességét. A Kék Lándzsahegy koncepciója ezért nem azt állítja, hogy a korábban Köztes-Európaként definiált régió és annak az euroatlanti biztonsági rendszerbe fokozatosan integrálódó államai a Nyugat által használt „fegyver” passzív szemlélői és feláldozott szereplői lennének. Ellenkezőleg: a térség országainak többsége az euroatlanti rendszerbe beágyazva, de saját érdekeik alapján is képesek cselekedni, regionális együttműködéseket létrehozni, bizonyos kérdésekben napirendi pontokat kezdeményezni, szigorúbb fellépéseket követelni és a nagyobb rendszer politikájára is hatni. Érdekeltek is ezek alakításában, adott esetben „élen is járnak velük”, mert saját biztonságuk és gazdasági teljesítményük nagymértékben függ az euroatlanti szövetség intézményeinek hatékonyságától.

A térmodell lehatárolása két kritérium alapján történik: 1. térbeli-történeti kapcsolódás a disszertációban definiált Köztes-Európához, a Balti-, Fekete-, Adriai- és Égei-tenger közötti térhez, történeti szempontból a német, orosz és török hatalmi erőterek által határolt köztes térhez; 2. érdemi jelenlegi geopolitikai funkció az euroatlanti rendszer északkeleti, keleti, délkeleti vagy déli működésében. A két kritérium közül a jelenlegi geopolitikai funkció élvez elsőbbséget és rendelkezik nagyobb magyarázó erővel. A koncepció elsődleges geopolitikai értelmezési kerete az euroatlanti rendszer. Funkcionalitása ugyanakkor lehetővé teszi az EU és NATO-tagsággal nem rendelkező országok modellbe történő bevonását is. Dinamikus jellege abból fakad, hogy nem egy statikus országlistát jelenít meg, hanem határai módosulhatnak a nemzetközi környezet változásainak megfelelően, a kritériumokhoz igazítva.

A funkcionális térmodell jelenlegi formájában 15 **magállamot** foglal magában: Finnországot, Észtországot, Lettországot, Litvániát, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Ausztriát, Magyarországot, Szlovéniát, Horvátországot, Romániát, Bulgáriát, Ukrajnát és Görögországot.

Ezen államok három elsődleges funkcionális kategória (**1. Biztonsági él**: a lándzsahegy éle; **2. Stratégiai csúcs**: a lándzsahegy csúcsa; illetve **3. Észak–déli kohéziós gerinc**: a lándzsahegy gerince) és egy másodlagos funkcionális kategória (a térmodell *kaputárségi* funkciója), továbbá három fő stratégiai irány (északkeleti: orosz–belarusz; délkeleti: balkáni–török és a déli: égei–mediterrán) mentén kapcsolódnak a környező geopolitikai terekhez. Az egyes államok szerepe ugyanakkor nem kizárólagos: egy adott ország egyszerre több funkcionális kategóriához és stratégiai irányhoz is kapcsolódhat (30. ábra).

30. ábra: A Kék Lándzsahegy térszerkezeti modellje, 2026. Forrás: Saját szerkesztés.

A Kék Lándzsahegy *elsődleges funkcionális kategóriáján belül* a lándzsahegy élét (biztonsági él) azok az országok alkotják, amelyek közvetlenül részt vesznek az euroatlanti rendszer előretolt elrettentési és védelmi funkciójában az orosz–belarusz geostratégiai zóna előterében. Ide elsősorban Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia és Bulgária sorolható. Ezek gyakorlatilag a Keleti szárny (Eastern Flank) azon frontországai, amelyek területére a NATO a 2017-ben elindított, majd 2022-ben és 2026-ban kibővített Előretolt Szárazföldi Erők (Forward Land Forces – FLF)

többnemzetiségű harccsoportjait telepítette. Földrajzi értelemben a lándzsahegy éle az Északi-sarktól a Fekete-tengerig húzódik.

A lándzsahegy csúcsát (stratégiai csúcs) Ukrajna jelenti, nem hierarchikus értelemben. Az ország szerepének újraértelmezése a Kék Lándzsahegy modelljének egyik legfontosabb újítása. Ukrajnát nem kizárólag az EU/NATO és Oroszország közötti ütközőzónaként, háborúban álló országgént, támogatásra szoruló kiszolgáltatott szereplőként, külső partnerként vagy jövőbeli potenciális tagállamként pozicionálja, hanem olyan országnak tekinti, ahol már most egyedülálló stratégiai kapacitás koncentrálódik az euroatlanti rendszer számára. Emellett a háború utáni újjáépítés folyamata érdemben mélyítheti az ország nyugati államokkal fenntartott gazdasági kapcsolatait, amelyeknek szervezett kereteket biztosítanak az olyan nemzetközi egyeztető fórumok, mint pl. az Ukraine Recovery Conference (URC) vagy a G7-ek és az Európai Unió által koordinált Ukrajna Donorfórum (Multi-agency Donor Coordination Platform).

Ukrajnának a Kék Lándzsahegyhez való tartozását nem formális EU- vagy NATO-tagsága, hanem földrajzi helyzete, fokozódó euroatlanti intézményi beágyazódása, a térség biztonságában betöltött meghatározó szerepe, katonai és technológiai képességtermelő funkciója, mezőgazdasági és ipari kapacitásai, geoökonómiai integrációja, valamint a közép- és kelet-európai regionális együttműködésekbe (pl. a Lublini Háromszög és a Három Tenger Kezdeményezés) és közlekedési hálózatokba (pl. TEN-T) való fokozatos bekapcsolódása indokolja. Biztonságpolitikai értelemben a térség jelenlegi biztonsági rendszerének jelentős része éppen Ukrajnához viszonyítva szerveződik (pl. haderőfejlesztések, határvédelem, logisztikai fejlesztések, energiabiztonság jelentőségének növekedése). Gazdasági és politikai szempontból Ukrajna EU-integrációja 2026-ban tovább mélyült: júniusban megnyitották az alapvető reformokkal foglalkozó első tárgyalási klasztert, júliusban pedig a külkapcsolati, kül-, biztonság- és védelempolitikai fejezeteket tartalmazó hatodik klasztert.

Kijev többéves, nagy intenzitású államközi háborúban szerzett olyan modern gyakorlati és katonai tapasztalatokat, amelyekkel a NATO államainak többsége közvetlenül nem rendelkezik. Ezek olyan területekre terjednek ki, mint pl. a drónhadviselés, a légvédelem, a szárazföldi védelmi rendszerek kiépítése, az elektronikai hadviselés, a tűzérés alkalmazása, a harctéri logisztika és hírszerzés, a hadiipar alkalmazkodása és innovációi, a gyors taktikai és technológiai visszacsatolás, illetve a társadalmi mozgósítás és reziliencia. Ezekből az európai és amerikai védelmi ipar és a katonai-hadászati stratégiai tervezés számára közvetlen tudástranszfer származhat, amelyre már nyilvánosan hozzáférhető jelek is mutatnak. A NATO–Ukraine Joint Analysis, Training and Education Centre (JATEC) kifejezetten az

ukrajnai háború tapasztalatainak azonosítására, feldolgozására és NATO-n belüli alkalmazására jött létre. A NATO Allied Command Transformation 2026-ban úgy értékelte, hogy az ukrán operatív tapasztalat már közvetlenül beépül a NATO modernizációs folyamatába. Emellett 2026-ban a NATO egy 40 milliárd dollár összértékű Drone Edge kezdeményezést is indított. A dróngyártást és fejlesztést azzal indokolta, hogy az ukrajnai háborúban a drónok alapvetően megváltoztatták a modern hadviselést és a drónok, illetve a drónok elleni védekezési képességek egyre fontosabb részét képezik a haderő-összetételnek.

A katonai mellett Ukrajna mezőgazdasági stratégiai kapacitásai is jelentősek. Az ország hagyományosan a világ jelentős búza-, kukorica-, olajosmag- és napraforgóolaj-exportőrei közé tartozik, vagyis mezőgazdasági kapacitásai az európai és globális élelmezésbiztonság szempontjából is relevánsak. A háborús károk ellenére Ukrajna továbbra is jelentős agrárexportőr. Az ukrán agrártermelés stratégiai jelentőségét jól mutatta, hogy a fekete-tengeri exportútvonalak háború következtében bekövetkező zavarai hozzájárultak a globális élelmiszerárak emelkedéséhez és az élelmezésbiztonsági kockázatok erősödéséhez. Ukrajna bevonása ezért jelentős mezőgazdasági és geoökonómiai súlyt is ad a Kék Lándzsahegy térségének.

A lándzsahegy gerincét az észak–déli kohéziós gerinc jelenti. A koncepció működéséhez szükséges egy olyan gazdasági, logisztikai, politikai és infrastrukturális hálózat, amely összekapcsolja az előretolt államokat (a lándzsahegy élet és csúcsát) a tágabb euroatlanti rendszerrel. Ebbe a kategóriába Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Ausztria, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Románia, Bulgária és Görögország tartozik. Nem egy konkrét útvonalat vagy intézményt jelöl és nem csupán egy földrajzi ívet vázol fel, hanem egymásra rétegződő közlekedési, energetikai és regionális együttműködési hálózatok összességét is.

A Három Tenger Kezdeményezés hivatalos dokumentumai kifejezetten az észak–déli tengelyt nevezik meg a regionális összekapcsoltság fejlesztésének egyik központi céljaként. Az elmúlt években ezt a 3SI Közös Nyilatkozatai geopolitikai összefüggésbe helyezték: az észak–déli infrastruktúrák kiépítésének gyorsítását a szállítási útvonalak és ellátási láncok, valamint a régió és az EU biztonságának növelése szempontjából is stratégiai jelentőségűnek minősítették. Kiemelt szerepet tölt be e funkcionális kategória meghatározásában és működésében az Európai Unió TEN-T rendszerének egyes folyosói és elemei. A Baltic Sea–Black Sea–Aegean Sea Corridor észak–déli infrastruktúrái Finnország/Baltikum és Lengyelország felől Szlovákián, Magyarországon, Románián és Bulgárián keresztül egészen Görögország és tengeri úton Ciprusig teremtenek kapcsolatot. A Baltic Sea–Adriatic Sea

Corridor a lengyel balti kikötőktől (Gdańsk, Gdynia, Szczecin és Świnoujście) Csehországon (Brno), Szlovákián (Pozsony), Ausztrián (Bécs) és Magyarországon (Budapest) keresztül a szlovén és horvát adriai kikötőkig (Koper, Rijeka és Split) húzódik. A Western Balkans–Eastern Mediterranean Corridor pedig közép-európai EU-tagállamokat kapcsol össze a Nyugat-Balkánon keresztül az Adria és a Kelet-Mediterráneum kikötőivel.

Ez alapján a „gerinc” nem egyetlen vonal, hanem több, egymást részben átfedő észak–déli folyosó hálózata, amelyek egyben a Balti-, az Adriai-, a Fekete- és az Égei-tengert is összekötik. E térszerveződés további empirikus megjelenése a Via Carpatia és a Rail Baltica fejlesztésében, a közép- és délkelet-európai energetikai interkonnektorokban, valamint a Három Tenger Kezdeményezés közlekedési, energetikai és digitális projektjeiben figyelhető meg. A gerinc funkciója ezáltal nem csak az infrastruktúra biztosítása, hanem a Kék Lándzsahegy belső kohéziójának és összeköttetésének megteremtése: az előretolt él és a stratégiai csúcs csak az őket egymással és az euroatlanti háttérrel összekapcsoló hálózatokon keresztül képes funkcionálisan összekapcsolt és részlegesen koherens geopolitikai térré szerveződni.

A Kék Lándzsahegy funkcionális térmodelljének *másodlagos funkcionális kategóriájaként különíthető el a kaputársági szerep*. Ez a funkció azt fejezi ki, hogy egyes államok földrajzi helyzetük, közlekedési, energetikai és logisztikai infrastruktúrájuk, valamint intézményi és geoökonómiai kapcsolatrendszerük révén összeköttetést biztosítanak a Kék Lándzsahegy belső funkcionális tere (a lándzsa éle, csúcsa és gerince) és az azt övező tengeri és makroregionális terek között. Nordikus kaputárságként Finnország azonosítható, amely a régiót kapcsolja össze a skandináv biztonsági rendszerrel és a sarkvidéki térséggel. A balti államok és Lengyelország a Balti-tenger irányába biztosítanak kaputársági kapcsolatot. A délnyugati oldalon Szlovénia és Horvátország jelenti az adriai kaput Olaszország irányába, míg Románia és Bulgária a fekete-tengeri kapcsolódás meghatározó államai. Görögország az észak–déli kohéziós gerinc déli eleme mellett égei-mediterrán kaputársági funkciót is betölt Törökország és Észak-Afrika felé. Ciprus a kelet-mediterrán térséggel és a közel-keleti régióval kapcsolja össze a Kék Lándzsahegyet. A kaputárségek együttesen a Kék Lándzsahegy többtengeri kapcsolatrendszerét hozzák létre. Ennek stratégiai jelentősége nem kizárólag a megközelíthetőségben rejlik, hanem abban is, hogy az északi-tengeri, jéges-tengeri, balti, adriai, fekete-tengeri, égei és mediterrán kapcsolatok részleges alternatívákat teremtenek egymás és a régió egésze számára. A kaputársági rendszer így hozzájárulhat a térség közlekedési, energetikai és geoökonómiai rezilienciájához is.

A Kék Lándzsahegy magállamaihoz keleti és délkeleti irányban egy **integrációs övezet** kapcsolódik, amelyet délkeleten a nyugat-balkáni államok (Albánia, Koszovó, Montenegró, Észak-Macedónia, Bosznia-Hercegovina és Szerbia), keleten pedig Moldova, Grúzia és Örményország alkotnak. Az integrációs övezet kifejezés nem egy földrajzi perifériát és integrációs rangsort jelöl, hanem funkcionálisan meghatározott átmeneti teret. Az ide sorolt államokat elsősorban nem egységes történeti, kulturális vagy természetföldrajzi tulajdonságok kapcsolják össze, hanem az, hogy geopolitikai orientációjukban és intézményi fejlődésükben megfigyelhető az euroatlanti rendszerhez való közeledés és a politikai, gazdasági és biztonsági integráció egyes folyamatai. Nem egy homogén belső térről van szó és az övezet nem határozható meg kizárólag formális intézményi státusz alapján.

A délkeleti integrációs övezetet, a Nyugat-Balkánt az Európai Unió saját bővítési perspektívájának részeként kezeli. Albánia, Montenegró és Észak-Macedónia már NATO-tagok (de nem tagjai az EU-nak), Szerbia katonailag semleges, de meghatározó az EU-s integrációja, Bosznia-Hercegovina és Koszovó esetében pedig a stabilizációs funkció a hangsúlyosabb. *A keleti integrációs övezetben* Moldova mélyülő EU-s biztonsági és védelmi együttműködéssel rendelkezik. Az ország uniós csatlakozási tárgyalásai 2024-ben megkezdődtek, 2026-ban pedig már konkrét tárgyalási klaszterek megnyitására került sor. Grúzia formális EU-tagjelölti státusza és NATO-tagsági aspirációja továbbra is indokolja integrációs övezeti besorolását, ugyanakkor az uniós csatlakozási folyamat jelenleg szünetel. Örményország nem rendelkezik EU-tagjelölti státusszal, azonban a Brüsszellel fennálló politikai, gazdasági, biztonsági és védelmi együttműködés elmélyülése figyelhető meg, különösen a 2023-as hegyi-karabahi konfliktus lezárását és Oroszország kaukázusi térvészését követően.

A geopolitikai térkonceptió keleti oldalán Oroszország és Belarusz alkotja a legközvetlenebb **külső ellenpólust**, azonban a két állam szerepe és súlya nem azonos. Az említett kifejezés olyan külső stratégiai teret jelöl, amelynek intézményi beágyazottsága, biztonságpolitikai orientációja és a jelenlegi európai renddel kapcsolatos stratégiai törekvései lényegesen eltérnek a Kék Lándzsahegy euroatlanti orientációjától, és amelynek működése közvetlenül befolyásolja a térség államainak geopolitikai helyzetét és fenyegetésspercepcióját.

Oroszország a Kék Lándzsahegy szempontjából nem egyszerű külső nagyhatalom vagy szomszédos állam, hanem rendszerszintű geopolitikai ellenpólus. Ennek meghatározó földrajzi alapjai vannak: az orosz geostratégiai tér közvetlenül érintkezik a Kék Lándzsahegy északkeleti, keleti és délkeleti térszerkezetével Finnországtól a Baltikumon és Lengyelországon keresztül egészen Ukrajnáig és a Fekete-tenger térségéig, sőt annak keleti

integrációs övezetével is a Kaukázusban. A kapcsolat ugyanakkor túlmutat a földrajzi szomszédságon. Oroszország katonai képességei, külpolitikai törekvései, energiapolitikája, illetve politikai és információs befolyása egyaránt közvetlenül hatnak a térség biztonsági és geopolitikai környezetére. Ahogyan az a disszertáció dokumentumelemzési eredményeiből is látszik, a Kék Lándzsahegybe és az annak integrációs övezetébe tartozó nyugat-balkáni államok, illetve a releváns külső geopolitikai szereplők túlnyomó többsége (USA, EU, NATO, Egyesült Királyság, Franciaország és Németország) eleve Oroszországgal szemben határozza meg pozícióját a nemzetközi rendben. Biztonságpolitikai célkitűzéseik is leginkább Moszkva 2022-ben indított ukrajnai háborújára reagálnak. Oroszország tehát nem része a térmodellnek, ugyanakkor geostratégiai és geoökonómiai jelenléte alapvetően befolyásolja annak biztonsági funkcióit, külső orientációját és belső fejlődését.

Belarusz helyzete lényegesen eltér Oroszországtól. Bár földrajzi és történeti értelemben az ország maga is Köztes-Európa része, jelenlegi geopolitikai funkciója alapján nem illeszthető a Kék Lándzsahegybe. Minszk 2022 óta területét és infrastruktúráját is rendelkezésre bocsátotta Oroszország Ukrajna elleni háborújához, miközben a NATO értékelése szerint az ország politikai és katonai integrációja Oroszországgal tovább mélyült. A NATO különösen az orosz katonai képességek és személyi állomány belaruszi jelenlétét emeli ki regionális biztonsági tényezőként. Nem teljesen egy önálló ellenpólus, hanem inkább az orosz ellenpólus részét alkotó, Moszkvától politikai, gazdasági és katonai értelemben jelentősen függő állam.

Fontos megjegyezni, hogy az „ellenpólus” kifejezés a koncepcióban strukturális és nem normatív kategóriaként értelmezhető. Nem azt állítja, hogy a Kék Lándzsahegynek szükségszerűen konfrontálódnia kell Oroszországgal vagy Belarusszal, hanem azt, hogy a jelenlegi európai geopolitikai térszerkezetben eltérő stratégiai rendszerhez tartoznak, és e rendszerek között jelentős biztonsági és politikai feszültség áll fenn. A Kék Lándzsahegy fő intézményi, biztonságpolitikai és gazdasági gravitációs központját az euroatlanti rendszer képezi, de ez nem jelenti automatikusan azt, hogy egy Oroszország-ellenes koalíció térmodelljét fogalmazná meg. Oroszország a koncepcióban nem célpont, hanem meghatározó külső geopolitikai pólus és referenciapont.

Metaforikusan fogalmazva azonban a Kék Lándzsahegy moszkvai szemszögből egy olyan fenyegető fegyvert is jelképezhet, mely egyenesen az orosz európai magterületre, tágabb metaforikus értelemben pedig az eurázsiai Heartland nyugati térségei felé szegeződik. Euroatlanti aspektusból azonban szimbolizálhatja a védelmet és az elrettentést is, amely a moszkvai geostratégiai törekvések távoltartását szolgálja. A metafora kettőssége ezért

önmagában is geopolitikai jelentéssel bír. Ami az egyik oldal számára védelmet és elrettentést jelent, az a másik oldal számára bekerítésként, előretolt helyőrségként vagy fenyegetésként jelenhet meg. A Kék Lándzsahegy ebben az értelemben nem csak egy komplex geopolitikai modell, hanem a biztonsági dilemma térbeli megjelenítésére is alkalmas metafora: ugyanazon katonai és infrastrukturális képességek védelmi vagy támadó értelmezése nem kizárólag azok objektív jellegétől, hanem a szemlélő geopolitikai pozíciójától és fenyegetésérzékelésétől is függ.

A Kék Lándzsahegy funkcionális térmodellje **három fő stratégiai irányt** különít el, amelyek a térkoncepció meghatározó külső geopolitikai kapcsolódásait jelenítik meg. A stratégiai irányok nem területi terjeszkedést jelölnek, hanem azokat a földrajzilag meghatározható kapcsolódási és érintkezési tengelyeket, amelyek mentén biztonsági, politikai, gazdasági, energetikai és infrastrukturális folyamatok koncentrálnak.

Az északkeleti-orosz-belarusz stratégiai irány elsősorban biztonsági és geostratégiai jellegű. A Finnországtól a balti államokon és Lengyelországon keresztül húzódó érintkezési tér közvetlen kapcsolatban áll az orosz-belarusz stratégiai térrel, ezért itt különösen hangsúlyos az elrettentés, a védelem, a katonai mobilitás és a kritikus infrastruktúrák biztonsága. Ez az irány szorosan kapcsolódik a térmodell biztonsági éléhez és az Oroszország és Belarusz által jelentett külső geopolitikai ellenpólushoz.

A délkeleti-balkáni-török stratégiai irány a Kék Lándzsahegyet a Nyugat-Balkán integrációs övezetéhez és Törökországhoz, tágabb értelemben pedig a Fekete-tenger déli térségén és Törökországon keresztül a Dél-Kaukázushoz, illetve közvetettebben Közép-Ázsiához kapcsolja. Az irányban a biztonsági szempontok mellett az euroatlanti integráció, a regionális stabilitás, a közlekedési és energetikai összeköttetések, valamint a kereskedelmi és tranzitkapcsolatok is meghatározóak.

A déli-égei-mediterrán stratégiai irány elsősorban Görögországon és a kelet-mediterrán kapcsolatokon keresztül köti össze a Kék Lándzsahegyet az Égei-tengerrel, a Kelet-Mediterráneummal és tágabb értelemben a Közel-Kelettel. Az irány jelentőségét egyszerre adják a mediterrán tengeri kereskedelmi útvonalak, a kikötői és logisztikai kapcsolatok, az energetikai hálózatok és a globális ellátási láncokhoz való hozzáférés, valamint a közel-keleti térség biztonsági kihívásai. Ezáltal a déli stratégiai irány a Kék Lándzsahegy egyik legfontosabb tengeri és geoökonómiai kijáratát, egyben déli biztonsági kapcsolódását jelenti.

A három stratégiai irány eltérő funkcionális karakterrel rendelkezik: az északkeleti irányban a biztonsági, elrettentési és geostratégiai, a délkeleti irányban az integrációs, tranzit-

és geopolitikai, míg a déli irányban a tengeri, biztonsági és geoökonómiai kapcsolatok kerülnek előtérbe.

A Kék Lándzsahegy ugyanakkor nem alkot politikai blokkot. A térség államai nem rendelkeznek egységes Oroszország-politikával, illetve amerikai és EU-orientációval. Nem az euroatlanti rendszer alávetett országai, hanem az euroatlanti rendszerbe intézményileg beágyazott szereplők, akik maguk is szorgalmazták az euroatlanti intézményekhez történő csatlakozást. Adott esetben az egész rendszer politikájára is hatással lehetnek, javaslatokkal állnak elő és a szigorúbb fellépést (pl. a szankciós politika kibővítését) követelik Oroszországgal szemben (pl. Lengyelország és a balti államok). EU- és/vagy NATO-tagállamokként, illetve a hozzájuk szorosan kapcsolódó országokként az alapvetően kis- vagy középállami létükből fakadó korlátozott geopolitikai érdekérvényesítő képességüket a szövetségi rendszeren keresztül tudják hatékonyan növelni.

Ezzel párhuzamosan belső cselekvőképességgel is rendelkeznek. A térség államai egyrészt saját, közvetlen igényeiken alapuló belső regionális együttműködéseket működtetnek, másrészt olyan együttműködési formátumokban is részt vesznek, amelyek a Kék Lándzsahegyet a környező geopolitikai terekkel kapcsolják össze (eltérő intenzitással és intézményesültséggel). Az említett együttműködések: pl. Visegrádi Együttműködés; Három Tenger Kezdeményezés; Slavkovi Háromszög; Lublini Háromszög; LITPOLUKRBRIG (litván-lengyel-ukrán dandár); Bukaresti Kilencek (B9); Balti együttműködés (3B); MCM Black Sea (Fekete-tengeri Aknamentesítő Csoport, Románia, Bulgária és Törökország részvételével); SEECP (Délkelet-európai Együttműködési Folyamat) és az Adriatic Charta (A5).

A Kék Lándzsahegy belső kohéziója tehát nem kizárólag az EU és a NATO felülről adott intézményi kereteiből fakad. Önálló kezdeményezőképességére utal, hogy a térségben egymást részben átfedő, eltérő földrajzi karakterű és funkcióval rendelkező regionális együttműködések működnek. E hálózat politikai, biztonsági, katonai, infrastrukturális, energetikai és geoökonómiai dimenzióban egyaránt megjelenik, és a térség saját, bár nem egységes regionális cselekvőképességének egyik legfontosabb intézményi alapját képezi.

A térkonceptió funkcionális és dinamikus jellegéből következően térbeli határai és az egyes államok funkcionális besorolása nem tekinthető véglegesnek. Az államok modellben elfoglalt helyét nem kizárólag földrajzi helyzetük vagy formális intézményi tagságuk, hanem a térbeli-történeti kapcsolódás és a jelenlegi geopolitikai funkciók összessége határozza meg. E tényezők tartós változása ezért az egyes kategóriák közötti elmozdulást is lehetővé teheti.

Moldova euroatlanti intézményi, biztonsági és infrastrukturális integrációjának további mélyülése például fokozatosan közelebb viheti az országot a keleti integrációs övezetből a Kék Lándzsahegy belső alaptérségéhez. Grúzia geopolitikai orientációjának, valamint az Európai Unióhoz és a NATO-hoz fűződő kapcsolatainak tartós változása módosíthatja az ország helyét a Kék Lándzsahegy keleti integrációs övezetében. Az euroatlanti integráció elmélyülése megerősítheti integrációs övezeti szerepét, míg az euroatlanti rendszertől való tartós eltávolodás az integrációs övezetből való kikerülését eredményezheti. Ukrajna esetleges későbbi EU- vagy NATO-tagsága tovább erősítené az ország euroatlanti intézményi beágyazottságát, miközben stratégiai csúcsherepének fennmaradása továbbra is tényleges geopolitikai, katonai, technológiai és geoökonómiai funkcióitól függne. Belarusz politikai és stratégiai orientációjának radikális átalakulása pedig gyengíthetné az orosz–belarusz stratégiai térhez való jelenlegi kötődését, és hosszabb távon a Kék Lándzsahegyhez viszonyított jelenlegi külső pozíciójának újraértékelését is szükségessé tehetné.

A Kék Lándzsahegy határainak dinamizmusa ugyanakkor nem jelent korlátlan vagy önkényes földrajzi bővíthetőséget. Egy állam besorolásának módosítása csak akkor indokolt, ha intézményi beágyazottságában, geopolitikai orientációjában, geoökonómiai kapcsolataiban, valamint a térség egészének működésében betöltött funkciójában tartós és rendszerszintű változás következik be. A térkonceptió határai ezért funkcionális kritériumok által korlátozottak.

7. Bibliográfia

- Adorjáni Anna – Bari Bence (2020): Nemzeti kisebbség – egy gondolati modell születése az Osztrák-Magyar Monarchiában és a nemzetközi jogban. REGIO. 28/2. pp. 5–53.
- Agnew, John (2002): Az államhatárokon átnyúló politikai hatalom földrajza: terület, identitás és mozgás a világpolitikában. Regio/2. 28.
- Agnew, John (2003): Geopolitics: Re-visioning World Politics. 2nd edition. Routledge, London–New York. 154 p.
- Amaczi Viktor – Ács Tibor (1995): Hadtudományi Lexikon. Magyar Hadtudományi Társaság. 1584 p.
- Ancel, Jacques (1938): Géographie des frontières. Préface d'André Siegfried, Paris, Gallimard. 196 p.
- Atkinson, David – Dodds, Klaus (szerk.) (2000): Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought. Routledge. 509 p.
- Babbie, Earl (1992): The Practice of Social Research. Wadsworth Publishing Company, Belmont, CA.
- Bajwa, J. S. (2008): Defining Elements of Comprehensive National Power. CLAWS Journal, Summer 2008. pp. 151–162.
- Baranyi Tamás (2019): A nagystratégia bővületében. VILÁGTÖRTÉNET. 9. (41.) évfolyam 2019 1.
- Bartoszewicz, Monika Gabriela (2021): Intermarium: A Bid for Polycentric Europe. Geopolitics. Published online 2021. DOI: 10.1080/14650045.2021.1973439.
- Baru, Sanjaya (2012): Geo-economics and Strategy. Survival. 54/3. pp. 47–58. DOI: 10.1080/00396338.2012.690978.
- Bawa, Singh – Mir, Mohamad Arif (2014): Geostrategic Significance of South Asia: Contextualizing the Interests of External Powers (June 15, 2015). The IUP Journal of International Relations, Vol. VIII, No. 3, July 2014, pp. 7–16. <https://ssrn.com/abstract=2618415>.
- Beluszky Pál (1996): Változó helyünk Európában. In: Frisnyák Sándor (szerk.) (1996): A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete - Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. pp. 77–96.
- Benyhe István (2018): Magyarország helyzete és ami abból következik 1. rész. Magyar Szemle. Új folyam XXVII. 9-10. szám http://www.magarszemle.hu/cikk/20181019_magyarorszag_helyzete_es_ami_abbol_kovetkezik.
- Berneke Ágnes (2010): Geopolitika és/vagy geoökonómia. A 21. század világ gazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései. Geopolitika a XXI. században. I. évf. 1. sz. pp. 29–62.
- Berneke Ágnes (2014): A kelet-közép-európai régió a XXI. századi geopolitika nagy sakkjáráján. Köz-gazdaság, 10 (1). pp. 77–90.
- Berneke Ágnes (2018): Közép- és Kelet-Európa a 21. század geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban. A 20. század Nyugat és Kelet közötti ütközőzónájáról a 21. század eurázsiai hídtérségéig. Budapest, Magyarország: Akadémiai Kiadó (2018), 200 p.

- Bertens, Hans (1986): The Postmodern Weltanschauung and its relation with modernism. In: Fokkema, Douwe W. – Bertens, Hans (szerk.): *Approaching Postmodernism: Papers presented at a Workshop on Postmodernism, 21–23 September 1984, University of Utrecht*. Utrecht Publications in General and Comparative Literature 21. pp. 9–52.
- Bianchi, A. (1975): Análisis del valor estratégico del Atlántico Sur. *Estrategia*. No. 34–35. May–August 1975.
- Bibó István (1946): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága; Új Magyarország, Bp., 1946. 116 p.
- Bihari Rita (2023): A Nyugat-Balkán, mint biztonságot támogató régió. In: *Hadtudomány XXXIII. évfolyam 2023/1. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Hadtudományi Doktoriskola*. pp. 21–40.
- Bodó Barna – Toró Tibor (2011): Kisebbségpolitika és az Európai Unió. Kolozsvár, Románia Sapientia Hungarian University of Transylvania (2011), 123 p. <http://et.sapientia.ro/admin/data/file/20141216/kisebbsagpolitika-jegyzet.pdf>.
- Bognár Károly (2006): A biztonság és a biztonságpolitika tartalmának bővülése. In: *Hadtudomány. XVI. évfolyam 4. szám 2006. december. A NATO feladatrendszerében az elkövetkező tíz évben várható változások* című tudományos-szakmai konferencián elhangzott előadás.
- Borgwardt, Elizabeth – McKnight Nichols, Christopher – Preston, Andrew (2021): *Rethinking American Grand Strategy*. New York: Oxford University Press, 2021, 483 pp. ISBN-13: 9780190695668.
- Bottlik Zsolt (szerk.) (2016): Etnikai földrajzi kutatások a Kárpát-Balkán régióban. ELTE TTK, Budapest. 228 p.
- Bottlik Zsolt (szerk.) (2018): Etnikai földrajzi kutatások Köztes-Európában. ELTE TTK, Budapest. 256 p.
- Botz László (2010): Nemzetbiztonság és geopolitika a 21. században. *Geopolitika a 21. században*. 1. évfolyam 1. szám. pp. 1–41.
- Bowen, Glenn (2009): Document Analysis as a Qualitative Research Method. In: *Qualitative Research Journal* 9/2. pp. 27–40. DOI: 10.3316/QRJ0902027.
- Brands, Hal (2014): *What Good Is Grand Strategy? Power and Purpose in American Statecraft from Harry S. Truman to George W. Bush*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2014.
- Brands, Hal (2019): *Amerika nagystratégiája a Trump-korszakban*. Budapest, Pallas Athéné könyvkiadó, 2019, 232 p.
- Brooks, Stephen G. – Wohlforth, William C. (2005): Hard Times for Soft Balancing. *International Security*. 30/1. pp. 72–108.
- Brzezinski, Zbigniew (1986): *Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest*. Atlantic Monthly Press. 288 p.
- Brzezinski, Zbigniew (1997): *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books, New York. 223 p.
- Burke, Edmund J. – Cooper, A. Cortez (2020): *China's Grand Strategy: Trends, Trajectories, and Long-Term Competition*. RAND Corporation. 154 p. DOI: 10.7249/RR2798.

- Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, London, 1997, pp. 23–29.
- Carver, T. – Hyvärinen, M. (szerk.) (1997): *Interpreting the Political: New Methodologies*. London–New York, Routledge.
- Castree, N. – Kitchin, R., – Rogers, A. (2013): "Geopolitics." In *A Dictionary of Human Geography*: Oxford University Press. Retrieved 14 Mar. 2017.
- Catanzaro, Mary (1988): *Using Qualitative Analytical Techniques*. In: Woods, Nancy F. – Catanzaro, Mary (eds.): *Nursing Research: Theory and Practice*. C. V. Mosby, St. Louis. pp. 437–456.
- Chaziza, Mordechai – Lutmar, Carmela (2025): Qatar emerges as an authoritarian middle power through strategic specialization and defensive activism in the global system. *Discover Global Society*. Vol. 3, Article 157. DOI: 10.1007/s44282-025-00300-7.
- Child, Jack (1979): Geopolitical Thinking in Latin America. *Latin American Research Review*. 14/2. pp. 89–111.
- CIA (2024): *The World Factbook*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/> (Utolsó megtekintés: 2024. 10.03.).
- Ciorciari, John D. – Haacke, Jürgen (2019): Hedging in international relations: an introduction. *International Relations of the Asia-Pacific*. 19/3. pp. 367–374. DOI: 10.1093/irap/lcz017.
- Clausewitz, Carl von (2013): *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 706 p. ISBN: 978 963 327 599 3.
- Cohen, S. B. (2003): *Geopolitics of the world system*. Rowmann & LittleField, Lanham, Maryland. 435 p.
- Cohen, S. B. (2009): *Geopolitics. The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York.
- Collins, John M. (1998): *Military Geography for Professionals and the Public*. Washington, DC: National Defense University Press, 1998.
- Cooper, Andrew F. (ed.) (1997): *Niche Diplomacy: Middle Powers after the Cold War*. Macmillan, Basingstoke. 221 p.
- Cowen, Deborah – Smith, Neil (2009): After Geopolitics? From the Geopolitical Social to Geoeconomics. *Antipode*. 41/1. pp. 22–48. DOI: 10.1111/j.1467-8330.2008.00654.x.
- Crețu, Vasile (2019): "THE REVIVAL OF THE INTERMARIUM GEOPOLITICAL PROJECT – THE THREE SEAS INITIATIVE AND BUCHAREST 9 FORMAT –." *Romanian Intelligence Studies Review* 19-20.2018 (2019): pp. 331–345. Print.
- Czartoryski, Adam (1830): *Essai sur la Diplomatic*. Manuscrit d'un Philhellene, public par M. Toulouzan. Paris-Marseille, 1830.
- Csiki Tamás (2013): Az új Nemzeti Katonai Stratégia a nemzetközi tapasztalatok tükrében. *Hadtudomány*, 23. (2013/ 3–4): pp. 29–44. https://www.mhht.eu/hadtudomany/2013/3_4/Hadtudomany_2013_3-4_4.pdf (Utolsó megtekintés: 2023.05.14.).
- Csizmadia Sándor (1996): *Neorealizmus és geopolitika, Új utak a közgazdasági, üzleti és társadalomtudományi képzésben, társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában*,

- Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem jubileumi konferencia 1995. II. k. pp. 566–571.
- Csurgai, Gyula (1998): Geopolitics, Geoeconomics and Economic Intelligence. Canadian Institute of Strategic Studies.
- Dalby, Simon (1991): Critical Geopolitics: Discourse, Difference, and Dissent. In: Environment and Planning D: Society and Space. 9/3. <https://doi.org/10.1068/d090261>. pp. 261 – 283.
- Daniels, Walter M. (szerk.) (1952): Latin America in the Cold War. The Reference Shelf. Vol. 24. No. 6. H. W. Wilson Co., New York. pp. 126–127.
- de France, Olivier – Whitney, Nick (2013): Europe's Strategic Cacophony. ECFR Policy Brief, 2013. http://ecfr.eu/page/-/ECFR77_SECURITY_BRIEF_AW.pdf (Utolsó megtekintés: 2023.05.10.).
- Denoon (szerk.) (2021): China's Grand Strategy: A Roadmap to Global Power? New York: NYU Press, 2021. ix, ISBN 9781479804092. 281 pp.
- Department of Defense (2021): Dictionary of Military and Associated Terms 2021. US Government. https://www.supremecourt.gov/opinions/URLs_Cited/OT2021/21A477/21A477-1.pdf.
- Deudney, Daniel H. (2024): Geopolitics. Encyclopaedia Britannica. Politics, Law & Government; Politics & Political Systems. <https://www.britannica.com/topic/geopolitics> Utolsó megtekintés (2024.05.15).
- Dodds, Klaus (2007): Geopolitics: A Very Short Introduction. University of London. Oxford University Press, UK, 18 p.
- Dolman, Everett C. (2001): Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age (Strategy and History). Routledge. ISBN-13: 978-0714652009. 224 p.
- Domonkos Endre (2013): Geopolitikai irányzatok fejlődése a nemzetközi kapcsolatokban. Politikatudományi Szemle. XXII. évfolyam, 2013/3. szám. pp. 151–159.
- Dövényi Zoltán (2016): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1351 p.
- Dugin, Alexander (1997): The Foundations of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia. Arktogeta. ISBN: 978-5-8592-8019-3. 859 p.
- Dugin, Alexander (2012): The Fourth Political Theory. Arktos Media Ltd. London. ISBN 978-5-903459-19-3. 246 p.
- Dugin, Alexander (2014): Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism. Arktos, London. 180 p.
- Dugin, Alexander (2015): Last War of the World-Island. The Geopolitics of Contemporary Russia. Arktos Media Ltd. London. ISBN: 978-1-910524-40-4. 166 p.
- EBEE (1990): Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Copenhagen, 29 June 1990.
- Elman, Miriam Fendius (1995): The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard. British Journal of Political Science. 25/2. pp. 171–217.
- ENSZ (2021): OCHA annual report 2021. Geneva: UN, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. <https://digitallibrary.un.org/record/3984390?v=pdf> (Utolsó megtekintés: 2024. 10. 07.). 107 p.

- Enyedi György (1978): Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 292 p.
- EUR-lex (2020): Glosszárrium az összefoglalókhöz. https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html?locale=hu.
- Európai Bizottság (2021): Communication from the Commission. On the European Citizens' Initiative 'Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe'. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2021/EN/C-2021-171-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>.
- Fairclough, Isabela – Fairclough, Norman (2012): Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students. London/New York: Routledge. 266 p.
- Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.) (2013): A közép-európaiság dicsérete és kritikája. Kalligram, Pozsony. 665 p.
- Fejes Norbert – Miklós Gábor (2019): Az ukrán kisebbségkorlátozó intézkedések geopolitikai vonatkozásai. In: Nagy Szabolcs – Salamin Géza (szerk.): Geopolitikai tényezők hatása a Kárpát-medencei magyar oktatási struktúrákra. Budapesti Corvinus Egyetem. GEO Intézet. Budapest. pp. 18-48. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4127/1/Geopolitikai_tenyezok.pdf
- Fischer, Fritz (1967): Germany's Aims in the First World War. New York: W.W. Norton. ISBN 978-0393097986. 133 p.
- Fouberg, Erin – Murphy, Alexander B. (2015): Human Geography: People, Place and Culture. 12th Edition. Wiley. ISBN 13: 978-1119577607. 512 p.
- Foucault, Michel (2001): A tudás archeológiája. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest. 311 p.
- Fórika Éva (2004): Hitek és tévhitek eloszlataésért: az Európai Unió és a kisebbségvédelem. In: Magyar kisebbség: nemzetpolitikai szemle. 9. évf. 34. (4.) sz., pp. 138–197.
- Francart, Loup – Patry, Jean-Jacques (2000): Mastering Violence: An Option for Operational Military Strategy. Naval War College Review. 53/3. (Summer 2000), pp. 144–184.
- Freeman, Thomas Walter (1961): A Hundred Years of Geography. By T.W. Freeman. Gerald Duckworth & Co., London, 1961.
- Friedman, George (2015): Gyulladásponatok. A kialakulóban lévő válság Európában. New Wave Media Kft. 319 p.
- Fuller, J. F. C. (1923): The Reformation of War. 2nd edition. Hutchinson and Co., London. 214 p.
- Gaddis, John Lewis (2018): On Grand Strategy. Penguin Press, New York–London. 368 p.
- Galgano, Francis - Palka, J. Eugene (2010): Modern Military Geography 1st Edition. ISBN: 978-0415870955. 456 p.
- Garai et al. (2017): A kisállamok lehetőségei és kihívásai a 21. században. Külügyi és Külgazdasági Intézet. Budapest. 328 p.
- Garai Nikolett (2017): A visegrádi négyek külpolitikai viselkedése a migrációs válság során. Kisállamok az európai dzsungelben. pp. 80–116. In: Garai et al. (2017): A kisállamok lehetőségei és kihívásai a 21. században. Külügyi és Külgazdasági Intézet. Budapest. 328 p.

- Gautam, Pradeep Kumar (2008): Changing Geographical Factors in Planning and Conduct of Indian Military Operations. In: Strategic Analysis 32(2):245-258. Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses.
- Gazdag Ferenc – Remek Éva (2018): A biztonsági tanulmányok alapjai. Studia universitatis communia. Dialóg Campus Kiadó, 2018.
- Getis et al. (1988): Introduction to Geography. Wm. C. Brown, Dubuque, 426 p.
- Godlewska, Agatha – Smith, Neil (szerk.) (1994): Geography and Empire. Oxford: Basil Blackwell. 402 p.
- Goetschel, Laurent (1998): Small States Inside and Outside the European Union: Interests and Policies. Dordrecht: Springer Science Business Media B.V.
- Gócze István (1997): A komplex katonaföldrajz néhány elméleti kérdése. Földrajzi Értesítő. XLVI. évf. 1997. 3-4. füzet, pp. 263–273.
- Gray, Colin S. (2007): War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History, Abingdon and New York City: Routledge 2007, 283 p.
- Gray, Colin S. – Sloan, Geoffrey (eds.) (1999): Geopolitics, Geography and Strategy. Frank Cass, London.
- Grimmer, Justin – Stewart, Brandon M. (2013): Text as Data: The Promise and Pitfalls of Automatic Content Analysis Methods for Political Texts. Political Analysis. 21/3. pp. 267–297. DOI: 10.1093/pan/mps028.
- Grygiel, J. Jakub (2011): Great Powers and Geopolitical Change. Reprint Edition. Johns Hopkins University Press. ISBN: 978-1421404158. 277 p.
- Guglielmelli, Juan E. (1972–1973): Argentina frente al ‘Operativo Misiones’ del Brasil. Estrategia. No. 19–20. November 1972–February 1973. pp. 7–8.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok. Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám, (No. 8.) pp. 108–116.
- Gyorgy, Andrew (1943): The Geopolitics of War: Total War and Geostrategy. In: The Journal of Politics. Vol. 5, No. 4 (Nov., 1943). The University of Chicago Press. pp. 347–362 <https://doi.org/10.2307/2125293>.
- Haig Zsolt – Várhegyi István (2005): Hadviselés az információs hadszíntéren. Zrínyi kiadó. ISBN: 9633273919. 286 p.
- Haig Zsolt – Várhegyi István (2008): A cybertér és a cyberhadviselés értelmezése. In: Hadtudomány. 18. évfolyam, E-szám. Magyar Hadtudományi Társaság. https://www.mhht.eu/hadtudomany/2008/2008_elektronikus/2008_e_2.pdf (Utolsó megtekintés: 2024. 10.07.).
- Hajdú Zoltán (2008): A Kárpát-medence államosodási folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzésük. Korall. 9/31. pp. 75–100. <http://epa.niif.hu/00400/00414/00022/pdf/075-100.pdf>.
- Hajdú Zoltán (2015a): A Kárpát-medence geopolitikai helyzete. In: Fábián Attila (szerk.): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó. Sopron. pp. 45–73. [http://publicatio.nyme.hu/892/1/Fabian Bertalan Otthon a Karpat medenceben ko nyv u.pdf](http://publicatio.nyme.hu/892/1/Fabian_Bertalan_Otthon_a_Karpat_medenceben_ko_nyv_u.pdf).

- Hajdú Zoltán (2015b): Földrajzi terek, térközösség vállalások a Kárpát-medencében. In: Hardi Tamás (szerk.): Terek és tér-képzetek: Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában Fórum Kisebbségkutató Intézet. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete. Somorja, Győr. 2015. pp. 13–64. http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/983/1/hajdu_terek_2015.pdf.
- Halecki, Oskar (1950): *The Limits and Divisions of European History*. Dawson. London, Sheed & Ward. 242 p.
- Halecki, Oskar (1952): *Borderlands of western civilization; a history of East Central Europe*. New York, Ronald Press Co. 503 p.
- Halecki, Oskar (1962): *The Limits and Divisions of European History*. Notre Dame, Indiana, 1962. 242 p.
- Haushofer, Karl (1928): *Bausteine zur Geopolitik*. Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grünwald.
- Haushofer, Karl (1931): *Geopolitik der Panideen*. Berlin: Zentral Verlag.
- Haushofer, Karl (1939a): *Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung*. Heidelberg; Berlin; Magdeburg: Vowinckel.
- Haushofer, Karl (1939b): *Geopolitische Grundlagen*, Verleger Berlin; Wien: Industrieverl. Spaeth & Linde.
- Haushofer, Karl (1941a): *Wehr-Geopolitik: Geogr. Grundlagen e. Wehrkunde*, Berlin: Junker u. Dünnhaupt.
- Haushofer, Karl (1941b): *Das Werden des deutschen Volkes: Von d. Vielfalt d. Stämme zur Einheit d. Nation*, Berlin: Propyläen-Verl.
- Haushofer, Karl (1941c): *Der Kontinentalblock: Mitteleuropa, Eurasien, Japan*, Berlin.
- Haushofer, Karl (1943): *Das Reich: Großdeutsches Werder im Abendland*, Berlin: Habel.
- Henrikson, Alan K. (2005): *Niche Diplomacy in the World Public Arena: the Global 'Corners' of Canada and Norway*. In: Melissen, Jan (ed.): *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan, London–New York. pp. 67–87. DOI: 10.1057/9780230554931_4.
- Herz, John H. (1951): *Political Realism and Political Idealism*. Chicago: University of Chicago Press. XII. 276 p.
- Hill, Charles (2011): *Grand Strategies. Literature, Statecraft, and World Order 2011*. 384 p.
- Holloway, J. – Thomas, M. D. – Durrant, C. (2015): *Strategic Military Geography: Climate Change Adaptation and the Military*. *Handbook of Climate Change Adaptation*. Springer Berlin Heidelberg, 2015. pp. 493–514. DOI: 10.1007/978-3-642-38670-1_24.
- Holsti, Ole R. (1969): *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Addison-Wesley Publishing Company. 235 p.
- Hornyacsek Júlia (2014): *A tudományos kutatás elmélete és módszertana*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest.
- Hsieh, Hsiu-Fang – Shannon, Sarah E. (2005): *Three Approaches to Qualitative Content Analysis*. *Qualitative Health Research*. 15/9. pp. 1277–1288. DOI: 10.1177/1049732305276687.

- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996.
- Igari András (2022): Köztes-Európa belső határai – Kulturális, gazdasági és geopolitikai szempontok alapján. Internal boundaries of 'In-Between Europe' – based on cultural, economic and geopolitical views. *KÖZ-GAZDASÁG*, 17 (1). pp. 235–258. ISSN 1788-0696.
- Ikenberry, John (2011): *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*, Princeton University Press, Princeton, 2011, pp 349–50.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization–Cultural and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, New Jersey.
- Jakusné Harnos Éva (2023): A dokumentumelemzés módszertana a hadtudományi tanulmányok készítéséhez. In: (2023) *HADTUDOMÁNY: A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA* 1215-4121 1588-0605 33 E-szám pp. 157–172.
- Jeney László (2006): Az európai nagyvárosrendszer térbeli jellemzői. In: Szentmarjay D. – Tóth J. (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok VI. Országos Konferenciája*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. pp. 1–11.
- Kapitány Balázs (2015): Külhoni magyar közösségek in: *Demográfiai Portré 2015*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015 <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/issue/view/5> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 03.).
- Kaplan, Robert D. (2012): *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. Random House. 448 p. https://www.academia.edu/9338216/The_Revenge_of_Geography_What_the_Map_Tells_Us_About_Coming_Conflicts_and_the_Battle_Against_Fate.
- Katzenstein, Peter J. (1985): *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*. Cornell University Press, Ithaca. 261 p.
- Kántor Zoltán (2003): Nemzet, etnikai csoport, nemzeti kisebbség. 3. szám. pp. 5–18.
- Kelly, Phil (2019): Classical geopolitics. A New Analytical Model. In: *Pannoniana* 3(1-2). pp. 293–297. DOI: 10.2478/pannonia-2019-0016.
- Keohane, Robert O. (1969): Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics. *International Organization*. 23/2. pp. 291–310. DOI: 10.1017/S002081830003160X.
- Khanna, Parag (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. Budapest, HVG Könyvek, 2017. 15 p.
- Kiczma, Łukasz – Sułek, Mirosław (2020): *NATIONAL POWER RANKINGS OF COUNTRIES 2020*. University of Warsaw Faculty of Political Science and International Studies University of Wrocław Faculty of Social Science Institute of International Studies. 2020.
- Kissinger, Henry (1996): *Diplomácia*. Budapest, Panem-Grafo. 956 p.
- Kiss J. László (2010): Közép-Európa: „elképzelt terek” és a 21. század kihívásai. *Külügyi Szemle*, 2010 tavasz, pp. 39–62.
- Kitsikis, Dimitri (2002): Une vision géopolitique: la Région intermédiaire. *Relations internationales*. No. 109. pp. 99–116.

- Kitsikis, Dimitri (2007): Géopolitique d'un Proche-Orient à venir. Diplomatie. No. 24. pp. 48–51.
- Kjellén, Rudolf (1900): Inledning till Sveriges geografi. Wettergren & Kerber, Göteborg. 179 p.
- Kjellén, Rudolf (1916): Staten som livsform. Stockholm, 1916. Leopold Classic Library (August 26, 2015). 208 p.
- Kocsis Károly (1991): A Kárpát-Balkán régió változó etnikai-vallási arculata. Földrajzi Közlemények. 1991/3-4. szám. pp. 165–189.
- Kocsis Károly (2016): A Kárpát-medence történelmi vallásföldrajza (10-21. század). In: Gál András-Frisnyák Sándor-Kókai Sándor (szerk.) (2016): A Kárpát-medence történelmi vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény. Első kötet. A Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium. Nyíregyháza-Szerencs.
- Kondracki et al. (2002): Content Analysis: Review of Methods and Their Applications in Nutrition Education. Journal of Nutrition Education and Behavior. 34/4. pp. 224–230. DOI: 10.1016/S1499-4046(06)60097-3.
- Kontra József (2011): A pedagógiai kutatások módszertana. Egyetemi jegyzet. Kaposvári Egyetem.
- Korompai Attila (2017): Regionális gazdaságtani megfontolások a szárazföldi „Új Selyemút” kezdeményezés kapcsán. In: Péti, M. (szerk.): *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, pp. 215–248.
- Kováč, Dušan (2013): A kisebbségi kérdés Közép-Európában. Kísérlet a szintézisre. In: Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.), *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*, Kalligram, Pozsony, 2013, pp. 97–109.
- Krajnc Zoltán (szerk.) (2019): Hadtudományi Lexikon. Új kötet. Dialóg Campus. Budapest, 2019. 1202 p.
- Krippendorff, Klaus, (1995): A tartalomelemzés módszertanának alapjai. Budapest: Balassi Kiadó. 208 p.
- KSH (2019): Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2019. január 1. ksh.hu (2019. jan. 1.) (Utolsó megtekintés: 2019. okt. 14.).
- Kuik, Cheng-Chwee (2008): The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore's Response to a Rising China. Contemporary Southeast Asia. 30/2. pp. 159–185. DOI: 10.1353/csa.0.0023.
- Lacoste, Yves (1993): Dictionnaire de Géopolitique (1993). Flammarion. ISBN 2-08-035101-X. 1686 p.
- Lacoste, Yves (1998): Vive la Nation - Destin d'une idée géopolitique (1998). Fayard. ISBN 2-213-59613-1 344 p.
- Lacoste, Yves (2012): La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre, nouvelle édition, La Découverte. ISBN 978-2-7071-7472-7. 256 p.
- Lafferton Sára (2017): „Jaj a legyőzötteknek”? Egy konstruktivista válasz a kisállamok 21. századi kihívásaira. pp. 299–323. In: Garai et al. (2017): A kisállamok lehetőségei és kihívásai a 21. században. Külügyi és Külgazdasági Intézet. Budapest. 328 p.

- Lakatos Artur Lorand (2015): *Federation Projects in Central Europe, 1848–1918. History of European Ideas*. DOI: 10.1080/01916599.2015.1008536.
- Lakatos István (2017): The Potential Role of Small States and their “Niche Diplomacy” at the UN and in the Field of Human Rights, with Special Attention to Montenegro. *Pécs Journal of International and European Law*. 2017/I. pp. 58–68.
- Lampek – Horváthné Kivés (2015): Általános kutatómódszertani alapok. In: Boncz (2015): *Kutatómódszertani alapismeretek*. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. pp. 9–58.
- Layton, Peter (2018): *Grand Strategy*, CreateSpace. Brisbane. 2018. pp. 52–66.
- Layton, Peter (2020): *Defining Grand Strategy*. ISBN-10- 0648279308. 275 p. https://thestrategybridge.org/the-bridge/2020/8/17/defining-grand-strategy?fbclid=IwAR1zuw1g5w_Nrpwt_RNv7pw27NbpIR3GQ21qaQRj7tVf66_NPe-scii-ce0.
- Layton, Peter (2021): Grand strategy strikes back: response to “What is in a name: discarding the grand strategy debate and seeking a new approach” by Jason Thomas, *Australian Journal of Defence and Strategic Studies*, 3/1. <https://doi.org/10.51174/AJDSS.0301/NDNC8647>. pp. 133–138.
- Lánszki János (1998): A katonaföldrajz néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Hadtudomány*. 8/4. pp. 98–107.
- Lehota József (2001): Tartalomelemzés. In: *Marketingkutató az agrárgazdaságban, Mezőgazda* Kiadó, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/marketingkutatas/ch02s09.html> (Utolsó megtekintés: 2022.09.12).
- Liang, Qiao – Xiangsui, Wang (2002): *Unrestricted Warfare: China’s Masterplan to Destroy America*. Pan American Publishing Company, Panama City. 212 p.
- Libardi, Massimo – Orlandi, Fernando (2011): *Mitteleuropa, Mito, letteratura, filosofia*. Silvy. ISBN-13: 978-8897634003. 232 p.
- Liddell Hart, Basil Henry (1967): *Strategy: The Indirect Approach*. Rev. ed. London: Faber and Faber, 1967. 322 p.
- Lim, Darren J. – Cooper, Zack (2015): Reassessing Hedging: The Logic of Alignment in East Asia. *Security Studies*. 24/4. pp. 696–727. DOI: 10.1080/09636412.2015.1103130.
- Linton, Ralph (1945): *The Cultural Background of Personality*. D. Appleton-Century Company, New York. 157 p.
- Lopes, Hugo – Bondarenko, Alona (2022): The Integration of the Eastern and Western Balkans into the EU and NATO: A Longitudinal and Integrated Analysis. In: Bruno Ferreira Costa (2022): *Challenges and Barriers to the European Union Expansion to the Balkan Region* (pp. 135–152).
- Louis, Florian (2014): *Les grands théoriciens de la géopolitique*, Paris, Puf, 2014, p. 13.
- Lukasiewicz, Sławomir (2010): *Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940–1971*, Warszawa–Lublin 2010, 440 p.
- Luttwak, N. Edward (1990): From Geopolitics to Geo-Economics. *Logic of Conflict, Grammar of Commerce*. In: *The National Interest*, Summer 1990.

- Maçães, Bruno (2018): Eurázsia hajnala – Az új világrend nyomában. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. 252 p.
- Machiavelli, Niccoló (1964): A fejedelem. Magyar Helikon Könyvkiadó. Budapest. 168 p.
- Mackinder, Halford J. (1904): The Geographical Pivot of History. In: Democratic Ideals and Reality, Washington, DC: National Defence University Press, 1996, pp. 175–194.
- Mackinder, Halford J. (1919): Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. New York: Holt, 1919.
- Mackinder, Halford J. (1943): The Round World and the Winning of the Peace. Foreign Affairs. 21/4. pp. 595–605. DOI: 10.2307/20029780.
- Magocsi, Paul Robert (1993): Historical Atlas of East Central Europe. University of Washington Press, Seattle–London. 218 p.
- Magyarország (2011): Magyarország Alaptörvénye. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a1100425.ATV#lbj0id79c1> (Utolsó megtekintés: 2024. 04. 11.).
- Mahan, Alfred Thayer (1890): The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783. Internet Archive. <https://archive.org/details/influenceseapow05mahagoog> (Utolsó megtekintés: 2024.07.25.).
- Mahan, Alfred Thayer (1897): The Life of Nelson: The Embodiment of the Sea Power of Great Britain. Internet Archive. <https://archive.org/details/lifenelsonembod07mahagoog> (Utolsó megtekintés: 2024.07.25.).
- Mann, M. (1994): „The Autonomous Power of the State: Its Origins Mechanisms and Results.” Archives Européennes de Sociologie (25): pp. 185–213.
- Marton Péter (2017): A biztonság empirikus elemzésének újragondolása. Nemzet és Biztonság 2017/6. szám | pp. 61–78.
- Mayer Péter (2011): Dokumentumelemzés. In: Kóródi et al. (2011): Turizmus kutatások módszertana. Pécsi Tudományegyetem. Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ.
- Mayring, Philipp (2000): Qualitative Content Analysis. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research. 1/2. Art. 20. DOI: 10.17169/fqs-1.2.1089.
- McLay, Jim (2011): Making a Difference: The Role of a Small State at the United Nations. Juniata Voices. pp. 121–134.
- Meira Mattos, Carlos de (1975): Brasil – Geopolítica e destino. Livraria José Olympio Editora, Rio de Janeiro. 110 p.
- Mendly Dorottya (2016): A diszkurzív módszer alkalmazási lehetőségei a geopolitikában. AJRC-Elemzések: Az Antall József Tudásközpont Időszaki Kiadványa, 2016 (1). pp. 3–8.
- Merriam, S. B. (1988): Case study research in education: A qualitative approach. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mitchell, Wess (2020): A Habsburg Birodalom nagystratégiája. (Fordította: Ledó Anna.) Antall József Tudásközpont, Budapest, 2020. 447 p.
- Monaghan, Andrew (2022): Russian grand strategy in the era of global power competition. Russian Strategy and Power. Manchester University Press. ISBN-10 1526164612. 224 p.

- Morgado, Nuno (2016): Continentalization versus Maritimization – the Debate within Brazilian School of Geopolitics and its Political Consequences. In: 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts, SGEM Vienna Hofburg. Book 2: Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism. Volume I: Political Science. SGEM International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts, Sofia.
- Morgado, Nuno (2017): Assessing the Role of Brazil in the New World Order: A Geopolitical Study of Meridionalism and Neo-Eurasianism. *Anuario Latinoamericano – Ciencias Políticas y Relaciones Internacionales*. 4. p. 163. DOI: 10.17951/al.2017.4.163.
- Morgado, Nuno (2018): Analysis of Brazil's Geopolitical Design: Prioritizing the South American Regional Integration Maneuver. *The Journal of Territorial and Maritime Studies*. 5/1. pp. 5–22. <https://doi.org/10.2307/26664162>.
- Morse, Janice M. – Field, Peggy Anne (1995): *Qualitative Research Methods for Health Professionals*. 2nd edition. Sage Publications. 254 p.
- Murray et al. (1994): *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*. Cambridge University Press. pp. 1–23.
- Nagy Miklós Mihály (1999): Geopolitika és hadtudomány. *Magyar Tudomány*. 44. új évf. 7. sz. pp. 769–778.
- Nagy Miklós Mihály (2002): Geográfia és hadelmélet. – *Földrajzi Értesítő* 51. pp. 237–247.
- Nagy Miklós Mihály (2009): Terepértékelés vagy hadtörténeti tájrajz? – In: GÁL A.-HANUSZ Á. (szerk.): *Tiszteletkötet dr. Frisnyák Sándor 75. születésnapjára*. – Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet és a szerencsi Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza-Szerencs. pp. 261–281.
- Nagy Miklós Mihály (2014): Veszélyzóna, avagy geopolitikai puffer? *Köztes-Európa történeti, politikai földrajzi kérdései*. *Köztes-Európa* 6 (1), pp. 29–38.
- Nagy Noémi (2011): Kettős mérce az Európai Unió kisebbségpolitikájában. In: Ádám, Antal (szerk.) (2011): *PhD tanulmányok 10. Pécs, Magyarország: PTE ÁJK Doktori Iskola* (2011) 528 p. pp. 299–322, 24 p. http://www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/nagyn/publ/kettos_merce.pdf.
- NATO (1991): *The Alliance's New Strategic Concept*. Agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council, Rome, 7–8 November 1991.
- Naumann, Friedrich (1915): *Mitteleuropa*. Berlin. Georg Reimer. 299 p.
- Nemerkenyi Antal – Móga János (2017): Kárpátok és a Kárpát-medence. In: Gábris Gyula et al. (szerk.) 2017: *Európa regionális földrajza 1. Természetföldrajz*. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_527_eu_regionalis_foldrajz_1/ch02s07.html (Utolsó megtekintés: 2022. 06.23).
- Ó Tuathail, Gearóid (1992): *Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space*. *Borderlines* 6. ISBN: 9780816626038. 328 p.
- Ó Tuathail, Gearóid (1999): Understanding critical geopolitics: Geopolitics and risk society. In: *The Journal of Strategic Studies*. 22/2-3. Taylor & Francis Group. pp. 107–124.
- Ó Tuathail, Gearóid – Agnew, John (1992): *Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy*. In: *Political Geography*. 11/2. pp. 190–204.

- Paczkowski, Andrzej (2003): *The Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupation to Freedom*. The Pennsylvania State University Press, University Park, PA.
- Panke, Diana (2010): Small states in the European Union: structural disadvantages in EU policy-making and counter-strategies. *Journal of European Public Policy*. 17/6. pp. 799–817. DOI: 10.1080/13501763.2010.486980.
- Pap András László (1999): Az etnicitás mint a politikai képviselet alapja. Megjegyzések a nemzeti és etnikai kisebbség parlamenti képviseletének kérdéséhez. *Politikatudományi szemle* 8. évf. 4. sz. (1999.). pp. 23–48.
- Pap András László (2013): Nemzet, nemzetiség, etnicitás: retorika és fogalomalkotás. In: Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.), *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*, Kalligram, Pozsony, 2013, pp. 15–28.
- Pape, Robert A. (2005): Soft Balancing against the United States. *International Security*. 30/1. pp. 7–45.
- Pap Norbert (2007): A Balkán „kis” politikai földrajza. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. http://epa.oszk.hu/02100/02108/00005/pdf/EPA02108_Balkan_Fuzetek_2007.pdf.
- Park, Andrew – Montecchi, Matteo – Feng, Cai Mitsu – Plangger, Kirk – Pitt, Leyland (2020): Understanding „fake news”: a bibliographic perspective. *Defence Strategic Communications*. Vol. 8, 141–172. DOI: 10.30966/2018.RIGA.8.4. (Utolsó megtekintés: 2022.01.18.).
- Patrick, Simon (2007): Ethnic Statistics and data protection in the Council of Europe countries. ECRI, Strasbourg, 2007/20.
- Paul, T. V. (2005): Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy. *International Security*. 30/1. pp. 46–71. DOI: 10.1162/0162288054894652.
- Pákozdy Csaba (2005): A kisebbségvédelem, a véleménynyilvánítás szabadsága és a nemzetközi biztonság egyes összefüggései. PhD értekezés. Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- Pándi Lajos (1995): *Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény)*. Osiris - Századvég. Budapest. 793 p.
- Penck, Albrecht (1915): Politisch-geographische Lehren des Krieges. In: *Meereskunde. Sammlung volkstümlicher Vorträge zum Verständnis der nationalen Bedeutung von Meer und Seewesen* 9. 10-40, pp. 24–40.
- Péti Márton – Szabó Balázs (2015): A Kárpát-medencei külhoni magyarságának gazdasági pozíciói. In: FÁBIÁN, A. (szerk.): *Otthon a Kárpát-medencében* pp. 317–332., Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron.
- Péti Márton – Szabó Balázs (2016): Külhoni magyar városok a Kárpát-medencében napjainkban. *Falu Város Régió* 2016 (2): pp. 107–113.
- Péti Márton – Mozga Gábor (2019): A Kárpát-medencei külhoni magyar fejlesztési tervdokumentumok gazdaságfejlesztési és nemzetstratégiai üzenetei. In: Gál Zoltán – Ritz András (szerk.): *A környezet és a határok kutatója – Tiszteletkötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. pp. 137–156.
- Péti Márton – Pakot Levente – Megyesi Zoltán – Szabó Balázs (2020): A Kárpát-medencei magyarság népesség-előreszámítása, 2011–2051. *Demográfia*, 63(4), pp. 269–318. DOI: [10.21543/Dem.63.4.1](https://doi.org/10.21543/Dem.63.4.1).

- Péti Márton – Mozga Gábor (2023): Nemzeti és etnikai kisebbségi közösségek mint az európai fejlesztéspolitika tényezői és erőforrásai KISEBBSÉGI SZEMLE 8:2 pp. 7–40., 34 p. (2023).
- Péti Márton – Salamin Géza – Nemes Zsófia – Pörzse Gábor – Csicsmann László (2024): Asymmetric patterns in territorial cooperation between core and periphery: The participation of Central and Eastern Europe in transnational and interregional cooperation programmes. *The Geographical Journal*. 190/4. e12574. DOI: 10.1111/geoj.12574.
- Pinochet Ugarte, Augusto (1974): *Geopolítica*. Andrés Bello. 252 p.
- Ratzel, Friedrich (1896): *Staat und sein Boden geographisch betrachtet*. Kessinger Publishing. September 10, 2010. ISBN-10: 1167486579, 130 p.
- Ratzel, Friedrich (1897): *Politische Geographie*, R. Oldenbourg, München und Leipzig. 715 p.
- Remek Éva (2017): Az EBESZ I. Világrend, biztonság, nemzetközi szervezetek, elméletek. *Hadtudományi Szemle*. 2017. X. évfolyam 2. szám.
- Retaillé, Denis (2001): *Geopolitics in History*. In: *From Geopolitics to Global Politics: The French Connection*, edited by Jacques Levy, pp. 35–51. London: Frank Cass, 2001.
- Rétvári László (1996): Hol is élünk? Egy geográfus töprengései Közép-Európa értelmezéséről. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest.
- Romsics Ignác (2016): Közép- és/vagy Kelet-Európa? Egy definíciós vita, és ami mögötte van. *Korunk*. 27/7. pp. 74–89.
- Rorty, Richard (1991): *Objectivity, Relativism, and Truth: Volume 1: Philosophical Papers*. New York: Cambridge University Press (1991).
- Rónai András (1945): *Közép-Európa atlasza*. Államtudományi Intézet, Balatonfüred—Budapest. 332 p.
- Salamin Géza (2015): Transforming regional position of Central-Eastern Europe in the economic space of the European Union with special reference to Hungary. *Hungarian Studies*. 29/1–2. pp. 73–91. DOI: 10.1556/044.2015.29.1-2.6.
- Scholvin, Sören – Wigell, Mikael (2018): Power politics by economic means: Geoeconomics as an analytical approach and foreign policy practice. *Comparative Strategy*. 37/1. pp. 73–84. DOI: 10.1080/01495933.2018.1419729.
- Schweller, Randall L. (1994): Bandwagoning for Profit. Bringing the Revisionist State Back. *International Security*. 19 (1). pp. 72–107.
- Silove, Nina (2018): Beyond the Buzzword: The Three Meanings of “Grand Strategy”, *Security Studies*, 27:1, pp. 27–57, DOI: 10.1080/09636412.2017.1360073.
- Sinnhuber, Karl A. (1954): Central Europe: Mitteleuropa: Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term. In: *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, No. 20 (1954), pp. 15–39. Blackwell Publishing on behalf of The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers).
- Siposné Kecskeméthy Klára (2019): Biztonságföldrajz. In: *Krajnc Zoltán (főszerk.): Hadtudományi lexikon. Új kötet*. Budapest: Dialóg Campus, p. 102.
- Snyder, Glenn H. (1984): The Security Dilemma in Alliance Politics. *World Politics*. 36/4. pp. 461–495. DOI: 10.2307/2010183.

- Snyder, Glenn H. (1997): *Alliance Politics*. Cornell University Press, Ithaca. 414 p.
- Snyder, Timothy (2003): *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Belarus, 1569-1999*, New Haven and London, 2003; note the present borders.
- Somogyi Endre (1930): *Magyarország és a környék államainak katonai földrajza. – A szerző saját kiadása*, Budapest. 398 p.
- Soós Edit – Pap Tibor (2015): Regionális és kisebbségpolitikai válaszok az EU-csatlakozás kihívásaira. DETUROPE: CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT 7: 1 pp. 21–43, 23 p. http://www.deturope.eu/img/upload/content_63766364.pdf (Utolsó megtekintés: 2020.03.20.).
- Spykman, Nicholas (1938): *Geography and Foreign Policy*, I. *American Political Science Review*, 1938, vol. 32, issue 1, pp. 28–50.
- Spykman, Nicholas (1942): *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, New York, Harcourt, Brace and Company.
- Spykman, Nicholas (1944): *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace and Company. 66 p.
- Stavridis, James (2017): *Sea Power: The History and Geopolitics of the World's Ocean*. Penguin Press. ISBN 13: 9780735220591. 384 p.
- Stewart, Lauren (2024): *Document Analysis - How to Analyze Text Data for Research*. ATLAS.ti. Research Hub. <https://atlasti.com/research-hub/document-analysis> (Utolsó megtekintés: 2024.07.23).
- Strachan, Hew (2005): *The Lost Meaning of Strategy*. *Survival* 47.3 (2005): pp. 33–54. DOI: 10.1080/00396330500248102.
- Subra, Philippe (2012): *Geopolitics: A Unique or Multidimensional Concept? Place, Issues and Tools of Local Geopolitics*. *Hérodote*, 146-147, pp. 45–70. <https://doi.org/10.3917/her.146.0045>.
- Szabó Dávid József (2018): *Kárpát-medence, a jövő gazdasági térsége*. <https://www.vg.hu/velemenyelemzes/karpat-medence-a-jovo-gazdasagi-tersege-2-1054662/> (Utolsó megtekintés: 2023. 05.12.).
- Szabó József János (2002): Egy kis történelmi geopolitika. In: *Az Árpád-vonal: A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944*, Timp Kiadó <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/az-arpad-vonal-magyar-kiralyi-honvedseg-vedelmi-rendszere-a-keleti-karpatokban-19401944-1F21/i-az-elgondolas-1F5D/egy-kis-tortenelmi-geopolitika-1F5E/>.
- Szabó József János (2015): *Kárpáterődítés 1940-1944 - Magyar katonai erődtések Kárpátalján és Székelyföldön, Az Árpád-vonaltól az Árpád-állásig. – Pillangó Kiadó, Monor. 336 p.*
- Szajbély Katalin – Tóth Judit (2002): *Kisebbségvédelem az Európai Unióban*. *Kisebbségkutatás*, 11/2. évfolyam. pp. 520–535.
- Szalayné Sándor Erzsébet (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. *Kisebbségi monográfiák III*. Sorozatszerkesztő: Szarka László. Gondolat Kiadói– MTA Kisebbségkutató Intézet Budapest, 2003.

- Szenes Zoltán (2008): A védelempolitika fogalma, tartalma és határai. Nemzet és Biztonság. NKE Biztonságpolitikai Szemle, 2008/2, pp. 27–34.
- Szenes Zoltán (2017): Katonai biztonság napjainkban. Új fenyegetések, új háborúk, új elméletek. In: Finszter – Sabjanics (szerk.) 2017: Biztonsági kihívások a XXI. században. Dialóg Campus. pp. 69–101.
- Szenes Zoltán (2020): Honvédelem - Védelempolitika. Kormányzati tanulmányok. Nemzeti Közszerződési Egyetem. Közigazgatási Továbbképzési Intézet. NKE, 2020.
- Szent István Egyetem (2017): Módszertani segédlet szak- és diplomadolgozatok megírásához. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet. http://tti.gtk.szie.hu/sites/default/files/upload/page/tti_szak-es_diplomadolgozat_modszertani_segedlet.pdf.
- Szilágyi Imre (2020): Magyar kisebbségvédelem és külpolitika 1992 és 2018 között. A magyar-szlovén kisebbségvédelmi egyezménytől a Minority SafePack-ig. In: Pro Minoritate, 2020 tavasz, pp. 57–70.
- Szilágyi István (2013): Nemzeti kisebbség és autonómia kérdés a Kárpát-medencében. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 6: 1-2 pp. 49–63.
- Szilágyi István (2018): A geopolitika elmélete. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. 252 p.
- Szilágyi István (2019): Nemzetközi rendszer és geopolitikai modellek közép-európai perspektívából. Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok - Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat, (1), 61-87. http://real.mtak.hu/106030/1/SZILAGYI_Istvan.pdf.
- Szun-Ce (2006): A háború művészete - A hadviselés szabályai, a tábornagy módszere. Cartaphilus Kiadói Kft. 2006. 176 p.
- Teleki Pál (1931): Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában; Egyetemi Ny., Bp., 1931. 37 p.
- Thorhallsson, Baldur (2011): Domestic Buffer Versus External Shelter: Viability of Small States in the New Globalised Economy. European Political Science. 10. pp. 324–336.
- Thorhallsson, Baldur (2012): Small states in the UN Security Council: Means of influence? The Hague Journal of Diplomacy. 7/2. pp. 135–160. DOI: 10.1163/187119112X628454.
- Thorhallsson, Baldur et al. (2016): Alliance Theory and Small State Alliance “Shelter”: The Complexities of Small State Alliance Behavior. Third World Thematics. 1/1. pp. 9–26.
- Tovy, Tal (2015): The Changing Nature of Geostrategy, 1900-2000: The Evolution of a New Paradigm (Maxwell Air Force Base, AL: Air University Press, Air Force Research Institute, 2015).
- Tóth János (2002): Általános Társadalomföldrajz I. Ed. J Tóth. Dialóg Campus Tankönyvek. Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Tóth Norbert (2013): A területi autonómia külső dimenziója: nemzetközi jogalanyiség, nemzetközi felelősség, külkapcsolatok. In: Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): A közép-európaiság dicsérete és kritikája. Kalligram, Pozsony. pp. 248–267.
- Tóth Sándor (2009): A román politikai gondolkodás geopolitikai alapjai. Doktori (PhD) értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Hadtudományi Doktori Iskola <https://nkerepo.uni->

nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12165/ertekezes.pdf;jsessionid=1FC9BBAFC5B114FB4F4BF8BC2CFCDF0B?sequence=1.

- Tőkés Tibor (2021): A területfejlesztés geopolitikai-geoökonómiai jelentősége (The geopolitical and geoeconomic importance of regional development). *Competitio* 2021. XX. évfolyam DOI: 10.21845/comp/2021/1–2/1.
- Travassos, Mário (1938): *Projeção Continental do Brasil*. Companhia Editora Nacional, São Paulo.
- Tunjic, Filip (2005): The Europe in Between and the OSCE. New-Old geopolitics in Eurasia Concerning Europe's stability and Security. Conference: International Conference "Dayton – Ten Years Later: Conflict Resolution and Cooperation Perspectives". Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, November 29-December 1, 2005; 11/2005 https://www.researchgate.net/figure/Geopolitical-structuring-of-the-world-for-the-21-st-century_fig1_281840531.
- Tylor, Edward Burnett (1871): *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. London.
- van Genderen, R. – Rood, J. (2011): *Water Diplomacy: A Niche for the Netherlands?* Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', The Hague.
- van Hooft, Paul (2017): "Grand Strategy", *Oxford Bibliographies in International Relations*. DOI: 10.1093/OBO/9780199743292-0218.
- Vidal, Paul de la Blache (1911): Les genres de vie dans la géographie humaine. *Annales de Géographie*. 1911/112. pp. 289–304.
- Vidal, Paul de la Blache (1917): *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)*. Armand Colin, Párizs, 1917. 280 p.
- Vidal, Paul de la Blache (1921): *Principes de géographie humaine*. Armand Colin, Párizs, 1921. 327 p.
- Vihma, Antto (2018): Geoeconomic Analysis and the Limits of Critical Geopolitics: A New Engagement with Edward Luttwak. *Geopolitics*. 23/1. pp. 1–21. DOI: 10.1080/14650045.2017.1302928.
- Walt, Stephen M. (2000): *Alliances: Balancing and Bandwagoning*. In Art, Robert J. és Jervis, Robert (szerk.) *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*. Essex: Pearson Education Ltd. pp. 96–103.
- Waltz, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company.
- Wekerle Terv (2013): <http://www.pbkik.hu/hu/download.php?id=15967> (Utolsó megtekintés: 2018. 04. 30.).
- White, Marilyn Domas – Marsh, Emily E. (2006): Content Analysis: A Flexible Methodology. *Library Trends*. 55/1. pp. 22–45. DOI: 10.1353/lib.2006.0053.
- Williamson, Murray et al. (szerk.) (2011): *The Shaping of Grand Strategy*. Cambridge University Press. ISBN-10 0521156335. 294 p.
- Winchester, B. J. (1973): Hungary and the "Third Europe" in 1938. *Slavic Review*, 32/4, pp. 741–756. <https://doi.org/10.2307/2495494>.
- WVS (2023): Findings and Insights. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>.

Yin, R. K. (1994): Case study research: Design and methods (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. DOI: 10.1016/J.AENJ.2009.01.005

8. Mellékletek

M1/1. számú Melléklet: Az elemzésbe bevont nemzetbiztonsági, katonai, védelmi és külpolitikai dokumentumok geopolitikai szereplők szerint. Forrás: Saját szerkesztés.

Dokumentum neve	Ország	Típus	Elfogadó	Érvényesség	Nyelv
The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation	Oroszország	Külpolitika	Orosz Föderáció Külügyminisztériuma	2023-	angol
Defence Policy Guidelines 2023	Németország	Védelempolitika	Szövetségi Védelmi Minisztérium	2023-	angol
Integrated Review refresh 2023. Responding to a more contested and volatile world	Nagy- Britannia	Kül- és biztonságpolitika	Brit kormány	2023-	angol
National Strategic Review	Franciaország	Biztonságpolitika	Francia kormány	2022-	angol
A Strategic Compass for Security and Defence. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security	Európai Unió	Biztonság- és védelempolitika	Európai Unió Tanácsa	2022-	angol
NATO 2022 Strategic concept	NATO	Biztonságpolitika	Állam- és kormányfők (Madridi csúcstalálkozó)	2022-	angol
National Security Strategy	USA	Nemzetbiztonság	Fehér Ház	2022-	angol
Turkish Foreign Policy https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa	Törökország	Külpolitika	Külügyminisztérium	Folyamatos	angol
More Just and Equitable Global Governance: China's Principles, Proposals and Actions	Kína	Külpolitika	A Kínai Népköztársaság Államtanácsának Információs Hivatala	2026-	angol
Government Report on Finnish Foreign and Security Policy	Finnország	Kül- és biztonságpolitika	Finn kormány	2024-	angol
National Security Concept of Estonia	Észtország	Biztonságpolitika	Észt kormány	2023-	angol
State Defence Concept	Lettország	Védelempolitika	Lett kormány	2023-2027	angol
National Security Strategy	Litvánia	Nemzetbiztonság	Litván kormány	2017-	angol
	Belarusz				
National Security Strategy of the Republic of Poland	Lengyelország	Nemzetbiztonság	Lengyel kormány	2020-	angol
	Ukrajna				
Security Strategy of the Slovak Republic	Szlovákia	Nemzetbiztonság	Szlovák kormány	2021-	angol
Security Strategy of the Czech Republic	Cseh Köztársaság	Nemzetbiztonság	Cseh kormány	2023-	angol

Austrian Security Strategy	Ausztria	Nemzetbiztonság	Oszták kormány	2024-	angol
Nemzeti Biztonsági Stratégia	Magyarország	Nemzetbiztonság	Magyarország Kormánya	2020-	magyar
National Defence Strategy 2020-2024	Románia	Védelempolitika	Román kormány	2020-2024	angol
National Security Strategy of the Republic of Serbia	Szerbia	Nemzetbiztonság	Szerb kormány	2021-	angol
National Security Strategy of the Republic of Croatia	Horvátország	Nemzetbiztonság	Horvát kormány	2017-	angol
	Szlovénia				
	Bosznia-Hercegovina				
National Security Strategy of the Republic of Moldova	Moldova	Nemzetbiztonság	Moldovai kormány	2023-	angol
Programme for the Development of the Defence Capabilities of the Bulgarian Armed Forces 2032	Bulgária	Védelempolitika	Bolgár kormány	2021-2032	angol
	Montenegró				
National Security Strategy of the Republic of Albania	Albánia	Nemzetbiztonság	Albán kormány	2024-2028	angol
Kosovo Security Strategy 2022-2027	Kosзовó	Nemzetbiztonság	Kosзовói kormány	2022-2027	angol
Defence Strategy of the Republic of North Macedonia	Észak-Macedónia	Védelempolitika	Macedón kormány/Védelmi minisztérium	2020-	angol
	Görögország				
	Ciprus				

2. számú Melléklet: A dokumentumelemzés kódolási és találattisztítási szabályrendszere.

Előfordulás típusa	Kódolási döntés	Indoklás
A kulcsszó releváns jelentésben szerepel a dokumentum törzsszövegében	Bevonandó	Az előfordulás számszerű találatnak minősül.
A kulcsszó a borítón szerepel	Kizárandó	Nem a dokumentum érdemi törzsszövegének része.
A kulcsszó a tartalomjegyzékben szerepel	Kizárandó	Nem a dokumentum érdemi törzsszövegének része.
A kulcsszó fejezet- vagy alfejezetcímbe szerepel	Kizárandó	Nem a dokumentum érdemi törzsszövegének része.
A kulcsszó ábra- vagy táblázatcímbe szerepel	Kizárandó	Nem a dokumentum érdemi törzsszövegének része.
A kulcsszó mellékletben szerepel	Kizárandó	Nem a dokumentum érdemi törzsszövegének része.
A kulcsszó bibliográfiai vagy forrásmegjelölésben szerepel	Kizárandó	Nem a dokumentum érdemi törzsszövegének része.
Azonos kulcsszó ugyanazon gondolati egységen belül többször, azonos	Bevonandó: 1 tisztított	Az ismétlés nem hordoz új gondolati elemet.

jelentéstartalommal szerepel	találat	
Azonos kulcsszó ugyanazon gondolati egységen belül több, egymástól elkülöníthető tartalmi állításhoz kapcsolódik	Bevonandó: Több találat lehet	Minden önálló új gondolati elem külön találatként értelmezhető.
Többféle jelentésben használható kulcsszó a vizsgált geopolitikai vagy biztonságpolitikai kontextusban szerepel	Bevonandó	Az előfordulás jelentését a szöveggörnyezet alapján ellenőriztem.
Többféle jelentésben használható kulcsszó irreleváns kontextusban szerepel	Kizárandó	Nem kapcsolódik a vizsgált elemzési kategóriához.
A kulcsszó jelentése a szöveggörnyezet alapján sem állapítható meg egyértelműen	Kizárandó	Bizonytalan előfordulás nem került a számszerű elemzésbe.
A dokumentumban előzetesen egyértelműen definiált rövidítés később önállóan szerepel	Bevonandó	A rövidítés jelentése a dokumentumon belül egyértelműen azonosítható.
Releváns geopolitikai vagy biztonságpolitikai tartalom jelenik meg, de maga a kulcsszó nem szerepel	Csak kvalitatív elemzés	A tartalom figyelembe vehető a kvalitatív elemzésben, de nem növeli az adott kulcsszó számszerű találat számát.
A kvalitatív elemzés során új, a kutatási kérdések szempontjából releváns elemzési kategória azonosítható	Bevonható	Az új kategóriát ezt követően valamennyi vizsgált dokumentumban egységes módon visszaellenőriztem.

M2/1. táblázat. A kulcsszavas találatok általános bevonási, kizárási és tisztítási szabályai. Forrás: Saját szerkesztés.

Elemzési kategória	Kulcsszavak és nyelvi változatok	Kódolási szabály
Köztes-Európa	<i>In-between Europe; In-between-Europe; Europe-in-Between; Europe in Between</i>	Önálló földrajzi vagy geopolitikai térre vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.
Közép-Európa	<i>Central Europe; Central European</i>	Önálló földrajzi vagy geopolitikai térre vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.
Kelet-Európa	<i>Eastern Europe; Eastern European</i>	Önálló földrajzi vagy geopolitikai térre vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.
Közép- és Kelet-Európa	<i>Central and Eastern Europe</i>	Önálló földrajzi vagy geopolitikai térre vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.
Balkán	<i>Balkan; Balkans</i>	Önálló földrajzi vagy geopolitikai térre vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.
Baltikum	<i>Baltic; Baltics</i>	Önálló földrajzi vagy geopolitikai térre vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.

Kárpát-medence	<i>Carpathian Basin; Kárpát-medence</i>	Önálló földrajzi vagy geopolitikai térre vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.
Visegrádi Együttműködés	<i>Visegrad; Visegrad Group; V4</i>	Regionális együttműködési keretként került értelmezésre.
Három Tenger Kezdeményezés	<i>Three Seas; Three Seas Initiative; 3SI</i>	Regionális együttműködési keretként került értelmezésre.
Eurázsia	<i>Eurasia; Eurasian</i>	A kvalitatív elemzés során utólag azonosított térkonceptió; bevonását követően valamennyi dokumentumban egységesen visszaellenőriztem.
Nyugat-Balkán	<i>Western Balkans; Western Balkan</i>	A kvalitatív elemzés során utólag azonosított térkonceptió; bevonását követően valamennyi dokumentumban egységesen visszaellenőriztem.
Délkelet-Európa	<i>Southeast Europe; South East Europe; South-East Europe; South Eastern Europe; Southeastern Europe</i>	A kvalitatív elemzés során utólag azonosított térkonceptió; bevonását követően valamennyi dokumentumban egységesen visszaellenőriztem. Az eltérő írásmódok és nyelvi változatok azonos elemzési kategóriába kerültek.
Délkelet-Európa rövidítése	<i>SEE</i>	Csak akkor került bevonásra, ha a dokumentum korábban egyértelműen Délkelet-Európaként definiálta a rövidítést.
Földrajz	<i>Geography; geographic; geographical</i>	Csak a földrajzi helyzetre, geopolitikai pozícióra vagy földrajzi meghatározottságra vonatkozó releváns előfordulások kerültek bevonásra.

M2/2. táblázat: A földrajzi térkonceptiók vizsgálatánál alkalmazott kulcsszavak és értelmezési szabályok. Forrás: Saját szerkesztés.

Elemzési kategória	Figyelembe vett fő névváltozatok	Kódolási szabály
Egyesült Államok	<i>United States; United States of America; USA; U.S.; U.S.A.; US; American; Egyesült Államok; Amerikai Egyesült Államok; amerikai</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem. Az <i>US/us</i> alakokat kontextuálisan ellenőriztem.
Egyesült Királyság	<i>United Kingdom; UK; U.K.; Great Britain; Britain; British; Egyesült Királyság; Nagy-Britannia; brit</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Franciaország	<i>France; French;</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások

	<i>Franciaország; francia</i>	kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Németország	<i>Germany; Federal Republic of Germany; German; Németország; német</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Oroszország	<i>Russia; Russian Federation; Russian; Oroszország; Oroszországi Föderáció; orosz</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Törökország	<i>Türkiye; Turkey; Republic of Türkiye; Republic of Turkey; Turkish; Törökország; török</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Kína	<i>China; People's Republic of China; PRC; Chinese; Kína; Kínai Népköztársaság; kínai</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
NATO	<i>NATO; North Atlantic Treaty Organization; North Atlantic Alliance; Észak-atlanti Szerződés Szervezete</i>	Az intézményre vagy annak politikai, katonai, stratégiai tevékenységére vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra.
Európai Unió	<i>European Union; EU; Európai Unió; unió</i>	Az intézményre vagy annak politikai, katonai, stratégiai tevékenységére vonatkozó előfordulások kerültek bevonásra. Az önmagában álló <i>Union/unió</i> csak akkor, ha a szöveggörnyezetből egyértelműen az Európai Unióra utalt.

M2/3. táblázat: A külső geopolitikai szereplők azonosításánál alkalmazott névváltozatok és kódolási szabályok. Forrás: Saját szerkesztés.

Elemzési kategória	Fő névalakok – példák	Kódolási szabály
Finnország	<i>Finland; Finnish; Finnország; finn</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Észtország	<i>Estonia; Estonian; Észtország; észt</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Lettország	<i>Latvia; Latvian; Lettország; lett</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Litvánia	<i>Lithuania; Lithuanian; Litvánia; litván</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Lengyelország	<i>Poland; Polish; Lengyelország; lengyel</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Belarusz	<i>Belarus; Republic of Belarus; Belarusian; Belarusz; Fehéroroszország; belarusz/fehérorosz</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Ukrajna	<i>Ukraine; Ukrainian; Ukrajna; ukrán</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Csehország	<i>Czechia; Czech Republic; Czech; Csehország; Cseh</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások

	<i>Köztársaság; cseh</i>	kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Szlovákia	<i>Slovakia; Slovak Republic; Slovak; Szlovákia; szlovák</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Ausztria	<i>Austria; Austrian; Ausztria; osztrák</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Magyarország	<i>Hungary; Hungarian; Magyarország; magyar</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Románia	<i>Romania; Romanian; Románia; román</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Moldova	<i>Moldova; Republic of Moldova; Moldovan; Moldova; moldovai</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Bulgária	<i>Bulgaria; Bulgarian; Bulgária; bolgár</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Szerbia	<i>Serbia; Republic of Serbia; Serbian; Szerbia; szerb</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.

Horvátország	<i>Croatia; Croatian; Horvátország; horvát</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Szlovénia	<i>Slovenia; Slovenian; Szlovénia; szlovén</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Montenegró	<i>Montenegro; Montenegrin; Montenegró; montenegrói</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Bosznia-Hercegovina	<i>Bosnia and Herzegovina; Bosnia-Herzegovina; BiH; Bosznia-Hercegovina</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Észak-Macedónia	<i>North Macedonia; Republic of North Macedonia; Macedonian; Észak-Macedónia; macedón</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Albánia	<i>Albania; Albanian; Albánia; albán</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Kosзовó	<i>Kosovo; Republic of Kosovo; Kosovan; Kosovar; Kosзовó; kosзовói</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Görögország	<i>Greece; Hellenic Republic; Greek; Görögország; görög</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi

		előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.
Ciprus	<i>Cyprus; Republic of Cyprus; Cypriot; Ciprus; ciprusi</i>	Csak az országra, mint állami, politikai, katonai vagy stratégiai szereplőre utaló előfordulások kerültek bevonásra. A különböző névalakok azonos kategóriába kerültek. A melléknévi előfordulások relevanciáját kontextuálisan ellenőriztem.

M2/4. táblázat: A köztes-európai államok név szerinti megjelenésének kódolási szabályai. Forrás: Saját szerkesztés.

Kulcsszó	Releváns jelentéstartalom	Kódolási és kvalitatív értelmezési szabály
Environment	Geopolitikai, stratégiai, nemzetközi vagy regionális biztonsági környezet	Az előfordulás akkor számított releváns találatnak, ha az <i>environment</i> kulcsszó geopolitikai, stratégiai vagy biztonságpolitikai környezetre utalt. A kizárólag természeti, ökológiai vagy környezetvédelmi jelentésű előfordulások nem kerültek ebbe a kategóriába. A klímaváltozással vagy környezeti folyamatokkal összefüggő biztonsági tartalmak ettől függetlenül a kvalitatív elemzés részét képezhették.
Threat	Az állam, a társadalom, illetve a regionális vagy nemzetközi biztonság szempontjából azonosított fenyegetések	Releváns találatnak az olyan előfordulás minősült, amelyben a <i>threat</i> kulcsszó katonai, nukleáris, hibrid, kiber-, politikai, gazdasági, energetikai, társadalmi vagy más biztonsági fenyegetésre utalt. A kvalitatív elemzés ezen túlmenően azokat a fenyegetési tartalmakat is figyelembe vette, amelyekben maga a <i>threat</i> kulcsszó nem szerepelt.
Migration	Az állam és a társadalom szempontjából azonosított előnyök és negatívumok	A <i>migration</i> kulcsszó akkor számított releváns találatnak, ha az biztonságpolitikai összefüggésben jelent meg: pl. kibocsátó térségek, illegális migráció és határátlépések, migrációs útvonalak, illetve politikai és társadalmi következmények.
Cooperation	Államok, nemzetközi szervezetek vagy más releváns szereplők közötti együttműködés	Releváns találatnak minősült a politikai, külpolitikai, katonai, védelmi, biztonsági, gazdasági, energetikai, technológiai, infrastrukturális, regionális, bilaterális, multilaterális vagy határon átnyúló együttműködésre vonatkozó előfordulás. Az együttműködés konkrét funkcióját és szereplőit a kvalitatív elemzés során külön vizsgáltam.

M2/5. táblázat: A geopolitikai és biztonságpolitikai környezet vizsgálatánál alkalmazott kulcsszavak tartalmi értelmezése. Forrás: Saját szerkesztés.

Példa	Kódolási döntés	Indoklás
A magyar stratégiai dokumentum törzsszövegében a Kárpát-medence önálló történelmi, földrajzi vagy stratégiai referenciatérként jelenik meg	Bevonandó	A kifejezés releváns térkonceptációs jelentésben szerepel.
Egy országnév saját stratégiai dokumentumában önhivatkozásként jelenik meg	Kizárandó	Kizárólag az országok más államok dokumentumaiban való megjelenés a releváns.
A <i>Ukrainian crisis</i> kifejezés jelenik meg	Bevonandó	A melléknévi alak egyértelműen az államhoz kapcsolódó geopolitikai folyamatot jelöl.
A <i>South Eastern Europe – SEE</i> kifejezés egy fejezet címében szerepel	Kizárandó	A fejezet- és alfejezetcímek előfordulásait nem számítottam találatnak.
Ugyanebben a dokumentumban a későbbi törzsszöveg a <i>SEE</i> rövidítést használja	Bevonandó	A rövidítés jelentését a dokumentum korábban egyértelműen meghatározta.
A <i>cooperation</i> kulcsszó ugyanazon gondolati egységen belül többször szerepel, de az előfordulások ugyanazon regionális együttműködési kapcsolat vagy együttműködési forma leírásához kapcsolódnak	1 tisztított találat	Az ismételt előfordulások nem hordoznak egymástól elkülönülő új gondolati elemet.
Az <i>Eurasia</i> fogalma a kvalitatív olvasás során új, releváns térkonceptióként jelenik meg	Bevonandó	Utólag bevont kategória, amelyet ezt követően valamennyi vizsgált dokumentumban visszaellenőriztem.
Egy dokumentum a <i>threat</i> kulcsszó használatával katonai vagy geopolitikai fenyegetést azonosít	Kvantitatív és kvalitatív elemzés	A kulcsszó és a releváns tartalom egyaránt jelen van.
Egy dokumentum a <i>threat</i> kulcsszó használata nélkül ír le kibertámadásokat és azok nemzetbiztonsági következményeit	Csak kvalitatív elemzés	A fenyegetési tartalom egyértelműen azonosítható, de nem keletkezik <i>Threat</i> kulcsszavas találat.
A <i>cooperation</i> kulcsszó ugyanazon gondolati egységen belül többször ugyanannak a kétoldalú együttműködésnek a leírásában szerepel	1 tisztított találat	Az ismételt szóhasználat nem hordoz új gondolati elemet.
A <i>cooperation</i> kulcsszó ugyanazon gondolati egységen belül előbb katonai, majd ettől elkülönülő energetikai együttműködésre vonatkozik	2 tisztított találat	Két egymástól tartalmilag elkülönülő stratégiai funkció jelenik meg.
Az <i>Environment</i> kulcsszó <i>security environment</i> vagy <i>strategic environment</i> jelentésben	Bevonandó	A kulcsszó a vizsgált geopolitikai vagy

szerepel	biztonságpolitikai jelentéstartalomhoz kapcsolódik.	
Az <i>Environment</i> kulcsszó kizárólag természeti vagy környezetvédelmi értelemben szerepel	Kizárandó az <i>Environment</i> kategóriából	Nem a vizsgált geopolitikai vagy biztonságpolitikai jelentésben jelenik meg.

M2/6. táblázat: Példák a kódolási és találat tisztítási szabályok alkalmazására.

Forrás: Saját szerkesztés.

9. Saját és társszerzős publikációk jegyzéke

Béres Bence - Mozga Gábor - Péti Márton - Gossler Judit (2017): Az Európai Unió és a magországnak változatos viszonyulása az Új Selyemúthoz és az új kínai gazdasági szerepekhez. In: Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest, 65-92. ISBN: 978-963-503-656-1.

Péti Márton - Mozga Gábor (2019): A Kárpát-medencei külhoni magyar fejlesztési tervdokumentumok gazdaságfejlesztési és nemzetstratégiai üzenetei. In: Gál Zoltán - Ricz András (szerk.): A környezet és a határok kutatója - Tiszteletkötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 137-156.

Péti Márton - Mozga Gábor (2020): A Kárpát-medencei külhoni magyar lakta térségek egyes társadalmi-gazdasági pozíciói. In: Magyarok a Kárpát-medencében 4.: régmúlt és jelen, 27, 15-29.

Péti Márton - Mozga Gábor (2023): Nemzeti és etnikai kisebbségi közösségek mint az európai fejlesztéspolitika tényezői és erőforrásai. Kisebbségi Szemle, 8(2), 7-40.

Péti Márton - Mozga Gábor (2023): Problem of Potential? Native Ethnic Minority Communities in Development and Spatial Policies. Hungarian Journal of Minority Studies, 6, 31-62.

Péti Márton - Mozga Gábor - Vara Bálint (2024): Tényező-e az Új Selyemút? - Az Új Selyemút gazdasági kezdeményezés néhány óvilági kis állam fejlesztési és biztonsági politikájának tükrében. In: Kósa Gábor (szerk.): Gazdaság, történelem és politika a Selyemút mentén. ELTE BTK Kínai Tanszék, Budapest, pp. 329-385. ISBN: 978-963-489-752-1.

Mozga Gábor (2025): Intermarium: a geopolitical narrative of the Three Seas Initiative (3SI) [= Międzymorze: geopolityczna narracja inicjatywy Trójmorza (3SI)]. Świat Idei i Polityki / World of Ideas and Politics, 24(2), 83-95. DOI: 10.34767/SIIP.2025.02.06.

Mozga Gábor (2025): Makroregionális manőverek egy klasszikus ütközőzónában: A Három Tenger Kezdeményezés geopolitikai alapjai és kilátásai. Földrajzi Közlemények, 149 (4), pp. 217-236. DOI: 10.32643/fk.149.4.1.